

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

(Bulletin d'ethnologie)

XX (62)

Česká národopisná společnost
Praha 2003

ISSN 0323 - 2492

Obsah

Úvodem (M.Válka)	3
------------------------	---

I. Studie – články – závěrečné práce

Roman Doušek: Mariánský poutník Matěj Chládek	5
Eva Lánská: Poutě přesídlenců	15
Vladimír J. Horák: Den sv. Mikuláše ve zvykoslovné tradici českého a německého etnika v oblasti Hané a Nížkého Jeseníku	26
Michal Roček: Odras jevů lidové kultury v povídkovém cyklu Terézy Novákové „Úlomky žuly“	39
Jaroslav Dvořák: Institucionální betlémářství v Orlických horách a Podorlicku	54
Hana Procházková: Rostlinstvo v archivní sbírce Etnologického ústavu Akademie věd ČR	90
Petra Vychytilová: Objev roubeného domu s jádrem z konce 17. století v Kunčicích u Letohradu	119
Jana Nosková: Biografická metoda a její využití v etnologii	144

II. Zprávy z terénních výzkumů

Lucie Hrazdilová: Študlov. Z výzkumu současné vesnice	151
Josef Urban: Výzkum současných Velikonoc v obcích Jesenec a Dzbel na Konicku	169
Romana Bečvová – Gabriela Zmeškalová: Výzkum současné vesnice. Poteč u Val. Klobouk	178
Petr Mička: Pověrečné povídky a vyprávění na Horňácku	185
Jan Mikeš: Kulturní identita migrantů v ČR. Polská menšina v Brně	193
Martin Novotný: Trampské hnutí ve Valašských Kloboukách	201

III. Personálie

Životní jubileum Josefa Branda (Roman Tykal)	212
Zdravice Dušanu Holému (Miroslav Válka)	214
K šedesátinám Jany Hrabětové (Petr Šorm)	215
Vanda (Jura Langer)	217
Jubilant Josef Kandert (Milena Secká)	219
Životní jubileum Miroslavy Ludvíkové (Alena Kalinová)	220
Pozdrav Marii Náplavové (Ludmila Tarcalová)	224
Blahopřání Aleně Plessingerové (Eva Večerková)	226
Ivo Stolařík osmdesátiletý (Jaroslav Štika)	229
Životní jubileum Jana Šťovíčka (Josef Vařeka)	231
Jiřina Veselská mezi jubilanty (Daniel Drápala)	232
František Vrhel jubilantem (Oldřich Kašpar)	237

*

Laudatio a vděčná vzpomínka na Jelenu Látalovou (Alena Plessingerová)	241
---	-----

IV. Recenze a různé

Merryl Wyn Davies: Kulturní antropologie. Praha 2003 (Vendula Hromádková)	246
Eva Večerková: Kraslice na Moravě. Brno 2003 (Lucie Keprtová) .	247
Richard van Dülmen: Historická antropologie. Praha 2002 (Radka Klečková)	249

*

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti za rok 2003 (Miroslav Válka)	251
Seznam autorů	254

Úvodem

V roce 2003 vychází jubilejní XX. ročník obnoveného Národopisného věstníku. Když se podařilo časopis v roce 1984 už po třetí během jeho existence opět vydávat (po normalizační přetřžce v letech 1973-83), sice jen ve skromné formě, snažila se redakční rada navázat na vědecké renomé, které časopis v minulosti měl. Vedle toho Věstník jako tiskový orgán Národopisné společnosti československé informoval také o dění ve Společnosti, přinášel jubilejní články k životním výročím významných národopisců, zprávy o terénních výzkumech a informace o dalších aktivitách v oboru.

Národopisný věstník, vydávaný jako ročenka, si našel své místo mezi oborovými periodiky i po roce 1989. Jistě svou hodnotu si zachová jubilejní svazek z roku 2000, přinášející shrnující informace o postavení oboru na přelomu tisíciletí. Kladně přijala odborná veřejnost i ročníky, v nichž byly otištěny příspěvky z vědeckých konferencí, věnovaných doc. D. Stránské (1999) a prof. Č. Zíbrtovi (2002).

Trochu symbolicky jsme jubilejní XX. ročník obnoveného Národopisného věstníku věnovali mladým adeptům našeho oboru. Přináší práce studentů a čerstvých absolventů etnologie, a to zprávy z terénních výzkumů, ukázky textů diplomových a disertačních prací i samostatná díla. Prezentuje široké spektrum etnologických jevů, sledovaných jak v tradičním rurálním prostředí, tak v prostředí jiných společenských vrstev, od historicky pojaté problematiky k aktuálním společenským problémům. Publikované práce svědčí o metodologickém posunu, ke kterému v oboru po roce 1989 došlo.

Druhá část Národopisného věstníku přináší portréty letošních jubilantů, kteří náš obor formovali v druhé polovině 20. století. Mnozí z nich aktivně pracují i v současné době. Působili v odlišných institucích, na akademické půdě nebo v muzeích na centrální či regionální úrovni i jinde, a přispěli svou prací k rozvoji oboru v různých sférách. Touto formou si připomínáme jejich vykonané dílo.

Jubilejní XX. ročník Národopisného věstníku uzavírá několik recenzí odborné literatury a tradiční zpráva o činnosti České národopisné společnosti za rok 2003. Autory recenzí jsou také studenti etnologie.

I. Studie - články - závěrečné práce

Mariánský poutník Matěj Chládek.

Ke kultu Panny Marie na přelomu 18. a 19. století

Roman Doušek

2. července 1801 vykonal podbřežický soused Matěj Chládek (1777-1832)¹ pouť k Panně Marii Křtinské. Tato nikterak výjimečná událost by zůstala pouhou informací o dobově běžném projevu religiozity, nebýt dvanáctistránkového záznamu kázání z poutního kostela, který se nám zachoval v Chládkových zápiscích, v rozmanitém souboru textů čítajícím sto čtyřicet stran. Vedle tohoto kázání obsahuje opisy textů kramářských písní, listů z nebe a modliteb, jejich zlidovělé formy, folklorní útvary a rodinné i hospodářské zápisy.²

Text kázání mapuje oblast uctívání Panny Marie korespondující s jejím božským uctíváním (*latría*),³ které přesahovalo všechny druhy zvláštní úcty náležící Panně Marii tak, jak byly v dějinách konstruovány teology na základě Nového zákona.⁴ Pokud kázání nespádá do oficiální věrouky a zároveň Panně Marii přisuzuje větší význam než teologové, můžeme jej přiřadit k projevům kultu Panny Marie, ať již pod tento termín bývá dnes podsouváno cokoliv. Prostřednictvím rozboru kázání budeme moci posléze termín kult Panny Marie alespoň částečně naplnit významem.

Text kázání Chládek zapsal 9. listopadu 1803. Více než dvouletá prodleva mezi zapsáním kázání a jeho vyslechnutím nás staví hned před několik otázek, u kterých se na chvíli zastavíme. Předně je třeba odmítnout možnost, že by Chládek byl schopen rekonstruovat text kázání z paměti. Chládek sám zaznamenal, že „*toto*

¹ MZA, E 67, inv. č. 12 539.

² OkA Vyškov, pobočka Slavkov, sbírka rukopisů, Matěj Chládek z Podbřežic

³ Srov. Brandon, S. G. F.: *Cult of Mary*. In Brandon, S. G. F. (ed.): *A Dictionary of Comparative Religion*. London 1970, s. 431.

⁴ Např. Boutry, P.: *La spiritualité mariale*. In Lenoir, F. – Tardan-Masquelier, Y. (ed.): *Encyclopédie des religieux I*. Paris 2000, s. 679-685.

kazani vřpisoval“, tedy opisoval.⁵ Samotný text svou formou i jazykem⁶ dokazuje totéř. Někdy může forma textu napomáhat člověku zapamatovat si jeho obsah či mu vůbec porozumět. V našem případě se ale formální stránka barokního kázání dochovala v té míře, že můžeme tuto možnost vyloučit.

Co víme o autorovi kázání a potařmo o Chládkově předloze? Svátek Navřtívání Panny Marie, na který spadal den Chládkovy poutě, byl ve druhé polovině 19. století hodnocen jako čtvrtý nejnavřtěvanější den v církevním kalendáři tohoto významného poutního místa.⁷ O půl století dřívě byla situace jistě obdobná. Mnořství poutníků v tento den muselo vyřžadovat duchovní pěči přesahující možnosti křtinského faráře.

Duchovní výpomoc na poutních místech v těchto případech poskytovali faráři z okolních far, či jeřtě v širší míře řeholníci z blízkých klášterů.⁸ Poutní kostel ve Křtinách, majetek zábrdovických premonstrátů, musel být z tohoto pohledu dobře zajiřtěn. Alespoň do roku 1784, kdy byl zábrdovický klášter zruřen.⁹ Po obnovení poutí, záhy střídající josefínský zákaz, byl křtinský farář odkázán pouze na pomoc z okolních far a zbylých klášterů. Ale ani tyto zdroje nestačily. Od roku 1815 máme zachovány knihy výplat duchovních (*Priester, Aushilfspriester*),¹⁰ ze kterých vyplývá, že výpomoc byla sjednávána nejen s faráři, mnichy, kaplany či vikáři, ale také s lidmi, označovanými pouze jako vedoucí procesí (*Prozessiausführer*), kteří se rekrutovali z řad obyčejných lidí. V opačném případě by byli označeni svým statutem.¹¹ V českém prostředí byli tito lidé označováni jako *zpěváci*,

⁵ Jungmann, J.: *Slovník česko-německy* V. Praha 1839, s. 308.

⁶ Obojí bude zřejmé i z níže uvedených úryvků kázání.

⁷ OkA Blansko, Kř-f.ú., kart. 5, inv. č. 80.

⁸ Např. Prokopová, Z.: *Každodenní řivot mariánského poutního místa Kájov v letech 1656-1725*. Jihočeský sborník historický 66-67, 1997-1998, s. 56

⁹ Hosák, L.: *Historický řístopis okresu Blansko v období feudalismu*. Blansko 1965, s. 15.

¹⁰ OkA Blansko, Kř-f.ú., kart. 5, inv. č. 80.

¹¹ V této souvislosti nelze opominout vedle skutečnosti, že jim bylo umožněno tuto činnost vykonávat, také že byli zařazeni pod jeden pojem (*Priester*), a to nikoli významově neutrální. Dodejme, že výpomoc zpěváků (vůdců procesí) nebyla na rozdíl od ostatních nikdy delří než dva dny (alespoň v roce 1815). Tento fakt je možno interpretovat jako důsledek přece jenom pejorativního

případně *vůdci*.¹² Že naše zkoumané kázání přednesl nějaký písničkář by nemuselo vyplývat pouze z jeho obsahu, který příliš nekorespondoval s oficiální církevní věroukou. Pro rok 1815 máme doloženou duchovní výpomoc písničkáře z Komořan i Lulče, tedy sousedních vesnic Podbřežic. Čtrnáct let není zase tak dlouhá doba, aby nebylo možné si představit, že se Chládek účastnil poutě do Křtin pod vedením jednoho z nich (popřípadě jeho otce či souseda) a vyslechl zde jeho kázání, které si mohl po dvou letech opsat např. z konceptu tohoto kázání. Kázání ale mohlo také vyjít tiskem, vždyť tisk z církevního hlediska ne zcela nezávadných textů byl běžný i v průběhu 19. století.

Pro nás zůstává důležité, že autorem kázání mohl být teologicky neškolený člověk, který interpretaci, neshodující se s církevní, mohl šířit z místa, na němž církev legitimizovala jeho slova, která tím nabývala charakteru preskripce.¹³ Tato nastíněná možnost pochopitelně nevylučuje, že by autorem byl křtinský farář či jiný duchovní, ostatně totožnost autora kázání nemusí být pro nás nejdůležitější.

Chládkův návrat se zmiňovaným dvouletým odstupem dokazuje jeho vztah k textu. Text můžeme považovat za Chládkem osvojený. Zapadal do Chládkovy interpretace sociokulturního systému tak, jak ho získal během enkulturace. Opakoval anebo jej vybavoval pojmy, jimiž nahlížel na svět, respektive, na jejichž základě konstruoval svou realitu. Pomáhal mu ale také tyto pojmy interpretovat. Na takto získané pojmy pak Chládek mohl aplikovat modely myšlenkových operací, které mu text také poskytoval. Chládek vnímal, myslel a žil v rámci tohoto textu.

náhledu na ně. Příčinu je ale možné také hledat v zaneprázdněnosti písničkářů, existenčně závislých na zemědělském hospodaření.

¹² Tak alespoň oba termíny pro polovinu 19. století uvádí František Hais ve svých pamětech. Např. Zíbrt, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 18, 1909, s. 349 a 346. Hais sám byl po několik let zpěvákem. Ač bez teologického vzdělání nezdráhal se před procesím mít výklad jako např. o *svatém putování*. Zíbrt, Č.: *Písničkář*... Český lid 18, 1909, s. 349 aj.

¹³ I když tato praxe jistě existovala i dříve, nelze nepoznamenat, že okrajové důsledky josefinských reforem se jeví být poněkud kontraproduktivními.

Vraťme se k samotnému obsahu kázání, které nám ozřejmí dva důležité momenty každé mariánské poutě - putování a vztah mariánského ctitele k objektu své adorace, který je zahrnut v jejím obraze.

Pouť se konala u příležitosti jednoho z nejvýznamnějších mariánských svátků, Navštívení Panny Marie. Poprvé se tento svátek objevil ve 13. století ve francouzském prostředí. Odtud se šířil dále do Evropy. Oficiálně byl uznán roku 1389,¹⁴ kdy bylo také sjednoceno datum jeho oslav. Svátek upomínal na novozákonní návštěvu Panny Marie u Alžběty v době, kdy Marie byla v očekávání Krista a Alžběta čekala Jana Křtitele (Lk 1:39-56). Alžbětin pozdrav Marie z Navštívení (Lk 1:42) hrál roli téměř od počátků mariánské úcty, kdy byl začleněn do první verze nejvýznamnější mariánské modlitby, *Ave Maria*, doplňujíc pozdrav Archanděla Gabriela (Lk 1:28).

Poutní kázání v den tak významného mariánského svátku snad ani nemohlo být věnováno jinému biblickému příběhu. Obzvláště vzhledem ke zmíněnému motivu putování. Námětem kázání ale nebylo všech osmnáct Lukášových veršů věnovaných této události, nýbrž pouze prvních devět (Lk 1:39-47). Chyběla tedy část Mariina chvalozpěvu, zvaného *Magnificat*. K násilnému přerušení zpěvu a vyloučení těchto veršů z kázání se vrátíme později, kdy budeme moci upozornit na jeho význam.

Kázání začalo citací zmíněné pasáže z Bible. Tyto verše byly rozvíjeny po dvou liniích: Motivem cesty, jako aktem ponížení, a motivem významnosti Panny Marie, zastiňující i Boha. Po četbě biblických veršů byl celý obsah z kazatelny převyprávěn emotivněji: „...ona šla, šla, maria mili putničkově samotna přez hori, přez kopce a dolí, šla maria přez pusti hori po skalach a po tvrde a srdnate ceste...“ Již tento popis putování sloužil kazateli k výzvě namířené k poutníkům: „Tak mili marijanšči ctitelove nasledujte mariju panu, podte mili putničkově přez hori a dolí, přez puščini a skali a navščevujte mariju panu tak jak ona...“. Náboženský význam veršů byl také zdůrazněn. Návštěva Marie, kontakt posvátného s profánním, s člověkem byl jasně pozitivní: „...navčivila ju ona ščasne, vesele a radostne, duchem svatim osvitila a to detatko od prvopocatečnihu hřichu zmazala a otčiščila.“ Následovalo legitimizování poutí, použitím sugestivních

¹⁴ Spunar, P.: *Mariánské svátky*. In Pavlincová, H. a kol.: *Judaismus, křesťanství, islám*. Praha 1994, s. 233.

otázek i s odpověďmi za stálého opakování celého kontextu. Tak tedy proč Panna Marie navštívila Alžbětu, svou služebnici? A proč Kristus navštívil Zachariáše, svého služebníka? Oba se chtěli ponížít. Cesta byla v kázání chápána jako akt ponížení vůči svému hostiteli. Motiv cesty kazatel identifikoval s poutí a pouť byla interpretována jako akt ponížení, tedy pouť k Panně Marii jako projev ponížení před ní.

Chládek musel akt poutě chápat jako ponížení před posvátnem, kterým byl povinován, neboť jej podstoupilo také posvátno. Chládek se ale v perspektivě konání stejných skutků jako objekt jeho adorace nejenom ponížoval před posvátnem, ale on se také tímto aktem začleňoval do jednoho příběhu, v němž se posvátnu přibližoval.

Příběhu šťastného navštívení Panny Marie zde byla dána přednost před příběhem návštěvy Ježíše Krista a byl v další části používán v argumentaci. Marie svou důležitostí pro lidský rod zastínila vykupitele Krista.

Tato první část ukazovala „*jak buh navčivil alžbetu a zacharijaše.*“ Zde se poprvé objevila myšlenka, že Panna Marie nahrazuje Boha. To, že by šlo o kazatelovo náhodné zaměnění pojmů, popírají schopnosti Panny Marie: Alžbětu osvětila Duchem Svatým a dítě od prvopočátečního hříchu očistila. Panna Marie zastupovala Boha a její činnost byla Bohem pouze sankcionována.

Druhá část kázání se soustředila na otázku příčiny dvojího kontaktu posvátna s lidmi, *šťastného a nešťastného Božího navštívení*. Do významového pole Božího *navštívení* spadalo vedle *šťastného navštívení* Alžběty Pannou Marií, vyhnání Adama z ráje, potopa světa a jiné další biblické události. Každý kontakt člověka s Bohem byl *navštívení*. Akt *navštívení* bude lépe vnímat jako sloveso – vždy se vztahuje k nějaké činnosti posvátna. (Marie navštívila, osvětila, očistila; Bůh vyhnal, odsoudil apod.) Pojem *navštívení* potřebuje ale také dvě různá místa. Nikdo nemůže nikoho navštívit, pokud s ním sdílí jeden prostor. Nemůžeme tedy uvažovat o tom, že by kazatel vnímal existenci Boha jako všudypřítomnou a vše prostupující.

Po připomenutí *šťastného Božího navštívení* Alžběty a Zachariáše následovaly příklady jeho *nešťastného navštívení*, kontaktu lidstva s posvátnem, které skončilo katastrofálně.

Nejprve Bůh navštívil Adama a Evu, vyhnal je z ráje, přinutil je opatřovat si potravu a navíc Adama potrestal i po smrti: „...po smrti do linbu jej odcudil a tam bil přez 3000 let...“ Po otázce za příčinou nešťastného Božího navštívení Adama a Evy byla adresátům předložena jasná odpověď: Nebyla přítomna Panna Marie. Nato kazatel nastínil inverzní scénář: Kdyby byla Panna Marie přítomna Bůh by navštívil Adama a Evu šťastně. Porušení Božího zákazu Adamem a Evou, po kterém následoval trest a celé lidstvo bylo poskvrněno dědičným hříchem, bylo zatlačeno do pozadí, resp. zcela vytěsněno. Kauzální vztah - hřích implikuje trest - byl pominut. Smysl celého starozákonního příběhu byl transformován do podobenství o milosrdenství Panny Marie. Nebyla zde však míněna přímluva Panny Marie či její prosba, pouze její přítomnost. Tím, že jí byla odepřena možnost přímluvy, byla jí odepřena možnost jednat, tedy nemohla ani trestat. Příběh byl transformován do nekompromisní podoby. Panna Marie již nezosobňovala díky svému orodování příslib milosrdenství, ale byla vnímána jako záruka milosrdenství, či spíše jako jeho nehybný symbol, jaký mohli poutníci spatřit na oltáři ve křtinském kostele.

Následující příběh hovořil o množení Adamova pokolení. S jeho rozmnožením se rozhojňovaly také nejtěžší hříchy. Rozhněvaný Bůh opět navštívil lidstvo nešťastně – seslal na něj potopu. A jaký byl důvod? Nebyla přítomna Panna Marie. A opět inverzní scénář: Kdyby byla přítomna, lidstvo by bylo navštíveno šťastně. Opět transformace příběhu. Dle stejného schématu byly vylíčeny i příběhy o postižení země ohněm nebeským a o pádu Farizejských do propasti pekelné.

Poslední příběh kázání se obracel na své adresáty a začleňoval je do tohoto nadčasového příběhu o Panně Marii jako záručš milosrdenství: Žil kněz jménem Jáhen, který nosil Archu Páně. (Zde se projevující chápání Panny Marie jako Archy Páně vycházelo ze Starého zákona a sahalo až k církevním Otcům latinského i řeckého prostředí.)¹⁵ Jáhen se dostal do služby k pánovi, kterému způsobil blíže nespecifikovanou škodu, kvůli které se pán na Jáhna rozhněval. Vzal kord a chtěl ho probodnout. Ale Jáhnovi kord neublížil, neboť nosil Archu Páně. Byl pod její ochranou, a to pouze na základě kontaktu s ní. A i sám pán, ač podle něj Jáhen ničeho jiného nezasluhoval než probodnout, uznal, že mu z tohoto důvodu nemůže ublížit.

¹⁵ Boutry, P.: *La spiritualité mariale*, c.d., s. 680.

Po krátkém příběhu o ochranné moci Archy Páně se kněz obrátil ke svým posluchačům: Jáhnovi se nic nestalo, neboť měl při sobě Archu Páně, a i my máme zde na oltáři živou archu Páně, živou Pannu Marii. Jak pak by se nám mohlo něco špatného stát? Po navození jistoty, následovalo vzbuzování pocitu viny: Někdo z poutníků by si mohl myslet, že jejich předkové byli více hříšní, když je Bůh *nešťastně navštěvoval*, ale to je omyl. Nikdo není bez hříchů, ba co víc nikdy nebylo mezi lidmi tolik hříchů jako nyní. Proč je tedy Bůh *nenavštíví* tak jako jejich předky, ptal se kazatel a zároveň tak opět překonával kauzální vztah hřích – trest, což se také projevilo v odpovědi: „...o davno davno juž bi bil svēt v prach obracene kdibi se tot ta živa archa pane ta živa maria pana za nas u boha všemohociho nepřimlovala.“ I když na tomto jediném místě z celého kázání byla Panna Maria označena jako prosebnice, přesto zde již nevystupovala jako pouhá záruka milosrdenství, stala se zárukou existence. Před největší dobroditelkou bylo třeba se klanět a ponižovat, konat k ní poutě. „*Tak všickni marijanšči ctitelove padnete na sva kolena před to živo archó paně, před to živo mariu panu a chvatejte k ni y přes hori doly a kopce tak jak ona chvatala kdíž chtela alžbetu navčiviti, abi nas taki tak navčivila ščasne vesele a radostne jak navčivila alžbetu a zacharijaše. Prosme ju mili marijanšči ctitelove skrušenim srdcem abi kdiz na nas pan buh bude chtet nejake kříž zeslat abi maria pana přítomna bila. Modlí mi se k ni skrušenim srdcem abi kdíž nas pan buh bude chtet navčivít abi nas pana maria s panem bohem navčí[ví]la...“*

Příběhy o Božím *navštívění* byly hodnoceny jako *šťastné* či *nešťastné* podle toho, jaký výsledek přinesly lidem. Jednotlivé příběhy byly významově kladné a záporné: *šťastné* a *nešťastné* Boží *navštívění*.

Obsahová a kontextová část příběhu byla redukována na otázku přítomnosti Panny Marie v příběhu. Již tento postup ukazuje, že příběhy byly adresantem interpretovány v rámci myšlenkového komplexu, v jejímž středu stojí Panna Marie.

Ale nejen to. V případě jednoho typu příběhů (např. v 1. příběhu Navštívění Panny Marie) přítomnost Panny Marie implikovala *šťastné* Navštívění, odůvodněnost této kauzální spojitosti nebyla vzhledem

k preskripčnímu charakteru kázání potřeba 1P+ => 1N+.¹⁶ Potlačení obsahové stránky příběhů a preskripční charakter takovéto interpretace nedávaly v kázání vzniknout otázkám, které by se ptaly na podmínky, za kterých tento vztah platí či na existenci dalších faktorů působících v tomto vztahu. Podle této interpretace další faktory tím, že nezazněly, nejsou přípustné a minimalizují také budoucí možnosti jejich vzniku. Nebyla stanovena jejich kategorie, a ani v budoucnu tak nebude moci nevzniknout a nebudou moci ani vznikat její obsahy. Obojí bylo z tohoto diskurzu vyloučeno.

Podle stejného scénáře byl nastíněn také druhý typ příběhu: model *nešťastného navštívení* (např. 2. příběh: Vyhnání Adama a Evy z Ráje). Celý příběh byl opět redukován na skutečnost, že nebyla Panna Maria přítomna, což implikuje *nešťastné navštívení* Boha: 2P- => 2N-.

Inverzní scénář *nešťastných navštívení* je redukován pouze na jednu změnu. Nyní je Panna Marie přítomna, což mění *nešťastné navštívení* na *navštívení šťastné*, potvrzuje či spíše dokonává potlačení příběhu pouze na dvě skutečnosti: 2P+ => 2N+.

Kauzální vztah se stává vztahem symbolickým:

1P+ = 1N+

2P- = 2N-

2P+ = 2N+

Srovnáme si nyní dva typy příběhů. První s druhým nebo druhý s jeho inverzní verzí. Na jedné straně zde máme opozici *šťastný – nešťastný*. Jejich symboly by tedy měly být také v opozici: Panna Marie – ne-Panna Marie. Panna Marie jako symbol *šťastného navštívení*, ne-Panna Marie jako symbol *nešťastného*. Ale nacházíme zde pouze přítomnost a nepřítomnost Panny Marie. Tedy na jedné straně Pannu Marii, na straně druhé prázdné místo. Tato dvojice je opozicí pouze v rámci pojmu Panny Marie. V obou případech je nabitá pozitivním významem Panny Marie. K Panně Marii se tedy váže celé významové pole dvojice *šťastný – nešťastný*, které je zcela v její režii.

¹⁶ Číslice udává příběh, P značí Pannu Marii, plus její přítomnost, minus nepřítomnost, N je s plusem šťastné navštívení, s minusem nešťastné.

Nyní se vraťme ke kazatelovu vynechání části chvalozpěvu Marie (Lk 1:48-49): „48. Že vzezřel na ponížení děvky své: neb ay od té chvíle blahoslavenou mne nazývati budau všickni národové.“ a dále: „49. Neboť mi učinil veliké věci ten, jenž mocný jest (Bůh), a svatě jméno jeho.“¹⁷ Samotné znění i dobový komentář překladatele jasně hovořil o podřízeném postavení Panny Marie vůči Bohu, kde veškerá moc Marie pramenila z jeho vůle. Tyto interpretace vůbec nezapadaly do koncepce Panny Marie, tak jak byla prezentována v křtinském kázání. Z tohoto důvodu v něm tyto verše nemohly zaznít, a to i přestože tak byl rozrušen konzistentní celek zpěvu. V Bibli lze i z dnešního pohledu nalézt více navzájem si odporujících skutečností, proto by nás tento postup kazatele nemusel tolik překvapovat.

Záměr kázání byl zřejmý. Poutníci svou cestou vykonávali akt ponížení, tak jako kdysi Panna Marie, čímž se začleňovali do jednoho příběhu.

Panna Marie, či spíše její přítomnost byla zárukou milosrdenství, proto bylo třeba putovat zrovna k ní (na symbolické úrovni), neboť nejen její přítomnost, ale obzvláště blízký kontakt s ní (jejím symbolem) měl ochrannou moc. Její symbolická přítomnost byla zárukou milosrdenství, což fakticky znamenalo: Konej pouť k Panně Marii a dostane se ti jejího milosrdenství. Člověk se vnitřně neosvobozoval, ale snažil se ovládat budoucnost. Takto pojatá pouť náleží z hlediska svého nositele k technologickému modu racionálního jednání.¹⁸ Bůh i Panna Maria obývali jiný prostor než lidé (viz výše). Jednou z možností jak člověk mohl za účelem ovlivnění budoucnosti prostorovou bariéru narušit byla fyzická pouť, která symbolizovala konání Božstva (vše bylo *navštívení*). Cílem poutě byl symbol Panny Marie, nehybný pilíř, na němž stála existence lidstva.

Božské uctívání Panny Marie, jak je patrné z tohoto textu, se rozcházelo s oficiální věroukou. Interpretace biblických příběhů v kontextu zde patrného kultu Panny Marie měnily celkově jejich smysl. Finální otázka lidské spásy sice zůstávala i nadále v rukou

¹⁷ Citováno dle dobového překladu. *Písmo svaté Nového zákona podle českého přeložení od Jeho knížecí milosti Arcybiskupa Pražského léta Páně 1778. na světlo daného.* Praha 1786. František Faustýn Procházka.

¹⁸ Reakce na Winchovy interpretace. Srov. Fay, B.: *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup.* Praha 2002, s. 133-134.

Boha, ale pouze spíše formálně. Samotné rozhodnutí záleželo na přítomnosti Panny Marie. Pokud byla Panna Marie přítomna – oficiální interpretace Panny Marie jako orodovnice byla překonána – pro člověka to znamenalo, že nyní již mohl počítat s formálním přiznáním Boží spásy. Rozhodování o Boží spáse bylo přeneseno na Pannu Marii. Zrak věřícího i jeho prosby se tedy obracely k Panně Marii a jejím symbolům, božstvu, v mariánském kultu.

Jak toto kázání spoluvytvářelo Chládkovu realitu? Pojem Panny Marie nadřazoval pojmu Boha. Pojem hříchu, ať již s jakýmkoli sémantickým polem, byl pro něj odsunut do pozadí. Kauzální vztah hřích => trest byl rozrušen. Byl zastíněn rovnicí Panna Maria = existence i spása. Náklonnost Panny Marie byla zárukou spásy i existence. Náklonnost ve smyslu, že se uvolila být přítomna. Budoucnost byla v tomto pojetí ovladatelná. Existence této vize potírala nejistotu. Bůh a Panna Maria obývali jiný prostor než člověk. Člověk přicházel s nimi do kontaktu z Boží vůle, které bylo třeba se obávat, a prostřednictvím poutě k ikoně Panny Marie. Symbolická pout' nabývala plného významu a byla relevantní ochranou před případnými postihy Boha. Tato interpretace pochopitelně v Chládkových očích fetišizovala ikonu Panny Marie Křtinské.

Měly tyto koncepce pro Chládkova charakter empiricky verifikovatelných či nikoli? Preskripční charakter textu by naznačoval, že nikoli. Avšak podíváme-li se na celý text z hlediska obsahu, zjistíme, že verifikovatelné byly. Ať již Chládko postihlo cokoliv, mohl tuto skutečnost na jedné straně přičítat přítomnosti či nepřítomnosti Panny Marie. Jde o to, že tyto koncepce ho vybavily pojmy a schémata, díky nimž jakoukoli událost vtěsnil do jejich rámce. Nemohl ji překročit. Tyto koncepce – pokud by se nad nimi zamýšlel, neboť člověk většinou nerozlišuje mezi modely, které má možnost empiricky ověřit a modely pro něj neověřitelnými, nehledě na to, že hranice mezi nimi není ani pro všechny příslušníky téhož sociokulturního systému totožná – byly tak pro Chládkova na základě každodenních zkušeností skutečné a tedy pravdivé, na rozdíl například od existence Paříže, pokud ji nenavštívil a pouze o ní slyšel či četl.

Poutě přesídlenců

Eva Lánská

Ve své diplomové práci, jejíž shrnutí a výtěžek nabízí tento článek, jsem se zaměřila na současné dění na poutních místech v pohraničí. Zajímaly mě především poutě přesídlenců¹, příslušníků německého etnika, kteří obývali před druhou světovou válkou pohraniční oblasti České republiky a byli odsud po válce vysídleni. Pokusila jsem se analyzovat míru participace německých přesídlenců na současném vývoji poutních míst v pohraničí a jejich obnově. Je však samozřejmé, že bez znalosti historie a vývoje daných míst by současné dění nebylo možno správně pochopit a interpretovat, proto nelze seznámení se s historií pominout.

Změřila jsem se na dva regiony, které byly součástí Sudet, na Vyšebrodsko v jižních Čechách a Jesenícko na severu Moravy, a na poutní místa, která se zde nacházejí. Snažila jsem se zachytit charakter regionu a odhalit historické a politické souvislosti, které implikovaly vznik konkrétního poutního místa a vtiskly mu charakteristické rysy. Na celou problematiku je však důležité pohlížet z globálnějšího hlediska, neuzavřít se pouze v striktně vymezených regionech. Poutní dění mnohdy nerespektovalo hranice, až do druhé světové války totiž probíhal mezi přilehlými pohraničními oblastmi bez ohledu na linii hranice čilý poutní ruch.

K celkovému dokreslení koncepce práce zbývá dodat, že jsem svou pozornost zaměřila spíše na malá poutní místa v regionu, než na místa věhlasná a notoricky známá. Domnívám se totiž, že právě ta poutní místa, jejichž význam je spíše lokální, umožňují odhalení určitých specifik místního kraje a dá se u nich předpokládat větší propojenost s místní komunitou a jejími zvyky. Historie a současná situace takových poutních míst má v tomto směru určitou vypovídací hodnotu.

¹ Termíny *Heimatsverlust-Wallfahrt* nebo *Heimatvertreibene-Wallfahrt* použil ve své práci pro G. R. Schroubek: *Wallfahrt und Heimatsverlust. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde der Gegenwart*. Marburg 1968.

Nedostatek prostoru mi neumožňuje věnovat se zde teoretickým otázkách definice poutě² a jejímu historickému vývoji, motivacím poutníků a pod. Nemohu však opomenout stručné shrnutí vývoje poutí pořádaných původními německými obyvateli po jejich vysídlení.

Po roce 1945 se lidé dostali do nového, pro ně neznámého prostředí: Přesídlenci se jednoduše snažili nalézt nějakou spojnici mezi jejich rodným krajem a novým prostředím. To se odrazilo mimo jiné ve výběru míst: Zpočátku byla poutníky navštěvována např. místa odlehlá, ze kterých bylo možno vidět původní poutní kostel. Nového rozmachu se dočkala rovněž místa již existující, na nichž být uctíván patron shodný s patronem jejich původního domova. Poutními místy přesídlenců se stávala také ta, která byla jejich původním podobná. Vznikl tak zajímavý fenomén stavby kopií poutních kostelů na druhé straně hranice. Velice důležitá byla také přítomnost určité osobnosti, která organizaci pouti iniciovala. Nejčastěji byl takovou osobou farář z původního domova.

Poutě nebyly pouze záležitostí náboženskou.³ V mnoha případech se staly i příležitostí k setkávání přesídlenců z určité oblasti, pomocí nich lidé udržovali kontakty a vědomí sounáležitosti. Součástí poutí tak byly často i světské záležitosti, jako prohlížení starých fotek, filmů, nebo i politické projevy. Klíčovou roli sehrála v procesu přenosu tradice a vzniku fenoménu poutí přesídlenců v novém prostředí organizovanost přesídlenců v krajských organizacích a spolcích.⁴

² Více o problematice poutí: K. Eichler: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a ve Slezsku. I. díl, II. svazek. Praha 1887-1888, s. 1; J. Royt: Barokní poutě a poutní místa. Dějiny a současnost 3, 1991, s. 27-31; S. M. Bhardwaj, G. Rinschede: Pilgrimage in World Religions. Berlin 1988; R. Sopher: Geography of Religions. New York 1969. Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und früher Neuzeit. Wien 1992.

³ Čistě náboženskou záležitostí nebyly poutě nikdy. Pohnutky k vykonání pouti bývaly často opravdu naprosto světské; domlouvaly se zde obchody, sňatky a podobně. Kostel obklopovaly stánky, bez nichž by se pout' neobešla. Nabízen byl různý. Není možno opomenout to, že pout' znamenala ekonomický přínos pro církve a okolní poskytovatele služeb.

⁴ Dnes jsou rodáci organizováni do dvou hlavních spolků, *Bund der Vertreibenen a Sudetendeutsch Landsmannschaft* (SL). Oba tyto spolky vytvořily hustou síť organizací: Mají ústřední orgán (SL má vrcholný volený orgán složený z 86 členů) a pak řadu podorganizací uspořádaných podle administrativního členění. SL zastřešuje 16 zemských, 363 okresních a 2000 místních organizací. Krom toho existují ještě organizace, které sdružují členy na základě dřívější příslušnosti

Stejně významný byl tento fakt pro pozdější obnovu poutních míst. Shrneme-li tuto stručnou charakteristiku, nezbyvá než konstatovat, že pouť sehrávala důležitou sociální a integrační roli, umožňovala vysídleným setkání a komunikaci, společný zážitek upevňoval komunitu.

Vyšebrodsko

V regionu Vyšebrodka jsem se zabývala třemi poutními místy (Svatý Kámen, Maria Rast ve Vyšším Brodu, Studenec u Rožumberka) a jejich srovnáním.⁵ Jihočeský region vynikal již tradičně úctou k Panně Marii, proto není překvapením, že všechna poutní místa jsou zasvěcena právě jí. Nejpopulárnějším zobrazením na jihu Čech byla Panna Marie Sněžná. Poutní místa Vyšebrodka jsou legendicky propojena a vykazují ve své historii mnohé shodné prvky. Celé Vyšebrodsko, tedy i poutní místa, byla spravována cisterciáky. Poválečné osudy regionu vykazují jistá specifika dána blízkostí státní hranice. Část Vyšebrodka se po roce 1948 stala součástí pohraničního pásma. Pravý břeh Vltavy již nebyl volně přístupný. Obyvatelé z těsného pohraničí byli vystěhováni. Nevyhnutelný pokles počtu obyvatel potvrzují statistiky.⁶ V roce 1960 došlo ke zrušení okresu Kaplice. Osudy těchto míst po roce 1989 jsou různé.

Největším poutním místem je Svatý Kámen.⁷ V roce 1949 byl kostel uzavřen, postupně chátral, stal se součástí pohraničního pásma s omezením vstupu a byl využíván pohraniční stráží jako sklad. Interiér

k určitému regionu Sudet. Největší počet je jich zřejmě spjat s oblastí Chebska a Krušnohoří. Organizace tohoto typu pak provozují např. i jakási malá muzea (*Heimatstube*) vztahující se k určitému regionu či městu.

Pro pořádání poutí přesídlenců před rokem 1989 i po něm má neopominutelný význam organizace Ackermann-Gemeinde, která má svou pobočku již i v Praze.

⁵Více viz: Kapličky na Vyšebrodsku. Český Krumlov 2001; Český Krumlov: www.ckrumlov.cz;

Pouti a poutní místa v regionu Český Krumlov:
http://www.ckrumlov.cz/cz1250/region/histori_poutmi.htm

⁶ Rychnov nad Malší: rok 1930: 648 obyvatel, 1950: 176 obyvatel.
Vyšší Brod: 1930: 2027 obyvatel, roku 1950: 1187 obyvatel.
Rožumberk: 1930: 1502 obyvatel, roku 1950: 661 obyvatel.

⁷ Více viz: 500 Jahre Wallfahrt zum Heiligen Stein. Ein Gedenkbuch. Freistadt 2000.
J. Toupalík a kol: Svatý Kámen Maria Schnee. České Budějovice, nedat.

byl rozkrádán a ničen. Podle rozhodnutí ministerstva kultury měl být kostel „*pro ráz a vzhled krajiny zachován jako historická zřícenina.*”⁸

V letech 1990-93 byl kostel renovován. Jeho obnova byla od samotného počátku především záležitostí bývalých rodáků. Svou roli zde sehrála dobrá organizace celého projektu a fungující spolupráce mezi českou a rakouskou stranou. Do obnovy se navíc podařilo angažovat politické osobnosti obou národů.

Obnova kostela, jakkoli je nákladnou záležitostí, je pouze „špičkou ledovce”. Důležité je oživení poutního místa a oživení tradice poutí. Na Svatém Kameni je toto téměř výhradně záležitost německá. Pan farář J. Toupalík, který se vydatně zasadil o obnovu místa je Čech, většina účastníků poutě i běžných nedělních mší je však německé národnosti. Jsou to tedy především bývalí rodáci z tohoto kraje, díky kterým kostel vůbec plní svůj účel; právě oni se stali nositeli tradice. Jistě bychom našli více poutních míst s podobnou novodobou historií, jako má Svatý Kámen.

Důvody malé návštěvnosti místa příslušníky českého etnika bych zřejmě hledala v řídkém zalidnění okolí poutního místa, poměrně špatné dostupnosti místa, snad i všeobecně nízkému počtu věřících v regionu. Jedním z důvodů malého zájmu Čechů je nedostatek vztahu k obnovenému poutnímu místu.

Nejstarší poutní místo na Vyšebrodsku – Studenec, bylo po válce využíváno jako skladiště hnojiv a tímto nevhodným využíváním bylo hodně poničeno. Jeho stav se do dnešního dne příliš nezlepšil. Je příkladem místa, na němž je snaha o obnovu zatím pouze snahou několika jedinců organizovaných v občanském sdružení. Původní německé obyvatelstvo se do obnovy tohoto poutního místa nezapojilo. Studenec je přitom vzdálen od Svatého Kamene asi jen 10 kilometrů vzdušnou čarou. Potvrzuje se zde tedy fakt, že angažovanost původních obyvatel při obnově poutního místa závisí především na tom, zda se v jejich středu najde osoba, jež by měla dostatečnou vážnost, autoritu a organizační schopnosti a byla ochotna obětovat dostatek času. Pak může dojít k zapojení původních obyvatel do obnovy.

⁸ J.Toupalík a kol: Svatý kámen Maria Schnee. České Budějovice, nedat.

Třetí poutní místo „Odpočinutí Panny Marie na kameni“ u Vyššího Brodu vzniklo v 19. století jako kopie poutního místa za hranicí v Rakousku.⁹ Poutníci navštěvovali během poutě obě tyto místa. Místo nebylo tolik zničeno, jako ostatní výše popsaná. Na nutných opravách se podíleli rodáci, ovšem tradiční poutě se zde, snad i pro nesnadnou dostupnost, zatím neobnovily.

Jesenicko

Druhým příhraničním regionem, který jsem si zvolila pro svůj výzkum, je Jesenicko. Svou pozornost jsem zaměřila konkrétně na čtyři poutní místa této lokality (vrch Cvilín u Krnova, Uhlířský Vrch u Bruntálu, Maria Hilf u Zlatých Hor, kostel sv. Anny nad Andělskou Horou).¹⁰

Pro Jesenicko je důležité působení řádu piaristů,¹¹ který sídlil v několika městech a obcích regionu. Soustředil se především na vzdělávání, ovlivnil však i poutní dění.

První malé kaple na všech zkoumaných poutních místech byly postaveny v druhé polovině 17. století, bez ohledu na stáří, která si podle legend jednotlivá poutní místa nárokují. Dva ze sledovaných poutních kostelů byly zasvěceny Panně Marii Pomocné, po jednom Panně Marii Sedmiboletné a svaté Anně. Svatá Anna byla ve Slezsku oblíbená a byla proto patronkou mnoha kostelů.

Poutní místa fungovala vesměs do roku 1945, kostely poté byly zavřeny a neplnily již svou funkci. Péče o tyto památky nebyla dostatečná, kostely byly více či méně devastovány.

Výjimečnou historii má ve srovnání s ostatními poutními místy Jesenicka poutní kostel Maria Hilf ve Zlatých Horách.¹² Toto místo

⁹ Více viz: Křížová cesta Vyšší Brod: http://www.ckrumlov.cz/cz1250/region/histor/i_poutmi.htm

¹⁰ Více např. P. Anderle a kol.: Památky, které pláčou. Moravský Beroun 2001. Maria Hilf Zlaté Hory: http://mariahilf.hyperlink.cz/MainPage_CZ.htm

¹¹ O působení tohoto řádu J. Bambera, T. Hanzlík a kol.: Tři sta let piaristů v Jeseníkách. Moravský Beroun 2001.

¹² Více viz E. Titze: Ursprüngliche Geschichte und Entstehung des heiligen Gnadenorte Maria Hilf bei Zuckmantel. Jeseník 1898; J. Pfitzner: Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien. Zuckmantel 1924; E. Štula: Panna Maria

bylo, v porovnání s ostatními místy tohoto regionu, nejvýznamnějším poutním centrem. Kostel byl po zákazu bohoslužeb v roce 1955 zanechán, aby zchátral. Demolice v roce 1973 byla, vzhledem k stavu kostela, již zřejmě nutností. Změna režimu s sebou přinesla naopak nebývalý zájem o otázky náboženské a také jakousi euforii, která umožnila realizaci obnovy kostela, po němž nezbyly ani základy. Díky darů věřících a německých rodáků z tohoto kraje mohl být poutní kostel obnoven a v roce 1995 vysvěcen. Počty poutníků bezprostředně po obnově prudce narůstaly.

Jiný osud potkal poutní kostel sv. Anny nad Andělskou Horou.¹³ Stavba tohoto kostela proběhla v 17. století. Kostel byl po válce uzavřen. Jeho dnešní stav je katastrofální, na obnovu nezbyvají finanční prostředky. Budoucnost tohoto poutního kostela svaté Anny v Andělské Hoře je zatím nejistá a nic nenasvědčuje tomu, že by mohlo dojít v blízké době k výraznějšímu obratu. Špatný stav stavby přetrvává navzdory tomu, že je v péči památkového úřadu.

Ve velice špatném stavu byl po roce 1989 i kostel Panny Marie Pomocné na Uhlířském vrchu.¹⁴ Tuto stavbu se však podařilo obnovit v roce 1993 díky penězům vyplaceným za škody způsobené pobytém sovětských vojsk. Kostel byl opakovaně vykrádán, dílem i proto, že jeho okolí zůstalo neobydlené. Chybí zde elektrické vedení, není zde ani vhodná přístupová cesta pro automobily. Toto poutní místo neaspiruje v blízké budoucnosti na rozšíření věhlasu a zmnožení počtu pořádaných akcí, nebudou se zde zřejmě v hojném počtu sjíždět poutníci z celé republiky. Může ale zato být příkladem dalšího vývoje a osudu místa s nově obnovenou tradicí pouti nesenou místním obyvatelstvem.

Každé z poutních míst ve sledovaném regionu by mohlo být příkladem určité varianty vývoje. Ačkoli lze nalézt shodné znaky, přesto se osudy poutních míst v mnohém vzájemně odlišují.

Pomocná ve Zlatých Horách. Zlaté Hory 1990; V. Začal: Pout' k Panně Marii Pomocné. Zpravodaj města Zlaté Hory, září 1991; W. Titze, G. Reinelt a kol.: Heimatbuch Zuckmantel. Bietigheim- Bissingen 1995; Panna Maria Pomocná-Maria Hilf. Zlaté Hory 1993-1999. Zlaté Hory 1999.

Maria Hilf Zlaté Hory: http://mariahilf.hyperlink.cz/MainPage_CZ.htm

¹³ Více viz: Andělská Hora: <http://www.bruntal-info.cz/andelskahora/>

¹⁴ Více viz: M. Kubina: Köhlerberg. Freudenthal 1923; Kostel Panny Marie Pomocné na Uhlířském vrchu http://udoli.misto.cz/_MAIL_/frame.html

V regionu se nachází více zchátralých památek a farních kostelů, které volají po obnově a jimž se rovněž nedostává potřebných financí. Není proto překvapením, že se otvírají otázky financování oprav, jež jsou aktuální jistě i v mnoha jiných pohraničních regionech s podobnou situací. Celá tato problematika (jak financovat, do čeho investovat apod.) navíc vyvolává řadu emocí a tím i subjektivních pohledů na vzniklou situaci.

Srovnání situace regionů Vyšebrodsko a Jesenicka

Situace regionu Jesenicka a Vyšebrodsko je srovnatelná z hlediska demografického vývoje po roce 1945. Z obou regionů byla odsunuta většina obyvatel a celkově jejich počet klesl. Vzhledem ke geografické poloze není Jesenicko pro rodáky žijící dnes v Německu a Rakousku tak jednoduše přístupnou oblastí, jako tomu je v případě Vyšebrodsko. Nenavštěvují proto svůj rodný kraj tak často, přijíždějí spíše jako turisté. Nemohou se stát nositeli obnovené tradice poutí jako tomu je např. na Svatém Kameni. Role, kterou na Jesenicku rodáci při obnově sehrávají, je proto odlišná. Autobusy s německými návštěvníky přijíždějí každoročně při příležitosti pořádání poutí a jiných kulturních akcí, jako např. krnovské dny českoněmecké kultury, nebo jen za turistikou. Počet německých návštěvníků však rok od roku klesá v závislosti na tom, jak stárnou rodáci z tohoto kraje, kteří tvoří samozřejmě většinu návštěvníků.¹⁵

Pravidelným účastníkům poutí na Uhlířský vrch, což je místo, kde pout' udržuje především místní komunita věřících, je okolo padesáti let. Mladších přichází jen málo. Stejně tak ovšem stárnou i němečtí rodáci představující valnou většinu poutníků na Vyšebrodsku (např. na Sv. Kámen). Nabízí se tedy otázka, kdo bude nositelem tradice poutí, jaký bude další osud poutí; zda bude mít počet poutníků klesající či rostoucí tendenci, či zda se dá očekávat úpadek poutí. V tomto ohledu bude asi nutno rozlišit větší, světoznámá poutní centra od malých poutních míst lokálního významu. Do dalších spekulací týkajících se budoucnosti se však neodvažují pouštět.

¹⁵ „Každoročně přijíždějí autobusy s dřívějšími německými obyvateli, jejich počet nicméně rok od roku klesá, neboť návštěvníci stárnou.“ Korespondence se Slezským německým svazem Krnov, 28.2.2002.

V situaci poutních míst panuje velká různorodost. Některá poutní místa jsou již obnovena, na jiných obnova probíhá a jinde poutní kostely stále chátrají. Do obnovy se na některých místech zapojili němečtí rodáci sdružení ve spolcích, jinde samotné osobnosti z řad německých rodáků a konečně některá místa zůstala zcela mimo zájem německých rodáků. V těsné blízkosti vzkvétajících míst se ve stejných regiorech, často jen pár kilometrů od sebe, nachází objekty, které stále chátrají. S ohledem na tato fakta je problematické vytvořit všeobecně platné závěry aplikovatelné na všechna poutní místa.

Ze situace zákonitě plyne otázka, co poutní místa zachycená v mé práci vlastně spojuje, jakou společnou charakteristiku jim je možno přisoudit. Jak už jsem se zmínila v předchozí kapitole, shodným momentem všech míst je jejich příhraniční poloha, osídlení Němci a podobnost demografického vývoje po druhé světové válce. Poutní místa prožívala navíc po roce 1945 často podobný osud, což bylo dáno politikou vládnoucí strany a jejím uplatňováním v praxi.

Důležitější než uvést shodné znaky všech poutních míst je vystihnout, co mají společného místa, na nichž byla tradice pouti obnovena, a čím se tato místa liší od těch, která na obnovu čekají. Na jiné rovině jde pak o postihnutí faktorů, které umožňují či nějakým způsobem podporují zapojení německých rodáků do obnovy, neboť u všech míst, jež byly obnoveny, se původní němečtí rodáci do dění po roce 1989 zapojili. Příčinou této situace je zřejmě velká finanční náročnost projektů.

Setkala jsem se ovšem rovněž s názorem odmítajícím možnost angažovanosti německé strany při obnově poutních kostelů a jiných staveb v České republice. Zastánci těchto názorů obhajují svá stanoviska obavou z výrazných snah o poněmčení a ovládnutí oblasti Němci. Taková hrozba by podle nich nevyrovnala „zisk“ představovaný opravou zdevastovaného kostela. Tento názor nemusí zastávat pouze pamětníci válečných událostí, přiklánějí se k němu jistě i někteří lidé na základě svého úsudku formovaného médií.

Vezmu-li v úvahu všechna poutní místa s obnovenou tradicí poutí, pak za obnovou a především za organizováním finančních sbírek vždy stála určitá osoba. U německých rodáků šlo většinou o faráře, který obnovu daného poutního místa podporoval. Zobecníme-li tento fakt, pak to znamená, že zásadní roli při obnově sehrává osoba,

kteřá se této záležitosti ujme a věnuje ji svou energii a čas. Absence takové osobnosti naopak téměř vylučuje možnost úspěšného zorganizování a finančního zabezpečení akce. Vhodná osoba se ovšem musí najít na obou stranách, tj. jak na české, tak na německé. Na obou stranách musí existovat vůle ke spolupráci. Iniciativa nemusí vycházet pouze od jednotlivce, naopak, zmínila jsem již časté zakládání občanských sdružení za tímto účelem. To ostatně vyplývá i z právní stránky věci. Obnova poutního místa případně tradice pouti samozřejmě nemusí být jedinou náplní činnosti těchto sdružení.

Motivy, které přivedly určité německé obyvatele k úmyslu a snaze zapojit se do obnovy poutních míst na českém území, mohou být rozličné. Angažovali se jednak rodáci spjatí s konkrétním místem vzpomínkami na dětství, které zde prožili a které formovalo jejich vztah k tomuto místu. Tito se stávají dárci, či organizátory sbírek a poutí. Často při organizaci figuroval farář. Díky svému postavení mohl váhou své osoby a autority působit na obec věřících. Jinou skupinu osob angažovaných v obnově představují lidé, jejichž zájem je dán vědomím potřebnosti takového konání, motiv náboženský tak nemusí být tím nejsilnějším motivem. Také oni mohou případně působit svým vlivem.

Aby mohla být pouť dnes zorganizována, je potřeba využít také moderních informačních prostředků. Není možné předpokládat, že se informace o konání pouti „rozkřikne“. Např. v případě Svatého Kamene informují němečtí přesídlenci o konání pouti v časopisech, které vydávají (Glaube und Heimat v případě přesídlenců z Rychnovska). Jistě je využívána i „sít“ církve, kdy je pouť oznámena v kostele po bohoslužbě.

Slavnostního svěcení nových kostelů se na mnoha místech účastnily významné církevní a politické osobnosti. Tento fakt jistě také může zvýšit přitažlivost poutního místa, respektive přitáhnout pozornost médií a širší veřejnosti k jeho obnově.

Pro vlastní existenci a rozvoj poutního místa je důležitá obydlenost okolí kostela. Se zdůrazněním tohoto, na první pohled nevýznamného faktu jsem se setkala u několika informátorů, také historická fakta toto pravidlo na mnoha místech potvrdily. Ve chvíli, kdy místo zůstane neobydlené, pustne a chátrá. Kostely se navíc za

takové situace mohly jednodušeji stát cílem zlodějů a vandalů. Toto pravidlo platilo v minulosti stejně jako dnes.

Výhodou pro konkrétní poutní místo je existence dostatečně kvalitní přístupové cesty, případě ještě další možnost poskytnout poutníkům další služby. To ostatně platí i pro novodobé poutě obecně, nejen pro poutě přesídlenců.¹⁶

Uvážíme-li výše zmíněné okolnosti, můžeme je považovat za faktory, jejichž souhrn pravděpodobně povede k obnově a napomůže rozkvětu poutního místa. Jejich výčet jistě není úplný, nedá se tvrdit, že všechna poutní místa, která tato kritéria splní, budou zaručeně vzkvétat. Záleží samozřejmě i na geografické poloze, atraktivnosti regionu a podobně.

Nabízí se ještě jedna otázka vztahující se k budoucnosti poutních, ale i ostatních kostelů. Pohraniční regiony již nejsou tak hustě osídleny, jako tomu bylo před rokem 1945, rovněž společenská situace se změnila. I kdyby se obnova většiny (poutních) kostelů v dohledné době uskutečnila, nebylo by možno vrátit je všechny svému účelu. Tradici pouti by totiž na některých místech již nebylo možno oživit, případně by neměla dlouhého trvání. Je nutno reflektovat společenský vývoj, změnu postavení církve a změnu role pouti ve společnosti. Nastoluje se tak otázka dalšího využití církevních staveb, přičemž je potřeba hledat funkční a citlivá řešení. Taková otázka funkčnosti staveb jistě vyvolá složité diskuse.

Domníváme se, že současný stav poutí je po opadu počáteční euforie stabilizovaný a ještě nějakou dobu takový zůstane. Výše nastolené problémy zatím nejsou, podle mého mínění v nejbližší budoucnosti ani nebudou, tak palčivé. Velice také záleží na pozici církve a na tom, zda dokáže přivést mladé lidi k zájmu o poutě. Ať již bude vývoj probíhat jakýmkoliv směrem, nebude snad již nikdy docházet k tak rozsáhlé kulturní devastaci, jako tomu bylo po druhé světové válce.

¹⁶ Pout', zvláště na významných místech, se stala mezinárodní masovou záležitostí skupin i jednotlivců, což s sebou neslo potřebu vybudovat dostatečnou síť služeb zajišťující potřeby poutníků na patřičné úrovni. Na poutních místech tak vznikla parkoviště, mohla být zajištěna policejní a lékařská služba. Ubytovací a hostinská zařízení byla zmodernizována tak, aby odpovídala nárokům poutníků.

Problematika vývoje poutí a přínosu přesídlenců k obnově a udržování tradice poutí by si určitě zasloužila systematický dlouhodobější výzkum, který by spojoval osu vertikální, tj. výzkum situace v jednotlivých regionech, s osou horizontální, tj. s vývojem v čase. Domnívám se, že je nejvyšší čas ujmout se zmapování fenoménu obnovy poutí, které bylo zahájeno po roce 1989. Jeho vývoj byl příliš dynamický a rychlý na to, aby bylo možno s ním dále otálet. Takový výzkum by byl přínosný pro etnologii například také proto, že by mohl sloužit k srovnání religiózních projevů poutníků dnes a v minulosti, či k výzkumu otázky etnického citění.

Literatura

- K. Eichler: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a ve Slezsku. I. díl, II. sv. Brno 1887-1888.
- P. Ryneš: "Imagines miraculosae" doby pobělohorské. Český lid 54, 1967, s. 182-193.
- G. R. Schroubek: Wallfahrt und Heimatsverlust. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde und Gegenwart. Marburg 1968.
- J. Royt: Barokní poutě a poutní místa. Dějiny a současnost 3, 1991, s. 27-31. Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und früher Neuzeit. Wien 1992.
- H. Dvořáková: Na okraj současného stavu bádání o poutích. Folia ethnografica 32, 1998, s.
- J. Royt: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha 1999.
- Češi a Němci dříve a dnes. Problémy národní identity a vzájemných vztahů Čechů a Němců. Opava 2000.

Prameny

- Die Ackermann-Gemeinde in deutsch-tschechischen Dialog. Mnichov, 1. 10. 2000.
- P. Pontz, Bund der Vertreibenen, Kreisverband Passau. Korespondence z roku 2002.
- V. Heller, Pasov. Korespondence z roku 2002.
- Česko německý fond budoucnosti: <http://tandem.adam.cz/fond.htm>

Den svatého Mikuláše ve zvykoslovné tradici českého a německého etnika v oblasti Hané a Nížkého Jeseníku

Vladimír J. Horák

Den svatého Mikuláše,¹ především pak večer, který mu předcházel, patřil k osobitým svátkům adventního období, přimykajícím se neodmyslitelně k době zimního novoročí. Lidé věřili, že v podzimním a v zimním čase svádějí přírodní síly mezi sebou divoký zápas, že svět je zaplněn démonickými bytostmi, jimiž bylo slunce jako symbol životní síly na určitý čas poraženo. Předvánoční období bylo pro naše předky časem toužebně očekávaných překvapení, byla to doba, kdy se v blízkosti člověka, za dlouhých zimních večerů zjevovaly bytosti, většinou obávané, přesto však archaickým i tradičně uvažujícím člověkem respektované a očekávané. Jednou z těchto tajemných bytostí zimního času byl také svatý Mikuláš.

Postava tohoto světce vystupujícího s atributy biskupa byla v našich zemích charakterizována především přítomností křesťanských prvků. Svátek sám však, jak již bylo naznačeno výše, ve své archaické podobě, není církevního původu a je možno u něj sledovat prvky příznačné pro ostatní sváteční dny zimně novoročního času. V předkřesťanských názorech byl tento světec slučován s vegetačním

¹ Svatý Mikuláš se narodil někdy v letech 280/286 v řeckém Patrasu. Podle jiné legendy pak v západolykijském městě Pataře v dnešním Turecku na pobřeží Středozemního moře. Již v mládí přijal nižší kněžské svěcení. Pomáhal chudým a potřebným a záhy rozdal většinu svého majetku. Po návratu z cesty do Svaté země byl uveden na biskupský stolec v hlavním lykijském městě Myře (dnes Demre). Za císaře Galeria Valeria Maximina byl vězněn a pobýval ve vyhnanství. Po čase se navrátil jako biskup zpět do Myry, kde 6. prosince mezi léty 345/351 zemřel. Mikuláš z Myry je považován za patrona Ruska, Lotrinska, ministrantů, dětí, panen, cestujících a poutníků, obchodníků, advokátů, soudců, notářů, hostinských a lékárníků, obchodníků s vínem, výrobců a prodejců parfémů, lodníků, námořníků, rybářů, vorařů, pekařů, obchodníků se zrním a semeny, sládků, řezníků, lihovarníků, sedláků a tkalců, obchodníků s krajkami a suknem, kameníků, dělníků v kamenolomech, knihařů, knoflíkářů, svíčkařů, hasičů a zajatců, za šťastnou svatbu, ke znovuzískání ukradených předmětů, proti zlodějům a proti nebezpečí vody a na moři. Podobně V. Schaubert - H. M. Schindler: Rok se svatými. Kostelní Vydří, 1994, str. 629 - 631.

démonem,² který byl v zimním období oslaben a vracel se zpět do země, aby byl na jaře opět přiveden k znovuobnovenému životu.³ Podoba svatého Mikuláše⁴ jako biskupa se všemi jeho atributy,⁵ tak vlivem křesťanské sakrifkace pohanských obřadů patrně nahradila původní předkřesťanské vegetační božstvo chránící dobytek.⁶

Křesťanský světec Mikuláš z Myry

Biskup Mikuláš se stal jedním z nejznámějších světců východní církve. Na konci 11. století se začal šířit jeho kult také do západní Evropy. Ve 12. století byl již uctíván v německy mluvících zemích. V průběhu velké kolonizace se ve 13. a 14. století šířil kult svatého Mikuláše také na naše území.⁷ K rozšíření uctívání tohoto světce

² V názorech některých badatelů, především zastánců Grimmovy mytologické školy, je svatý Mikuláš slučován s germánským bohem Wodanem. Mezi zastánce této teorie patřil například K. Weinhold, A. Tille, W. A. van Hengel etc. Srovnej V. Frolec: Vánoce v české kultuře. Praha 1989, str. 105.

³ Bytost, kterou se na tomto místě zabýváme, neměla tedy, až do nejnovější doby (tedy alespoň do období první poloviny 20. století), vždy a všude podobu biskupa Mikuláše z Myry. Vyskytují se zde také případy, kdy je toto stvoření zahalené do zvířecí kůže nebo do hrachoviny, tak jak to odpovídá obecné povaze a vzezření démonických bytostí, které se vyskytovaly o nejrůznějších dnech tohoto zimního přelomového časového období.

⁴ Sama postava svatého Mikuláše je příkladem procesu, kdy kult předkřesťanského božstva byl zčásti nahrazen kultem světce prospěšného pastýřům a zemědělcům, zčásti potom kultem duší přebývajících v očistci. U postavy svatého Mikuláše, ale i u dalších maskovaných postav, které se vyskytují v mikulášských průvodech, můžeme sledovat propojení prastarých pohanských představ s vlivy křesťanského učení, doplněné prvky lokální kulturní tradice.

⁵ Lidový mikulášský zvyk v podstatě v té podobě, jak je dochován z poslední doby, je znám přibližně od období pozdního středověku.

⁶ Jako ochránce dobytka byl svatý Mikuláš uznáván například ve Slezsku. Srovnej J. Vyhlídal: Sv. Mikuláš a svátky vánoční u Čechů na Ratiborsku v Pruském Slezsku. Český lid, 18, 1908, str. 146. Dále srov. A. Václavík: Výroční obyčej a lidové umění. Praha 1959, str. 51-55. Podobně V. Frolec: Vánoce v české kultuře. Praha 1988, str. 36-42,

⁷ Jedním z dokladů kultu svatého Mikuláše u nás je nález mikulášského poutního odznaku, olovené plakety s vyobrazením biskupa Mikuláše, který byl objeven při archeologickém průzkumu vedeném Dr. Josefem Bláhou v bezprostřední blízkosti kostela svatého Michala v Olomouci. V souvislosti s tímto zjištěním je třeba se zmínit ještě o skutečnosti, že v roce 1233 vévoda Ota I. z Meranu předal králi Přemyslovi, jako vzácnou relikvii prst svatého Mikuláše, pocházející z cisterciáckého kláštera v Langheimu. Tato relikvie měla být později darována

přispěly cesty poutníků do Svaté země od konce 11. století, při nichž putující procházeli Itálií a Byzantskou říší, hlavními středisky mikulášského kultu.⁸ V roce 1087 byly ostatky světce přeneseny z Myry, dobyté tehdy Seldžuky, do jihoitalského města Bari.

V lidové tradici je svatý Mikuláš uctíván převážně jako pomocník a ochránce ve všech nesnázích, je patronem šťastného manželství, ochráncem a přítelem dětí.⁹ V celé Evropě je také ctěn jako ochránce lidí na vodách, je patronem rybářů a námořníků.¹⁰ Ve střední Evropě je považován za patrona mostů. Podle lidové tradice, svatý Mikuláš, jako patron vodstva spouští povodně.

Obchůzka svatého Mikuláše a dalších maskovaných postav

Již ve středověku chodily v předvečer svátku tohoto světce, po vesnicích i ve městech, početné mikulášské průvody.¹¹ Mikuláše tehdy

olomouckému dómu. Odpustky za navštívení kostela svatého Michala, ve svátek svatého Mikuláše, jsou doloženy k roku 1252. Odznak byl pravděpodobně součástí výbavy blízkého románského kostela a při jeho likvidaci, v důsledku novostavby dominikánského kostela svatého Michala ve 40. letech 13. století, mohl být společně s dalšími předměty rozptýlenými po blízkém okolí ztracen.

⁸ U Rusů splýval obraz Mikuláše-Divotvůrce se samotným Kristem. Vyprávělo se zde o něm mnoho legend s prvky předkřesťanských náboženských představ. Podle lidové víry bude Mikuláš Bohem, až Bůh zemře. Mikuláš mohl být Bohem, ale nepřijal takovou poctu. Podobně V. Frolec: Vánoce v české kultuře. Praha 1988, str. 106.

⁹ Podle legendy obdaroval tři dívky, dcery zchudlého šlechtice, které se jejich otec, jenž jim pro svou chudobu nemohl zajistit věno, rozhodl poslat do veřejného domu, a tím jim pomohl provdat se. Proto je také světec v křesťanské ikonografii často zobrazován se třemi zlatými jablky, hroudami, nebo se třemi měsíci, které v noci tajně, vhodil otevřeným oknem do pokoje, kde dívky spaly. Vlivem této legendy je tedy považován za patrona šťastného manželství a za patrona obchodníků. Podle jiné pověsti dokázal navrátit život třem chlapcům, které surový hostinský ve spánku rozsekal na kusy a uložil do kádě se solí. Následkem čehož vznikla představa, že svatý Mikuláš přináší děti a pomáhá při porodu.

¹⁰ Původ této představy je nutno spojovat s legendou, podle níž světec zachránil před smrtí skupinu námořníků na rozbouřeném moři.

¹¹ Tyto průvody byly v dobách před příchodem křesťanství součástí svátku zimního slunovratu a udržely se ještě dlouho do středověku. Byly spojeny s obřadním lomozením a s maskováním, jako s prvky spjatými s kultem zemřelých, s představami o démonech zimy, s personifikací dnů zimního slunovratu a s úsilím o magické zajištění každodenního života. Podobně A. Václavík: Výroční obyčej a lidové umění. Praha 1959, str. 51 - 55.

při obchůzce doprovázela početná skupina masek.¹² Před průvodem běžel „laufr“, který práskal bičem a žádal hospodáře o povolení ke vstupu do stavení. Za ním přicházeli hajduci, oznamující příchod svatého Mikuláše, potom následovala „muzika“, husaři, dragoun s koněm, žid s pytlém přes rameno, sedlák a selka, ras, kominík, smrt s kosou, skupina čertů¹³ a dva andělé. Nezbytnou součástí těchto průvodů byly také masky zvířecí, zejména medvěd, kuň a koza.¹⁴ V průběhu osmnáctého a devatenáctého století postav v mikulášských průvodech pozvolna ubývalo.¹⁵

V německy mluvících zemích doprovázeli Mikuláše buď andělé a čerti,¹⁶ nebo průvody divokých, maskovaných postav. Nejznámějším z nich byl Knecht Ruprecht,¹⁷ který projížděl vesnicí na koni, nebo chodil pěšky, řinčel řetězem, hlasitě křičel a bušil na dveře a na okna domů, nebo vyzváněl na kravský zvonec, straše malé děti. Někdy

¹² Masky byly výrazem sepětí pozemského člověka s nadpřirozeným světem, vyjadřovala magickou ochranu a prosperitu, proto byla používána při iniciačních, zádušních a prosperitních obřadech.

¹³ Postava čerta, stejně jako postava anděla, vyrostla z křesťanského kultu. Symbolizuje zde negativní prvek, zosobněný princip všeho zla, který je však pod bezvýhradnou kontrolou představitele a nositele církevního učení a zároveň světci pomáhá při zajištění pořádku.

¹⁴ Masky medvěda, koně a kozy, stejně jako ústroj nebo prvky ze slámy a hrachoviny měly v agrárních kulturách symbolický význam zajištění plodnosti a všeobecné hojnosti.

¹⁵ Č. Zíbrt: Veselé chvíle v životě lidu českého VI. Praha 1901 - 1911, str. 32 - 43.

¹⁶ Postava čerta v oblasti Nížkého Jeseníku je známa převážně pod názvem Krampus.

¹⁷ Nosil naruby obrácený kožich opásaný povříslm, na hlavě měl kožešinovou čepici nebo vysoký klobouk a na nohou vysoké boty. Jeho tvář halila maska. Je zřejmé, že se v této bytosti spojují prvky, které se váží k postavě svatého Mikuláše i čerta. Z dosavadního stavu bádání je možné usuzovat, že Ruprecht i maskované průvody předvánočního času, kdy v nich tato postava vystupuje bez účasti Mikuláše, jsou starší a vycházejí z předkřesťanských tradic. Nutno však podotknout, že svatý Mikuláš chodí pouze v katolických zemích, zatímco v zemích protestantských se nevyskytuje. Z toho pak vyplývá, že Knecht Ruprecht sám starší než Mikuláš není a vděčí za svůj vznik pravděpodobně reformačnímu náboženskému hnutí, ve snaze jeho ideologů o vymýcení kultu církevních světců. (Oslava svátku svatého Mikuláše byla zrušena samotným Lutherem přibližně v roce 1535.) Při jeho „utváření“ však byly použity atributy charakteristické pro postavy, u nichž se předpokládá předkřesťanský původ.

doprovázel svatého Mikuláše, jindy chodil sám, nebo za doprovodu andělů a dalších masek.

Na Hané doprovázel svatého Mikuláše ponejvíce anděl a skupina čertů,¹⁸ někde, třeba v okolí Přerova, jej doprovázela také Mikuláška,¹⁹ říkalo se jí také smrt, nebo Boží matka,²⁰ ženská postava oblečená do bílého šatu, se zamoučenou tváří a se srpem v ruce, kterým se pokoušela všem lidem v domě, kam průvod právě vstoupil, zvláště pak přítomným dětem, setnout hlavu.²¹ Někdy choďoval v mikulášském průvodu také „židák“, sbírající od hospodáře a ostatních obyvatel domu peníze.²²

Příchod Mikuláše ohlašovalo již několik dnů předem hlasité práskání bičem. Podle lidové tradice se práskalo proto, aby Mikuláš při cestě neuvízl. V současné době bývá práskání bičem nahrazováno bouchacími kuličkami nebo střílením „poplašňákem“, zabaleným do novinového papíru, který byl namočen do roztoku sanytru²³ a po dokonalém vysušení zapálen.²⁴ Původní význam tohoto obřadního lomození spočíval v zapuzení zlých duchů a démonů, sil zla a smrti od lidských příbytků, ve snaze o povzbuzení vegetačních přírodních sil, k zachování plodnosti a zajištění dostatečné úrody pro lidské společenství.

Mikuláše a jeho družinu tvořili dospělí lidé, nebo odrostlejší mládež, teprve v mladší formě tohoto obyčeje se účastní mikulášských obchůzek také děti. Na Hané byl svatý Mikuláš oděn v ornát a albu,

¹⁸ Obchůzka Mikuláše, doprovázeného andělem a skupinou čertů se v řadě obcí dochovala až do současnosti.

¹⁹ Hypoteticky i zde můžeme předpokládat, že tato bytost byla ve své archaické podobě vegetačním démonem, což zdůrazňuje i fakt, že je ženského pohlaví. Srp může symbolizovat sklizeň a zároveň ono stínání hlav, které prováděla, jako symbol nadcházející zimy, představované v myslí archaického člověka, alespoň dočasným vítězstvím démona smrti nad silami života.

²⁰ Vyhlídal, J.: Rok na Hané. Olomouc 1906, str. 6.

²¹ Symbolizovala zde patrně démona zimy a smrti, ale zároveň též vegetační božstvo, které je v tuto zimní dobu oslabeno, aby se ale po době klidu a spánku znovu obrodilo v plné vitalitě a síle.

²² Respondent Vladimír Horák, Vlkoš u Přerova, osobní archiv autora, acta 1B/90, 30.-40. léta 20. století.

²³ Dusičnan sodný (NaNO₃).

²⁴ Autopsie, Kokory, osobní archiv autora, acta VJH, 70.-80. léta 20. století.

v ruce držel berlu, na hlavě nosil biskupskou mitru, dlouhý plnovous a vlasy byly z vaty nebo z koudelky. Masky si účastníci obchůzky vyráběli sami nebo si půjčovali starší ornáty na faře. Čert byl oblečen v kožichu obráceném srstí nahoru, přepásán řetězem nebo řemenem, ve tváři byl začerněn sazemi nebo kolomazí. Ocas měl z povřísel, nebo ze starých textilií, na hlavě měl rohy.²⁵ V ruce držel proutěné pometlo nebo řetěz a velký pytel, do kterého pak sbíral neposlušné děti. Anděl měl dlouhé, bílé šaty, křídla, čelenku s hvězdou, nebo pozlacenou korunu z papíru. V ruce držel košík a v něm nosil dárky.²⁶

V Kokorách na Přerovsku vycházel mikulášský průvod na obchůzku hned po setmění. Mikuláš obcházel převážně domy, ve kterých bydlely menší děti. Při pochůzce vesnicí čerti proháněli početnou skupinu dětí a dospívající mládeže, která se zdržovala po celou dobu v blízkosti průvodu, a často také čerty otevřeně, až drze provokovala. Chlapci stříleli „poplašňáky“ a sanytrem. Když však čert některého z nich chytil, vyválel jej nejdříve ve sněhu, vyplatil ho „metlou“ a nakonec ho strčil do pytle. Když potom Mikuláš se svým doprovodem vstoupil do některé domácnosti, zeptal se nejprve vystrašených dětí, jestli byly hodné, pilně se učily a poslouchaly maminku a tatínka. To, jestli jejich odpověď byla pravdivá, si posléze ověřoval ve „zlaté knize dobrých skutků“, nebo naopak v „černé knize hříchů“. Potom děti podle zásluh buď obdaroval perníčky, ořechy, ovocem nebo jinými sladkostmi. Když však byly děti v průběhu uplynulého roku neposlušné, čerti je za to vyplatili „metlou“ a svatý Mikuláš nezbedné děti pokáral, a ty musely slíbit, že se v budoucnu určitě polepší. V některých rodinách se děti při návštěvě Mikuláše také modlily, jinde zase zpívaly písně, nebo recitovaly básně. V rodinách, kam se Mikuláš nedostal, dávali pak rodiče dětem dárky za okno a říkali jim, že je tam Mikuláš sám nadělal.²⁷

V Uhřetichách u Kojetína chodíval se svatým Mikulášem také „pók“, postava oblečená do bílé dlouhé hanácké košile, s hlavou prostrčenou otvorem nader a s límečkem na hlavě svázaným. V ruce pak držel šídlo. Když svatý Mikuláš hovořil k dětem, vlezl pók pod stůl

²⁵ Volské, kravské, lepenkové nebo z textilie.

²⁶ Autopsie, Kokory, osobní archiv autora, acta VJH, 70.-80. léta 20. století.

²⁷ Autopsie, Kokory, osobní archiv autora, acta VJH, 60.-80. léta 20. století.

a šídlem píchal převážně mladá děvčata,²⁸ za což se mu od nich často dostalo řádného kopance.²⁹

Zajímavý byl také způsob, jakým se svatý Mikuláš dostával na zem.³⁰ V Kokorách sestupoval po zlatém žebříku severně od obce v blízkosti státní silnice směřující k Olomouci, nebo se spouštěl na nedaleký vrch Křib.³¹ Ve Velkém Týnci se zase spouštěl po zlatém provaze, východně od obce, na vrch nazývaný Hradisko.³² V této obci také rodiče vykládali dětem, že svatý Mikuláš veze plný vůz dárků a že se s ním za vesnicí převrátil, že ale nestačil všechno pečivo posbírat, takže ho tam ještě mnoho zůstalo. Rodiče potom posílali nedočkavé děti za vesnicí toto pečivo sbírat. Sesbíraným pamlskům se říkalo „šklíby“, protože si pro ně děti musely chodit bosy,³³ a když se pak často vracely s nepořízenou a šklebily se zimou, ostatní členové rodiny se jim posmívali, že skutečně našly „šklíby“.³⁴

Když v listopadu, po západu slunce, zčervenalo nebe, lidé říkali, že Mikuláš peče cukroví³⁵ a andílci mu přikládají do kamen.³⁶ Mezi

²⁸ Zde můžeme předpokládat omlazovací a purifikační funkci této postavy, jejíž účelem bylo pravděpodobně zajištění plodnosti a prosperity v příštím, po období zimy a smrti, přicházejícím vegetačním období.

²⁹ Č. Zibrť: *Veselé chvíle v životě lidu českého* VI. Praha, 1901 - 1911, str. 42.

³⁰ Zajímavým prvkem bylo to, že se svatý Mikuláš často spouštěl na zem v lokalitách tvořících určitou dominantu kraje. Kopce jako vyvýšená místa budily již od pradávna představu spojnice mezi sférou nebeskou a pozemskou. Podobný význam můžeme spatřovat také u žebře. Hory a kopce byly také považovány za místo pobytu zemřelých, za říši mrtvých. Také šňůra symbolizovala spojnicu mezi nebem a zemí, byla však nejen symbolem prostého kontaktu obou sfér, ale také symbolem spojení ve smyslu oplodnění země nebesy, převážně v podobě deště. Zlatá barva v křesťanské symbolice představuje sféru nebeskou.

³¹ Autopsie, Kokory, osobní archiv autora, acta VJH, 60.-70. léta 20. století.

³² Respondent Marie Kremláčková, Velký Týnec, osobní archiv autora, acta 10/90, 20.-40. léta 20. století.

³³ V tomto obyčeji snad můžeme spatřovat rezidua dávných iniciačních obřadů, prováděných často právě v době přechodu a zlomu časového období.

³⁴ Respondent Marie Kremláčková, Velký Týnec, osobní archiv autora, acta 10/90, 20. - 40. léta 20. století.

³⁵ Podobně v oblasti Havelland. Zde lidé říkali: "Když se v prosinci objeví na obloze ranní červánky, peče Kristus medový koláč". In: F. L. W. Schwartz: *Præhistorisch-anthropologische Studien*. Berlin 1884, str. 171. I zde je možné usuzovat na spojitost mezi vegetačním démonem a obětním pečivem.

³⁶ Autopsie, Kokory, osobní archiv autora, acta VJH, 60.-70. léta 20. století.

domácí mikulášské pečivo³⁷ na Hané patřili čerti, Mikuláš, žebře, brýle a rukavice z kynutého těsta.³⁸ Sušilo se ovoce obecně zvané „křížaly“,³⁹ nebo „ščepáne“.⁴⁰ V dnešní době se ještě v některých rodinách pečou perníkové figurky ve tvaru mikuláše, anděla, čerta, ovečky, koně nebo srdce. Často však také drobné perníčky zdobené jádřemi z ořechů a šlehaným cukrovým sněhem nebo papírovými obrázky. V některých vesnicích děti vystavovaly dárky, které obdržely od Mikuláše⁴¹ za okna, aby je tak mohli obdivovat i kolemjdoucí.⁴²

V oblasti Jeseníků chodil svatý Mikuláš, vysoký muž s bílým plnovousem, v kněžském ornátě s biskupskou mitrou na hlavě a s berlou v ruce. Často jej doprovázel Krampus, čert v chlupatém, tmavém kožichu, který řinčel řetězem, strašil děti březovým pometlem, vyplazoval na ně dlouhý červený jazyk a hrozil neposlušným dětem, že si je odnese s sebou.⁴³ Na zádech pak nosil menší putnu. Mikulášský průvod navštěvoval jednotlivé usedlosti v obci, především pak ty, kde bydlely malé děti. Ty pak onoho dne zvečera často již velmi netrpělivě Mikuláše vyhlížely. Někdy se strachem, jindy v očekávání sladké nadílky. To už pak Krampus zabašil řetězem na dveře a maminka šla neprodleně příchodí vpustit do domu. Při vstupu do místnosti počal Krampus odříkávat.⁴⁴

³⁷ Původně obřadní pečivo speciálního tvaru, tvořené z prvotín úrody. V dřívějších dobách mezi nejvíce zastoupené tvary patřil kohout, slepice, zajíc, prase, jelen, a kůň. Méně se již vyskytovala postava člověka nebo biskupa. Pečivo mělo původně sloužit jako obětní dar, jako náhrada živých obětí duším zemřelých nebo vegetačním démonům. Podobně in: Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, Band VI. Berlin und Leipzig 1934/1935, str. 1086 - 1107.

³⁸ Respondent Vladimír Horák, Vlkoš u Přerova, osobní archiv autora, acta 1B/90, 30.-40. léta 20. století.

³⁹ Respondent Helena Horáková, Kokory, osobní archiv autora, acta 1/90, 2. polovina 60. let 20. století.

⁴⁰ Respondent Josef Vaca, Příkazy, osobní archiv autora, acta 27/93, 1. polovina 90. let 20. století.

⁴¹ Akt obdarovávání v předvečer svátku biskupa Mikuláše zrušil, alespoň v zemích, které byly pod výrazným vlivem protestantské náboženské ideologie, sám Martin Luther, a přesunul jej na dobu Štědrého večera.

⁴² Respondent Marie Sehnálková, Šišma, osobní archiv autora, acta 3/90, 30.-40. léta 20. století.

⁴³ E. Lehmann: Sudetendeutsche Volkskunde. Leipzig 1926, str. 128 - 129.

⁴⁴ J. Theimer: Heimatbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes. Bärn 1930, str. 703 - 705.

*Ich bin dr Nickl⁴⁵ von Schneegebirg
und hoa schond viele Kindr drwürgt,
Wenn die Kindr aus der Schule gehen,
blein sie auf der Gasse stehn.
Die Blättr tun sie aus den Heften reißen.
Solche Tneten treiben sie.
Wenn die Kindern artig beten und singen,
wird der Nickl was mitbringen.
Wenn sie aber nicht artig beten und singen,
wird auf ihnen die Rut rumspringen.*

*Já jsem Nickl ze Sněžných hor
a zaškrtil jsem již spoustu dětí.
Když jdou děti ze školy,
zůstávají stát na ulici.
Trhají listy ze sešitů.
Takové věci vyvádějí.
Jestliže se děti budou způsobně modlit a zpívat,
Nickl jim něco přinese.
Jestli se nebudou způsobně modlit a zpívat,
bude po nich skákat metla.*

Když Krampus svůj přednes ukončil, zeptal se Mikuláš vystrašených dětí, jestli byly hodné, poslouchaly rodiče a pilně se učily. Děti se musely modlit, recitovaly básně nebo četly. V Herčivaldu⁴⁶ děti říkaly:

*Vater unser Koch. Ich ho gebat die gonza Woch,
ich ho gedaucht ich wa wos kriegn, dewald wontns lauter Liegn.*

*Otče náš, kuchaři. Modlil jsem se celý týden,
myslel jsem, že něco dostanu, proto jsem se odvážil k pusté lži.*

⁴⁵ V tomto případě je říkanka, kterou, jak je již z textu patrné, jinde pronáší Nickel vložena do úst Krampusovi.

⁴⁶ Herzogwald.

*Vater unser, ein Dorf nunder,
bei Neimonna nauß, ies der Neckeloberd aus.
Vater unser, ein Kaler nunder,
ein Schmentoup nei, ies der Neckelobed verbei.
Vater unser, der du bist, schmeißt ne Neckel offen Mest,
schmeißt na nie zu weit, daß er nie so schreit.*

*Otče náš, dole v dědině
před Neumannovými je vrchní velečert.
Otče náš, dole v sklepě
je hrnec špíny a velečert je pryč.
Otče náš, jenž jsi, hod' čerta venku na hnůj,
nehod' ho moc daleko, aby tolik neřval.*

Za to jim Mikuláš nadělil cukroví, perník, ořechy a jablka, čokoládovou figurku Mikuláše, čerta nebo jiné lákavé pochutiny, později také nějakou hračku. Když si však rodiče na děti ztěžovali, Mikuláš je pokáral a Krampus jim pohrozil řetězem, vyplatil je proutěným pometlem a vyhrožoval jim znovu, že je příště strčí do pytle a odnese je s sebou. Nezbedné děti potom musely slíbit, že se v průběhu příštího roku určitě polepší.

V Dálově a v některých dalších lokalitách Nížkého Jeseníku, obcházela v předvečer dne zasvěceného svatému Mikuláši postava, tady nazývaná Nickel,⁴⁷ která byla především postrachem neposlušných dětí. Ty již s příchodem večera s obavou očekávaly až Nickel zatluče řetězem na domovní dveře, a matka jej vpustí dovnitř, při čemž volaly: „Der Nickel kommt.“⁴⁸ Když Nickel vstoupil do místnosti, řinčel řetězem a mával prutem, při čemž děti káral, a ty mu musely slíbit, že budou pilné, snaživé a že budou poslouchat rodiče. Když se tak stalo

⁴⁷ Jde zde o jeden z případů, kdy postava svatého Mikuláše, byla vytlačena strašidelnou postavou zvanou Nickel. Stalo se tak pravděpodobně vlivem protestantské ideologie, jak tomu bylo také v případě postavy Knechta Ruprechta. Podobně in: Handvörterbuch des deutschen Aberglaubens, Band VI. Berlin und Leipzig 1934/1935, str. 1086 - 1107.

⁴⁸ SokA Olomouc, 7-118/3, (Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925-30).

vyndal Nickel⁴⁹ z koženého pytle ořechy, jablka a perníky, které potom mezi děti rozdělil.⁵⁰

O tom, že Nickel byl pro děti obávanou postavou, svědčí i říkanka, kterou obyčejně pronášel při vstupu do místnosti:

*Ich bin der Nickel vom Schneegebirg,
ich hab schon viele Kinder erwuegt.*

*Já jsem Nickel ze Sněžných hor,⁵¹
a zardousil jsem již mnoho dětí.⁵²*

Závěrečné shrnutí

Jak tedy vyplývá z výše uvedeného textu, v oblastech osídlených českým i německým etnikem doprovázela svatého Mikuláše při jeho obchůzce nejčastěji skupina andělů a čertů. Charakter těchto postav se pak v obou regionech nijak výrazně nelišil, pouze s tím rozdílem, že čert byl v regionu Nízkého Jeseníku obecně znám pod pojmenováním Krampus.

Obchůzky světce v doprovodu dalších maskovaných postav jsou také doloženy v obou oblastech, stejně tak jako prvek obdarování, kárání i hrozby případným trestem. V obou regionech pekly hospodyně zvláštní obřadní pečivo a celá obchůzka byla spojována se zvýšeným tropením hluku v okolí mikulášské skupiny i v obci vůbec. Na Hané Mikuláše někdy doprovázela Mikuláška, zvaná také smrt' či Boží matka, v jiných lokalitách s ním zase chodil židák sbírající peníze a jinde zase, třeba v Uhřčicích, doprovázel svatého Mikuláše pók.

V oblastech osídlených německým etnikem se v mikulášském průvodu vyskytoval také Knecht Ruprecht, který někdy chodil sám, nebo jej doprovázela skupina dalších maskovaných postav, jindy však také on sám patřil k doprovodu svatého Mikuláše. Zajímavou postavou, která se vyskytovala v některých osadách osídlených německým

⁴⁹ V Dálově někdy zvaný též Nikolo.

⁵⁰ SokA Olomouc, 7-118/3, (Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925-30).

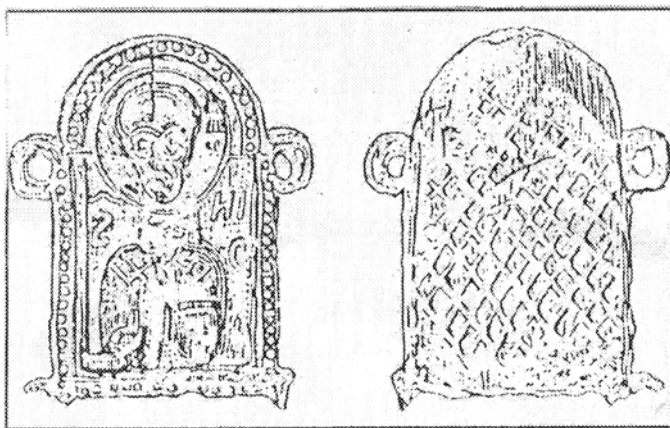
⁵¹ V tomto případě je myšleno pohoří Jeseníků.

⁵² SokA Olomouc, 7-118/3, (Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925-30).

obyvatelstvem, byl také Nickel,⁵³ který obcházel vesnici v předvečer svátku, naháněje strach především neposlušným dětem, s tím, že když ty mu slíbily, že se určitě polepší, dostalo se jim také od něho obdarování.

Přistoupíme-li tedy k obecné charakteristice obchůzek svatého Mikuláše v regionu Hané i v regionu Nízkého Jeseníku, shledáváme, že tento obyčej, prováděný v dřívějších dobách všeobecně u českého i u německého etnika, s výjimkou drobných rozdílů spočívajících především v přítomnosti či v absenci určitých maskovaných postav jako účastníků mikulášské obchůzky, nedoznává rozdílů fundamentálního charakteru.

Obrazová příloha

Poutní odznak svatého Mikuláše nalezený při archeologickém výzkumu v Michalské ulici v Olomouci.

Zdroj: Archiv archeologa Dr. Josefa Bláhy

⁵³ Nemůžeme zde také pominout v základě shodný etymologický význam pojmenování Nickel (Nikolo) a Mikuláš.

Knech Ruprecht (Franz Regis mědirytina, rok 1784)

Zdroj: Handbuch der Deutschen Volkskunde II, Potsdam, nevročeno

Odraz jevů lidové kultury v povídkovém cyklu Terézy Novákové Úlomky žuly.

Michal Roček

Motto:

„Její popel neodpočívá ve východních Čechách, jako tam nestála její kolébka. A přece nelze říci, že Teréza Nováková byla ve východních Čechách jen hostem.“¹

Národopisné bádání Terézy Novákové²

Příprava národopisných výstav podněcovala Terézu Novákovou k čilému zkoumání terénu. A naopak překvapivé výsledky podporovaly její citlivost zapojit se do větších projektů. „Četla jsem však, velevážená paní, že podnikli jste výstavu letošní jaksí na zkoušku pro příští rok, vlastně pro Jubilejní výstavu, a to prosím snažně, abyste mi také nějaké místo vyhradili, hodlám vše, snad ještě v létě něco vystaviti, co nového seběřu...“³ Tolik píše Josefě Náprstkové. Jubilejní výstava se konala v Praze roku 1891. Teréze Novákové se podařilo sestavit figurinu oblečenou do litomyšlského kroje a vystavit ji.⁴

Bádání v terénu ale nebylo pro rodilou Pražáčku vždy jednoduché. Zmapovat situaci, zjistit, kde se nacházejí konkrétní předměty,

¹ Novák, A.: Teréza Nováková a Čechy východní. *Ženský svět* 20, 1916, s. 194 – 195. (Trojčíslo věnované Teréze Novákové č. 8.–10.) Práce *“Odraz lidové kultury v díle Terézy Novákové”* je věnovaná památce autorky, jelikož letošního roku jsme vzpomněli 90. let od jejího úmrtí.

² Teréza Nováková (31. 7. 1853 Praha – 13. 11. 1912 Praha). „Prozaička, která se po raných pracích z městského prostředí soustředila na romány, v nichž na pozadí lidového života východních Čech zobrazila s kritickým akcentem, smyslem pro dobové myšlenkové proudy i pro psychologickou věrnost konflikty výjimečného jedince, zpravidla nositele nadosobní myšlenky, s jeho okolím; národopiskyně a publicistka, pracovnice v ženském hnutí.“ Takto charakterizuje T. Novákovou Lexikon české literatury. Praha 2000.

³ Svadbová, B.: *Z lidské sonáty*, s. 35.

⁴ Nováková, T.: *Roztroušené kapitoly*, s. 377. Loutka byla zjištěna dr. Stanislavem Svobodou na žádost vydavatelky *Roztroušených kapitol* a skrývá se ve starém katalogu Náprstkova musea pod stranou 371 a číslem 243.

nebylo snadné. Tím spíš pak získat si důvěru a pochopení u místních obyvatel. Úryvek z korespondence to potvrzuje. "Konečně jsme rodinu našli, zapřeli vše, dávno prý to shořelo, a když jsme asi tři čtvrtě hodiny, na zápraží stojíce, prosili, aby se přece podívali na půdu neb jinam, přinesl konečně dědeček límec z bílého brusleku. Výsledek namáhavého výletu – byl límec za desetník!"⁵ Jindy Nováková a její spolupracovníci naráželi na lidskou vypočítavost. Stávalo se i to, že když projevíli zájem o nějaký předmět, začal jeho vlastník kalkulovat o jeho ceně. Na jedné straně je toto pochopitelné, když uvážíme chudobu regionu, na straně druhé to svědčí o hlubokém nepochopení muzejních aktivit.

V dopise učiteli Josefu Chalupníkovi, svému informátorovi, spisovatelka píše: "Až tam zase zavítáte [do Proseče – pozn. autora] a to k Macháčkovům, zeptejte se p. švakra, zda úplně nezapomněl na záležitost truhly, zda od oné babky ji koupil a truhláři dal opravit? Vzkázala jsem na podzim po pí. Dr. Kubíkové [...], že smí za ní dáti až 5 zl [zlatek – pozn. autora], což ona žena za ni žádala, na místě původních 3 zl. 50 kr. [krejcarů – pozn. autora]. Byla bych nerada, kdyby se to promeškalo."⁶

Ani tyto překážky však Terézu Novákovou neodradily, jak o tom svědčí množství sesbíraných předmětů, tak studie, které z tohoto podhoubí vyrostly. O tom, že práce přinášela i úspěch, svědčí i zmínka v dopisu Josefě Náprstkové.

"V Budislavi a Sedlišťích jsme co do vyšívání vše již vybrakovali..."⁷ A takto hojný materiál pak mohl být předmětem odborné studie.

Jevy lidové kultury v povídkovém cyklu Úlomky žuly

Prozaické práce Terézy Novákové jsou známé realistickým zobrazením východočeské vesnice druhé poloviny 19. století. Autorka tak bohatě zúročila nasbírané vědomosti z oblasti národopisu. Na

⁵ Svadbová, B.: Z lidské sonáty, s. 26.

⁶ Sodomková, M.: Krajina mého srdce. Budislavsko a Prosečsko Terézy Novákové. Bakalářská diplomová práce, Opava 2001, obr. příloha s. 22-23., citace není pravopisně upravována.

⁷ Svadbová, B.: Z lidské sonáty, s. 25.

materiálu drobných próz z cyklu *Úlomky žuly*,⁸ bych chtěl dokumentovat provázanost etnografických studií s beletristickou činností spisovatelky.

Ve snaze o realistický popis je užito přesné geografické i historické charakteristiky konkrétní oblasti – v našem případě Budislavska. Rovina národopisná je zastoupena v několika vrstvách; na jedné straně udává přímo téma povídek, na druhé se skrze dílčí motivy můžeme seznámit i s řadou etnografických detailů.

Vesnická událost jako téma

Teréza Nováková si pro své povídky vybrala vždy některou významnou událost v životě vesnice: svatbu, pohřeb, posvícení, ale třeba i zabíjačku. V několika mnou sledovaných případech došlo i k jejich kombinaci na prostoru jedné povídky. Vybraný námět však není zpracován v jednotlivých prózách komplexně, od začátku do konce. Zdá se, že je spíše záminkou pro zachycení celé řady detailů, kulísou nebo pozadím, na němž se odehrává vesnická každodennost.

Svatba

Svatba je v prozaickém díle Terézy Novákové častým a různorodě nahlíženým námětem. Podívejme se ale jen na zpracování v již avizovaných *Úlomcích žuly*. Zde se konkrétně objevuje

⁸ Soubor povídek, které vznikaly postupně v letech 1893 – 1911. Nováková v těchto letech vytvořila samozřejmě i jiná díla, ale ty do cyklu nepatří. Více o tom: Brdīčko, J.: Hmota a sen v *Úlomcích žuly*. In: Pomezí Čech a Moravy 3. Litomyšl 1999, s. 159–168. Do sbírky jsou zařazeny povídky: Drobová polévka, S nůší, Zrána před svatbou, Před pohřbem, Halouzky, Na faře. Brdīčko uvádí že povídky jsou volně uspořádány a spojuje je hlavně jejich "dějiště" a "soudržnost stylová". Proto ač budu hovořit o *Úlomcích žuly* budou díla náležející k tomuto souboru citována z publikací *Zrcadlení* a *Kamenité stezky*.

v povídkách *Na faře*,⁹ *Zrána před svatbou*,¹⁰ *Drobová polévka*¹¹ a *Halouzky*.¹²

Povídka *Na faře* je rozdělena do dvou částí. Odehrává se v nich příběh dvou generací, přičemž hlavní zápletkou každé části je svatba. Tento životní mezník není zdaleka ztvárněn jako idylické vyústění vztahu dvou mladých lidí, ale jako výsledek promyšleného obchodu dvou rodů. Mezi motivace svatby tehdy běžně patřily majetkové, ale i náboženské poměry. V některých případech šlo o nepřilíš šťastný pokus na poslední chvíli uchránit čest rodu před veřejnou pohanou.

Ačkoli je téma svatby opakovaně stěžejním bodem příběhu, není líčen ani jednou její průběh plynule. Nováková se soustřeďuje na záležitosti předcházející samotnému aktu. Nenápadně formuluje nároky na partnera, běžné v zámožnějších vrstvách vesnického obyvatelstva:

"Bude si k ní přát ženicha znamenitého, možného i spořádaného, aby se hodil do Melšova rodu,... jeho rodiče – i ti budou si do stavení přátí nevěstu dokonalou."¹³

Vedle majetkových nároků hrají roli i poměry náboženské:

"...že si musí jeho syn a dědic vzítí dobrou katoličku, aby víra v rodě byla upevněna..."¹⁴

Z povídky si můžeme udělat také poměrně přesnou představu o složení výbavy, či o podobě svatebních darů. Dnešní čtenář také získá pojem o postavení rodičů při sjednávání podmínek spojení dvou rodů. Barvitě je vykreslen rituál domlouvání věna. Budoucí ženich s rodiči přijíždí do stavení děvčete. Zde až obřadně, ale přitom s jasným cílem, rokuje rodiče z obojí strany o jmění, které si mladí přinesou do

⁹ Nováková, T.: *Na faře*. In: Ort, J., *Kamenité stezky* (dále jen Ort, J.: *Kamenité stezky*), Hradec Králové 1978, s. 266–356.

¹⁰ Nováková, T.: *Zrána před svatbou*. In: Svadbová, B., *Zrcadlení* (dále jen: Svadbová, B.: *Zrcadlení*), Praha 1981, s. 174–206.

¹¹ Nováková, T.: *Drobová polévka*. In: Ort, J., *Kamenité stezky* (dále jen: Ort, J.: *Kamenité stezky*), Hradec Králové 1978, s. 114–137.

¹² Nováková, T.: *Halouzky*. In: Ort, J., *Kamenité stezky* (dále jen Ort, J.: *Kamenité stezky*), s. 216–241.

¹³ Ort, J.: *Kamenité stezky*, s. 268.

¹⁴ Tamtéž, s. 268.

společné domácnosti. Vše se děje podle předem daných pravidel včetně pohoštění a výslužky:

"Když slyšel [otec ženicha, pozn. autora] o třech tisících a velikém úroku, usmál se Makovský zálibně; aby zakryl svoje uspokojení, pravil zvolna: „To je po matce, nebožce; ale troufám, že vy jako otec taky ze svého i přidáte.“¹⁵ Dohoda uzavřená ke spokojenosti obou stran se samozřejmě musí zapít rosolkou.

Vedle světské dohody museli budoucí novomanželé podstoupit i oficiální církevní ohlášky. Co se týče termínu svatby, musela být uskutečněna po žních, a podle starého selského zvyku v úterý.¹⁶

Z jiného úhlu je událost svázání dvou rodů nazírána v optimističtěji laděné povídce *Zrána před svatbou*. Ta je z faktografického hlediska plná podrobností.

I tentokrát se jedná o "svarbu slaunou", spojují se jí dva přední budislavské statky. Touto událostí žije celá vesnice: "... to bude zase jednou svatba jak náleží, potrvá alespoň pět dní - nejprve bude pečení a roznášení koláčů, vítí věnečků, pak svatba u nevěsty po dva dny, svatba u ženicha, přátelský oběd, - to padne mouky, másla, vajec, drůbeže, masa, piva, a ,kořauky', a co křeččí a švadleny vydělají!"¹⁷

V centru zájmu stojí postava staré svarde (starosvarbí, starosvatbí) – ženy, spoluorganizátorky svatebního dění. Takto položený akcent otevírá autorce prostor pro vylíčení všech náležitostí spjatých s touto funkcí. Na rozdíl od předešlé povídky, kde je zachycena fáze soukromého domlouvání, přicházejí nyní na řadu úkony viditelné veřejnosti. Kladou si za cíl (re)prezentaci rodiny. Dovídáme se, že od doby, kdy je svarde oficiálně pozvána mládencem na svatbu (ten tak učiní veršovaným "vinšem"), začíná jí spousta povinností. Od příspěví na pohoštění až k obstarání svatební kytice.¹⁸ Nutné je i sehnání křížového renčíku,¹⁹ ten se bude hodit při vybírání

¹⁵ Tamtéž, s. 319.

¹⁶ Tento fakt zaznamenává Nováková i ve své etnografické studii: Nováková, T.: Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých. In: Národopisný věstník Československý 3, 1908, s. 154.

¹⁷ Svadbová, B.: Zrcadlení, s. 176.

¹⁸ Nováková ji nazývá dle etnografické terminologie – klíč.

¹⁹ Stará měnová jednotka - rýnský zlatník.

na "kolíbku". Nezanedbatelná je i starost o vlastní reprezentativní úbor, sestavený podle závazných pravidel diktovaných příležitostmi. A právě tomu je věnován velký prostor celé povídky. Dokonce je i strůjcem hlavní zápletky a příčinou kulminace napětí děje. O oblečení se ale zmíním ještě později v samostatné kapitole.

Po dramatu s (ne)donesenými šaty povídka pozvolna končí zapojením svarbí do svatebního průvodu. Ještě než se s postavami rozloučíme, máme možnost být opět poučeni o některých podrobnostech. Např. o tom, jak družba²⁰ pronáší veršované blahopřání, novomanželé děkují rodičům za dobré vychování, líbají jim nohy, a rodiče svým dětem dávají požehnání.

Svatba jako důležitý mezník je zmíněna i v povídce *Drobová polévka*. Hlavní postava – Chlebounka – vzpomíná na časy, kdy ji ženy "...našly, do komory odvedly, tam šatou, čepcem, loubkem očepily a do bílého pláště oblékly..."²¹ Naráží tak na akt čepení nevěsty, symbol uvedení dívky mezi provdané ženy.

Na význam čepce v ustrojení ženy poukazuje nepřímo i věta z předešlé povídky, kdy svarbí postrádá pokrývku hlavy. Manžel jí na to upozorňuje slovy: "A to pudeš takhle vlasatá jako đouka?"²² Význam je ale pro soudobého čtenáře, neznalého národopisných reálií, už nezřetelný.

V *Halouzkách* se zmínka o svatbě omezuje na ekonomické aspekty – tj. na otázky věna, vyplacení mladších sourozenců atp. Zřetel je brán taky na pěstování dobrých vztahů v budoucí přízni.

Pohřeb

Postavy povídek Terézy Novákové uvažují o životě a smrti v duchu soudobého náboženského myšlení. (Právě zkoumání jeho podob věnovala spisovatelka zvýšenou pozornost; její zájem o tehdejší představy vykrytalizoval nejvíc v románu *Děti čistého živého*.) Pohřeb (respektive smrt) pro ně symbolizuje hmatatelnou bránu mezi dvěma světy. Není definitivním koncem, otevírá cestu dál. Otázky "posledních" věcí člověka je provázejí celým životem, jsou neustále

²⁰ Družba - hlásná trouba svatby, člověk starající se o zábavu a organizaci.

²¹ Ort, J.: *Kamenité stezky*, s. 135.

připomínány. To svědčí o významu, jaký pro tehdejší venkovany měly. Zmiňovanou problematiku spisovatelka před čtenářem rozestírá již v povídce *S nůší*. Zatímco v próze *Na faře* jsou osou příběhu svatby, zde linii určují pohřby (Mílinky, Švihlice, Loučkové). Do popředí vystupuje fenomén dobré smrti, který převeden do lidsky uchopitelného hlediska je spojen s fenoménem dobrého pohřbu. Ty pak společně vytvářejí představu (jakkoli mylnou) o ceně člověka. Smýšlení a konání²³ hlavní postavy Loučkové v tomto duchu umožňuje autorce uplatnit poznatky o charakteru takového "dobrého" ("slauného") pohřbu: "...myslila na funus svůj. Hádala, půjde-li pan ‚falář‘ nebo pan páter – a konečně, zvědí-li o jejím pohřbu i její přátelé, bratři a sestry nevlastní nebo těchto děti, když jsou teďkom takovými velkými pány a ona jen poslice s nůší, žebračka..."²⁴ A jinde: "Nikomu to nepovídaj, paní učitelová, voni by mi to přátelé všecko pobrali a me by potom do tej jámy jenomej tak hodili! Všecko im to dávám (peníze-pozn. autora) pod moc, udělej to jedenkrát jak budou chtět, abych si na truhlu, na kněze a na zpěváky ušetřila, - a za otloukačku pude vedle Košnárka ráda, bude i těch pár šestáků dobrejch."²⁵

Vraťme se ještě k fenoménu dobré smrti. V povídce negativní postava Švihlice končí po zásluze krutou smrtí, jakkoli je její "cena" zvyšována honosným pohřbem. Autorka pak i dále polemizuje s lidovou konvencí v závěru díla. Snaží se tak poukázat na fakt, že pozemská spravedlnost není vždy lidmi správně vyložena.

Z výše nastíněného je patrná snaha i těch nejchudších (i staré žebračky, která chodila jen s nůší) alespoň jednou "za život" se dostat do povědomí, úcty a paměti ostatních. Zabezpečit svůj odchod tak, aby byl nezapomenutelnou událostí celé vesnice. Dopřát si, aby i jejich kříž důstojně ukazoval kolemjdoucím, že i oni chodili po tomto světě. Nedopustit, aby po jejich životě zůstal jen zarostlý drn.

Povídka *Před pohřbem* se zabývá smrtí dítěte. Tento motiv je v díle Terézy Novákové, vzhledem k její trpké osobní zkušenosti, častý. Časově povídka zachycuje den pohřbu. Žena, matka však přes tragickou situaci musí splnit všechny domácí povinnosti, "dřít, jen dřít."

²² Svadbová, B.: Zrcadlení, s. 200.

²³ Loučková se celý život urputně snaží našetřit si na bohatý pohřeb.

²⁴ Ort, J.: Kamenité stezky, s. 183.

²⁵ Tamtéž, s. 179.

Navíc musí zemřelou náležitě přichystat na poslední cestu, připravit obstojné pohoštění pro smuteční hosty. Tyto popisné pasáže obsahují řadu podrobností: "Uprostřed bílé kamenné sedničky stál lajc z protějška přinesený a na něm malá, úzká, bleděmodře natřená rakvička; v hlavách umístěn drobný sedánek, s něhož blikal rozsvětlený knůtek v oleji plovoucí. Víko, polepené velikým křížem ze zlatého papíru, opřeno opodál o zeď. ... Bílý poloplátěný její rubášek mizel téměř pod barevnými obrázky, modrající ručky otočeny růžencem z černých korálků, plechových řetízků a křížů, bradička již zabořila se v kraječky, v něž byl rubášek u krku sebrán ... rusé vlásy, sčesané poněkud ke spánkům, pokryty na temeni uměle spleteným hustým věnečkem z rozmarýny..."²⁶

Poměrně detailně popisuje i smuteční dění. Návštěvu "funusníků", pohoštění koláči, modlení se za malou. Způsob nesení rakve mládencem ozdobeným fáborem a rozmarýnou i doprovod družiček se svíčkami.

Zajímavé je také sledovat myšlenkové pochody související s odchodem "nevinného dítěte". Tento motiv je přítomen jak v povídkách S nuší, Před pohřbem, tak i v Halouzkách. Často je tragédie komentována obdobnými útěšnými slovy rovněž vycházejícími z náboženského pohledu na svět: "Tohle máte jako svarbu, panímámo... Dáváte i Pánubohu, ženichoj nejvznešenějšímu, dáváte mu ji čistou, zachovalou – budete mět u něho zásluhu!"²⁷ Tento pohled vyplývá z povahy takových obřadů.²⁸

²⁶ Tamtéž, s. 195.

²⁷ Tamtéž, s. 207

²⁸ Nováková o povaze těchto strhujících obřadů píše i v odborné studii. "Svými bílými fábory, svou zelenou výzdobou, pruty a věnci podobal se pohřeb mladé dívky neb jinocha velmi "svatbám" a rozšafné sousedky připomínaly nešťastné matce důtklivě, že dává svoji dceru bohu, že slaví tedy vlastně svatbu a dle toho že musí se i zachovati. ... Bílé stuhy a myrtové věnečky měli na rukávech mládenci, kteří doprovázeli bílou, také v závoj zahalenou družičku, nesli rozžaté svíce neb samu rakev, bílé stuhy vlály s kříže a se všeho věnovaného kvítí a často i sám hrob byl bílou látkou vyložen. Jen druhá družička, která v ruce držela symbol zničeného života, zlomenou svíčku, oblečena černě a černým zahalena závojem. Když po obřadech spuštěna rakev do hrobu, odepáli mládenci své stuhy s věnečky a hodili je za ní do hrobu, tak učinily družičky s polštářem, korunkou myrtovou a zlomenou svíčkou, ostatní pak účastníci zasypali rakev drobným kvítím. Tato směs obřadné radosti, kterou naznačovala bílá barva, roucha

Následující povídka *Halouzky* v sobě spojuje posvícení, svatbu a pohřeb. Ta nejsmutnější z nich nezaujímá příliš mnoho prostoru, v podstatě v náznacích potvrzuje postoj ke smrti nastíněný již výše, zato však je završením prózy. Tento postup negativního zakončení je pro autorku charakteristický.

Posvícení

V povídce *Halouzky* upřela Teréza Nováková pozornost na posvícení. Překvapivě se ale vyhnula religioznímu pohledu. Jediný odkaz k charakteru svátku, mapující i regionální příslušnost, je zmínka o tom, že v Budislavi se slaví v neděli po svatém Bartoloměji – děje se tak podle nejbližšího katolického kostela, který je v Mladočově.²⁹ Nezaměřila se na rodinu katolické konfese, jak by se dalo předpokládat dle charakteru církevního svátku posvěcení katolického kostela, ale na helvety (jak podle místního úzu nazývá evangelíky). Ti by v podstatě svátek jako takový svítit neměli, nenechají si ale ujít sváteční atmosféru, příležitost k dobrému pití, jídlu i k povesezení se u muziky. A tak se do popředí dostávají popisy uklízeního shonu, přípravy pokrmů a v neposlední řadě uchystávání slavnostního šatu (– k tomu se vrátíme později).

A co patří k atributům posvícení? "...také pekou koláče, zvou si posvícenáře, také u nich staví se muzikanti s chlupci a vybírají od domácích děvčat hnětynky."³⁰

K posvícení patří samozřejmě výslužka, koláče se ale očekávaným posvícenářům nosí již předem jako pozvání. Na takovou cestu se vydá i hlavní postava, Anička Kroulíková. Autorka do textu zapojuje i typické posvícenské říkání, kterým si děti regulérně říkají o ochutnávku.

svatební, myrtoví, hojnost kvítí a světél, a tragického smutku nad utraceným životem, který byl na dně vši té okázalosti, budila dojem nevyslovitelný a nezapomenutelný každému, kdo byl pohřbu takového svědkem." Viz Nováková, T.: Lidové zvyky na venkovských městech v letech sedmdesátých. In: Národopisný věstník Československý 3, 1908, s. 154–155.

²⁹ Datum, svátek sv. Bartoloměje připadá na 24. srpna. Tento fakt se shoduje s realitou. Zmíněn je pak na jednom místě i v povídce *Na faře*. I těmito podrobnostmi Nováková neustále své příběhy lokalizuje do konkrétní nezaměnitelné oblasti.

³⁰ Ort, J.: Kamenité stezky, s. 218.

*"Jseš-li holka posvícenská? Nejsem, nejsem!
Máš-li v kapse kus koláče? Dej sem! Dej sem!"³¹*

Tímto národopisným exkurzem ale Nováková posvícenskou idylu opouští, aby se náhlým obratem okolností opět dotkla události o moc smutnější, a to pohřbu.

Zabijačka

Ani zabijačka nebyla v životě tehdejší vesnice zanedbatelnou událostí. Nováková se jí nepřímo zabývá v próze *Drobová polévka*. Nedodržení zvyku roznášení výslužky působí až neuvěřitelně zdrcujícím dojmem. Nicméně nutno připsat, že právě tento fakt je spíše prostředkem k zobrazení pokulhávajících mezilidských vztahů.

Popis oděvu jako výrazový prostředek

Popis oděvu je v prózách Terézy Novákové častým prostředkem vnější charakteristiky; je jím naznačována příslušnost ke stavu, popřípadě majetková situace a hlavně příležitost, ke které se v ději schyluje.

Jelikož je tento druh přiblížení postavy téměř všudypřítomný, zaměříme se zde jen výběrově na některé zajímavé momenty.

Prvním z nich je slavnostní oděv starosvatbí z povídky *Zrána před svatbou*. Strůjcem hned první dílčí zápletky je nákladný vyšíváný plášť: "...byl šedý, pěkně modrým hedvábím jablíčky a jetýlky vyšitý a zpředu pod obojkem měl širokou pentli svazovací. Ani jí nepřipadal břemenem, ač byl notně těžký..."³² Podobným způsobem jsou v průběhu vykresleny i další části slavnostního oděvu. Pozornosti neuniknou sukně, punčochy, "máčka", střevíce "s mašlej", živůtek, košile ani fěrtoch. Autorka se samozřejmě pozastavila i u jednotlivých částí těchto svršků, informaci doplnila o vzor či materiál. Hlavní zápletku tvoří cesta Máni (dcera starosvatbí) pro speciální čepec (nutný k vybavení staré svarde) ke švadleně do pět kilometrů vzdálené vesnice. I tento doplněk je přiblížen s důkladností etnograficky nadprůměrně poučeného pisatele. Teréza Nováková se v této povídce

³¹ Tamtéž, s. 236.

³² Svadbová, B.: Zrcadlení, s. 181.

neomezuje jen na popis oblečení starosvatbí, ale detailně se pozastavuje i u dalších postav: poloměstského úboru švadleny Filoméanky, u dívčího obleku Máni či hospodáře. Právě poslední z nich nám dává nahlédnout do krajových zvyklostí úpravy šatu: "Cák zasejc, mámo pleteš, - cák sem Němec z Litrbach, že ny šátek na dva uzly vážeš?"³³

Obdobně závažnou úlohu hraje oděv i v následující povídce *Halouzky*. I zde je součástí jedné ze zápletek. Anička se chystá ku příležitosti posvícení poprvé k muzice. Nemale potíže jí působí zmačkaný "vejšožek". Opět se tak dostává ke slovu popis slavnostního ošacení. Co se týče významných událostí vyžadujících speciální oděv, za zmínku stojí příležitost svatebních ohlášek, na které jde např. Milka z povídky *Na faře ještě v kroji*. O obřadné výzdobě předčasně zesnulého dítěte jsme již hovořili v kapitole o pohřbu. Nováková neponechává stranou ani obyčejné oblečení nižších vrstev. V *Drobové polévce* se setkáváme s následující charakteristikou: "Na hlavě má Chlebounka po starodávném způsobu uvázaný šátek černý, na lemu květovaný, tři cípy visí jí po zádech, při čele vylézají ze šátku úplně bílé vlasy; zvadlý, trochu nadmutý krk roubí vejšožek košile, zažloutlý a leckde mezi vázankami potrhaný. Na sobě má stařena starou vatovanou jupku, na rukávech otřepanou, leckdes roztrhanou, a záplatovanou, při níž v předu chybějí jednotlivé knoflíky, sepranou šotyšovou zástěru a vybledlou pruhovanou sukni, na nohách veliké bačkory."³⁴

Právě pro tuto důkladnost detailů může být próza Terézy Novákové dnešními čtenáři považována za zdlouhavou a "trpící" zbytečnou popisností. Nicméně z etnografického hlediska může být tato preciznost považována za přínosnou.

Vybavení obydlí postav

Velkou pozornost autorka věnuje také zázemí. Jako v předešlých případech se zabírá všemi složkami od bohatých po "nuzáky". Můžeme se tedy imaginárně seznámit se světničkou žebračky, nebo si posedět v selské "setnici"; ty jsou navíc zakotveny

³³ Tamtéž, s. 201. Litrbachy jsou označeny pro nynější obec Čistá u Litomyše (Lauterbach).

³⁴ Ort, J.: *Kamenité stezky*, s. 116.

v konkrétním čase a prostoru. Budislavsko je tak reprezentováno sklem z okolních hutí (posekaneckých, milovských), kameninovými hrnci z nedalekého Svratecka tzv. svratáky, malovaným nábytkem, kamny ze svrateckých kachlů... Dle interiéru se dá určit i náboženská příslušnost, jak je patrné z následující ukázky: "Panímáma měla v sednici hezky: na dvě postele pruhovaných peřin, stůl tvrdý, vykládaný, s hvězdou, kolem něho i kolem velikých kamen lajc, v rohu nad stolem dva starodávne obrázky, na skle poslední večeri Páně s dvanácti apoštoly a desatero božích přikázání, pak říkání o císaři Josefu a tolerančním patentu na papíře, uprostřed ozdobně rýsovaného srdce švabachem psané, a konečně podobizny Kalvína a Luthera. Na zeleně natřené polici narovnána toufarových i porculánových talířů a mis, starodávných i nových, celá řada, na kolících police visely pěkné hrníčky a v mísničku naproti kamnům bylo jiného kamenného, plechového a bílého nádobí i hrnců – svratáků hojnost. Na menší polici či římse ležely nábožné knihy, kancionály, bible..."³⁵ Neopomíjí členění stavení z hlediska obytných a hospodářských částí, takže si čtenář může udělat představu o půdorysu, nevynechává sebemenší podrobnosti o dalším vybavení domu.

Ostatní charakterizační prostředky

Aby byl obraz vesnice úplný, neponechává autorka stranou ani podrobné vylíčení složení jídelničky. Vše zachycuje opět ve všech sociálních vrstvách, vyniká tak rozdíl mezi jednostrannou stravou chudých lidí (Drobová polévka) a slavnostními hostinami při různých příležitostech v selských rodinách.

Nováková promyšleně zachycuje i momenty chápání vzdáleností, ty pro dnešního čtenáře zajímavě podtrhují atmosféru dob, kdy svět byl ještě velký, nepropojený moderními komunikačními vymoženostmi: "Ale cák to vaši matku napadlo, až do Říma se vydat?" potřásla Boštička hlavou. „Je prej to skoro tak daleko, jako do Ameriky, a kdo tam se vydá, už se málokdy vrátí, jako bratr Bobeš.“³⁶

³⁵ Tamtéž, s. 147.

³⁶ Tamtéž, s. 126.

Dalším specifickým prvkem je užívání typických místních příjmení (Melšovi, Boštíkovi, Kroulíkovi, Pařavovi,...), dále pomístních jmen (Vejupecek, Na Skalách, Kvíčalnice...) i oficiálních názvů vesnic.

K dílu Terézy Novákové neodmyslitelně patří také přímá řeč postav v dialektu (severovýchodočeská podskupina), a to zejména u hlavních protagonistů příběhů. To je však předmětem pro úplně jinou studii.

Jak už bylo na více místech připomínáno, Nováková příběhy svých povídek zasazuje do nábožensky smíšené oblasti. Ačkoli se tak děje spíše nenápadně, ve výsledku jsou drobné prózy protkány vše prostupující religiozitou.

Na počátku kapitoly jsme se zmínili o roli, jakou hrají jevy lidové kultury přetavené do literárních motivů v povídkách z cyklu Úlomků žuly. Z výše nastíněného je zřejmé, že autorka nezpracovala téma konkrétní vesnické události vždy v celistvosti. Naopak postupně se zaměřovala na odlišné fáze slavností a obřadů, pokaždé je nazírala z jiného úhlu. Nicméně složením poznatků z jednotlivých povídek si čtenář může sestavit ucelený obraz. Tím spíše, když si pak přečte nejen zde sledované prózy, ale např. i romány, ve kterých je také hojně obsažena etnografická materie.

Závěr

Z předcházejícího rozboru je patrné, že beletristická a národopisná díla Terézy Novákové vykazují mnohem větší provázanost než je na první pohled zřejmé.

Reálie, které se čtenáři próz zdají být spisovatelčinou fikcí, mají skutečný základ – odborně pojednaný ve vědeckých studiích.

V době, kdy Teréza Nováková žila, již tušila, kam se bude ubírat vývoj společnosti: "Bude-li kultura městská, všesvětová i nadále nivelisovati rázovitý kout Litomyšlska a Poličska, jak činí od 40-50 let [19. století, pozn. autora], nalezneme projevy ducha lidového leda v záznamech šťastných sběratelů, výrobky jeho prostého umění, nádobí, nářadí a kroj leda ve sbírkách musejních."³⁷ Autorka udělala vše proto, aby tehdejší stav lidové kultury uchovala v paměti ještě než

³⁷ Nováková, T.: Roztroušené kapitoly, s. 308.

vymizí a předala vědomosti o ní dalším generacím. Učinila tak trojím způsobem. Sbírkovou činností, jakoby nenápadně prostřednictvím beletrie a v neposlední řadě erudovanými studii na vysoké odborné úrovni.

Soupis pramenů a literatury

- Bílek, K.: Arne Novák, Teréza Nováková. Praha 1997, edice inv. č. 488.
- Brdičko, J.: Hmota a sen v Úlomcích žuly, (Úvahy o povídkách Terézy Novákové). In: Pomezí Čech a Moravy 3. Litomyšl 1999, s. 159–168.
- Horák, J.: Československá vlastivěda, díl II., Člověk. Praha 1933.
- Kellnerová, A.: První národopisné studie Terézy Novákové a její účast na Národopisné výstavě Československé. Český lid 58, 1971, s. 291–294.
- Knížková, L.: Přátelství učitele Josefa Chlupníka se spisovatelkou Terézou Novákovou, a jejími syny Theodorem a Arnem ve světle vzájemné korespondence. Chrudimské vlastivědné listy 1995, č. 5., s. 8–12.
- Nejedlý, Z.: Teréza Nováková. Praha 1958.
- Novák, A.: O Teréze Novákové. Česká Třebová 1930.
- Novák, A.: Teréza Nováková v Proseči. Ženský svět 32, 1928, s. 210–212.
- Nováková, T.: Český kroj. In: Národopisná výstava československá v Praze 1895. Praha b.d.
- Nováková, T.: Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých. Národopisný věstník Československý 3, 1908, s.145–156.
- Nováková, T.: O lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku, o nápisích a ozdobách na nich. Český lid 5, 1896, s. 550–559.
- Nováková, T.: O rozličném nádobí a náradí na Litomyšlsku. Český lid 2, 1893, s. 391–402.
- Nováková, T.: Pod českou střechou. Kalendář paní a dívek českých 2, 1889, Litomyšl, s. 22–39.
- Nováková, T.: Potulky po Čechách východních. Praha 1913.
- Nováková, T.: Roztroušené kapitoly. In: Vrzalová, V. - Honzík, J. (ed.): Vybrané spisy Terézy Novákové. Praha 1961.
- Nováková, T.: Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech. Český lid 2, 1892, s. 484–488.
- Nováková, T.: O rázu lidu na panství Litomyšlském. In: Jirásek, A. (ed.): Čechy, díl XIII, Čechy východní. Praha 1905, s. 89–96.

- Novotná, M.: Hrnčířství a kamnářství ve Svatce. Věstník národopisné společnosti československé 1960, č. 2., s. 10–13.
- Opelík, J. a kol.: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3. Praha 2000.
- Ort, J.: Kamenité stezky, Hradec Králové 1978.
- Růžička, J.: Litomyšl v ranné tvorbě Terézy Novákové. In: Pardubický kraj – vlastivědný sborník 2. Pardubice 1958, s. 79–92.
- Růžička, J.: O veřejné činnosti Terézy Novákové za pobytu v Proseči v letech 1908 – 1912. In: Acta musei reginaehradecensis, s. b: Scientiae sociales XVI., Hradec Králové 1983, s. 17 – 23.
- Secká, M.: Americký klub dám. Český lid 82, 1995, s. 55–66.
- Sodomková, M.: Krajina mého srdce, Budislavsko a Prosečsko Terézy Novákové. Bakalářská diplomová práce, Opava 2001.
- Svadbová, B.: Z lidské sonáty (Teréza Nováková: korespondence). Praha 1988.
- Svadbová, B.: Zrcadlení, Praha 1981.
- Svadbová, B.- Štěpánková, I.: Teréza Nováková a její národopisné akce. Český lid 80, 1993, s. 109–116.
- Šalda, F. X.: Románové dílo Terézy Novákové. Česká kultura 1, 1913, s. 145–150.
- Šolta, A.: Lomenice chalup na Chrudimsku. Chrudim 1894.
- Šotková, B.: 7. Kroj litomyšlský. In: Naše lidové kroje jejich vzory, stříhy a zpracování. Praha 1951.
- Šťastná, J.: Litomyšlsko a národopisná činnost Terézy Novákové. Časopis společnosti přátel starožitností 67, 1959, č. 2, s. 27–32.
- Trkal, A.: Kronika Proseče, s. 248–255. Rukopis uložen na Obecním úřadě v Proseči.
- Tzv. "Paďourův katalog", uložený v Muzeu a galerii Litomyšl.
- Zíbrt, Č.: Jak se čerpá z Českého lidu. Český lid 5, 1896, s. 486–496.
- Ženský svět 20, 1916, (Trojčíslo věnované Teréze Novákové č.8).

* Vybraná kapitola z ročníkové práce obhájené v roce 2002 v Ústavu historie a muzeologie FPF SU v Opavě.

Institucionální betlémářství v Orlických horách a Podorlicku.

Jaroslav Dvořák

Úvod

Východní Čechy patří k oblastem se starou betlémářskou tradicí. Znamé jsou jesličky z Třebechovic, Králík, Ústí nad Orlicí a České Třebové. V předkládané práci jsem se pokusil spojit dosavadní poznatky o původu, tradicích a šíření betlémářství na tomto území s údaji, které jsem získal dotazníkovým průzkumem a výzkumem zaměřeným na obsah sbírkových fondů a úroveň jejich dokumentace v institucích, jejichž posláním je péče o hmotné kulturní dědictví – muzeích.

Na základě studia pramenů a literatury, tématicky zaměřeného dotazníkového průzkumu a vlastního výzkumu jsem se pokusil zaznamenat historii jednotlivých sbírek, stav muzejní dokumentace betlémářství v jednotlivých sběrných oblastech včetně forem prezentace na výstavách a expozicích i současné autory betlémů.

Výsledky dotazníkového průzkumu jsem zpracoval do porovnávací tabulky, která zahrnuje odpovědi z devíti muzeí, která na jeho obsah reagovala.

Téma jsem si zvolil proto, že z tohoto kraje pocházím a mám k betlémářství osobní vztah. Betlémářství jsem se věnoval také ve své bakalářské práci v roce 2000.

Při zpracování tématu jsem vycházel z několika typů pramenů. Nejcenějším zdrojem mi byly sbírkové fondy jednotlivých muzeí. Pro zkoumání stavu dokumentace početního a tématického zastoupení betlémů v jednotlivých institucích jsem zpracoval a rozeslal pracovníkům muzeí dotazník (jeho obsah viz příloha). Dotazník jsem rozdělil na několik částí. V prvních několika otázkách jsem zjišťoval základní informace o sbírkovém fondu muzea, vztahujícímu se k problematice betlémářství (vznik sbírky, současný stav, evidence, expozice). Další část patřila formám jeho prezentace v oblasti výstavnictví, publikační činnosti, zápůjček. Závěrečná otázka byla zaměřena na získání

informací o soukromém sběratelství a současných tvůrcích ve sledované oblasti. Poté jsem všechna oběslaná muzea osobně navštívil. Ve většině muzeí mi jejich zaměstnanci vycházeli vstříc a díky jim jsem mohl pracovat jak s předměty v expozicích, tak s předměty v depozitářích. Bohužel se v některých pracovištích vyskytly i problémy, kdy pro „nedostatek času“ pracovníků, nemohly být sbírkové fondy zpracovány podle mých představ. Důležitým pramenem při studiu byly přírůstkové knihy a katalogizační karty sbírkových předmětů.

Setkal jsem se také s mnoha osobnostmi spjatými s betlémářstvím, většinou členy Českého sdružení přátel betlémů. Za všechny bych jmenoval předsedu tohoto sdružení a zároveň prezidenta Světové federace betlémářů PhDr. Vladimíra Vaclíka. S tímto našim, bezesporu nejvýznamnějším znalcem oboru, jsem se osobně setkal v Hradci Králové, kdy mi poskytl užitečné rady k mé práci, a také rozhovor. V něm jsem se zaměřil spíše na jeho osobní život, neboť svůj profesní život již prezentoval při mnoha interview. Vznikl tak velmi zajímavý a hodnotný pramen.

Cenným podkladem k získávání přehledu o současné betlémářské tvorbě a skladbě sbírek mimo zkoumaný region byly návštěvy výstav betlémů (Dvůr Králové nad Labem, Třebechovice pod Orebem, Hronov, Rychnov nad Kněžnou, Hradec nad Moravicí).

Využil jsem i internetové stránky¹, vytvořené pod patronací dr. Vaclíka, které ve svých oddílech informují a přehledně seznamují s problematikou betlémářství. Stránky jsou členěny na tyto složky: Aktuality, Odkazy ČR, Odkazy zahraničí, Pražští betlémáři, Zpravodaj, Kontakt. Nejzdařilejší je složka Odkazy ČR, kde nás autoři informují o betlémářských spolcích i jednotlivcích a seznamují s nejvýznamnějšími betlémy. Aktualizují se každý měsíc. Stránky navštíví zhruba 1 tisíc zájemců měsíčně.

Ke zpracování jednotlivých kapitol jsem využil kromě souborných prací, encyklopedií a monografií zejména specializované studie a články. Historii řezbářství v Orlických horách se zabývá Rudolf Zrůbek. Pro svoji práci jsem získal informace z článku Řezbář a výrobci hraček z Orlických hor². Autor nás seznamuje s nejvýznamnějšími

¹ www.betlemy.cz

² Zrůbek, R.: Řezbář a výrobci hraček z Orlických hor. Český lid 78, 1991.

řezbáři a betlémáři z Orlických hor, Dobruška a Náchodska z konce 19. a počátku 20. století. Betlémářství v Králíkách popsal ve svém článku Lidové umělecké řezbářství v Králíkách J. Bieberle³.

Dalším pramenem byly katalogy, vydané k výstavám pořádaným v jednotlivých muzeích.

Stále vzrůstající zájem o betlémářství, jako svéráznou odnož našeho lidového umění v posledním desetiletí končícího dvacátého století, přispěl k vydávání časopisu Betlémy a betlémáři⁴, zpravodaje Českého sdružení přátel betlémů, který byl pro mne zdrojem mnohých cenných informací. Ročně vycházejí 4 čísla. Časopis je uspořádán do pravidelných rubrik - výstavy betlémů, tradice betlémářství v různých oblastech České republiky, betlémářství v zahraničí, institucionální betlémářství, současní autoři a rozhovory s nimi, aktivity Českého sdružení přátel betlémů, betlémy na známkách a pohlednicích.

Historie betlémářství v severovýchodních Čechách

Počátky vzniku vánočních jesliček v severovýchodních Čechách musíme hledat mezi ostatními výtvarnými projevy zdejšího lidu už v poměrně vzdálené minulosti. Naplnění křesťanské ideje bylo mnohotvárné jak v duchovní, tak i hmotné kultuře. Máme doklady, že chrámové oltáře byly v kraji zasvěcovány Kristovu narození už velmi dávno. Šlo o vícedílné, většinou skládací „oltářní archy“⁵, nebo na území kladském o bohatě řezané gotické oltáře⁶.

Na přelomu 16. a 17. století se celé severovýchodní Čechy staly útočištěm mnoha náboženských skupin, označovaných za Pikarty, Berany, Waldenské, byly i prostorem pro vznik českých a moravských Bratří. Proti nim nastoupila k soustředěnému boji intenzivní, ale po dlouhou dobu málo účinná katolická protireformace.

³ Bieberle, J.: Lidové umělecké řezbářství v Králíkách a okolí. Severní Morava 22, 1972.

⁴ Betlémy a betlémáři. Zpravodaj Českého sdružení přátel betlémů. Hradec Králové 1991.

⁵ V Krajském muzeu v Hradci Králové je dnes uloženo torzo oltářní skládací archy z Lična, okres Rychnov nad Kněžnou, z přelomu 16. a 17. století. Obsahuje výjev Narození Páně a Klanění Tří králů.

⁶ Bardo/Warta v Polsku má v poutním chrámu oltářní archu s řezbou Klanění Tří králů. Další jsou na území Kladska a Dolního Slezska.

Vedli ji především jezuité z Hradce Králové, Litomyše (1580), Jičína (1630) a z druhé strany Orlických hor spolubratři z klášterů v Kladsku (1626), Nise a Vratislavi. Ještě uprostřed třicetileté války zřídil Bedřich st. z Oppersdorfu roku 1629 na svém panství v Žamberku pro jezuitu sídlo v nedalekém statku na Žampachu. Tato „Mission Montanis Ziambergensis“ měla působit na větším území Orlických hor. Z původně malého řádového sídla vyrostla už roku 1639 v Hradci Králové samostatná jezuitská kolej s latinskou školou. Ze Žampachu přes Kyšperk (dnes Letohrad) a Žamberk šel jeden proud jejich působení na protestanty v Hradci Králové a na Opočensko, druhý a třetí do Kladska. Brzy se také tlaky rekatolizace šířily z nové rezidence na Košumberku u Luže z památného Chlumku Matky Boží (blízko Vysokého Mýta), ale i z nového poutního místa, spravovaného Servity na Hoře Matky Boží (Muttergottesberg) u Králík. Jedním z předních úkolů misí o Vánocích bylo šíření jesliček, podobně jako o Velikonocích stavění a uctívání Božího hrobu.

Pro oblast Orlických hor je historicky významným datem rok 1622, kdy kněží z Kladska přinesli jesličky do Králík, Rokytnice v Orlických horách a do Mladkova. V letech 1629 až 1635 přišli z Prahy na Žampach první mniši a přinesli s sebou prosté jesličky, snad z vosku nebo ze dřeva, aby je po italském způsobu instalovali okolo nějakého oltářního obrazu večer před slavnou vánoční mší. Bylo to několik málo figurek. Záznamy o netradiční oslavě sepsali evangeličtí písmáci z blízkého Kunvaldu v Orlických horách koncem roku 1635⁷. Podobně působili pražští jezuité v Kostelci nad Orlicí v letech 1633 - 1667, kdy jim patřilo zdejší panství až po Potštejn. V roce 1650 pořídili také první jesličky hradečtí jezuité do Rychnova nad Kněžnou, ale ty se nedochovaly.

Po rychlém rozšíření kultu jesliček v chrámech získala jejich obliba pevné místo téměř v každé katolické rodině v nejrůznějších formách, od dřevěných řezaných figurek, papírových figurek, malbě na plátně, na skle, v keramice.

⁷ Významnější zprávy jsou z roku 1648 o Rokytnici v Orlických horách a Žamberku. Neznámý autor píše, že „na den Narození Páně luteráni z hor, přivábeni Zrozením slova přicházeli zástupem do obou městeček, aby osobně shlédli vánoční jesličky, do té bohaté barokní podoby převedené“.

Už na přelomu 17. a 18. století se stavění vánočních jesliček rychle rozšířilo z měst až do nejdálčenějších horských samot. Mnoho souborů tvořila pouze Svatá rodina, případně další figury pastýřů, daráků, sv. Tří králů aj. Vznikaly i malé soubory, často vyřezané jenom v obrysech z papírové lepenky pouze pro potěšení úzké rodiny, ale nejednou sloužily i pro kolaturu v kostele, jak dokládá pozůstatek betléma v Lukavici u Rychnova nad Kněžnou⁸.

V oblasti Krkonoš byla do roku 1938 jazyková hranice, kterou tvořil tok Labe, i hranicí různých podob tamních betlémů. Nejstarší betlémy byly původně ručně malované na papírové podložce. A to jak na české, tak i německé straně hranice. Stejně jako v jiných oblastech se i tady podlepovaly na tužší karton, figury se vyřizly v obrysech a na rubu se k nim přilepilo dřívko, které se zabodávalo do měkké podložky, nejčastěji do mechu. Například na Trutnovsku se nacházely ještě v minulém století figury, které maloval známý rokokový malíř Ignác Rus a signoval je iniciálami svého jména (I.R.).

Na levém břehu Labe bylo nejznámější středisko betlémářství ve Vrchlabí. Zdejší nejstarší dochované rodinné betlémy jsou vystaveny v Krkonošském muzeu. Od roku 1986 je součástí expozice vzácný betlém hraběte Morzina a další betlémy cizího původu se dostaly do Hostinného.

Vyřezávané betlémy německých řezbářů ze západní části Krkonoš se prakticky nedochovaly. Naopak českých betlémů se zachovalo mnoho a jsou uchovávány v domácnostech i muzeích - např. ve Vysokém nad Jizerou, Jilemnicí a Pasekách nad Jizerou.

Odlíšné a velmi osobité postavení mělo později rozšířené betlémářství v Ústí nad Orlicí⁹ a v blízkých městech České Třebové, Chocni, Svitavách aj. Soubory jesliček, malované malíři amatéry v městských řemeslnických rodinách tkalců, soukeníků, ale také dekoratérů kostelních interiérů a malířů náboženských obrazů, obsahovaly desítky až stovky drobných papírových figurek, namalovaných na odpadové lepence a zbytcích papíru na balení cukru. Inspirovány knižní a chrámovou malířskou dekorací, se nevědomky stávaly také

⁸ Dnes v Okresním muzeu Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou.

⁹ Tradice zdejších malovaných betlémů v 18. století začala u Josefa Ignáce Teibera (nar. 1765) a Vojtěcha Domlátila (nar. 1764).

dokumentátory minulého i současného života. Ryzí lidové malířství proslavilo především samo Ústí nad Orlicí a Česká Třebová s okolím.

Betlémy a jejich dokumentace v oblasti Orlických hor

Betlémařská tradice

Toto horské území patřilo k nejhudším v celém Českém království. Jediný zdroj obživy skýtala hojnost dřeva. Znalost různých způsobů jeho zpracování napomohlo k tomu, že se lidé naučili od králických řezbářů vyřezávání figur do betlémů. Zatímco velkovýroba králických figur vylučovala opět na jediné formě jejich seskupení do betlémské scény, řezbáři z Orlických hor si sami určovali sestavení betlémských souborů, a to ve třech typech betlémů - skříňových, zavěšovaných a lomených¹⁰.

Podobně jako u králických kompozic betlémů, připomínají skříně dobu rokoka a betlémský výjev je uspořádán ve třech až pěti terasách nad sebou. Střed tvořila sv. Rodina, vlevo od ní byly vsazeny městské stavby, vpravo pastviny s ovce a pastýři, dole přicházeli darovníci s dary. Zadní stěna skříně byla pomalována kulisou betlémské krajiny.

Zavěšovací betlémy měly podobné stavební schéma jako betlémy skříňové, ale byly jednodušší. Základní deska byla zadní částí spojena s jinou kolmo postavenou deskou, která tvořila pozadí. Na straně zdi měla drátěné oko, jímž se betlém zavěšoval na skobu ve zdi¹¹.

Lomené betlémy byly nejčastější. Stavěly se do kouta a jejich základnu tvořila deska seříznutá do trojúhelníku o půlmetrové délce odvěsen. Dole uprostřed stála stáj, vlevo byly figury klanících se pastýřů, zprava přicházeli Tři králové. Na druhé podlažce byla scéna zvěstování pastýřů a na třetí stály kulisy městských staveb¹².

V Orlických horách se také objevovaly betlémy mechanické. Byly konstruovány na nejrůznější pohon, od hodinového strojku, palečnicového kola s klikou a závažím, až po transformovaný vodní pohon ve starých mlýnech nebo pilách a tkalcovnách. Na jejich

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² Vaclík, V.: České betlémy. Praha 1994, s. 56.

složitým mechanismu pracovali tvůrci často většinu života. K největším mechanickým soustavám v Podorlicku patří Proboštův betlém v Třebechovicích pod Orebem z konce 19. století. Je unikátní v mnoha ohledech, rozmanitostí scén, vlastním řezbářským uměním, až po dokonalé vyřešení pohybových systémů. Známé jsou také mechanické jesličky v blízkém poutním místě ve Vamberčích v Kladsku. Jejich autorem byl kovář Longin Wittig (1824 - 1895), který je vytvořil se svým synem Hermanem (1857 - 1932). K nejmladším soustavám patří nedokončený betlém horského tkalce Josefa Utze z Olešnice v Orlických horách z počátku 20. století, který je dnes uložen v depozitáři Okresního muzea Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou¹³.

Betlémáři z oblasti

Josef Cejnar (*1902) z Polomu v Orlických horách vytvořil rozsáhlý betlém s figurami (v - 15 x 18 cm). Betlém je v tradičním pojetí, které studoval ve starých kalendářích a Biblické dějepřavě. Později vytvořil další betlém, kolorovaný temperovými barvami, s figurami (v - 10 cm).

Josef Ditrich (1867 - ?) vytvořil skříňové jesle (78 x 52 x 26 cm), které se dochovaly v Rychnově nad Kněžnou.

Jan Kasner (1867 - ?) z Bohdašína v Orlických horách zhotovil a sestavil pět velkých souborů.

Franz Dörner ze Sedloňova vyřezal velké jesle, které zabíraly svou rozlohou celou světnici.

Josef Utz (1896 - 1944) z Olešnice v Orlických horách vyřezal velký mechanický betlém. Důmyslný pohybový systém vymýšlel sám a stavěl bez nákresů. Jeho betlém byl 6 metrů dlouhý a 2 metry široký. Složitými převody kol, řemenic a šnekových šroubů uváděl do pohybu dva soustředné pásy, na jejichž výstupky zavěšoval vozíky s králickými figurkami. Ty hýbaly hlavou, zvedaly ruce, v pravidelném rytmu se opíraly o hůl a to vše za zvuku vánoční koledy, reprodukováno ze dvou elektrických gramofonů. Utzův pohyblivý betlém z let 1935 - 1944 vznikl podle jiného velkého díla, které postavil jeho strýc v roce 1880. Torzo betléma se zachovalo v Okresním muzeu Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou.

¹³ Zrůbek, R.: Řezbáři a výrobci hraček z Orlických hor. Český lid 78, 1991, s. 15.

Současní autoři

Wendelin Schmoranz (1901 - 1982) byl jedním z mála profesionálních řezbářů v tomto kraji. Žil v Olešnici v Orlických horách a v Polomu u Sedloňova. Absolvoval uměleckou řezbářskou školu v Králíkách. V letech 1932 - 33 vytvořil velký betlém pro kostel v Dolním Lichkově. Po roce 1945 nuceně pracoval na státním statku. Většina jeho mistrovských řezbářských prací je v zahraničí, zejména v Německu. Schmoranz svým dílem ovlivnil mnoho betlémářů v regionu Orlických hor a Podorlicka.

Jarmila Haldová je výtvarnicí, ilustrátorkou a řezbářkou. Žije v současné době v horské obci Sedloňov na úpatí Orlických hor. Je autorkou rodinného řezbovaného betléma, ale i papírového vystřihovacího „Českého betléma - Dobrušsko“, ve kterém se nechala inspirovat nejen rázovitými figurkami, ale i stavbami kraje, který si po příchodu z rodné Prahy oblíbila a kde se také usadila. Mezi darovníky najdeme tkalce, řezníka, ševce i dobrušského „pozlatitele, soustružníka, řezbáře, pasíře, brejlaře a malíře“ Aloise Beera. Dálinu tvoří panoráma Orlických hor. Místem narození Božího dítěte je dobrušská kovárna, na kterou shlíží typická věž radnice uprostřed náměstí. Drobnou skládačku vytvořila autorka i pro Rychnov nad Kněžnou.

Jiřina Vyčichlová (*1925) vytvořila pět velkých celků. Každý z nich je sestaven ze 40 figur lidí a zvířat a 25 kusů znázorňujících stavby a hospodářská zařízení. Dále vytvořila velký počet menších souborů od 5 až do 30 kusů figur, standardně ve třech velikostech: 8, 10 a 12 cm. Betlémy vyrábí ze slané těsta. Betlémy omalovává a lakuje. Své betlémy již vystavovala na 1. výstavě betlémů v Třebechovicích pod Orebem (1985/86) i na I. Mezinárodní výstavě v Hradci Králové (1996/97) a v Bratislavě v Městském muzeu (1996)¹⁴.

¹⁴ Vaclík, V.: Kdo je kdo mezi betlémáři na konci 20. století, Ústí nad Orlicí 2000, s. 61.

Betlémy v muzejních sbírkách

Letohrad

V malebném podhůří Orlických hor se na řece Tiché Orlici nachází Letohrad, městečko s bohatou historií, které se až do roku 1950 jmenovalo Kyšperk.

S historií města se můžeme seznámit v Městském muzeu, turistickou novinkou je soukromé Muzeum řemesel.

Městské muzeum v Letohradě

V budově dnešního Městského muzea byl Památník Petra Jilemnického, který se v tomto domě narodil. V roce 1990 se podařilo prosadit zrušení Památníku a v jeho budově zřídit nové muzeum. Nashromáždily se zbylé předměty, očistily se a z práce několika občanů se roku 1991 otevřelo Městské muzeum.

Ve sbírkách muzea se nachází i vyřezávaný nepolychromovaný betlém Stanislava Vacka (1980). S tímto autorem i muzeum spolupracuje.

Výstavy

Ve vánočním období v letohradském muzeu, zápůjčky i jiným muzeím.

Muzeum řemesel

Muzeum řemesel bylo otevřeno v květnu roku 2000 a zaujímá vrchní dvě patra v památkovém objektu Nový Dvůr, bývalé sýpky. Muzeum vzniklo z iniciativy místního podnikatele, a je tedy soukromé. Muzeum má mimořádný rozsah i význam a zaujímá přední místo mezi českými soukromými muzei. Expozice podává ucelený obraz o řemeslech nejčastěji z počátku 20. století v typicky vybavených dílnách.

V současné době se otevírá expozice věnovaná mimo jiné i betlémářství, a to ve třetím patře budovy. Zde bude také vystaven velký pohyblivý betlém Kamila Andrese z Třebechovic pod Orebem

nazvaný „Letohradská řemesla“, který bude názorně ukazovat zhruba 30 řemesel provozovaných v Letohradě¹⁵.

Současní autoři

Stanislav Vacek (*1942) je tvůrce jednoho velkého vyřezávaného betlému se 12 figurkami (v - 80 x 100 cm). Dále vytvořil 3 menší betlémy (50 x 100 cm) s jedním stem figurek (v - 12 cm). Figury neobarvuje. Vystavoval např. v Litoměřicích, Rychnově nad Kněžnou a v zahraničí v Curychu.¹⁶

Alena Tschöpová (*1947) vytvořila šest betlémů z kukuřičného šustí (15 a více figur), betlémy z vizovického těsta. Pod těstové soubory užívá modrotiskový podklad. Vystavovala např. v Žamberku, Klášterci, ale i v zahraničí - Hanse a Bern (Švýcarsko), Regensburg a Senftenberg (Německo)¹⁷.

Štefan Hrudka (*1953) z Jablonného nad Orlicí je tvůrcem většího počtu středně velkých vyřezávaných betlémů s figurami (v - 20 cm). Pracuje s lipovým dřevem, figury jsou bez polychromie, konečná úprava voskováním. Vystavoval v Hradci Králové, Třebechovicích pod Orebem a v zahraničí v Luzernu.

Jiří Dudek (*1934) z Letohradu je tvůrcem většího počtu betlémů, pro jejichž tvorbu soustružením a ohýbáním si vybírá javorové dřevo. Figurám dává stylizovanou podobu, kterou nazývá moderní zkratkou. Vystavoval v Hradci Králové, Rakovníku a v Žamberku.

¹⁵ Informace mi poskytl Kamil Andres, který mi rovněž umožnil prohlídku své dílny.

¹⁶ Vaclík, V.: Kdo je kdo mezi betlémáři na konci 20. století. Ústí nad Orlicí 2000, s. 57.

¹⁷ Vaclík, s. 56.

Žamberk

Městské muzeum

Práce z oblasti lidové dřevorezby jsou zajímavou součástí etnografických sbírek. Zejména dřevěné hračky, zhotovené dětskýma rukama, překrásné dřevěné loutky, ale i znamenité lidové plastiky.¹⁸

Ke skvostům sbírek patří Jedličkův dřevěný pohyblivý betlém, tzv. „podorlického typu“. Je dílem otce a syna Jedličkových, tematika společná všem betlémům je doplněná ztvárněním řemesel typických pro podhůří Orlických hor.

V muzeu je dále polychromovaný betlém ze Žamberka z 30. let, dřevěný, částečně odlévaný figurkový emailovaný betlém, jehož tvůrcem byl Jan Šafář z Lukavice u Žamberka v 70. letech 20. století. Jeden figurkový emailovaný betlém králického typu je od neznámého tvůrce z přelomu 19. a 20. století. Po roce 1990 byla sbírka rozšířena o dva betlémy Bedřicha Šilara z Lanškrouna. Jeden je figurkový, vyřezaný z lipového dřeva, druhý je blokový solitér (1998, 1999).

Dále zde jsou dva nekompletní papírové figurkové betlémy, jeden tištěný, druhý ručně malovaný.

Zdejší práce se od prací starých řezbářů z Králicka liší plastičností řezby, doplněné někdy kaširováním. S touto technologií se setkáváme jen na několika málo místech, a to tam, kde se v přádelnách zpracovávala bavlna. Při předení vzniká jako odpad zvlášť jemné chmýří, které se smísí s řídkým roztokem klišu a přibarví práškovými barvami. Tak vznikne roztok, který se na figurku nanáší štětcem a po uschnutí vytváří sametový povrch¹⁹.

Osobnosti

Otec a syn *Hübnerové* z Žamberku jsou tvůrci dvou betlémů, které nyní vystavuje Muzeum betlémů v Třebechovicích pod Orebem.

Výstavy betlémů

Šilarův blokový solitér betléma jako zápůjčka na III. Mezinárodní výstavě „Betlémářské umění 20. století“ v Hradci Králové.

¹⁸ Informace o sbírkách muzea mi poskytla jeho ředitelka Mgr. Marie Otavová.

¹⁹ Vaclík, V.: České betlémy. Praha 1994, s. 57.

Dobruška

Městské muzeum

Nejvýraznější historickou památkou města je renesanční radnice se 45 m vysokou věží. V ní se nachází expozice městského muzea.

Jen několik desítek metrů od radnice, za náměstím, je rodný domek Františka Vladislava Heka (Jiráskova F. L. Věka), v němž je zpřístupněna stálá expozice života této významné osobnosti období národního obrození. Expozice má tři části. V obytné světnici se můžeme seznámit se způsobem života a bydlení lidí na počátku 19. století. Na světnici navazuje kupecký krám a závěrečnou část světnice tvoří muzeum života a díla nejpoblábnější dobrušské osobnosti.

Třetí stálá muzejní expozice je v bývalém rabínském domě (na Šubertově nám.) a je věnována historii dobrušské židovské obce. Její součástí je mikve - židovská rituální očištná lázeň ze 17. století. Jde o jedinou zpřístupněnou památku tohoto druhu v České republice. V tomto domě pořádá muzeum i pravidelné sezónní výstavy.

Městské muzeum v Dobrušce má ve svých sbírkách jeden ze vzácných betlémů, více jak 200 let starý, získaný jako součást rozsáhlého daru rodiny Laichterovy. Podle velikosti figur a předpokládaného rozsahu můžeme usuzovat, že šlo o betlém, zhotovený původně zřejmě pro kostel sv. Václava v Dobrušce. Podle rodinné tradice Laichterů byl betlém i v majetku Františka Vladislava Heka. Pokud by tato teze odpovídala skutečnosti, získal by Hek betlém do svého vlastnictví pravděpodobně po požáru Dobrušky v roce 1806. S tím by korespondovalo i relativně malé množství figur, které se považují za nejstarší. Ostatní zřejmě padly za oběť ohni. Po vystředání dalších vlastníků získal betlém do svého majetku pekař a starosta města František Laichter, zhruba na počátku druhé poloviny 19. století. V rodině Laichterů pobyl betlém po tři generace až do našich časů. Uvedená „předlaichterovská“ historie díla však nemá oporu v žádném jiném písemném prameni a vychází pouze z rodinné tradice. Současný soubor tvoří celkem 25 figur malovaných olejovými barvami na vyřezávané ploché destičky. Podle typu a síly destiček můžeme rozlišit zhruba čtyři časové horizonty, v nichž figury vznikaly. Nejstarší postavy jsou vyřezány a namalovány na destičkách o síle

14 mm. Představují poutníka k Betlému, hrajícího pastýře a na třetí desce jsou dva poutníci. Způsob řezby, rustikální malba a celkové pojetí zařazuje tuto část díla pravděpodobně na počátek druhé poloviny 18. století. Barvy však byly, zřejmě i několikrát, v pozdějších dobách renovovány a obnovovány, aby byl zachován jednotný charakter celého betléma.

Druhou, asi bezprostředně navazující časovou rovinu, tvoří pět postav na deskách o síle 10 mm. Jde o anděla, pastýře a tři darovníky, jeden nese mísu, druhý vánočku a třetím je žena, nesoucí na hlavě košík. Nevylučuje se ani možnost, že tyto figury vznikly souběžně s již uvedenými prvními třemi, i když za pravděpodobnější se považuje jejich vytvoření o něco později.

Třetí skupina obsahuje šest figur na deskách o síle 5 mm. Jsou to: darovník s košíkem a husou, klečící pastýř s ovečkou, sv. Josef a Panna Maria. Další dvě postavy na tomtéž podkladu (ležící pastýř a poutník) mají pozdější, velmi nekvalitní přemalbu.

Ostatní dochované postavy jsou na kartónové lepence. Jde o devět figur: Ježíšek, Panna Marie s Ježíškem, klečící král s pážetem, páže se dvěma velbloudy, černé páže se dvěma koňmi, zbrojnoš, král s pážetem, černý král s pážetem a sluha se dvěma koňmi. Také tyto postavy zachovávají jednotící pojetí malířské, i když jejich autor byl jiný než u předchozích. Odlišnosti v malbě jsou především v množství a propracovanosti jednotlivých detailů, což do jisté míry kontrastuje s jednoduchostí a většími jednotlivými barevnými plochami nejstarších figur.

Poslední dvě postavy se snaží o jednotnost již úplně vymykají. Jde jednak o dvojici pastýřů s ovečkou, která je zhotovena na materiálu, jenž odpovídá figurám starším (síla desky je 10 mm). Druhou figurou je hrající pastýř s ovci (na kartónové lepence). Na obou podkladech jsou však nalepeny tištěné obrázky. U prvně jmenovaných figur na desce lze předpokládat, že tisk pouze nahradil původní, zřejmě již zničenou polychromii.

Nedílnou součástí betléma jsou i kulisy města a ovcí na pastvině, které materiálem i malířským provedením patří k nejstarším částem souboru (i když část kulis s ovci byla znehodnocena novou přemalbou).

Jak je patrné, betlém prošel poměrně složitým vývojem. Řada figur byla doplňována (některé dokonce alternativně, jako Panna Maria a tatáž postava s Ježíškem), nebo nahrazována. Je možné, že část nejstarších postav podlela požáru v roce 1806. Variabilita, přemalby a doplňování figur svědčí o tom, že betlém byl po celou dobu své existence živou součástí rodin, které jej vlastnily. Celé generace dětí i dospělých si u něho rok co rok v čas vánočním připomínaly narození Ježíše Krista.

Městské muzeum betlém vystavuje na svých pravidelných předvánočních výstavách již od konce osmdesátých let. Byl také ozdobou mezinárodní výstavy betlémů v Hradci Králové a některé jeho figury mohli vidět návštěvníci mezinárodní výstavy ve švýcarském Luzernu.

V loňském roce byl betlém komplexně restaurován Petrem Tomášem z Nového Města nad Metují. Vedle obnovy vytvořil restaurátor pro betlém i pevný podstavec, který umožní jeho snadnější vystavování.²⁰

Betlémáři z oblasti

Alois Adámek (1842 - 1903) vyřezával v druhé polovině 19. stol., po něm pokračoval ve vyřezávání betlémských figur jeho syn *Jindřich Adámek* (1874 - 1955) a posléze i jeho vnuk, akademický sochař *Josef Adámek* (1927). Figury, zejména z druhé generace řezbářů Adámků, vynikají mistrovskou řezbou, kterou harmonicky doplňuje obarvení lomenými odstíny barev.

Jan Horák (1837 - 1910) vyrobil rozměrný betlém, který se ve svém pojetí i barevném koloritu liší od běžných prací samouků. U oblečení figur se setkáváme s lidovým oděvem z Podorlicka z konce 19. stol. Jeho řezba je měkká, citlivá barevnost a velký smysl pro funkčnost pohybů.

Alois Reinisch (1851 - 1915) sestrojil pohyblivý betlém. Zachovalo se pouze několik figur uložených v dobrušském muzeu.

Josef Wenig (1855 - 1939) je autorem několika jesličkových vystřihovacích archů. Jeho působení dokládá vyřezávaný betlém

²⁰ Informace o sbírkách muzea mi poskytl jeho ředitel Mgr. Jiří Mach.

s figurkami, které jsou vyřezány a obarveny podle Wenigovy předlohy. Betlém je v soukromém majetku jedné rodiny z Dobrušky.

Jaroslava Fettera (1901 - 1972) ovlivnil Jindřich Adámek. Jeho vkusně omalované figury (8 x 18cm) se rozrostly do 11 kompletů.

Josef Dyntar (1888 - 1972) vytvořil betlém, jenž se rozrostl do rozměrů 3 x 1,5 x 0,9. Výška figur je od 15 do 17cm. Architekturu betlémského města modeloval v různém slohu podle pohlednic a knížek, působivý je jeho komplex ruských kostelů.

František Dyntar (*1936) vyřezal betlém, ve kterém se figury nápadně liší od králických předloh. Figury (v - 8 cm) jsou omalovány olejovými barvami.

Jan Horák (1837 - 1910) z Dobrušky vyrobil rozměrný betlém, ve kterém se v oblečení figur setkáváme s lidovým oděvem z Podorlicka z konce 19. stol. Řezba je měkká, má smysl pro funkčnost pohybů²¹.

Současní autoři

Jiří Škopek (*1933) je akademickým malířem a žije v Jaroměři. Vytvořil množství barevných malovaných pohlednic - v poslední době i dvě pohlednice s tématy ze zimní Dobrušky. Je autorem „zasněženého“ vystřihovacího betlému „Český betlém - Nové Město nad Metují“, který je vytištěn na čtyřech arších. Událost Svaté noci je zasazena do kulis novoměstského panoramatu s jeho zámekem, ale i dřevěnými chaloupkami. Podle tohoto betlému vytvořil autor i jesličky s postavami v nadživotní velikosti, které je možné shlédnout vždy o Vánocích na novoměstském náměstí. Jiří Škopek vytvořil také vystřihovací betlém, ve kterém zobrazil postavy i stavby ze vsi Mezilesí, ležící nad Novým Městem na úpatí Orlických hor, známé svými výstavami betlémů.

František Matoušek (1914 - 1987) prožil většinu života v Dobrušce, kde pracoval jako úředník v továrně na stuhy. Byl mnohostranně umělecky nadaný (výtvarné umění, fotografování, hudba). Řezbovat betlémy se naučil u dobušských řezbářů Jindřicha

²¹ Zrůbek, R.: Řezbáři a výrobci hraček z Orlických hor. Český lid 78, 1991, s. 79 - 84.

Adámka a Jaroslava Fettera. Vytvořil téměř šest desítek betlémů, z nichž některé jsou i v zahraničí (Francie, USA).

Česká Třebová

Muzeum v České Třebové

Muzeum v České Třebové, založené právě před 115 lety, náleží k nejstarším městským muzeím v českých zemích.

V roce 1995 byl muzeu udělen statut městského muzea se specializací na vlastní dějiny města, historii železniční dopravy východočeského regionu a dějiny esperanta v českých zemích.

Městskou radou bylo pro depozitář muzea v roce 1992 přiděleno téměř celé první patro velitelské budovy v bývalých kasárnách. Tímto rozhodnutím byl vyřešen jeden ze stěžejních problémů městského muzea, řádné uložení sbírkových fondů, které čítají 22.998 kusů²².

Betlémářská tradice

Ve snaze představit veřejnosti alespoň malou část muzejního fondu byla v roce 1994 vybudována v prostorách depozitáře stálá expozice lidových betlémů. Jako první a zároveň i divácky nejatraktivnější byl instalován mechanický betlém Unzeitigův, zakoupený pro muzeum městem Česká Třebová. Následoval betlém Marešův, věnovaný muzeu farářem z Králík P. Antonínem Kubátem. Betlém je oživen desítkami postaviček z tuhého papíru, jejichž barvy září i po více než stu letech a do betlémské scenérie jsou vkomponovány motivy města: rotunda sv. Kateřiny, chrám sv. Jakuba Většího s farou i kaplí P. Marie Pomocné na Horách.

Protějškem Unzeitigova betlému je další mechanický betlém, mnohem menší, východočeské provenience. Čtveřici doplnil betlém současného řezbáře Františka Váchy z Jaroměře. Dřevěným postavičkám bez polychromie tvoří pozadí opět kaple sv. Kateřiny. Betlém byl umístěn v dřevěné prosklené skříňce.

²² Informace o muzeu mi poskytla správkyň sbírek paní Balcarová.

V průběhu následujících let byla expozice rozšiřována dary občanů. V roce 1996 darovala muzeu vlastní rodinný betlém paní Marie Lašková z České Třebové. Jeho autor, českotřebovský akademický sochař František Formánek, použil ke zhotovení pálenou hlinu. Přírůstek po úpravě a zabudování do prosklené skřínky znamenal výrazné obohacení expozice o netradiční jesličky ohledně pojetí i užití technologie. O tři roky později darovala muzeu další betlém s dřevěnými polychromovanými figurkami paní Olga Preislerová z České Třebové. Díky dalším darům i uskutečněným nákupům je v současné době vystavováno celkem 9 betlémů. Expozice si za nedlouhou dobu své existence již získala jméno v řadách milovníků lidových jesliček i odborníků daleko za hranicemi města, dokonce i v zahraničí.

Nejnáročnější na instalaci byl mechanický betlém Unzeitigův. Po vybalení z beden a jeho sestavení bylo nutné ho vybavit zcela novou elektroinstalací. Také mechanická část volala po opravách a doplnění. Vše se podařilo ke spokojenosti a betlém ožil se všemi darovníky, muzikanty i hudební kulisou.

V majetku městského muzea jsou i další betlémy, které nemohou být, pro nedostatek prostoru, zařazeny do stálé expozice. Je to především Jankelův betlém, který přesahuje délku 8 m a obsahuje stovky papírových postavíček, stromů a staveb. V roce 1994 byl zapůjčen na výstavu betlémů ve švýcarském Luzernu a v letech 1995 a 1996 se stal ozdobou mezinárodní výstavy betlémů v Hradci Králové, kde byl řazen mezi nejstarší a největší exponáty. Z dalších betlémů, uložených v depozitáři, je nejvýznamnější českotřebovský betlém Pětníkův. Vedle několika kompletních jesliček se podařilo zachránit i některá torza, mezi nimiž vynikají např. rozměrné papírové postavíčky z bývalého betlému z chrámu sv. Jakuba Většího. Betlémy ze sbírek muzea byly vystavovány v Moravské Třebové (1993) a v Kroměříži (1993). Také v roce 1997 bylo českotřebovské muzeum požádáno o zapůjčení jesliček na výstavu do Rychnova nad Kněžnou a do Prostějova²³.

Figury původních betlémů byly zhotoveny z tuhé lepenky, vzniklé slepením několika vrstev papíru menší tloušťky, většinou výrobcům nejnáze dostupného, často i starých novin. Lidské postavy, ale i zvířata, stromy, keře, květiny i stavby byly na uvedený podklad

²³ Informace mi poskytla správkyně sbírek paní Balcarová.

nejprve nakresleny, podle obrysu vyříznuty a nakonec vymalovány práškovými hlinkovými barvami, rozetřenými s vodou a klišem, někdy s příměsí vaječného bílku, a rozmíchanými v miskách z lastur rybničních či říčních mlžů. Na rubovou stranu bylo přilepeno zaostřené dřívko k zapíchnutí do podkladu. Někdy betlémy doplňovaly trojrozměrné stavby z papíru a dřeva.

Betlémy uložené v Městském muzeu

V muzejních sbírkách je uloženo celkem 30 betlémů či jejich pozůstatků různého stáří, provedení, místa původu od nejstarších ručně malovaných či vyřezávaných přes pozdější sériovou výrobu až po současnou tvorbu.

Chrámový betlém

Torzo nejstaršího českořebovského betlému. Jedná se o lepenkové figury darovníků, z nichž jedna je signována Karel Jankele (výška 53 cm), další se signaturou Karel Fiala 1865 (37 cm), dvojice darovníků, opět od Karla Fialy (37cm) pak nese letopočet 1863. Dochovaly se i další figury čtyř darovníků, čtyři ovce a čtyři stromy, vesměs signovaných Fiala 1865.

Marešův betlém

Je jedním z nejstarších v českořebovském muzeu. Je malován na papíře, a to jak figurky, tak i veškeré stavby. Nejstarší figurka pochází z poloviny minulého století. Postavičky darovníků a staveb vytvořil na konci minulého a na počátku tohoto století vyhledávaný řebovský malíř betlémů Karel Jankele. Betlém byl dotvořen v padesátých letech lidovým výtvarníkem Felixem Mehlem. Některé stavby zachycují realisticky českořebovské motivy (rotundu sv. Kateřiny se zvonící, faru, kostel sv. Jakuba, kapli P. Marie na Horách aj.). Betlém daroval muzeu farář Antonín Kubát z Králík, který ho obdržel od Františka Mareše z Trávníka.

Hlaváčkův betlém

Téměř 4,5 m dlouhý betlém pochází z posledních let minulého století. Postavičky darovníků jsou dílem Karla Jankeleho. Stavby paláců jsou ze dřeva a papíru a mají charakteristické rysy řebovských betlémů.

Laškovy betlémy

Jeden z nejmladších třebovských betlémů pochází z roku 1962. Je dílem akademického sochaře Františka Formánka. Figury jsou keramické a jsou zasazeny do biblické krajiny s prostými jesličkami. Pozadí (dálina) je nahrazeno klenutím od Františka Navary. Celkový dojem je umocněn působivým vnitřním osvětlením.

V držení rodiny pekaře *Josefa Laška* býval také po několik generací unikátní betlém, pocházející z přelomu 18. a 19. století. Původně býval až šest metrů dlouhý, dřevěné figury jsou 30 - 40 cm vysoké. Některé mají dokonce šité obleky. Ty jsou zhotoveny na způsob závěsných marionet, s pohyblivými údy, a pouze jejich části nekryté šatem jsou polychromovanými dřevořezbami. Přesné místo a datum vzniku ani jméno řezbáře nelze již dnes určit, provedení figur však svědčí o německém původu. Postava P. Marie nese vročení 1816. Karel Lašek daroval betlém v roce 1955 Městskému muzeu.

Další Laškův betlém je spjat se jménem česko-třebovského rodáka akademického sochaře Františka Formánka (1888 - 1964). Ten zhotovil v letech 1935 - 1936 pro Josefa Laška keramický betlém, při jehož ztvárnění využil poznatků z cesty po severní Africe.

Podobný betlém vytvořil František Formánek na počátku šedesátých let 20. století pro rodinu Karla Laška. Materiálem mu byla sochařská hlína. Orientální krajinu oživují pastýři s ovci, velbloudi a lidské figury v arabském oděvu. Výška figur je do 10 cm. V roce 1996 ho Marie Lašková darovala Městskému muzeu.

Unzeitigův betlém

V roce 1920 se Čeněk Unzeitig rozhodl společně s několika přáteli zhotovit mechanický betlém. Sám vytvořil krajinu z pilin, sádry, kličku a borové kůry. Domy, paláce s hradbami a veškeré řezbářské figurky jsou dílem Františka Beneše, náročná mechanika, elektrické rozvody a osvětlení jsou prací Jana Reslera.

Unzeitig nejdříve postavil betlém přes tři metry dlouhý od pravé strany po kovárnu s jesličkami uprostřed. Když byla roku 1924 budova Unzeitigova pekařství přestavěna, zbylo více místa na rozšíření betlému po levé straně do dnešní podoby. Dálinu namaloval Josef Adler ze Svitav. Betlém má složitou vnitřní mechaniku, 7 elektromotorků, 81 pohyblivých a 208 stabilních figur. Většina figurek je

dřevěných, část keramických od akademického sochaře Františka Formánka.

Působivé je ozvučení betlému. Pastýř ve scénérii zvěstování troubí melodii čtyř písniček, které na sebe plynule navazují. Tóny jsou vydávány poměrně složitým hracím strojkem. Pomalu se rozední, pastýř troubí a vše začíná ožít. Je slyšet bušení kladiv kovářů, sekání štípače dřeva, ozývá se štěkot psa, hlas kukačky, klapot mlýna a jiné zvláštní zvuky.

Plynulou změnou intenzity světla je docíleno náladového osvětlení. Pomalu se rozednívá, na pravé straně nahoře se rozsvěčují červánky a vše přechází do denního světla. Na závěr přichází působivé noční osvětlení, které je doprovázeno náladovou hudbou z dalšího hracího strojku.

Pohyblivou součást betlému tvoří tři systémy vodorovných pásů s darovnicí a ovečkami, táhlová ústrojí pohybující zvířátka a strážným na hradbách. Ovečky se pasou, sem-tam se některá podrbe za ouškem, husy plují po jezírku a ohýbají hlavičku za potravou, kozlík se psem svádí urputný souboj. Některé ovečky jsou žízňivé, a tak jim pasáček čerpá vodu ze studně. I pocestný má chuť na doušek studené vody a nechá si napumpovat vodu od sličné dívky. Strážný přechází sem a tam a ostražitě hlídá palác, na veškerý ruch zvědavě z komína mlýna vykoukne a opět se schová kominík.

V nové Unzeitigově pekárně se betlém stavěl téměř pravidelně každý rok. Čeněk Unzeitig zemřel v 73 letech; potom byl betlém uložen do beden. V roce 1993 vnuk Čenka Unzeitiga Karel prodal betlém Městskému úřadu v České Třebové a ten jej přemístil do městského muzea. Ve zvláštní místnosti depozitáře muzea v Borku byl „chodící“ betlém skupinou nadšenců, obětavců a pracovníků muzea doplněn o chybějící části a uveden do chodu.

Esperantské jesličky

Jesličky z roku 1994 jsou darem Františka Váchy z Jaroměře při příležitosti založení oddělení „Historie esperantského hnutí v ČR“ v českotřebovském muzeu. Tento lidový řezbář doplnil ústřední motiv betlému dřevořezbou kaple sv. Kateřiny se zvonící a ukázkou typické starotřebovské chalupy. Betlémská scénérie je oživena též

miniaturními řezbami ptáků a dalšími drobnostmi. Počet autorových prací přesahuje již 800 kusů.

Mechanický betlém

Tento betlém z východních Čech je kombinací vyřezávaných polychromovaných figurek a papírových staveb. Mechanická část má centrální elektrický pohon a pohybliví jsou i darovníci, dva muži řezající dřevo, lopatky větrného mlýna, postavička štipající dřevo atd. Betlém pochází s největší pravděpodobností ze Žambercka, bližší údaje o místě vzniku a autoru nejsou známy.

Železničářský betlém Josefa Ladislava Jíchy

Železniční uzel Česká Třebová nepochybně patřil a patří mezi významná místa, která se výrazně zapsala do historie české železnice. Město Česká Třebová bylo a jest městem železničářů a nebo alespoň fandů železnice. A českotřebovská výtupna - topírna - lokomotivní a vozové depo a dnes Depo kolejových vozidel se svými provozními jednotkami v Pardubicích, Kolíně, Hradci Králové a Letohradě začalo psát svoji bohatou historii v době budování Olomoucko - pražské dráhy v roce 1845.

Českotřebovský betlém

Betlém o délce 5 metrů vznikl zásluhou pracovníků městského muzea, kteří jej sestavili z množství papírových figur ze starých muzejních fondů, v minulosti věnovaných muzeu několika dárci. Mezi autory převažují místní malíři. Betlém obsahuje celkem 562 lidských a zvířecích figur, stromů a keřů z let 1852 - 1958, na jejichž vzniku se podíleli např. Karel Fiala, Karel Jankele st. i ml., Václav Merkl, Felix Mehl a další.

Výstavy

Stálá expozice byla otevřena v roce 1994. Od roku 1998 pořádá městské muzeum pravidelné vánoční výstavy betlémů v prostorách Dělnického domu. Betlémské exponáty byly zapůjčeny na Mezinárodní výstavu českých betlémů ve švýcarském Historickém muzeu v Luzernu, dále na mezinárodní výstavy v Hradci Králové, Prostějově, Vyškově, Žamberku, Ústí nad Orlicí²⁴.

²⁴ Vaclík, V.: Kdo je kdo mezi betlémáři na konci 20. století. Ústí nad Orlicí 2000, s. 67.

Tvůrci betlémů

Nejstaršími místními známými malíři betlémů byli pozlacovač *Antonín Procházka* a *Čeněk Unzeitig* z Chmelnice, vytvářející betlémské figury již v první polovině 19. století. V jejich stopách kráček tkadlec *Antonín Fiala* i jeho syn *Karel Fiala* (1829 - 1869). Jejich darovníci i ovečky jsou dodnes roztroušeny v řadě místních betlémů. Spornou osobností je *František Kraus*, jehož jménem označené jednotlivé figurky jsou vzácně zastoupeny v dochovaných betlémech. Dosud se nepodařilo zjistit, zda se jedná o signaturu malíře betlémů nebo o jméno zákazníka. Známým je i truhlář *Antonín Müller*, jenž se věnoval i dřevorezbě. V pozdějších letech se betlémské tvorbě věnovali další českořebovští lidoví umělci. Z nich vynikali řezbář *Václav Markl* (ten se věnoval i malování papírových figurek), truhlář *Kajetán Húbl ml.* a *František Sláma*, železničář *Karel Tomeš st.* a malíř papírových postavíček sklenář *Felix Mehl*. Patrně nejstarší datovanou dochovanou českořebovskou betlémskou figurou je postava „klečícího krále obětujícího zlato“ z roku 1815, bohužel bez signatury. V roce 1911 ji Městskému muzeu věnoval *Karel Jankele*²⁵.

Nejvyhledávanějším a nejplodnějším tvůrcem byl *Karel Jankele st.* (1838 - 1919), původním povoláním tkadlec. Jako synovec Karla Fialy poznal zblízka jeho betlémskou tvorbu. Brzy se z něho stal nejuznávanější místní malíř betlémských figur. Jankelův vlastní betlém přesahoval délku osmi metrů. Pokračovatelem tradice byl jeho syn *Karel Jankele ml.* (1872 - 1920), natěrač, malíř pokojů a pozlacovač. V rodinné tradici pokračuje pan *Jaroslav Jankele*, jehož pradědem byl *Karel Jankele st.* Sám se tvorbou betlémů nezabývá, ale vlastní starobylý betlém, který vznikl z postupně získávaných figur místních i okolních malířů. V jeho betlému jsou zastoupena známá jména *Karel Jankele st.*, *Karel Jankele ml.*, a *Felix Mehl* z České Třebové a dále *Jarolím Štantejský* z Ústí nad Orlicí. V r. 1993 pravnučka Karla Jankeleho, zanicená betlémskářka *Ivanka Marti* zapůjčila betlém na celosvětovou výstavu betlémů do Historického muzea ve švýcarském Luzernu. Byl vystavován také na mezinárodních výstavách v Hradci Králové. V r. 1997 byl vystavován na ploše 10 m² v Prostějově, o rok později byl zapůjčen na výstavu betlémů do Rychnova nad Kněžnou.

²⁵ Informace mi poskytla správkyň sbírek paní Balcarová.

Betlémská tradice se v posledních letech znovu oživila, vznikají nové betlémské práce.

Tvůrcem velkých betlémských celků - 25 kusů (100 - 40 cm) a betlémských figur z jednoho kusu dřeva (v - 100 cm) je Bedřich Šilar. Plastiky i jednotlivé figury nejsou polychromovány, jejich povrch je jen tónován a opatřen voskováním. Vystavoval např. v Praze, Příbrami, Hradci Králové. Jeho díla jsou v soukromých sbírkách v Německu a Itálii.

Betlémy in situ

Šmajzrův betlém

Tvůrcem a prvním majitelem betlému byl krupař *Štěpán Šmajzr* (1837 - 1914). Z postupně nakupovaných figurek postavil jeden z nejkrásnějších místních betlémů o délce převyšující osm metrů. V souboru jsou zastoupeny jednak papírové postavičky ústeckých malířů Jarolíma Štantejského a Josefa Špringera, jednak dřevorezby králické provenience, nejhodnotnější jsou řezané figury anděla, darovníků a tří králů od řezbáře Johanna Willemecka ze Svitav. Šmajzrův betlém je charakterizován bohatou architekturou. Stavby vznikaly podle vyobrazení zajímavých staveb z Itálie i Francie v tehdejších kalendářích. Pravou část betlému zdobí mj. honosné stavby Benátek, svatoštěpánský Dóm ve Vídni i pařížská invalidovna. Betlém se rozrůstal až do roku 1909 a tehdy byl 9 m dlouhý. V současnosti Šmajzrovi každoročně staví betlém 7 m dlouhý. Štěpán Šmajzr začal se stavbou betlému v roce 1881 a do konečné podoby jej dotvořil v roce 1910.

Johnův betlém

Betlém, i když se nezachoval v původním rozsahu, je možno řadit k nejstarším souborům místní provenience. Jeho papírové malované postavičky, dosahující výšky 15 cm, nesou jméno Františka Krause. Podle datace vznikly v roce 1836.

Hýblův betlém

Betlém vznikl téměř 30 let, dokončen byl v roce 1909. Je 4,44 m dlouhý a jsou v něm zastoupeny práce mnoha autorů. Papírové figury darovníků pocházejí většinou od Jarolíma Štantejského a

Josefa Springera z Ústí nad Orlicí, mnoho dalších vytvořil Karel Jankele, který namaloval též dálnu a okolek betlémů (okolo roku 1884). Většinu dřevěných a papírových staveb vyrobil původní majitel pan Hýbl. Figurky andělů a svaté rodiny pocházejí od Josefa Adlera ze Svitav. Staví se dvě odlišné varianty: betlém vánoční a betlém tříkrálový. Betlém se řadí k nejstarším ve městě. Jeho zakladatelem byl *Antonín Hýbl*. Ten si nechal od třebovského malíře Antonína Fialy namalovat první lepenkové figury tří králů. V budování a rozšiřování betlému pokračoval jeho syn tkadlec *František Hýbl* (1826 - 1907) i vnuk *František Hýbl ml.* Betlém postupně obohatili svými malovanými figurami Karel Jankele st., Václav Markl z České Třebové, Jarolím Štantejský a Josef Špringr z Ústí nad Orlicí.

Hlaváčkův betlém

Strojní topič a později zemědělec *Rudolf Hlaváček* (1890 - 1956) postavil 4 metry dlouhý betlém, osazený lepenkovými malovanými figurami, které vytvořil Karel Jankele st., a menším podílem i Felix Mehl. Dřevořezby ovcí pocházejí z rukou Čeňka Unzeitiga.

Maškovy betlémy

Vlakvedoucí *Josef Mašek* (1884 - 1962) postavil svůj čtyř a půlmetrový betlém s využitím prací několika řezbářů a malířů. Dřevěná trojrozměrná architektura pochází z rukou Kajetána Hýbla a samotného majitele betlému. Betlém byl postupně osazen množstvím lepenkových malovaných figur, z nichž nejstarší nese datum 1859. Mezi autory betlému jsou českotřebovští malíři Karel Fiala, Karel Jankele st., Felix Mehl i ústečtí Jarolím Štantejský a Josef Špringr. Současným majitelem betlému je Josef Mašek, vnuk původního majitele.

Doubravův betlém

Jeden z mála třebovských mechanických betlémů je 2,5 m dlouhý. Nejstarší malované figurky pocházejí z let 1865 - 1885 a jsou spolu s působivou dálnou dílem Karla Jankeleho. Dřevěné, polychromované figurky pocházejí z Králík. Mechanická úprava vznikla v roce 1975, kdy současný majitel zabudoval do skeletu betlému elektromotorek, který pohybuje asi 10 cm vysokými dřevěnými figurkami. Betlém má rovněž vnitřní osvětlení většiny budov, svítí i „betlémská hvězda“. Pro třebovské betlémy je zcela neobvyklá kompozice dolu i

s figurkami havířů. Jeho skloněný terén, zčásti kaširovaný, je vytvořen z polystyrénu, pokrytého nalepenými obarvenými pilinami.

Spirmanův betlém

Již koncem 19. století započal *Eduard Spirman* (1869 - 1931) se stavbou betlému, který svou pětimetrovou délkou patří k největším v České Třebové. Orientální krajinu ožívují figury několika autorů. V souboru nalézáme vedle typických dřevěných figurek z Králicka také dřevořezby místního autora Antonína Müllera i figury samotného Spirmana. Řezbář Václav Markl je autorem ústředního motivu - 20 cm vysokých polychromovaných dřevořezeb P. Marie a sv. Josefa, datovaných rokem 1907.

Marklovy betlémy

Dalším z českotřebovských řezbářů byl dřevo-soustružník *Václav Markl* (1875 - 1927). Jeho vynikající betlém, vytvořený v posledních letech 19. století, dosahuje délky 4 metrů. Václava Markla známe i jako zdatného malíře betlémských lepenkových figur. Svému synovi věnoval vlastní papírový betlém, který rodina prodala v roce 2000 Okresnímu muzeu Orlických hor Rychnově nad Kněžnou.

Jenyštův betlém

Vlakvedoucí *František Jenyšta* (1883 - 1962) stavěl svůj betlém již od mládí a postupně dokupoval jednotlivé figury a další součásti betlému. V betlému jsou zastoupeny polychromované dřevořezby o výšce 12 až 15 cm, práce tyrolských (12 ks), podkrkonošských (12 ks) i českotřebovských řezbářů. Ozelenění krajiny tvoří lepenkové malované stromy a keře, jejichž autorem je Karel Jankele st. Betlém o délce 1,8 m nemá tradiční dálnu, horizont tvoří vysoké hradby a město za nimi, představované vysokým hradem, měšťanskými domy s podloubím a zámekem s věžemi a arkádami.

Tomšovy betlémy

Počátky vzniku prvního Tomšova betlému sahají do doby, kdy *Karel Tomeš* (1886 - 1949) sloužil jako námořník u rakousko - uherské flotily na lodi Arcivévoda Karel. Za své pětileté služby si všiml navštívených míst a své zážitky ztvárnil do unikátního, vlastnoručně ilustrovaného deníku. Jako jeden z mála šťastlivců byl vybrán na expediční cestu, při které navštívil Betlém, Jericho a další místa, která jej později inspirovala při tvorbě betlémů. Po návratu domů se pustil do

díla a na celé jeho tehdejší tvorbě můžeme sledovat řezbářský a tvůrčí vývoj tohoto lidového umělce. S prvními figurami, malovanými na papír, nebyl spokojen a přešel na postavičky vyřezávané z tenkého prkénka. Ani tyto ploché figurky však nesplňovaly jeho představy, a tak začal vyřezávat trojrozměrné postavičky z lipového dřeva. První pokusy nebyly úspěšné, proto většinu svých prací zničil nebo rozdal. Nesmírnou pílí se však vypracoval až k téměř úplné dokonalosti. Jeho jemně vyřezávané figurky v pohybu patří bezesporu k vrcholu toho, co dnes můžeme u českotřebovských betlémů vidět. Vzniklo více než 300 postaviček v pohybu, ovlivněných autorovým pobytem v Orientu, a jen nepatrná část je okopírovaná od jiných trebovských autorů. Také krajina a dálina jsou věrnými kopiemi míst, která sám navštívil. Čtyři metry dlouhý betlém vznikl téměř 15 let a byl ukončen před druhou světovou válkou. Betlém, který se skládá ze sedmi velkých dílů, se staví každým pátým rokem. V roce 1947 byl vystavován v aule trebovského gymnázia a z jeho stavby v roce 1987 byla pořizena i kvalitní fotodokumentace. Jaké pohnutky vedly Karla Tomše k vytvoření druhého díla, nevíme. Faktem však je, že v letech 1945 - 1947 vznikl unikátní „Českotřebovský betlém“ o délce 1,6 m. Jeho výjimečnost spočívá nejen v tom, že jsou v něm použity motivy z nejstarší čtvrti „U kostelíčka“, ale i fakt, že betlém je zasazen do zimní krajiny. Svým neopakovatelným kouzlem a pojetím tak v mnohém připomíná lidové betlémy Mikoláše Alše a Josefa Lady. Patnáct centimetrů vysoké polychromované dřevorezby představují skutečné obyvatele České Třebové. Sklepení s jesličkami a kolorit trebovských chaloupek umocňují zážitek z nevšedního díla.

Mehlův betlém

Je dílem posledního z českotřebovských malířů betlémů *Felixe Mehla* (1889 - 1962). Betlém *Felixe Mehla* z let 1940 - 1960 je malován na kartonu. Je 6 m dlouhý a sestává z 800 stavebních prvků a figur. V *Mehlově* betlému najdeme mnoho motivů ze staré České Třebové (rotundu sv. Kateřiny, zvonici této kaple, kostel, některé domy atd.). Kresby darovníků i staveb od *Felixe Mehla* najdeme i jako součást dalších trebovských betlémů (*Marešova, Jankelova*).

Víšovy betlémy

Méně známou oblastí umělecké činnosti českotřebovského výtvarníka *Stanislava Víši* (1924 - 1984) byla betlémářská tvorba.

Stanislav Víša, žák Cyrila Boudy a Karla Lidického, je autorem tři netradičních betlémů moderního pojetí, které upoutávají svým jedinečným a nenapodobitelným ztvárněním narození Páně. První z nich pochází z roku 1951. Je to takový mini betlém, neboť zabírá plochu pouhých 30 x 20 cm a je oživen kaširovanými postavičkami sv. rodiny, tří králů, darovníků a zvířat. Lidské figury jsou i při výšce 5 cm oblečené v šitých oděvech. Další Víšův betlém je tvořen závěsnými figurkami z různobarevné dýhované překližky. Velký obdiv vzbuzoval na výstavě v roce 1991 třetí Víšův betlém. Soubor pochází z roku 1979 a jeho dřevěně soustružené polychromované postavičky, připomínající lidové hračky z Vysočiny, vytvářejí iluzi ryze venkovského prostředí. Vedle svaté Rodiny vidíme vesnickou kapelu, hospodáře s hospodyněmi i s domácími zvířaty. Nad jeslemi vyrůstá stylizovaný 1,2 m vysoký vánoční stromek, jehož větve tvoří vařečky a je ozdoben symboly Vánoc.

Kohoutkův betlém

Kohoutkův betlém se řadí k nejmladším ručně vytvořeným českořebovským betlémům. *Jiří Kohoutek* ho vytvořil v roce 1991. Jedná se o nevelký soubor, sestavený na ploše 80 x 37 cm. Centrem scénérie je svatá Rodina v chlévě s prkennou střechou, jejíž krovy jsou podpírány třemi kamennými pilíři. Chlév i s trojúhelníkovým přístavkem s šindelovou krytinou na levé straně je přisazen ke skále, za chlévem pak vystupuje další stavba v arabském slohu. Celek je oživen řadou dalších dřevěných polychromovaných figur o výšce 6 - 10 cm.

Celkem je doloženo více jak sto trebovských betlémů. Z dalších bych jmenoval např. Nerudův betlém, Vencův betlém, Vávruv betlém, Jindrův betlém .

Ústí nad Orlicí

Městské muzeum v Ústí nad Orlicí

Pohnutá historie muzea v Ústí nad Orlicí se dá rozdělit do několika období. První prapočátky lze vystopovat v období po roce 1878, kdy František Egerle, který zakoupil dům čp. 376 zvaný Pindulka (dnešní starší část knihovny), zpřístupňoval svou sbírku zbraní a jiných starožitností četným návštěvníkům, a to patrně od roku 1883.

Od 1.4.1990 se začínají psát nové dějiny ústeckého muzea, jehož pracovníci se snaží doplňovat sbírky tak, aby vypovídaly o historii města v co nejširším měřítku.

Městské muzeum v Ústí nad Orlicí bylo znovu obnoveno 1.4.1990 a jeho zřizovatelem se stalo Město Ústí nad Orlicí. Po pětatřiceti letech absence muzea ve městě toto odborné kulturně výchovné zařízení pro muzejní a vlastivědnou práci dokumentuje dějiny města a spádových oblastí s důrazem na jeho hudební tradice, textilní výrobu a betlémářství.

Betlémářská tradice

Již dvě staletí se v Ústí nad Orlicí malují typické papírové betlémy. Je příznačné, že dřevěné figurky jsou zde spíše okrajovou záležitostí, zasahující sem z oblastí s německým vlivem. Pro Ústí nad Orlicí to jsou figurky z Králík a Svitav.

Počátek malování a stavění betlémů bychom mohli v ústeckých domácnostech hledat již v 18. stol., zejména v době osvícenských reforem, kdy profesionální malíři a pozlaccovači ztráceli zakázky pro církevní objekty a snažili se svoji sociální situaci vylepšit malováním betlémových jesliček. Vedle nich tvořili i lidoví malíři z řad tkalců, ševců, pekařů, kovářů i učitelů. Přestože malba ústeckých betlémů vyvrcholila ke konci 19. stol., dodnes zcela nezanikla a má své pokračovatele.

V ústeckoorlickém betlému jsou figurky oděny jen ve stylu světském, zvaném „kalhoťový“. Většina z dvaatřiceti dosud známých autorů používala k malbě barvy kvašové nebo klišové. Prášková barva se třela s klišovou vodou hladkým oválným křemenem („běhounem“) na třecím kameni, který byl sice slabý, lehký, ale velmi tvrdý. V městském muzeu je uložen kámen, který byl některými ústeckými malíři zděděn po nejstarším známém malíři betlémů - Bartoňovi. Utřená barva, připravená k malbě, se dávala do misek škeble rybníčné. Figurky i ostatní součásti bývaly malovány na bílý papír nalepený na papír tužší, zpravidla lepenku. Nejstarší figurky jsou však někdy slepeny i z několika vrstev slabšího papíru, např. notového, vytrhaných listů z novin. Velikost figur se pohybuje v průměru kolem 14 - 16 cm, i když existují i výjimky. Svatá rodina se malovala vždy o něco větší, kolem 18 cm. Figury i ostatní součásti mají na zadní straně nalepené dřívko s 5 - 7 cm přesahem, jehož zašpičatělým koncem se

zapichují do podkladu, dnes již vzácného betlémského mechu. Zvláštností ústeckoorlického betléma je tzv. dálina, neboli krajina, která je umístěna v pozadí nahoře, po celé jeho délce v šíři asi 30 cm. Před ní se staví „lančofty“ nebo také „lančafty“, což byly rovněž pruhy krajiny, s vystříhanými obrysy horizontu, malované bez oblohy a v jasnějších barvách, na rozdíl od jakoby zamížené „dáliny“. Příprava a stavění betléma zaplnily volný čas betlémaře po celý čas Adventu. Samotná stavba trvala několik dní. Začínalo se zhotovením stupňovité plošiny, která sestávala z dřevěné konstrukce (lešení). Základní ploch sestavená většinu z prken, měla šířku nejméně 1 m a její délka se pohybovala od 3 do 10 metrů. Zadní část zhotovená z latí, určovala výšku celého díla - nejméně 1 m a často končila u stropu světnice. Pro ústecké betlémy jsou typické jisté zákonitosti, které dodnes betlémaři při stavbě každoročně dodržují. Uprostřed stojí „chlívek“ či „chlévek“ mající různé podoby - od prosté jeskyně přes polorozbožené chrámy až po výstavní chlév. Svatá rodina je oděna ve splývavý biblický šat, jak to znal malíř z náboženských obrazů. Ve vánoční variantě spí Jezulátko v jeslích a nad chlévem je tzv. „Gloria“- jeden nebo skupina andělů se stuhou a nápisem „Gloria in excelsis deo“ nebo „Pokoj lidem dobré vůle“. Kolem chléva je převážně háj palem, zatímco v ostatním terénu jsou břízky, smrky, borovice, topoly. Vlevo se vždy nachází vesnice se zvoničkou, chalupy s doškovými střechami a vesnický lid. Na vyvýšeném místě mezi vesnicí a chlévem je tzv. „Zvěstování“ - anděl se září, pod ním pastýři a stádo ovcí. Vpravo je vždy stavěné město, představující Betlém, ovšem malované spíše v českém barokním stylu, kombinovaném se stavbami románskými a gotickými, někdy i s orientální architekturou. Daráci blízko jeslí mají svá pojmenování „klekači“, „smekači“, „podávači“. Jsou oděni prostě, ve stylu lidového baroka. U žen bývá odění rozmanitější, objevují se i prvky českých a moravských lidových krojů. Nesmí chybět množství ovcí, jimž se říká „sníh ústeckých betlémů“ a další zvířata, květiny, houby, keře. Spodní okraj betléma je lemován „okolkem“, úzkým pruhem tvrdého papíru s motivem ovoce, květin a kroucených stuh.

V předvečer Tří králů dochází ke změně. „Gloria“ nad chlévem je nahrazena kometou, „Zvěstování“ je odstraněno a v chrámku usedá samotná Panna Maria s Ježíškem na klíně. Je to tříkrálová varianta, pro níž jsou typické postavy dvou bílých a jednoho černého krále (kteří nahradí „klečáky“ před jeslemi) a jejich exotický průvod plný zlata, lesku a nádhery, s koňmi, velbloudy, slony. Další přestavby jsou

vázány na církevní svátky. Figury oblečené do biblických rouch, stojící mezi palmami a olivami, se na první pohled liší od veselé barevnosti předcházejících variant. Je to hromniční varianta, stavěná 2. února a nazývaná „Obětování Páně“ nebo také „Očišťování Panny Marie“. Město Betlém se zde stává Jeruzalémem a jesličky jsou nahrazeny chrámem, ve kterém jsou dominantní 4 postavy: Simeon, držící Jezule, po jeho boku sv. Josef se dvěma obětními holuby, Panna Marie a jako svědek sv. Anna.

Nejméně rozšířenou varianta postní, představující výjev z Getsemanské zahrady na hoře Olivetské. Zde se Kristus modlí a přijímá od anděla kalich utrpení. Pod ním sedí spící sv. Petr s mečem v ruce a o něco níž sv. Jakub a Jan. V popředí je skupina velekněží (farizejů), kterým Jidáš zrazuje Krista, vedle nich bílé oděny zákoníci, ostatní prostě oděný židovský lid, římsí žoldnéri a světloňosi, neboť se vše odehrává v noci. Tato varianta se stavěla před velikonoce.

Osobnosti

Začátek malování betlémů v Ústí nad Orlicí hledejme u dovedných představitelů umělecko - řemeslného malířství, jakým byl např. kostelní malíř *Jan Teubner* (nar. 1755), pravděpodobně i *Bartoň a Josef Fišer*, o jejichž nacionálních bohužel nic přesného nevíme, ale především *Vojtěch Domlátil* (1764 - 1848), který se kromě malování betlémských figurek živil malováním „svatých obrázků“ do kapliček, na kříže i do božích muk, a také vrátil betlémům podobu Tříkrálovou, často postní. Domlátil se stal vzorem pro *Václava Štancla* (1810 - 1884), jeho současníky byli i otec a syn *Täuberovi*, oba mistři pozlacovači. U nich se vyučil *Václav Višek* (1837 - 1901). Nejvíce ceněný byl *Jarolím Štantejský* (1832 - 1899), původně domácí tkadlec, později malíř, který nějaký čas navštěvoval uměleckou školu ve Vídni u malíře Führicha. Štantejský se stal vzorem pro N. Fišera, Ant. Kellnera, Jos. Springera a další. Z dalších následovníků to byl např. *Jan Brožek* (1855 - 1926), *Damian Rybka* (1861 - 1927), *Fr. Štancl* (1885 - 1963) a *Fr. Knapovský* (1900 - 1953).

Současní autoři

Jiří Knapovský (*1930) - kovář, nyní tvůrce malovaných orlicko - ústeckých betlémů. Jiří Knapovský je tvůrce velkých betlémských

celků vždy s několika sty papírových malovaných figurek. Jako znalec ústeckých betlémů a ústeckých malířů vypracoval srovnávací tabule jednotlivých figur starých ústeckých malířů s uvedením jména autorů. Betlémy Jiřího Knapovského jsou jak v muzeích, tak v soukromých sbírkách. Najdeme je mimo jiné v Ústí nad Orlicí, Vysokém Mýtě, Třebechovicích pod Orebem, pražském Národopisném muzeu, ale i ve Vídni a také za oceánem- ve Spojených státech amerických a v Kanadě. Knapovského betlém byl roce 1983 obdivovaným exponátem výstavy České Vánoce v řeckých Aténách. Dokonce se dostal i na obal bonboniéry Orion.

Pro zajímavost uvádím postup Jiřího Knapovského při tvorbě malovaných papírových figurek:

1. Nákres figury se přenese na karton (dříve se malovalo na papír od žoků bavln, noty, slepované vrstvy z listů knih a novin nebo karton).
2. Základní barvy se pokládají ve středním tonu (dříve se třely hlinky na třecím kameni, později se kupovaly práškové, oboje se však míchaly kličem nebo arabskou gumou). Dnes se používají temperové barvy.
3. Základní tony se stínují několika světly a stíny, které figuru modelují.
4. Na zadní strany se přiřízne a přilepí dřívko, aby figura držela v mechu.

Josef Procházka (*1935) - truhlář, dřevomodelář je tvůrcem jednoho malovaného betlému (400 x 120 cm), který je v majetku Městského muzea v Ústí nad Orlicí, a dalšího malovaného betlému (200 x 60 cm) a tři menších malovaných betlémů (170 x 50), po jednom malovaném betlému (40 x 10) a dalšího intarzovaného betlému (40 x 30). V poslední době se věnuje intarzovaným betlémům. K malbě užívá temperových barev. Své betlémy vystavoval v Třebechovicích pod Orebem, v Hradci Králové, v Praze v Muzeu hl. města Prahy, v Betlémské kapli, v Ústí nad Orlicí, v Litomyšli. V zahraničí v Berlíně, ve Vídni²⁶.

²⁶ Vadleř, V.: Kdo je kdo mezi betlémáři na konci 20. století. Ústí nad Orlicí 2000, s. 44.

Zdeněk Brožek (1919 - 2000) - výtvarník, je tvůrcem několika velkých, ručně malovaných betlémů. V jeho figurách se spojuje jeho rukopis se staršími malovanými figurami. Vystavoval např. v Hradci Králové, České Třebové aj²⁷.

František Bečka (*1951) - umělecký kovář je tvůrcem kované plastiky „Zrození v městě betlémském“ - (v - 50 cm). Materiálem mu byla ocel a měď. Betlém je zpracován kovářím, konečná úprava grafitovou patinou a leštěním²⁸.

Jaroslav Herain (*1950) - textilní technik je tvůrcem malovaných skříňových betlémů (45/20), do deseti souborů namaloval 40 až 50 figur ve stylu starých orlicko - ústeckých betlémů. Soubory doplňuje namalovanou „dálčinou“ Orlických hor. Vystavoval v Hradci Králové, v Praze, Letohradě. V zahraničí v Luzernu²⁹.

Boris Cyrány (1933) - psycholog je autorem jednoho velkého vyřezávaného betlému (100 x 100). Materiál - lípa, konečná úprava bezbarvým lakem.

Tomáš Cyrány (1972 - 2000) je autorem dvou velkých papírových, ručně malovaných betlémů (30 x 30). Vystavoval v Třebechovicích pod Orebem, v Hradci Králové³⁰.

Výstavy

Z betlémů ze sbírky Městského muzea byla sestavena v polovině devadesátých let 20. století putovní výstava, která byla zapůjčena do řady muzeí v Čechách a na Moravě, kde se setkávala s mimořádným zájmem. Muzeum je jedním z mála, která se věnují systematicky publikační činnosti – vydává pohlednicové soubory, tištěné archy na vystřihování, publikace. Soukromí majitelé umožňují prohlídku svých betlémů přímo v bytech. Ústeckoorlickým tvůrcům je věnován videodokument realizovaný Etnologickým ústavem AV ČR v roce 2001.

²⁷ Vaclík, s. 10.

²⁸ Vaclík, V.: Kdo je kdo mezi betlémáři na konci 20. století. Ústí nad Orlicí 2000, s. 9.

²⁹ Vaclík, s. 22.

³⁰ Vaclík, s. 12.

Závěr

Z výsledků výzkumů a obsahu dotazníků, na které muzea ve sledovaných subregionech odpověděla, vyplývá, že dokumentační základna je velmi rozdílná co do zachovalosti materiálu v terénu, možností pracovat s pamětníky nebo současnými tvůrci, kteří navazují na rodinnou tradici. Svou roli zde jistě sehrála téměř čtyřicetiletá tabuizace tohoto fenoménu a ideologické zábrany při doplňování sbírek v době, kdy celá řada rodinných památek přirozeně končila s výměnou generací, změnou způsobu života rodiny těch, kteří se stavěním betlémů zabývali, popř. je sami dotvářeli.

Časová prodleva v systematickém zájmu o doplňování sbírek se podepsala také na úrovni doprovodné dokumentace, kde dnes již není možné v mnoha případech doplnit výpovědi pamětníků důležité okolnosti vztahující se k významu betlémů v životě rodin, které o ně pečovaly a stavěly je.

Možnosti další sbírkotvorné dokumentace jsou zejména v mapování současných betlémářských aktivit včetně spolkových organizací, veřejných prezentací sbírek i dnešních betlémů. Přirozené doplňování sbírek je velmi často omezeno finančními možnostmi institucí, které nemohou, díky situaci na trhu se starožitnostmi, kde jsou betlémy velmi výnosným artiklem, dosáhnout na ceny, za něž jsou historické soubory nabízeny.

Aktivity spojené s Muzeem betlémů v Třebechovicích a dalších muzeích, vzájemné kontakty tvůrců a ožívování betlémářství i v oblastech, kde zaniklo již v závěru 19. století, mohou být podnětem také pro větší aktivity muzeí, která by se v některých případech mohla stát regionálními centry dokumentace a prezentace sbírek s jasným programem dobudování dříve založených fondů.

Výňatek z magisterské práce obhájené v Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě 2003.

Přílohy

Text dotazníku

1. Nacházejí se ve sbírkách Vašeho muzea předměty vztahující se k problematice betlé mářství?
2. Jaké předměty ve sbírkách máte?
 - 2.1. písemné prameny (rukopisy, paměti, dokumenty právního charakteru)
 - 2.2. ikonografické prameny (fotografie, filmy, videozáznamy)
 - 2.3. předměty ve sbírkách
 - 2.3.1. betlém z různých materiálů (počet vyřezávaných, papírových, skříňových, keramických, skleněných atd.)
 - 2.3.2. další předměty (nástroje k vyřezávání)
3. Jsou dokumentovány i objekty in situ?
4. V jakém stupni evidence jsou předměty zpracovány?
5. Jsou tyto předměty součástí stálé expozice muzea?
6. Vznik sbírky.
Jak se začala sbírka budovat?
7. Jaké lokality jsou ve sbírkách Vašeho muzea zastoupeny?
8. Uskutečnilo Vaše muzeum výstavu zaměřenou na betlé mářství v regionu?
9. Publikační činnost Vašeho muzea (monografie, katalogy, pohlednice).
10. Zapůjčuje Vaše muzeum předměty ze svých sbírek (výstavy u nás, výstavy v zahraničí)
11. Co považujete ve své sbírce za obzvláště výjimečné?
12. Co víte o soukromých sběratelích v této oblasti?

Vyhodnocení institucionální dokumentace betlémářství regionu podle vyplněných dotazníků

1. Počet muzeí v našem regionu zabývajících se problematikou betlémářství: 9
2. Muzea mající ve svých sbírkách:
 - a: písemné prameny 3
 - b: ikonografické prameny 5
3. Celkový počet betlémů ve sbírkách zkoumaných muzeí: 438
 - (nejvíce v Třebechovickém muzeu betlémů) 198
 - betlémů vyřezávaných: 162
 - (z toho mechanických) 6
 - betlémů skříňových : 13
 - betlémů keramických : 19
 - betlémů z dalších materiálů : 46
 - (z taženého hutního skla, z kukuřičného šustí, paličkované, z těsta, z moduritu)
 - Další předměty (nástroje k vyřezávání) ve sbírkách : 1
4. Dokumentace objektů in situ : 3
5. Předměty jsou zpracovány :
 - a: v I. a II. stupni evidence 6
 - b: v I. stupni evidence 3
6. Vybudování sbírek :
 - a: z darů občanů 3
 - b: koupí 5
 - c: soukromá sbírka 1
7. Zastoupení lokalit ve sbírkách :
 - a: Králicko 4
 - b: Ústeckoorlicko 3
 - c: lokality sběrné oblasti muzea 8
 - d: širší geografické oblasti 1
8. Muzea uskutečňující výstavy zaměřené na betlémářství v regionu 9

9. Publikační činnost muzeí :	
a: monografie	4
b: katalogy	3
c: pohlednice	6
d: známky a medaile	1
10. Muzea zapůjčující své betlémy :	
a: v partnerských městech u nás	8
b: do zahraničí	8
11. Muzea udržující kontakty se soukromými sběrateli:	6

Rostlinstvo v archivní sbírce Etnologického ústavu Akademie věd ČR¹

Hana Procházková

Úvod

Cenným pramenem pro studium etnobotaniky je jedna z archivních sbírek oddělení dokumentačních sbírek a archivních fondů Střediska vědeckých informací EÚ AV ČR. Tento obsáhlý fond, skládající se především z literárních excerpce věnovaných více než 2000 rostlinných rodů, vznikl během druhé světové války. S největší pravděpodobností je tato sbírka dílem dvou českých botaniků pana Prof. Dr. Josefa Dostála a pana Doc. RNDr. Václava Jiráska, CSc., kteří v ní propojili své přírodovědné znalosti se zájmem o etnografii. Historii vzniku sbírky a jejímu uspořádání se autorka věnovala již dříve (*Procházková H.*, v tisku). Zde bude uvedeno šest rostlinných skupin zpracovaných v rámci následujících kategorií: druh rostliny, lidový název, léčivost, obřady a magické úkony, lidová slovesnost a jiné. Část z těchto šesti složek je věnována především typickým „léčivkám“, tedy rostlinám běžně používaným v lidovém léčitelství i v současné fytoterapii (konkrétně se jedná o bez černý, růži šípkovou, rozmarýn lékařský a třezalku tečkovanou), část se zase týká rostlin významných spíše v lidové magii a obřadnosti (líška obecná a dřeviny ovocné).

Corylus (líška)

Druhy

Z celého rodu *Corylus* jsou ve sbírce uvedeny tři druhy: *C. avellana*, *C. colurna*, *C. tubulosa*. Největší počet zápisů (34) se týká druhu *Corylus avellana* (líška obecná). U 65 záznamů chybí jakékoliv druhové určení.

¹ Výňatek z diplomové práce: *Procházková, H.*: Etnobotanika v archivních fondech EÚ AV ČR. (Zpracování záznamů Prof. Dr. Josefa Dostála a Doc. RNDr. Václava Jiráska, CSc.), EÚ FFUK, 2003.

Lidové názvy

Lidová pojmenování lísky jsou součástí 49 záznamů, na nichž bylo zaznamenáno 47 různých názvů. U většiny z nich není uveden druh (ve 73 případech). Ty názvy, u kterých druhové označení nechybělo, se týkají převážně lísky obecné (37 případů). Někteří lidová pojmenování se netýkají rostliny jako celku ale pouze jedné její části (plodů, květů, listů). Např. pro lískový oříšek jsou ve sbírce zaznamenány tyto názvy: *hvízdálek* či *hvízdálek (prázdný ořech, na který chlupci hvízdají)*, *léskovec*, *lieskovec*, *liskáč*, *lískovec*, *lískový ořech* nebo *vořech*, *vejlupěk*. Jinou skupinu tvoří označení pro samčí jehnědy: *becály*, *jehňátka*, *koťátka*, *řasa*, *řisa*. Je docela pravděpodobné, že se tyto názvy nebudou vztahovat pouze k jehnědám lískovým ale spíše k jehnědám všeobecně (stejný druh květenství mají např. i břízy, topoly, vrby). Další označení jsou pro lískový porost či křoví: *léskovčf*, *liskouči*, *lišťf*, *ořeší*.

K druhu *Corylus avellana*² (líška obecná) se váží především tato lidová pojmenování: *lejska*, *leska*, *leščina*, *leština*, *líška*, *lískovec*. Další druh *Corylus colurna*³ (líška turecká) je uveden u českých názvů *líška obrovská*, *líška stromovitá*, *líška turecká*. Jména souvisí se stromovitým vzrůstem tohoto druhu, jehož zástupci měří na výšku až 20 m, a s jeho rozšířením v jihovýchodní Evropě a v Malé Asii (Kremer, B. P. 1995, 118). Třetí zmiňovaný druh ve sbírce *Corylus tubulosa* je spojován s těmito názvy: *líška trubkolistá*, *lejska trubkovitá*, *lieska červená*, *líška lombardská*.

Léčivost

Využití lísky v lidovém léčení je ve sbírce popsáno na pěti záznamech, které vypovídají o léčbě tří různých typů onemocnění.

choroby kůže - pro růst vlasů; 4 zápisy

druh: *C. avellana*

způsob užití: „*potírat holá místa na hlavě mastí ze sádla utřeného s utlučenými lískovými oříšky*“

² *Corylus* – patrně z řec. slova *karyon* (ořech) (Šmíd 2002, 91)

avellanus, *a*, *um* – avellský – podle města Avella (dnes Abella), které leží ve střední Itálii (Šmíd 2002, 44)

³ *colurna* – zkomolenina z lat. slova *colurus*, *corylus* (líška) (Šmíd 2002, 86)

choroby dýchací soustavy - nemoci dolních cest dýchacích (kašel, chraptot); 2 zápisy

druh: *C. avellana*

způsob užití: „*pít roztlučené lískové ořechy považené v mléce*“

poruchy metabolismu - dna; 1 zápis

druh: *C. avellana*

způsob užití: olej

Podle uvedených příkladů je zjevné, že z lísky byly v lidovém léčitelství využívány především ořechy, patrně hlavně díky oleji, který obsahují ve velkém množství. V současné době je líska používána spíše při výrobě kosmetických přípravků. Z farmaceutického hlediska je uznávána jako slabé *spasmolytikum* (prostředek uvolňující křeče) a *diuretikum* (močopudný prostředek). Nálev ze sušených listů je proto doporučován při poruchách trávení (nadýmání, průjmy) (Korbelář - Endris 1973, 244). Je zajímavé, že o tomto využití lísky nejsou ve sbírce žádné záznamy.

Obřady a magické úkony

V lidové magii měla líska bezesporu velký význam. Svědčí o tom i 40 záznamů, na kterých je popsáno zhruba 10 různých způsobů jejího použití. Nejpočetnější skupinu tvoří 10 zápisů popisujících způsoby, jak pomocí lískových prutů ochránit sebe či stavení proti úderu blesku. Nejčastěji se opakuje rada dát při bouři do každého rohu stavení nebo za okna lískové pruty. Jinde se doporučuje lísku zabudovat přímo do konstrukce domu: „*Lískové pruty se při stavbě nového domu křížem pokládaly do základů nebo do první stěnovice jako ochrana proti blesku.*“; „*Krokve krovu jsou spojeny lískovými klíny jako ochrana proti úderu blesku do domu.*“ Ochránit proti blesku se mohl člověk také pálením lískových větvíček při bouři nebo preventivním nošením lískového prutu při sobě. V některých záznamech je tato ochranná moc lísky spojována s osobou Panny Marie: „*Dá-li si člověk lískový prut za okna v Den navštívení panny Marie (2.7.), bude ochráněn před hromem.*“ Souvisí to zřejmě především s legendou o lískovém keři a Panně Marii (viz níže).

To, že byla lísce přisuzována kouzelná moc, má souvislost i s faktem, že pruty z tohoto keře byly součástí svazku dřevin, které byly

svěceny o Velikonocích⁴. Ve sbírce jsou tomuto tématu věnovány 4 záznamy, u dvou z nich je uvedeno i další použití ratolestí: „*Košťě musí obsahovat tři druhy prutů - z lísky, jívy, střemchy (přidává se i dub a jalovec). Košťětem se udeří třikrát do každé postele, aby se v ní nedržely blechy.*“; „*Proti krupobití je třeba dát na pole proutky svěcené na Květnou neděli.*“

Další skupinu tvoří 9 zápisů týkajících se ochrany člověka nebo hospodářských zvířat především před nemocemi a kouzly. Např., aby dobytek nemohl nikdo očarovat, je třeba jej na pastvu vyhánět lískovým prutem (2 případy). Jinde se doporučuje: „*Přimíchat koním do obroku lískové jehnědy, aby byli koně silní a zdraví.*“ V dalším záznamu se píše: „*Proti červům černého dobytka: vytrhni z toho dobytka srst, vezmi kus lískového dřeva, naštipni ho a strč do něj tu srst. Zavaž to nití a dej to do komína, až ho dým prorazí, tak čaruj.*“ Líska mohla sloužit také jako amulet: „*Proti moru je třeba nosit na krku kousek rtuti ve vydlabaném lískovém oříšku.*“ Jeden ze záznamů se týká ochrany pole před nepřízní počasí: „*Na Bílou sobotu se řeže líska, ze které se pak vyrobí křížky, jež se dávají na pole jako ochrana proti živlům.*“ Tento zápis dokládá, že líska byla patrně jedním z tzv. jidášských dřev⁵, ze kterých se vyráběly křížky k ochraně polí.

Jinou skupinu tvoří záznamy o používání lísky k výrobě virgulí, tedy proutků či dřevěných vidlic, které slouží např. k hledání pramenů, rudných žil či pokladů. Ve sbírce je celkem 7 takových záznamů. Většina z nich se týká výroby virgule. Aby měl proutek správně

⁴ Tzv. *svěcení ratolestí* je jarní obřad patrně již předkřesťanského původu, obřadné nošení určitých rostlin do domů je totiž známo již ze starověkého Řecka a Říma. Z raně křesťanského období (5.st.) jsou zprávy o průvodech křesťanů nesoucích po bohoslužbě na Olivetské hoře olivové a palmové ratolesti do Jeruzaléma, jako památku na vjezd Ježíše a na jeho umučení (Adam 1998, 111). Podle křesťanského kalendáře se má svěcení konat o tzv. Květné neděli, místy se však přesouvalo na jiný den Velikonoc. Po bohoslužbě byly ratolesti (tzv. kočičky, bahňátka, berany, košťata, ...) odneseny do domu a umístěny do tzv. svatého kouta, kde zůstaly do Zeleného čtvrtka nebo až do Božího hodu. Pak byl svazek rozdělen na jednotlivé ratolesti, které se umísťovaly do domů a na pole. Zde měly ochraňovat před bleskem, požárem, nemocemi, krupobitím a pod. (Václavík 1959, 206-207).

⁵ Tzv. jidášské dřevo je dříví opálené nad jidášskými ohni, což byly tzv. čisté ohně zapalované o Bílé sobotě knězem. Příkladaly se do nich také někdy svěcené ratolesti z předešlého roku, jejichž popel se využíval o popeleční středě. (Václavík 1959, 127-128)

vlastnosti, má být řezán jen v určitou dobu, předepsaným nástrojem a s odříkáváním nějaké kouzelné formule. Jednotlivé zápisy jsou v podstatě variantami jednoho. Dnem má být většinou neděle před východem slunce, jako nástroj je doporučován nový nůž nebo ostrý kámen a odříkávat se má při tom určitá modlitba. Např.: „*Proutek k hledání pokladů je třeba řezat v novou neděli (1. neděle po Novém roce) před východem slunce. Uříznout se má třemi řezy z bílé lísky ve jménu sv. Trojice. Proutek se má při tom držet bílým šátkem a řezat novým nožem, pak se proutek pokřtí podle toho co má hledat: na Kašpara, bude-li hledat zlato, na Baltazara, bude-li hledat stříbro nebo na Melichara, je-li určen k hledání vody.*“ Je zjevné, že jako v mnoha jiných obřadech se zde mísí lidová, předkřesťanská tradice s křesťanskými vlivy (viz vzývání Svaté Trojice a pojmenování virguli podle tří králů).

Čtyři další záznamy se týkají zahánění určitých živočichů. Ve dvou případech se jedná o ochranu před hady: „*Uhodí-li se had lískovým prutem, stme a zemře.*“; „*Hůl proti hadům se získá z lísky, která roste osamoceně (nedotýká se jiného dřeva). Na sv. Petra a Pavla, když potřetí zvoní při velké mši, je třeba uříznout novým nožem větev, pak jít k první vodě a hůl pokřtít: ,Ty hůl, já tobě dávám sv. Petra a Pavla jméno, abys mě uchránila od hada zlého...*“ V druhých dvou případech se jedná o vypuzení blech a myši: „*Na nový čtvrtek před východem slunce uříznout lískový proutek a zařikávat při tom : ,Jděte myši ven, ...‘ a mrskat při tom prutem do stavení.*“

Jiné tři záznamy se týkají zvyků konaných na Štědrý den. V uvedených případech se všechny vztahují k domácímu zvířectvu, jehož zdraví a plodnost byla pro hospodáře velmi důležitá: „*Na Štědrý den dává hospodyně husám lískové oříšky - kolik oříšků husa sní, tolik pak snese vajec.*“; „*Na Štědrý večer před východem slunce se sbírá ,rosa‘(tj. lískové jehnědy), která se pak dává dobytku, aby byl zdravý.*“; „*Na Štědrý večer se po dvoře hází lískovými oříšky, aby dobytek skákal stejně tak vysoko jako oříšky (tj. aby byl zdrav).*“

Ostatní zápisy již nelze sjednocovat do skupin, protože se tematicky liší. Tak např. k přivolání zvířete je třeba „*vzít jehlu s nití, kterou se šije na mrtvém a uvázat ji kolem jednoholetého lískového prutu. Jehlu s proutkem pak zabodnout do šlépěje zvířete.*“ Jiný záznam zase poučuje, že se nemají sekat mladé lískové větve a varuje: „*Kdo letniny lískovej narúbe, poláme se mu vůz, ve kterém ji*

poveze, nebo bude mít jinou škodu.“ Stejný záznam také líčí, že součástí svatebního obřadu bylo pohazování svatebčanů lískovými oříšky. Tento zvyk bude jistě souviset se symbolickým významem ořechů i jehněd, které už u starých Slovanů byly znakem plodnosti (*Profantová - Profant 2000*, 123). Symbolika lískových jehněd se zase objevuje v jiném záznamu, kde se píše, že při setí hrachu se k semenům přidávaly i jehnědy, „...*aby bylo hodně lusků.*“ Další zápis popisuje, jak pomocí lísky odhalit čarodějnici: „*Kdo si vezme na jitřní pod košili svěcený lískový proutek, uvidí čarodějnici odvrácenou od oltáře, jak čaruje.*“ Jiný záznam uvádí lísku do souvislosti s antickým pohřebním kultem. V dalším případě je líčena praktika blížící se již k černé magii: „*Na Velký Pátek před východem slunce uříznout na třikrát prut ve jménu Sv. Trojice, stát při tom čelem k východu a šlehat do starého kusu oděvu za pronesení jména toho, koho chceme zmrskat - nepřítomný to ucítí.*“ Poslední zápis obsahuje návod na to, jak získat kouzelnou schopnost rozumět řeči rostlin a zvířat: „*Pod lískovým keřem, na kterém roste jmelí, vykopat jámu, tam člověk najde hada, kterého když sní, tak bude rozumět rostlinám i zvířatům.*“

Podle uvedených příkladů je zřejmé, že líska byla v lidové magii používána poměrně často. Pole jejího využití je v tomto směru vskutku široké – od apotropainích praktik, přes prosperitní magii až k magii černé. Není pochyb o tom, že byla uctívána i starověkými národy⁶.

Lidová slovesnost

K rodu *Corylus* se ve sbírce vztahovalo 19 záznamů čerpajících z lidové slovesnosti. Největší počet představovaly pranostiky (11 případů), dále bylo zaznamenáno několik legend (5 případů), dvě pověsti, dvě koledy a jedna hádanka.

Pranostiky se týkaly především svátku svatého Vavřince (10.8.) a dne Nanebevzetí Panny Marie (15.8.), tedy doby, kdy začínají dozrávat lískové oříšky. Např.: „*Na den sv. Vavřince jdou oříšky do věnce.*“; „*Sv. Vavřinec nese Panně Marii vejlupek (oříšek).*“; „*Panna Maria dává lískové oříšky.*“; „*Svatá Královna dá první výlupek.*“ Jiné pranostiky se týkají předpovědi úrody. Např.: „*Prší-li na sv. Markétu, budou lískové oříšky prázdné a červivé.*“; „*Je-li na podzim hodně*

⁶ Potvrzují to archeologické nálezy ořechů a prutů v hrobech starých Germánů (*Pejml 1938*, 56).

oříšků a v létě hodně hub, pak v dalším roce bude tuhá a dlouhá zima.“; „Mnoho lískových jehněd znamená velkou úrodu ječmene.“

Další skupinu tvoří legendy. Nejvíce z nich vypovídá o tom, jak líska získala svou moc chránit před blesky. Většinou se váží k příběhu o Panně Marii, které líska jednou poskytla ochranu před bouřkou a proto od té doby do lísky nikdy neuhodí blesk. Jiný záznam líčí, že *„Dábel určil stromy, za které se schová před bouřkou, ale na lísku zapomněl. Proto líska chrání před bleskem.“* Poslední legenda vypráví o tom, proč má líska tak malé oříšky: *„Líska mívala plody velké jako vlašské ořechy, ale chtěla je mít ještě větší, proto prosila Boha, aby jí probudil dřívě na jaře. I když jí Bůh přikázal, aby ještě spala, líska stále prosila. Za trest jí Bůh určil malé oříšky. Jen nebeská matka se slitovala a řekla, že nebude jíst jiné oříšky než lískové.“*

Dále sbírka obsahuje dvě pověsti. První je známou pověstí o Přemyslu Oráčovi, který ve chvíli, kdy se dozvěděl, že je zvolen knížetem, zabodl svou otku vyrobenou z lísky do země. Z otky pak vyrostl mohutný keř. Druhá pověst o Romulovi je zřejmě variantou té první: *„Romulus zabodl kopí na hoře Palatinu. Kopí se tam zazelenalo a vyrostlo v strom.“*

Dvakrát se objevil zápis téže koledy: *„Koleda, koleda dědku, dej oříšky k snědku...“*. V obou případech je koleda spojována s bohem Perunem⁷, kterému se prý také jinak říkalo Děd. Z toho se usuzovalo, že lískové oříšky byly Perunovi zasvěcené (Kořenský 1997, 54).

Posledním záznamem je lidová hádanka, která se ptá, co je to, je-li to *„malůčičké, bělůčičké, v okovaném hrnečku“*. Odpověď zní: oříšek.

Jiné

Do této kategorie jsem zařadila tři záznamy, každý se zcela odlišným obsahem. První uvádí, že slovo *Lštění* je nejen pojmenováním pro lískový keř, ale i názvem místopisným. Bohužel v zápisu chybí údaj o tom, kde daná obec leží. V dalším záznamu se

⁷ Perun byl nejvyšším bohem slovanského Panteonu. Byl uctíván jako vládce bouří, hromů a blesků. Etymologicky bývá jeho jméno odvozováno od kořene per- práti, bítí. (Profantová - Profant 2000, 160). Líska mohla být Perunovi skutečně zasvěcena, protože v lidové víře je stejně jako Perun spojována s bouří.

píše, že „Od roku 1848 je lísková hůl odznakem rychtáře.“ Poslední se vztahuje k lísce turecké (*Corylus colurna*), o níž uvádí, že je pěstována pro své cenné dřevo především v Bánátu.

Dřeviny ovocné

Druhy

U většiny zápisů druhové či rodové označení dané dřeviny zcela chybělo. Pokud bylo nějaké uvedeno, pak se jednalo o český rodový název. Zmiňované byly pouze ovocné stromy. Konkrétně se jednalo o tyto skupiny: hrušeň, jabloň, švestka (slivoň), třešeň.

Lidové názvy

Lidové výrazy se v této složce vyskytují na pěti záznamech a vztahují se výlučně k ovoci. Např. výraz *muzika* se používá pro směs svařených sušených švestek, hrušek a jablek⁸, označení *hlomozina* a *holesky* se vztahují k nezralému ovoci a slovo *větrůvka* znamená ovoce sražené větrem.

Léčivost

Do této kategorie nepatřil ani jeden ze zápisů složky *dřeviny ovocné*.

Obřady a magické úkony

K významu ovocných dřevin v lidové magii se vztahovalo 102 zápisů. Naprostá většina z nich (72 případů) se týkala úkonů, které měly zajistit úrodu ovocných stromů. Dřeviny zde tedy mají pasivní roli, neboť jsou objektem, na který se magické praktiky vztahují a nikoliv jejich nástrojem, jako je tomu u jiných rostlin. Zmíněné úkony jsou součástí převážně výročních obřadů, které jsou spojeny se svátky jako jsou Vánoce a Velikonoce. Oba tyto svátky byly svým způsobem chápány jako počátky roku⁹ a proto se k nim vztahovaly obřady, které měly ovlivnit průběh roku nového, tedy zajistit především hojnou úrodu

⁸ *Muziku* bylo místy zvykem podávat jako součást štedrovečerní večeře.

⁹ Velikonoce se konají na jaře, tedy v době, kdy začíná vegetační cyklus, na kterém bylo zemědělské obyvatelstvo závislé. Umístění počátku roku do zimního období bylo ovlivněno patrně uctíváním zimního slunovratu.

a zdraví i plodnost hospodářských zvířat. Ovocných dřevin se týkaly ve vánočním období tyto úkony prosperitní magie:

- obvazování ovocných stromů povísky, např. „24. 12. ráno chlapci ovazují ovocné stromy a hodně křičí. Čím více křičí, tím méně mráz stromům uškodí.“

- omazávání kmenů stromů těstem připraveným na obřadní vánoční pečivo (většinou vánočku), např. „Na Štědrý den chodí hospodyně s rukama od těsta obejmout stromy, aby hodně rodily a pak vyjde hospodář a volá : „Kde se můj hlas rozejde, všude ovoce bude. ... Zítřka bude mráz posekáme vás! Probudte se ze spánku a připravte se na ovoce!“

- zakopávání zbytků od štědrovečerní večeře do půdy k ovocným stromům, např. „Na Štědrý večer se zbytky od štědrovečerní večeře (hrách, brambory, chléb s česnekem) sypou kolem stromů a pak se modlí třikrát Otče náš, aby hodně rodily.“

- „probouzení“ ovocných stromů dětmi, např. „Na Štědrý den chodí děti otloukat ovocné stromy a zpívají: „Stromečku vstávej, ovoce dávej, ustroj se umy se je Štědrý den!“

V zimním povánočním období se ovocných dřevin týkal především svátek svatého Matěje (24. 2.). V tu dobu se mělo chodit do sadů a za pronášení určité říkanky obcházet a otloukat stromy, což mělo mít kladný vliv na úrodu v příštím roce, např. „Na sv. Matěje obcházejí děti stavení, chodí od stromu ke stromu, otloukají je vařečkou a volají: ‘Volám, volám na sv. Matěje, kde můj hlásek obejde, ať všude ovoce dost je.’ Když všechny stromy obejdou, dá jim hospodyně trochu sušeného ovoce nebo peníze.“; „Na sv. Matěje děti běhají bosé mezi stromy a volají ‘Svatý Matěji přines nám ourody do naší zahrady.’“

Dalším významným svátkem, kdy se ovlivňovala úroda příštího roku byly Velikonoce. Jednotlivé obřady jsou velmi podobné těm vánočním:

- omazávání kmenů stromů těstem připraveným na obřadní velikonoční pečivo (zpravidla mazanec), např. „Na Bílou sobotu, když hospodyně zadělává na mazance, tak vyjde do zahrady a rukama od těsta poplácá neplodné stromy, aby zase rodily.“

- „probouzení“ ovocných stromů otlokáním, třesením stromy a křikem, např. *„Na Bílou sobotu při Gloria se během zvonění třese všemi ovocnými stromy, aby měly hodně ovoce a volá se: ‘Stromečky probudte se a dejte hodně ovoce, Kristus Pán vstal z mrtvých.’“*

- obvazování stromů povřísem, např. *„V noci z Velkého pátku na Bílou sobotu běhají po zahradách jen v košilích a volají: ‘Važte se stromy, vázat-li se nebudete, posekáme vás!’ a ovazují stromy povřísem, aby měly hodně ovoce.“*

- zakopávání zbytků od velikonoční hostiny do půdy ke stromům, např. *„Na Boží hod velikonoční nese hospodář na zahradu kousek mazance, vejce a víno.“*

- modlitby v sadech, např. *„Na Zelený čtvrtek se celá rodina chodila modlit pod ovocné stromy, aby plodily.“*

- zákaz pečení na Květnou neděli, např. *„Na Květnou neděli se nesmí nic péct, aby se květy ovocných stromů nezapekly.“*

Záznamy, které se netýkají novoroční prosperitní magie tvoří jen malý zlomek. Některé obsahují poučky, jak trhat první ovoce, např. *„První ovoce z mladého stromu má utrhnout žena, aby hodně rodil.“*, jiné rady, kdy je dobré stromy sázet a roubovat, např. *„Stromky i květiny se mají přesazovat v novu a nemají se štěpovat za úplňku.“* Další zápisy dokládají, že lidé odsuzovali ubližování ovocným stromům, např. *„Zdravý ovocný strom se nesměl porazit, protože by s ním z domu odešlo všechno boží požehnání.“* Jinde jsou uvedeny příklady hádání budoucnosti podle způsobu růstu stromů, např. *„Kvete-li strom v jednom roce dvakrát, je to znamení, že hospodář zemře, jinde se naopak věří, že to přinese štěstí.“*

Lidová slovesnost

Z lidové slovesnosti čerpá celkem 22 záznamů, které obsahují především pranostiky. Z toho některé se vztahují k vánočním svátkům, např. *„Fouká-li na Štědrý den vítr, bude hodně ovoce.“*; *„Je-li v adventu na stromě mnoho jíní, bude hodně ovoce. Kdo by jíní otřepal, ovoce by neměl.“*, jiné k svátku svatého Fabiána a Šebestiána (20.1.), např. *„O Fabiánu a Šebestiánu, dostávají stromy vláhu.“*, další ke svatě Žofii (15.5): *„Když na Žofii prší, říká se, že oklepává ovoce.“* Ostatní zápisy se již nevztahují ke konkrétním dnům, např. *„Kvetou-li stromy koncem dubna, bývá mnoho ovoce.“*; *„Když na podzim zakvetú: jablňo,*

čerešňa, slíva a hruška, budú divky tratit poctivosť.“ Jen jeden záznam neobsahuje pranostiku ale úryvek z pohádky, ve které je hrdina spojen s jabloní. Když jabloň začne krváčet je to znamení, že s hrdinou je zle. K lidové slovesnosti patří také zvykoslovné formule pronášené při výročních obřadech zmiňovaných výše.

Jiné

Do této kategorie nepatřil ani jeden ze zápisů složky dřeviny ovocné.

Hypericum (třezalka)

Druhy

Ve sbírce jsou zmiňované celkem čtyři druhy rodu *Hypericum*: *H. calycinum*, *H. perforatum*, *H. satum* a *H. tertrapterum*. V naprosté většině případů se záznamy týkají druhu *Hypericum perforatum* (třezalka tečkovaná).

Lidové názvy

Složka obsahuje celkem 140 různých lidových označení pro třezalku, které jsou součástí 121 záznamů. Většina z nich se vztahuje k druhu *H. perforatum* nebo je bez druhového určení. Názvy lze rozdělit do několika skupin. Nejpočetnější skupinu tvoří lidová jména obsahující v sobě jméno svatého Jana, například: *bylina sv. Jana*, *koření sv. Jana*, *zelina sv. Jana*, *zvonec sv. Jana*; *svatojánská bylina*, *svatojánské koření*. Rostlina byla tedy spojována se svátkem sv. Jana Křtitele a tvořila součást tzv. svatojánského kvítí¹⁰. Dále byla třezalka označovaná jako *zvonec*, *zvoneček*, *červený zvoneček*¹¹. Jiné časté pojmenování je *čarovník* svědčící o tom, že rostlina byla používána při magických úkonech. Mnoho lidových názvů (stejně tak jako i latinské označení *perforatum*¹²) vychází z představy, že tečky na listech

¹⁰ Lidové názvy obsahující jméno sv. Jana odkazují na sběr a používání rostlin o svátku sv. Jana (24.6.).

¹¹ Názvy jako *zvonec*, *zvoneček*, ... mohou souviset s používáním třezalky k zahánění čarodějnic, neboť ke stejnému účelu se využíval i zvuk zvonů (Machek 1954, 148).

¹² *perforatus*, a, um – lat. provrtaný, dírkovaný, prosvítavě tečkovaný. (Šmíd 2002, 225)

třezalky tečkované jsou stopy po probodnutí. Do této skupiny patří např. jména: *děravec*, *děrovec*; *prostřelenec*, *prostřelené koření*; *zvoneček propchany* ale i jména *dřezalka*, *třezalka*, *střezalka*¹³. Další významový celek tvoří názvy *krvní koření*, *krvníček*, *krvavník*,..., které vycházejí z faktu, že třezalka obsahuje červené barvivo *hypericin*, což způsobuje, že květy i listy po rozemnutí zčervenají (Aichele; Golteová-Bechtleová 1998, 162). Toto barvivo bývalo dříve označováno jako *krev svatého Jana* (Korbelář, Endris 1973, 426). Jinou skupinou jsou označení *láska*, *laskavec*; *lúbeníček*, *lúbezníček*; *milovníček*, která souvisejí s představou, že třezalka má moc ovlivnit partnerské vztahy. Jinými lidovými názvy jsou *roupovník* a *roupové koření* poukazující na to, že se třezalka používala proti hlístům. Další ve sbírce uvedená lidová pojmenování byla například: *kozmadínek*, *kozmadiner*; *křížek*, *křížky*; *psi rozmarýnka*, *planá marjánka*; *tarkan*; *zděšenec*; *žlutá jehlice*, *žlutá tráva*.

U druhu *H. satum* byla uvedena jen dvě lidová pojmenování: *svatojánský květ vysoký* a *zvoneček*. K druhu *H. tetrapterum* se vztahovaly názvy: *krvavník* a *milovník*. Druh *H. calycinum* nebyl uveden u žádného lidového jména, zřejmě proto, že u nás tento druh běžně neroste¹⁴.

Léčivost

Léčivého využití třezalky se týká celkem 20 záznamů, které se vztahují k mnoha různým nemocím lidí i zvířat.

choroby trávicí soustavy – nadýmání, průjem, nechutenství; 5 zápisů

způsob užití: pít odvar, dobytku přidávat do krmiva – „Když krávy nežerou ... natrhat třezalku ... mezi Matkami Božími, nechat je posvětit na Den Nanebevzetí Panny Marie, pak

¹³ Staroslovanské slovo *trězati* znamenalo rozdrásat či rozpíchat (Aichele; Golteová-Bechtleová 1998, 162). V. Machek se však domnívá, že název *třezalka* je odvozen ze staročes. *dřežěti* (třásti se) a lze jej tudíž významově vyložit jako *rostlina pro třesoucí se*. Podobně chápe i další lidový název *zděšenec*, který vykládá jako *rostlinu pro zděšené*. Opírá se při tom o nemalý význam třezalky v lidové magii (Machek 1954, 148).

¹⁴ *Hypericum calycinum* (třezalka kalíškatá) je keř u nás pěstovaný pro okrasu, planě rostoucí v Řecku, Bulharsku a Turecku (Bolliger; Erben; Grau; Heubl 1998, 126).

osolit, namíchat do votrub a dávat kravám vždy ráno a večer.“

choroby vylučovacího ústrojí – bezděčné pomočování; 2 zápisy
způsob užití: pít odvar

choroby pohlavních orgánů – ženské nemoci; 2 zápisy
způsob užití: pít odvar

choroby nervového systému – epilepsie; 2 zápisy

choroby srdce a cév – srdeční slabost, srdeční mrtvice; 2 zápisy

choroby dýchací soustavy – nemoci dolních cest dýchacích
(tuberkulóza plic); 2 zápisy

jiné léčebné využití:

– proti zimnici; 2 zápisy

způsob užití: pít odvar nebo třezalku máčenou v pálence

- proti psotníku¹⁵ dětí; 2 zápisy

- při chudokrevnosti; 1 zápis

- na rány a spáleniny; 1 zápis

- na bolavá záda; 1 zápis

způsob užití: mazat mastí

- proti střevní parazitům (proti hlístům); 1 zápis

způsob užití: pít odvar

V lidovém léčitelství byla tedy třezalka využívána v široké míře. Je zajímavé, že množství zápisů k jednotlivým onemocněním je rovnoměrně rozložené (většinou 1- 2 zápisy), jako by nebyla u žádného ze zmiňovaných nemocí třezalka výrazně upřednostňována. V jednom případě jsou léčivé účinky třezalky spojeny s jejím posvěcením, což poukazuje na úzké propojení lidového léčitelství s lidovou magií. V současné farmakologii se tato rostlina používá jako mírné *diuretikum* a *sedativum*. Používá se také při nedostatečné činnosti žaludku, jater a žlučníku, zevně je v podobě oleje doporučována na popáleniny. (Korbelář; Endris 1973, 436; Rubcov; Beneš 1985, 272)

¹⁵ J. Čižmář uvádí pojem *psotník* jako jeden z lidových názvů epilepsie (Čižmář 1946, 146). *Psotník novorozeňat* je však specifický výraz shrnující patrně několik poporodních komplikací, které mohly být i příčinou smrti dítěte.

Obřady a magické úkony

Ze složky *Hypericum* do této kategorie patřilo 24 záznamů. Značná část z nich (celkem 14 zápisů) se týkala tzv. milostné magie. Jednalo se o rady adresované především dívkám, jak přivolat lásku druhé osoby, jak zjistit, zda-li je určitý mládenec dívce věrný a má-li jí rád nebo jak poznat, za koho se dívka provdá. Většina uváděných návodů se vztahovala k svátku svatého Jana Křtitele. V tento den či spíše v předvečer tohoto svátku dívky trhaly třezalku a podle vymačkané šťávy z květů určovaly věrnost svého chlapce – světlá barva znamenala nevěru, červená naopak věrnost¹⁶, například: „*Na sv. Jana děvčata trhají třezalku a podle barvy šťávy soudí o věrnosti svého hochy: 'Lúbeniček zelený či ma lúbi červený.'*“ O svatojánské noci pak dívky vily z třezalky věnečky, které si dávaly v noci pod polštář, aby se jim zdál sen o jejich budoucím manželovi. Třezalka však měla mít také moc přivolat něčí lásku, například: „*Vmícháním šťávy z poupat třezalky do nápoje lze získat lásku druhé osoby.*“; „*Na Štědrý den nosí dívky třezalku pod jazykem, aby jejich slova pletla hochům hlavy nebo si jí zašívají do lajbliků, aby se líbily.*“

Jinou skupinu tvoří záznamy líčící ochrannou moc této rostliny. Místy bývalo zvykem dávat ji pod práh chléva, aby dobytku nic neuškodilo, například: „*Při jarním vyhánění dobytka se má pod práh vložit třezalka, aby byl dobytek ochráněn.*“ Jinak má sloužit k ochraně proti čarodějnicím, divoženkám, zlým duchům, nočním můrám a podobně. Používá se v podobě amuletu nebo jako vykuřovadlo. Doporučována je např. šestinedělkám, které byly považovány za obzvláště snadno napadnutelné zlými silami.

Poslední typ tvoří záznamy popisující kouzelnou léčivou moc třezalky. Aby ji rostlina získala, měla být sbírána v předvečer svátku sv. Jana Křtitele. Jeden zápis líčí očarování byliny podrobněji: „*Večer před sv. Janem se dává třezalka na lůžko. Pokud ten, co ji trhal, nehřešil, tak tam sv. Jan ulehne a třezalka tak získá kouzelnou moc.*“

Lidová slovesnost

Úryvky z lidové slovesnosti jsou ve složce *Hypericum* zaznamenány celkem šestkrát. Jedná se výlučně o pověsti, které vysvětlují,

¹⁶ Červenou šťávu zbarvenou *hypericinem* obsahuje třezalka tečkovaná, na rozdíl od jiných druhů téhož rodu.

proč má třezalka tečkované listy. Vždy jde o pomstu čarodějnice, ďábla nebo čerta, kteří záviděli rostlině její kouzelnou moc. Například: „*Bůh dal třezalce moc léčit všechny nemoce a tak jí ďábel ze zlosti propíchal listy.*“; „*Čert záviděl třezalku lidem, a tak jí propíchal listy, aby uschla.*“ Ve všech případech jsou tečky spojovány s probodnutím listů, tato představa se odráží i v některých lidových názvech třezalky (viz výše).

Jiné

Do této kategorie patří dva zápisy popisující zápach, který vydává červená šťáva z třezalky, z tohoto důvodu se prý rostlina používala k odpuzování much. Další záznam uvádí třezalku jako součást svatojánského kvítí. Poslední zápis obsahuje informaci o tom, že pokud třezalku sežere kráva, má pak vlivem červeného barviva, které rostlina obsahuje, do červena zabarvené mléko. Taková kráva bývala považována za uhranutou. Na pastvině se dobytek třezalce sám vyhne, protože rostlina chutná hořce, ale pokud ji dostane usušenou v seně, sežere ji.¹⁷

Rosa (růže)

Druhy

Z mnoha druhů, do nichž je členěn rod *Rosa*, byly ve sbírce zmíněny tyto: *R. canina*, *R. centifolia*, *R. collina*, *R. cuimamomea*, *R. gallica*, *R. rubiginosa*, *R. rugosa*, *R. pimpinellifolia* a *R. villosa*. Záznamy se však týkaly především druhů *Rosa canina* (růže šípková) a *Rosa centifolia* (růže stolistá), ostatní druhy byly zmíněny každý jen jedenkrát.

Lidové názvy

Celkem 61 různých lidových názvů vztahujících se k rodu *Rosa* je uvedeno na 55 záznamech. Nejvíce z nich se týká druhu *Rosa*

¹⁷ Červené barvivo *hypericin* způsobuje dobytku, který ji sežral, fotosenzibilizaci, tzv. „nemoc ze světla“. Pokud totiž v takovém případě zůstává zvíře na světle, projeví se u něj těžká otrava, která může být i smrtelná. (*Aichele; Golteová-Bechtleová 1998, 162*)

*canina*¹⁸ (růže šípková), například: *mrhelec*, *merhelec*; *polní růžičky*; *růže*, *ruža*;¹⁹ *růže divoká*, *růže planá*, *růže šípková*, *růže trnová*; *šíp*, *šípek*, *šípinka*. O něco méně lidových pojmenování se váže k druhu *Rosa centifolia*,²⁰ například: *mechovka*, *růže mechová*; *stolistka*, *stolístka*, *růže stolistá*. *Rosa pimpinellifolia* (růže bedrníkolistá) byla uvedena u označení *pipinky* a *růže vinná*.²¹ K dalšímu druhu *Rosa rubiginosa* (růže vinná) se vztahovaly názvy *voňavý šíp*, *šíp*, *ruža*.

Některá lidová označení se týkala určitých částí růže, především plodů. Například: *čertova hruška*; *mohelec*, *mrhelec*; *sverborítky*; *šípanky*, *šípěny*, *šípinky*; *vši* (semena v šípku). Několik záznamů také obsahovalo lidová pojmenování tzv. růžové houby, mechovitého, kulovitého útvaru, který vzniká na větvích růžových keřů v důsledku bodnutí hmyzem z druhu žlabatky růžové. Jedná se o tyto názvy: *bedeguar*, *hubka*, *jablka ssipkowa*, *lůžko Panny Marie*, *spál*, *spánek*.²²

Léčivost

Využití růže v lidovém léčení se týká 39 záznamů. Druhové určení u jednotlivých receptů buď nebylo uvedeno vůbec anebo se vztahovalo k růži šípkové. Jen v pěti případech se recept týkal druhu *Rosa centifolia*. Častěji se opakovaly tyto typy onemocnění:

choroby kůže – růže, opruzeniny; 15 zápisů

způsob užití: nakuřování sušenými květy, přikládání okvětních plátků růže, „*přiložit teplý míšek s praženou reznou moukou, sušenými růžovými květy a cukrem*“; u některých návodů je kladen důraz na barvu květů – například: „*Proti*

¹⁸ Druhové latinské jméno *canina* znamená v překladu *psí* ve významu bezcenný, neužitečný. Ve spojení *Rosa canina* vyjadřuje vlastnost léčit vzteklinu. (Šmíd 2002, 65) Osobně se domnívám, že spojitost se vzteklinou vznikla až druhotným výkladem názvu.

¹⁹ Slovanský název *roža* a jeho odvozeniny pochází z lat. pojmenování *rosa*, které má svůj původ v Orientu (Machek 1954, 109).

²⁰ Druhové latinské jméno *centifolia* znamená *stolistý*, přeneseně *mnoholistý*. (Šmíd 2002, 72)

²¹ Jako *růže vinná* je obvykle označován druh *Rosa rubiginosa*. (Bolliger; Erben, Grau; Heubl 1998, 72)

²² Lidové označení *spánek* bezesporu vyplývá z představy, že vloží-li se růžová houba pod polštář, člověk rychle usne.

červené nátkce nakuřovat červenou růží, proti bílé nátkce bílou růží.“

choroby vylučovacího ústrojí – nemoci močových cest a ledvin (močové kaménky); 4 zápisy

způsob užití: pít odvar z šípků, jíst sušené rozdrcené šípky

choroby dýchací soustavy – nemoci dolních cest dýchacích (suchý kašel, astma, tuberkulóza plic); 3 zápisy

způsob užití: pít odvar ze šípků nebo z kořene

choroby očí – 2 zápisy

způsob užití: „na bolavé oči přikládat sušený květ bílé růže“

choroby žlučníku a jater – žloutenka; 2 zápisy

způsob užití: „pít svařené víno s bílou růží a jedním žloutkem“

jiné léčebné využití:

- bolesti zubů; 7 zápisů

způsob užití: nakuřovat ústa květy či listím, pít odvar z tzv. růžové houby

- pro krásnou pleť; 2 zápisy

způsob užití: omývání růžovou vodou

Stejně jako v lidovém léčitelství i v současné farmakologii jsou využívány především plody druhu *Rosa canina*. Šípky jsou ceněny hlavně pro vysoký obsah vitamínu C, který zvyšuje obranyschopnost organismu proti infekčním onemocněním. Kromě toho šípky obsahují také karoteny a vitamíny B₁, B₂, P, K (*Rubcov; Beneš 1985, 248*). Odvar ze šípků se používá pro posílení organismu (např. při jarní únavě) ale také jako *diuretikum* při nemocích ledvin a močových cest (např. při močových kaménkách). Působí také jako slabé projímadlo a zevně se užívá ke snížení krvácivosti dásní (*Jirásek; Starý 1986, 91*). Kromě toho jsou šípky používány také v potravinářství k výrobě marmelád a vín. Z okvětních plátků pěstovaných růží (u nás hlavně z růže galské a stolisté) se izoluje vonná silice známá jako růžový olej (*Rubcov; Beneš 1985, 249*).

Obřady a magické úkony

O používání růží v lidové magii se zmiňuje celkem 38 záznamů. Nejvíce z nich (14 zápisů) se týká ochrany (hlavně dobytka) proti čarodějnícím. Jedná se především o úkony, které mají odhalit čarodějnici již škodící. Většinou k tomu účelu sloužilo určitým způsobem upravené mléko očarovaných krav. Například: „*Abys zjistil, kdo škodí kravám, podoj je křížem, mléko svař na ohni ze šípkového dříví na tvaroh a ten dej do komína. Dokud tam bude viset, bude mít čarodějnice červené oči.*“ Často se za důsledek kouzel považovalo, když nešlo mléko stlouci na máslo, například: „*Když nemůžeš stlouci máslo a chceš poznat, kdo za to může, nalij trochu smetany na necky a mrskej do ní dvěma proutky jednorokního šípku, až smetana zčervená. Osoba, co ti škodí, se bude cítit stejně.*“ Někdy k odhalení stačily jen příslušné rostliny, například: „*Proti čarodějnici natrhej na třech mezích tři kytice z mateřídoušky, divokého chmele a šípku, uvař je a pomalu vše nalij na horký plech. Čarodějnici to bude pálit ve střevech a musí přijít poškozeného odprosit.*“ Některé ochranné praktiky se vztahovaly k výročním svátkům. Především šlo o tzv. filipjakubskou noc, kdy vzrůstala moc čarodějnic. Aby byl dobytek ochráněn, zabodávaly se šípkové větve do hnoje nebo se jimi obkládal chlév. Také o Vánocích bylo zvykem apotropaině působit na dobytek, který tak měl být ochráněn po celý příští rok, například: „*Na Štědrý den se pekly šíšky, do těsta se přidávaly ten den trhané šípky, trnky, hložinky ... Na Boží hod se šíšky daly krávám, aby jim čarodějnice nebraly mléko.*“

Druhou početnější skupinu (7 případů) tvoří zápisy obsahující informace o léčebných postupech, při nichž se pracuje především se zaříkadly a jinými magickými praktikami. Jedná se např. o okuřování nemocného sušenými růžovými plátky a bylinami posvěcenými o svátku Božího Těla: „*Do mělké nádoby dej žhavé uhlí, na to svěcené koření z věnečku od Božího těla a sušené okvětní plátky růže, tím podkuřuj a říkej při tom: Zaklínám vás pakostnice, růžovnice, kostnice, do lesa hlubokého, do dubu stojatého a ležatého, tam sebou mlaňte a této osobě (uvede se jméno nemocného) pokoj dejte.*“ Neméně zajímavý je i uvedený způsob léčby epilepsie: „*Proti padoucnici je třeba změřit nemocného jedním výhonem šípku a pak dát výhon k mrtvému do rakve (míra z muže k muži, míra z ženy k ženě). Když šípek usychá, nemoc se ztratí.*“ Léčba se často

vztahovala k nemocnému dobytku, v následujícím příkladě však není zcela zjevné o jakou chorobu se jednalo: „*Proti červíkům dobytka v uchu a v nohách - ráno ohnout šípkový prut a zatížit jej kamenem se slovy: 'A ty šíp, ja ťa nepustím, kým mojej svini z ucha červíke nevyjadajú.'*“

Růže měla také souviset s partnerskými vztahy. Např. tzv. růžovou houbu si hoši a dívky vzájemně dávali, aby měli hezké sny a jejich láska byla trvalá. Pomocí růžových okvětních plátků dívky někdy zjišťovaly, zda jsou jim mládenci věrní: „*Dívka si dala okvětní lístek na dlaň a bouchla do něj. Pokud hlasitě prásknul, znamenalo to, že je jí chlapec věrný.*“ Tzv. růžová houba zase mohla přivolat dívce sen o jejím budoucím choti: „*Utrhne-li dívka mlčky 'spánek', jde domů aniž by překročila vodu a po 9 nocí jej má pod polštářem, zjeví se jí ve snu její budoucí manžel.*“ Svůj symbolický význam měla růže také při svatbách: „*O svatbě házejí na nevěstu různé květiny, pokud se jako první na ní zachytí růže, bude manželství šťastné.*“

Jiný zápis dokládá, že růže byla znakem svobodné dívky a proto se při pohřbech mladých děvčat dávala do rakví. Zajímavé jsou zápisy, kde je tzv. růžová houba spojována s dobrým spánkem. Většinou je doporučováno ji dávat pod polštář malým dětem.

Lidová slovesnost

Do této kategorie patří celkem 24 záznamů. Jedná se především o legendy, hádanky a pranostiky. Všechny legendy, které jsou uvedeny na šesti zápisech, vyprávějí stejný příběh, vysvětlující proč šípková růže voní. Panna Maria totiž na šípkovém keři sušila plenky a od té doby jeho květy voní. Téměř stejně velkou skupinu (5 zápisů) tvoří lidové hádanky, které se všechny týkají šípků (plodů šípkové růže). Například: „*Sedí formánek v červeném kabátku, má na hlavě strup a v břichu plno krup.*“, „*Sedí panna v poli, v červenej kamizoli, na hlavě má strúpek, v sobě plno krupek.*“ Další záznamy tvoří několik přísloví a jedna pranostika, která zní: „*Kvetou-li růže po svatém Václavu, bude hezký podzim.*“ Přísloví se pak týkají jednak předpovědí úrody, například: „*Mnoho šípinek znamená, že bude hodně pšenice.*“, dále předpovědí počasí, například: „*Pozdě kvetoucí růže znamená mírnou zimu.*“ a také předpovědí lidských osudů, například: „*Kvete-li v zimě růže, zemřou mladí lidé.*“, „*Narodí-li se dítě na Velký pátek a kvetou-li při tom růže, bude dítě zdravé a červených tváří.*“

Jiné

Celkem šest záznamů jsem zařadila do této skupiny. Jedná se o poznámky typu: „*Nejlepší doba pro pouštění krve je v době, kdy kvetou růže.*“, „*Tzv. růžička je starý český lidový tanec.*“, „*Růže se dávaly na hroby a do rakví panen a zavražděných.*“ Na dalších zápisech je uvedeno, že slovo růžen bylo označení pro měsíc červen, dále že růže byly součástí tzv. devaterého svatojánského kvítí a že růže stolistá ještě v 16. st. nebyla v Čechách pěstovaná.

Rosmarinus (rozmarýna)

Druhy

Pokud bylo součástí zápisu druhové vymezení, pak se jednalo vždy o druh *Rosmarinus*²³ *officinalis* (rozmarýna lči rozmarýn/lékařská). Rod *Rosmarinus* není totiž příliš rozvětvený. Kromě zmíněného druhu do něj patří pouze jeden další, *R. eriocalix*, rostoucí v jižním Španělsku a severní Africe (*Bolliger; Erben; Grau; Heubl 1998, 258*).

Lidové názvy

Lidová jména rozmarýny byla součástí 20 záznamů, na nichž bylo uvedeno 22 různých označení. Jedná se téměř výlučně o obměny jména *rozmarýn*, například: *rosmarin, rosmarina, rosmarije, rozmaryján, rozmarýnek, ...* Více než jednou byly uvedeny tyto názvy: *rosmarin, rozmarin, rozmarýn, rozmarýnek*. V jednom případě uvedené slovo označovalo část rostliny: *perútka* – rozmarýnová větvička.

Léčivost

Využití rozmarýny v lidovém léčení je věnováno 23 záznamů. Počet uvedených nemocí je poměrně velký, k většině z nich se však vztahuje pouze jeden zápis. Vícekrát byly zmíněny tyto choroby:

choroby trávicí soustavy – nemoci žaludku, nechutenství, nadýmání; 6 zápisů

²³ Latinský název *Rosmarinus* patrně vznikl z lat. slov *ros* (rosa) a *marinus* (mořský) (*Šmíd 2002, 255*). Hojně totiž roste především ve Středomoří.

choroby očí - 4 zápisy

způsob užití: „pro lepší zrak vymývat si oči rozmarýnovou vodičkou“

choroby nervového systému – epilepsie; 2 zápisy

způsob užití: „proti padoucnici každé ráno vypít lžící lihu, ve kterém byl máčen rozmarýn“

jiné léčebné využití:

- koupele v odvaru (pro posílení dětí, po mrtvici); 5 zápisů
- hnisavé rány; 2 zápisy
způsob užití: sypat práškem z rozemleté, sušené rozmarýny
- vnitřní nemoci (bližší upřesnění nebylo uvedeno); 2 zápisy
způsob užití: obklady
- vodnatelnost, otoky; 2 zápisy

Pro doložení toho, jak široké bylo využití rozmarýny v lidovém léčitelství, stručně vyjmenuji i ostatní zaznamenaná doporučení. Rozmarýna se tedy používala také k léčbě *zatvrdlých žil*, menstruačních potíží, nízkého krevního tlaku, bolestí v krku, psotníku dětí, úbytí²⁴, žloutenky, dále proti kašli, bledosti tváře, zápachu z úst, při morových epidemiích a k zvýšení růstu vlasů.

V současné farmakologii je *Rosmarinus officinalis* uznávaným prostředkem používaným proti křečím hladkého svalstva a k podpoře vylučování žluče. Droga rovněž podporuje vylučování žaludečních a střevních šťáv (*Korbelář, Endris 1973, 378*). Zevně se používá do koupelí a mazání k dezinfekci, prokrvení pokožky a v kosmetice v péči o vlasy. Využíván je také její uklidňující účinek. Při vnitřním použití však ve vyšších dávkách může způsobit záněty zažívacího a vyměšovacího ústrojí (*Jirásek; starý 1986, 89*). Rozmarýna je známá také jako koření.

²⁴ Lidový název *úbytě* či *oubytě* se vztahuje k několika typům onemocnění, která měla podobné průvodní znaky. Jednalo se především o tuberkulózu plic projevující se mimo jiné celkovou slabostí, dále o choroby doprovázené bolestmi hlavy a závratí, choroby spojené s třesavkou, nechutenstvím a ospalostí a konečně nemoci projevující se celkovou bezvládností a bolestmi celého těla. (*Čižmář 1946, 18, 24*)

Obřady a magické úkony

Celkem 45 záznamů se vztahuje k používání rozmarýny v lidové magii. Většina z nich se týká svatebního obřadu (21 případů) nebo partnerských vztahů (12 případů). Zápisy obsahují především popisy zdobení svatebčanů a ženicha rozmarýnovou větvíčkou a nevěsty pak rozmarýnovým vínkem²⁵. Jiné líčí způsoby zdobení např. svatebního koláče a lahví, z nichž se obřadně připijí. Například: „*Druzička dávala každému hostu na svatbě a ženichovi rozmarýnovou kytičku zdobenou pentlemi.*“; „*Nevěsta dává ženichovi a družičky mládencům rozmarýnový proutek, který potom zasadí. Ujme-li se proutek znamená to, že manželství snoubenců bude šťastné.*“; „*Nevěsta dostávala od družičky nebo 'staré svarbí' buchtu zdobenou 'ciráty' (tj. zapíchnutými rozmarýnovými nebo myrtovými pruty ozdobenými pentlemi).*“²⁶ Zvláštní moc byla připisována svatebnímu rozmarýnovému vínku: „*Nevěsta si schovává svůj svatební vínek, který je svázán s vínkem ženicha červenou stužkou. Tímto vínkem pak léčí a čaruje.*“

I pro svobodné dívky a mládence měla rozmarýna svůj význam. Pomocí svatební rozmarýnové větvíčky se dívky např. tázaly na svou budoucnost: „*Družičky dostávaly o svatbách od svých přítelkyní proutek rozmarýny, který si pak zasadily. Pokud se proutek ujal, bylo to znamení, že se dívka do roka vdá. Aby se proutek určitě ujal, dívka jej naštipla a vložila do něj zrna pšenice nebo ječmene, které přivázala vlastním vlasem. S klíčícím semenem měla zapustit kořinky i rozmarýna.*“ Darování rozmarýnové větvíčky bylo zase výrazem náklonnosti či oznámením sňatku, například: „*Daruje-li děvče mláďenci větvíčku rozmarýny z vlastního keřku, vyznává mu tím lásku. Pokud pak keřík zahyne, znamená to, že se pár rozejde.*“; „*Dá-li někdo dívce nebo mláďenci rozmarýnovou ratolest, oznamuje jim, že se brzy*

²⁵ Vínek neboli věneček nosily dívky jako znak panenství. Součástí svatebního obřadu bylo sejmutí vínku a následné začepení nevěsty. Věnečky bývaly spleťtány většinou ze stále zelených rostlin, kromě rozmarýny to bývala také myrta a barvínek jinde zase spíše zelená routa, květy červených růží či fialky (Komorovský 1976, 129, 250). Svatební věnce byly známy již v antickém Římě. Ve svých počátcích (2.–3.st.) křesťané tento rituál zavrhovali jako pohanský. V západní Evropě se pak stal součástí světské části svatebního obřadu, kde jej kněží mlčky tolerovali (Bologne 1996, 54-55).

²⁶ Jedná se o kombinaci svatebního koláče a svatebního stromku. Stromek mívával různou podobu podle místní tradice a vztahoval se k nevěstě coby svobodné dívce, v okamžiku jejího čepení byl zničen. (Komorovský 1976, 202, 242-249)

vezmou.“ O rozmarýně se rovněž říká, že „*volá ženichy do domu*“ a také, že: „*Rozmarýn zašitý pod bolavou paží a nošený tam po celý rok přivolá bohatého ženicha.*“

Další skupinu tvoří 8 zápisů, označujících rozmarýnu za pohřební rostlinu, pouze však v těch případech, kdy je pochován mládenec nebo svobodné děvče, například: „*Na pohřbech mladých, svobodných lidí byla rakev, svíčky, nebožtík, družičky i mládenci ozdobeni rozmarýnou.*“ K tomuto zvyku se váže další představa, že keřik cítí k jakému účelu mají jeho větvičky sloužit, například: „*Rozmarýnovému keři neublíží, řežou-li se z něj pruty na svatbu, ale uschne, řežou-li se z něj pruty k pohřbu (usychá, jak pruty v hrobě hnijí).*“ Jiný zápis zase uvádí: „*Vezme-li se rozmarýnová větvička z ruky nebožtíkovy a zasadí se, přináší domu štěstí a bohatství.*“

Jiná skupina se skládá ze 4 zápisů, na nichž je rozmarýna uváděna jako znak nevinnosti, poctivosti či panictví. Například: „*Ujme se jen ta rostlina, která je sázená poctivou pannou nebo mládcem.*“, „*Zemřel-li mládenec nešťastnou smrtí, po 18 letech otevřeli jeho hrob a pokud našli okolo jeho kostí třikrát ovinutou rozmarýnu, znamenalo to, že byl skutečným mládcem.*“

Všechny uvedené příklady spolu úzce souvisí. Rozmarýna byla v podstatě primárně znakem předmanželského stavu. Proto byla začleněna do svatebních obřadů, jimiž začíná jiné údobí života. Ze stejného důvodu byla také kladena do hrobů svobodným dívkám a mládcům.

Lidová slovesnost

Celkem šest záznamů obsahuje úryvky lidové slovesnosti. Jedná se o několik lidových písní či popěveků, ve kterých se odráží symbolický význam rozmarýny, například: „*Mně kvete poctivost jako rozmarýnka*“; „*Vdávat se, vdávat se, vdávat se máš, jenomže rozmarýn žádnéj nemáš.*“ A dále o jednu převyprávěnou pohádku o rozmarýnce, která vyrostla z hrobu dívky a v dívku se proměnila.

Jiné

Do této kategorie jsem zařadila 7 záznamů. Píše se v nich například, že rozmarýna byla u nás hojně pěstovaná za okny, že byla používána jako koření i k čištění zubů (vyráběla se z ní párátko a popelem zabaleným do hedvábného šátku se čistily zuby). Dále je zde

uvedeno, že slovo *rozmarýna* je také označením pro jeden starý český lidový tanec, podobně jako slovo *rozmarýnka* zase znamená vzor k vyšívání a k zaplétání copů.

Sambucus (bez)

Druhy

Ve složce *Sambucus* jsou uvedeny celkem tři druhy stejnojmenného rodu a jeden druh rodu *Syringa*: *S. vulgaris* (šeřík obecný) známý pod lidovým označením *bez*, ke kterému se však vztahují jen dva zápisy. Většina záznamů se týká druhu *Sambucus nigra* (bez černý). Dále je ve složce zmiňován *Sambucus ebulus* (bez chebdí) a *Sambucus racemosa* (bez hroznatý).

Lidové názvy

Lidová označení bezu byla součástí 118 záznamů. Celkem na nich bylo zachyceno 140 různých názvů. Většina z nich se týkala druhů *Sambucus*²⁷ *nigra* a *Sambucus ebulus*. K prvnímu ze jmenovaných druhů se vztahovala především tato označení: *bez černý*, *bez domácí*, *bez psí*, *bez bílý*; *baza*, *bez*, *bezinky*, *bezoví*, *bzí*, *bzinčí*, *gbez*; *černá bezinka*, *černý bzinky*; *holder*, *hulák*, *hular*, *hurál*²⁸; *kozičky* *koziček*, *kozinky*; *smradinka*, *smradlavé chebz*, *smradlavka*²⁹. V několika případech byla také uvedena jména *chabzdě*, *chebdí*, *chebz*, *chebzí*, ..., která jsou jinak typická spíše pro druh *S. ebulus* (viz dále).

Druhu *bez chebdí* se týkaly např. následující názvy: *bez chebd'*, *bez chebdí*, *bez nízký*, *bez podzemní*, *bez pozemní*, *bez zemský*; *bez*, *bejdí*, *hebd*, *hebdí*, *chebdí*, *chebd*, *chebz*, *chebza*, *chabzí*, *chábzdí*; *chebzinky*, *kbedí*; *smradlavý bez*. Některá z uvedených označení (např. *chebz*, *chebdí*, *chebzí*, *smradlavý bez*) jsou totožná nebo velmi podobná s lidovými jmény bezu černého.

²⁷ Latinské rodové jméno *Sambucus* je možná odvozeno z řec. slova *sambyx* (červeň), neboť plody bezu silně barví anebo je původu praindoevropského. (Šmíd 2002, 261)

²⁸ Skupina těchto lidových jmen bude patrně odvozena z německého *Holler* (černý bez).

²⁹ Tato lidová označení vycházejí z faktu, že listy bezu černého i bezu chebdí nepříjemně páchnou.

Nejméně zápisů se z rodu *Sambucus* vztahovalo k bezu hroznatému. Jednalo se především o tato lidová označení: *bez červený* (plody tohoto druhu jsou totiž jasně červené), *bez horní* (vyskytuje se v nadmořské výšce až 1400 m), *bez hrožňatý*, *bez lesní* (roste v horských lesích); *babulinky*, *babulka*.

Některá slova měla označovat jen určité části rostliny. Například pro květy byla uvedena pojmenování *kocmatice*, *kozinky*, *kozičky* a pro plody slova *bezinky*, *hubar*, *huler*.

Šeříku obecného (*Syringa vulgaris*) se týkalo pouze všeobecně rozšířené lidové označení *bez*.

Léčivost

Léčivých účinků bezu se týkalo celkem 69 záznamů, obsahujících receptury kléčbě mnoha různých nemocí. Téměř všechny návody se týkají bezu černého, jen v několika případech byl uveden druh bez chebdí. V následujícím výčtu proto uvádím druhové určení pouze tam, kde se jednalo o *Sambucus ebulus*.

choroby z nachlazení – kašel, horečky, bolesti v krku, chrapot a jiné nemoci, v jejichž léčbě je využíváno potopudných účinků bezu; 39 zápisů

způsob použití: pít nálev z květů

choroby trávicí soustavy – průjemy, zácpa; 10 zápisů

způsob použití: jíst bezinky (sušené nebo v podobě povidel)

choroby kůže – růže, nátky; 5 zápisů

způsob použití: např. „proti růži - obklad ze zelené (vnitřní) kůry s trochou kafru“

choroby vylučovacího ústrojí - pročištění ledvin díky močopudným účinkům; 3 zápisy

způsob použití: pojídat tzv. *dryák* či bezinková povidla (tj. svařené bezinky)

choroby očí – 3 zápisy

způsob použití: přikládat na oči kůru, vymývat oči odvarem, napařovat je nad výluhem z květů

jiné léčebné využití:

- vodnatelnost, otoky; 7 zápisů

- kožní paraziti; 2 zápisy

druh: *S. ebulus*

způsob použití: „*Proti blechám je třeba odvarem z bezu pokropit světnici nebo dát bezové větvičky do postele.*“

- bolesti hlavy; 2 zápisy

druh: *S. ebulus*

způsob použití: obklady z odvaru

Stejně jako byl černý bez ceněný a hojně užívaný v lidovém léčitelství, tak je uznávaný i v současné fytoterapii. Využívané jsou především květy pro své potopudné, močopudné a projímavé účinky. Při zánětech horních cest dýchacích rozpouští hleny a klidní sliznici. Rovněž působí proti křečím a nadýmání trávicího traktu, plody pak účinkují jako *antineuralgikum* např. při migrénách a ischiasu (*Jirásek; Starý 1986, 6*). Zvířata rostlinu odmítají, protože listy a mladé výhonky páchnou (*Jirásek; Zadina; Blažek 1957, 271*).

Oproti tomu bylinný zástupce téhož rodu, bez chebdí, který se řadí mezi jedovaté rostliny, je využíván v daleko menší míře (*Rubcov; Beneš 1980, 41*). Ve větších dávkách způsobuje závratě, dráždí ke zvracení a vyvolává průjmy. Jen ojediněle se přidává do diuretických čajových směsí (*Korbelář, Endris 1973, 158*). Celá rostlina nepříjemně páchne, což vysvětluje, proč se používala k zapuzování hmyzu.

Obřady a magické úkony

Používání bezu v lidové magii bylo uvedeno na 24 záznamech. Nejvíce z nich se týkalo partnerských vztahů, přesněji hádání budoucnosti v této oblasti. V podstatě se jedná o obměny téhož zvyku, kdy se dívky na Štědrý večer tázaly, kdo a kdy bude jejich manželem. Všechny tyto zápisy uvádějí, že dívka třásla bezovým keřem a při tom říkala tato či velmi podobná slova: „*Klepu, klepu bez, ozvi se mi pes, kde můj milý večerí dnes.*“, pokud pes nezaštěkal znamenalo to, že se dívka v nastávajícím roce nevdá. Jiný zápis uvádí: „... *ze které strany se ozve sova, z té přijde děvčeti štěstí.*“

Další početnější skupinu tvoří zápisy popisující léčebné praktiky vycházející z magických úkonů. Především se jednalo o zaříkávání

zimnice a tuberkulózy. Například: „*Proti zimnici stará Šrůtková radila, aby šel člověk pod bez, třásl jím a zpíval: 'Beze, beze, beze, zima na mě leze, pak do tebe vleze.'*“, „*Zaříkávání souchotin pod bezem: nemocný a zaříkávačka poklekli proti sobě v podvečer pod bezový keř, nemocný se modlil Otčenáš a zaříkávačka ho hladila na hlavě po skráních, při tom odříkávala jinou modlitbu. Zaříkávání skončilo s prvními hvězdami.*“

Třetí skupina se skládá ze zápisů, ve kterých je bezu přisuzována apotropainí moc. Jednak se jedná o již zmiňovaný zvyk dávat v předvečer filipojakubské noci (z 30.4. na 1.5.) za okna či do chlívů větvičky jako ochranu proti čarodějnicím. Zabezpečování ochrany dobytka bylo však také často součástí prvního jarního vyhánění na pastvu, například: „*První vyhánění dobytka na pastvu: za každý kus se zabodla do hnoje jedna bezová větvička, všechny se pak zaházely hnojem. Zvířata tak byla ochráněna proti čárám.*“ Jiný zápis popisuje způsob, jak se ochránit před dušemi zemřelých: „*Aby se mrtvý nevrátil do domu, ze kterého ho vynesli, bylo třeba vymýt lavice a stoly v domě odvarem z bezu.*“ Kromě toho měl bez také uchránit člověka proti uřknutí.

Nejmenší skupinu tvoří zápisy informující o tom, že bezem lze vyhnat myši ze stavení: „*Proti myším je třeba vložit pod 1. snop ve stodole bezový prut.*“, „*Myši vyžene, pokud stavení vykropíme odvarem z chebdí trhaném před půlnocí na sv. Jana Křtitele.*“

Jeden zápis pak dokládá, za jak mocný až téměř posvátný byl dříve bezový keř považován. Jak záznam uvádí, bývalo totiž zvykem sázet jej ke každému stavení a tomu, kdo by jej chtěl zničit hrozilo, že „*... mu opuchne ruka*“. Pod bez se měla také vylévat voda, která byla použita k léčbě nemocného, stejně jako se pod něj měly zakopávat použité obvazy či jiné léčebné prostředky.

Lidová slovesnost

Z lidové slovesnosti čerpalo ve složce *Sambucus* celkem 14 záznamů. Především se jednalo o přísloví vyjadřující úctu k léčivým účinkům bezu, například: „*Před bezem smekni, před jalovcem klekni.*“, „*Před kozičkou smekni, před heřmánkem klekni.*“ Další přísloví se vztahovala k předpovídání úrody, například: „*Když v máji kvete bílý bez, prohnou se větve ovocem.*“ či k zákazu špatného zacházení s bezem: „*Kdo pálí na ohništi bezové dřevo, budou ho bolet zuby.*“

Jiné pořekadlo je zase spíše prostým rýmovaným textem bez významové souvislosti s bezem: „*Když raší bez, plaší se pes, když raší trmka, plaší se holka.*“ Jen jeden zápis obsahuje lidovou legendu, ve které se praví, že do bezového keře nikdy neuhodí blesk a to proto, že se pod ním narodil Bůh.

Jiné

Do této kategorie jsem zařadila 16 záznamů. Několik zápisů obsahuje poznámku, že bezové květy lze obalovat a smažit (tzv. kosmatice). Dále je zde uvedeno, že bez svým pachem zapuzuje hmyz (mouchy, včel a pilatky), a proto se doporučuje dávat jako ochranu před škůdci do záhonů se zelím bezové větvičky. Bezové větve dříve chlapci používali k výrobě tzv. *bouchaček* či *pušek*: „*Chlapci z větví odstraňují 'duše' a vyrábějí z nich tak 'pušky'.*“ Zmíněné je i používání bezinek k výrobě zavařenin a vína.

Závěr

Většina dat zaznamenaných ve sbírce nepřináší sice díky svému literárnímu původu nové informace, ale jako celek má tento fond pro každého, kdo se chce zabývat etnobotanikou nemalý význam. Shrnuje totiž značnou část textů vztahujících se k tomuto oboru a publikovaných v našich zemích až do poloviny 20. století. Zájemce zde tedy kromě samotných excerpce nalezne i odkazy na velké množství pramenů a odborné literatury.

Z uvedených šesti příkladů sbírkových složek je patrná širší zaznamenaných informací. Badatel z nich může vyčíst, jaký význam měl v minulosti určitý rostlinný druh pro člověka a to jak z hlediska léčebného, tak i magického. Zároveň však může i sledovat, jak se tento význam dané rostliny odráží v jejích lidových pojmenováních a v lidové slovesnosti.

Seznam použité literatury

- Adam, A. 1998: Liturgický rok, historický vývoj a současná praxe. Praha.*
Aichele, D. - Golteová-Bechtleová, M. 1998: Co tu kvete? Kvetoucí rostliny střední Evropy ve volné přírodě. Praha.
Bolliger, M.- Erben, M.- Grau, J.- Heubl, G. 1998: Keře. Praha.

- Bologne, J. C. 1996: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha.*
- Čižmář, J. 1946: Lidové lékařství v Československu II. díl. Brno.*
- Jirásek, V.- Zadina, R.- Blažek, D. 1957: Naše jedovaté rostliny. Praha.*
- Jirásek, V.- Starý, F. 1986: Atlas léčivých rostlin. Praha.*
- Komorovský, J. 1976: Tradiční svadba u Slovanov. Bratislava.*
- Korbelář, J.- Endris, Z. 1973: Naše rostliny v lékařství. Praha.*
- Kořenský, J. L. 1997: Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích. Praha.*
- Kremer, B. P. 1995: Stromy. V Evropě zdomácnělé a zavedené druhy. Praha.*
- Machek, V. 1954: Česká a slovenská jména rostlin. Praha.*
- Pejml, K. 1938: Člověk a rostlina. Kytice čarovných rostlin. Praha.*
- Profantová, N. - Profant, M. 2000: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha.*
- Procházková, H. v tisku: Etnobotanika v archivních fondech EÚ AV ČR. Český lid.*
- Rubcov, V. G. - Beneš, K. 1985: Zelená lékárna. Praha.*
- Šmíd, M. 2002: Průvodce odbornými názvy rostlin. Praha.*
- Václavík, A.. 1959: Výroční obyčeje a lidové umění. Praha.*

Objev roubeného domu s jádrem z konce 17. století v Kunčicích u Letohradu

Petra Vychytilová

První zmínka o Kunčicích je datována rokem 1292, kdy je ves, nazývaná Cuncendorf, věnována Václavem II. zbraslavskému klášteru. Jméno vsi prošlo několikerou proměnou, v roce 1358 figuruje v písemnostech pod názvem Cuncendorff a v roce 1493 již jako Cuncendorf. Německým ekvivalentem, užívaným až do počátku 20. století, bylo označení Kunčitz. Samotný název je pravděpodobně odvozen od německého osobního jména Kunrát – Kunz – Kunc.¹

Kunčice patří do území osídleného ve 13. století pod vlivem vnitřní kolonizace podněcené Přemyslem Otakarem II., který propůjčil půdu pohraničních lesů (pralesů) kolonistům. Literatura označuje tuto etapu za vrcholnou kolonizaci, i když s prvky rané kolonizace.² Osídlování postupující z Ústí nad Orlicí po pravém břehu Tiché Orlice směrem na Lanškroun bylo podle I. Lutterera německé.³ Kunčice měly ve svém počátku velký význam, neboť zde již roku 1349 stála fara.⁴ Na rozdíl od okolních lesních lánových vsí získala obec poněkud odlišnou podobu zástavby. Jednalo se o jednořadovou ves s pásovou plužinou nenavazující přímo na usedlosti a rozkládající se v mírně svažitém terénu jižně od zástavby. K této dispozici přispělo i to, že se rozprostřela podél břehu Tiché Orlice.

Prvním známým majitelem lanšpersko-lanškrounského panství byl Vilém z Drnholce. Jeho jméno se ve spojení s državou panství objevuje od roku 1249. Majetkem lanšperského panství byla ves až do 16. století, ale pravděpodobně před rokem 1565 přešla do majetku rodu Strachotů z Orlice, neboť v roce 1565 jsou Kunčice zmíněny jako

¹ Viz Profous, A.: Místní jména v Čechách II. Praha 1949, s. 442.

² Viz Sedláček, A.: Hrad, zámky a tvrze království českého. Díl 2. Praha 1882.

³ Lutterer, I.: Místní jména a osídlení v povodí obou Orlic. Listy Orlického muzea, č. 4, Choceň 1966. Otázce osídlování oblasti povodí obou Orlic se nejnověji věnoval Musil, F.: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Ústí nad Orlicí 2002. Uvádí, že Lanšpersko bylo nejprve osídleno českým živlem a až od 13. století přichází německé obyvatelstvo.

⁴ Viz Musil, F., c. d., 2002, s. 140.

součást majetku orlického statku při jeho prodeji Burjanem Strachotou z Kralovic císařskému radovi Sudovi z Řeneč. Roku 1650 zakoupil Adam Vitanovský, manžel Anny Sudové, která byla po svém otci majitelkou Orlice, Kyšperk. Poté vrchnost přesídlila na zámek do Kyšperka a v budově Orlického dvora sídlila pouze administrativa.⁵

V roce 1950 byly Kunčice začleněny pod společnou správu spolu s dalšími obcemi. A tak vznikl, sloučením Orlice, Kunčic, Rotneka, Jankovic a Kyšperka v jeden celek, Letohrad.

Zajímavým informačním zdrojem je také vývoj počtu obyvatel obce. Podle přiznání víry bylo v roce 1651 v obci 112 obyvatel a 29 rodin. Podle Berní ruly z roku 1654 se v obci nacházelo 14 sedláků, 4 chalupníci a 9 zahradníků. Josefínský katastr z padesátých let 18. století uvádí 73 usedlostí. V roce 1785 je v Kunčicích shledáno 68 popisných čísel a 450 obyvatel. V roce 1836 se už uvádí 126 popisných čísel a 823 obyvatel, v roce 1845 se počet obyvatel zvýšil na 921 a v roce 1850 na 1044 osob. V roce 1890 už bylo zaznamenáno 160 popisných čísel, ale v případě obyvatelstva došlo k mírnému poklesu na 889 osob. Při sčítání lidu v roce 1921 měla obec 924 obyvatel ve 163 domech, v roce 1950 pouhých 742 obyvatel ve 169 domech a v roce 1970 se počet osob zvýšil na 887 obyvatel ve 187 domech.⁶ Z uvedených čísel je patrné, že se tato městská část stále rozrůstá.

Nyní přistoupíme k průzkumu domu. Podle archivních pramenů bylo možné dohledat jednotlivé majitele domu. V purkrechtních knihách pro Kunčice, uložených ve Státním oblastním archivu v Zámrsku,⁷ pro zahradníky a chalupníky bylo možné dohledat záznamy od roku 1615 až do roku 1877. Kromě jmen se jako další zajímavé informace objevovaly i výčty majetku náležejícího k chalupě,

⁵ Více k regionální historii viz Šůla, J.: Počátky osídlení toku Divoké Orlice. Část 3. Panorama 10. Dobré 2002, s. 17-28; Adamec, S. - Moravec, V.: Historie statku orlického a vsí Orlice a Kunčice. Letohrad 1996; Dvořák, R.: Historický vývoj Ústecka do r. 1848. Listy Orlického muzea 2-3. Choceň 1969, s. 69-88; Šůla, J.: K problematice studia dějin osídlení a pohybu národnostní hranice v Orlických horách. Listy Orlického muzea 2-3. Choceň 1969, s. 89-120.

⁶ Chalupa, A. – Lešková, M. – Nuhlíček, J. – Rajtoral, F.: Tereziánský katastr český 1. Rustikál kraje A-CH. Praha 1984, s. 257-259.

⁷ Viz SObIA Zámorsk, Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, kniha č. 176, 12035, 12036.

různé poznámky ke stavu budovy a dědické podíly. Vedle záznamu o změně majitele jsou v purkrechtních knihách uváděny i povinnosti a poplatky uvalené na hospodářství, dědické podíly, hmotné vybavení domu, úroky, výměra pozemků a další zajímavé údaje. Ovšem ne každý záznam je takto bohatý.

Další neocenitelnou pomůckou při bádání po původních majitelích usedlosti je publikace Stanislava Adamce „Orlické a kunčické usedlosti a jejich obyvatelé v průběhu čtyř století“, ve které jsou jednotliví majitelé vypsáni až do současnosti.⁸ Autor navíc přináší i osobní údaje majitelů a celé rodiny vyhledané v matrikách, rodných listech a v dalším genealogickém materiálu. S. Adamec ve zmiňované publikaci uvádí i vývoj číslování domů. Proto nebylo obtížné vystopovat studovaný objekt v purkrechtních knihách. Nejprve totiž figuruje bez domovního čísla, později dostává číslo 53 (od roku 1797 pod vlivem tereziánských reforem) a od blíže nezjistitelného data již figuruje pod číslem 93.⁹ Toto číslo následně přešlo na objekt postavený v sousedství v 80. letech 20. století a sledovaný dům ztratil domovní číslo. Nyní již figuruje jen jako hospodářský objekt.

Chronologický přehled majitelů

První prameny doložený majitel zahradnické chalupy je Jan Holešovský, který ji roku 1615 kupuje od Martina Holešovského, svého otce.¹⁰ Zde je Jan Holešovský uveden jako tkadlec. Své povolání však pravděpodobně opustil, neboť v dalším záznamu je uváděn jako sládek.

V roce 1646 kupuje chalupu Martin Faltus od Jana Holešovského, sládka. Stanislav Adamec udává, že majitel narozený roku 1609 pocházel z nynějšího čp. 52 a posléze se přestěhoval na čp. 78.

⁸ Viz Adamec, S.: Orlické a kunčické usedlosti a jejich obyvatelé v průběhu čtyř století. Díl 2 – Kunčice. Letohrad 2000, s. 175-176.

⁹ Na mapách stabilního katastru je pozemek i chalupa označena pod číslem 93. Děkuji tímto za laskavé zapůjčení kopií map stabilního katastru panu Eduardu Novotnému z Kunčic.

¹⁰ Celé znění zní: *1615 Jan Holešovský jinak tkadlec za přítomnosti rychtáře a konšelů vsy Kunčicích koupil zahradu od Martina Holešovského syna za sumu 51 kop míšeňských. Zaval Jan tkadlec syn sumu 5 kop míš.* SOBIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní kniha Kunčic - zahradníci a chalupníci, kniha č. 12035.

Chalupu koupil za 70 kop míšeňských. Jeho manželka se jmenovala Zuzana (*1611) a děti: Kateřina (*1633), Maryana (*1639), pravděpodobně jich však bylo více.¹¹

Roku 1658 se majitelem domu stává Jan Suchomel, který ji koupil za 70 kop míš. od Martina Faltuse. Nejprve složil částku 7 kop míš.¹² a pak postupně za několik let vyplatil celý obnos.

Další majitel, podle S. Adamce, vyměnil objekt v roce 1667 za své původní obydlí. Václav Vondra, dříve šafář v Orlici, vyměnil svou dřívější chalupu v Poříčí proti orlickému dvoru za panské pole na Krchově, ustoupené chalupě v Kunčicích za 50 kop míšeňských.¹³ Ovšem purkrechtní kniha ukrývá záznam podle kterého chalupu zakoupil od Jana Suchomela za 50 kop míš. a na chalupě ještě vážly určité pohledávky. Z dalšího záznamu vyplývá, že po něm zůstalo šest dětí: Ludmila, Kateřina, Magdalena, Václav, Adam a Jan.¹⁴

Roku 1696 kupuje objekt Jiří Poláček, narozen v Nekoři, od Václava Vondry za 50 kop míš.¹⁵ U tohoto záznamu je v purkrechtní knize ještě jeden cenný odkaz, a to na první datovanou ale blíže

¹¹ S. Adamec uvádí, že chalupu koupil za 20 kop míš., ale v purkrechtní knize je zápis svědčící o 70 zlatých. Zápis v purkrechtní knize začíná: *Martin Faltus Letha 1646 koupil chalupu od Jana Holešovského sládka za sumu 70 kop míš. Zadal 2 kopy co jest Jan Sladek sebu přijal.* Viz SOBIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, kniha č. 12035. Viz Adamec, S. c. d. 2000, s. 175.

¹² Viz SOBIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, kniha č. 12035. Zápis začíná: *Jan Suchomel L. P. 1658 koupil chalupu Martina Faltusa za sumu 70 kop míš. Zaval 7 kop kteréžto prodávající k sobě přijal.* Podle rozepsaných splátek splácel až do roku 1670 vždy po 1 kopě.

¹³ Tuto informaci uvádí S. Adamec, c. d. 2000, s. 175. Ovšem záznam v purkrechtní knize říká, že chalupu koupil.

¹⁴ Viz SOBIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, kniha č. 12035. Znění zápisu začíná slovy: *Waclaw Wondra 1667 koupil chalupu po nebožtíkovi Janovi Suchomelovi za sumu 50 kop míš...*

¹⁵ SOBIA Zámrsk: VS Kyšperk, Purkrechtní kniha Kunčic – zahradníci a chalupníci, kniha č. 12036. *„Jiřík Poláček 1699 28 Octobra koupil chalupu zahradnickou do práva po nebožtíkoj Waclawoj Wondrovi za Summu 50 kop míš. Ztoho naopravě staveniska se daly 10. Zaval 5 kop míš. kteréžto na dluhy jeho Wondroj obraceny jsou. Doplatiti zůstává 35 kop míš. který sirotkům poněm pozůstalým patří. Ouroky placeny po 2 až do zaplacení. Přídavkem sekera, 1 motyka, 1 stůl, 1 slepice, 1 vůz?, Rozdíl po jeho Waclawovi Wondrovi wynachází se spravedlnosti 35 kop a ty se dětem po něm pozůstalým dají.“*

neznámou stavební úpravu. Jeho manželkou byla Dorota Mikulová z Verměřovic.¹⁶

Franz Poláček (1714-1777) koupil chalupu v roce 1738 od svého otce za 50 kop míš.¹⁷ Jeho manželkou byla Anna Koblížková (1710 - 1773), ale podle svatebních protokolů jí byla Anna Hofmanová z Jankovic.¹⁸ Snad se mohlo jednat o druhou manželku.

Roku 1771 koupil Václav Poláček (*1747) chalupu od otce za 50 kop míš. Jeho manželkou byla Anna Krejsová z Orlice (*1749) a spolu měli několik dětí: Josefa (*1772) – na čp. 92, Antonína (*1774), Františka (*1776), Jana (*1781), Annu (*1788) a asi i další.¹⁹

Již roku 1797 koupil František Poláček (*1776), syn Václava Poláčka, chalupník a tkadlec, za 90 zl. chalupu i s pozemky. Výměra pozemků je udána v purkrechtní knize takto: grunt měl 2 jitra, k nim se ještě řadilo 313 sáhů polí a 628 sáhů zahrady.²⁰ S. Adamec uvádí, že chalupu F. Poláček přestavěl. Bohužel se mi nepodařilo tento údaj v pramenech ověřit. Za manželku měl Annu Suchomelovou z čp. 70 (*1777). Narodili se jim: Terezie (*1802), Anna (*1804) provdaná za Josefa Šafáře z čp. 75, Josef (*1806), Jan (*1808), Barbora (*1808), František (*1813), Antonín (*1817) a asi i další děti.

1835 Antonín Poláček (1817-1886) koupil chalupu od otce za 300 zlatých ve stříbře. Jeho manželkami byly Kateřina Motyčková z čp. 124 (*1830), sezdáni byli v roce 1850, a Marie ? z Lanšperka (*1834). Děti měli mnoho: Jan (1852-1871), Josef (*1860), Antonín (*1862), Petr (*1864), Anna (1854-1930), Marie (1858-1914), Terezie (1869-1930) a Alois (*1873). V purkrechtní knize jsou poprvé uvedeny požadavky patřící k výměnku:

„2/ Prodávající otec Franz Poláček wte same chalupě si wimiňuje hospodařit do sve libosti a po vyhospodaření wte same chalupě switlo

¹⁶ Viz Adamec, S. c. d. 2000, s. 175.

¹⁷ SObIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, knihy č. 12036 a 176.

¹⁸ Viz Adamec, S. c. d. 2000, s. 175.

¹⁹ Viz Adamec, S. c. d. 2000, s. 175. Dále také viz SObIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, knihy č. 176.

²⁰ SObIA Zámrsk: Fond VS Kyšperk, Purkrechtní knihy Kunčic – zahradníci a chalupníci, knihy č. 176.

a teplo, pak 2 měřice ertepli sazet a 1 čtverec llineho semene syti do obouch smrti.

3/ Otec kupujícímu synu za jeho diedický podíl ktéto chalupi přidává wolné nářadí to jest 1 wuz, 1 pluh ze železa, 1 hák a 1ny krávy (háky?).”²¹

Dále se vypočítávají robotní povinnosti a úroky na chalupě.

Roku 1874 koupil Antonín Adamec z čp. 91 (1835- 1918), syn Jana Adamce a Barbory zvaný “Lískový”, s manželkou Rozálií Schmeiserovou (1869- 1911) chalupu za 2500 zlatých rakouské měny. Jejich dětmi byli Jan (*1862) žijící v Červeném Víře, František (*1864) z Lukavice – jeho manželkou byla Anna (*1873 v Čermné), Františka (*1884) sezdána v roce 1904 s Josefem Faltusem z čp. 81 a Rozálie (*1887) žijící na Orlici v čp. 47.

V roce 1908 chalupu získal Václav Adamec, syn (1881- 1934), za 14.400 K. Za manželku měl Marii Klekarovou z Čermné (1884- 1954). O jejich dětech uvádí S. Adamec toto: František (*1908) a žijící v Kyšperku, Jan (*1912), Marie (*1914) provdaná v Rychnově nad Kněžnou, Václav (*1916) žijící v Jakubovicích a Matylda (*1922) provdaná do Hradce Králové.

Posledním majitelem byl od roku 1939 Jan Moravec (1912- 1988), syn Václava Adamce. Za manželku měl Marii Mertovou z Čermné (1913- 1974). Svatbu měli v roce 1939. Jejich děti žijí v domě postaveném vedle původní chalupy kromě syna Jana (*1940). Karel (*1942) a Miroslav (*1946) tedy žijí na nynějším čp. 93. K chalupě patří 4,2 ha pozemků a od roku 1988 je ponechána v původním stavu, neobydlená a bez domovního čísla. Původní číslo se přeneslo na nové stavení postavené hned vedle.

Rozbor konstrukce domu

V obci je dosud zachováno několik původních usedlostí chlívniho (komorovo-chlívniho) typu místní podorlické formy²² orientované okapovou stranou k ulici. Většina z těchto domů je

²¹ Tamtéž

²² Viz Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. Encyklopedie. Praha 1983, s. 166. Heslo podorlický dům.

postavena z vepřovic nebo cihel. Celoroubený objekt se kromě zkoumaného domu na katastru Kunčic pravděpodobně již nedochoval, přestože do mapy stabilního katastru byla většina v té době mapovaných objektů zanesena jako dřevěná. Také je na zmíněné mapě jasně vidět, že převládala okapová orientace většiny domů.

Zkoumaný objekt, orientovaný okapovou stranou ke komunikaci, má ve štítové stěně dvě nestejně velká okna situovaná asymetricky ke středové ose štítu. Menší okno je čtyř tabulkové (70 x 70 cm) a větší okno je složeno ze šest tabulí skla (100 x 70). Štít s podlomenicí je ozdobně obedněn a olištován a bude podrobněji popsán v oddíle věnovaném konstrukci střechy.

Do domu, do jeho obytné části, vedou dva vstupy – ze severní strany od cesty a z jižní strany, krytý podsíní. Na severní straně je vstup do výšky šesti trámů, přičemž horní průběžný trám vstupního otvoru má obloukovitou profilaci. Do toho trámu jsou začepovány silné, k němu kolmé trámy – veřejí. Horní dveřní trám tak vytváří zdobný sedlový portálek s výběžkem. Do dalšího trámu nade dveřmi je vyříznut malý čtvercový otvor – odvětrávací okénko – nyní zčásti zakrytý popisným číslem. Vlastní dveře jsou truhlářsky sestaveny z jednotlivých prken. Plocha dveří je za pomoci jemných zářezů rozdělena na dvě poloviny, které tvoří vlastně dva obdélníky s vykrojenými rohy. Ozdobné kování kliky sloužilo jako dekorace, protože se dveře zjevně nikdy nezamykaly (pokud nebyl užíván jiný mechanismus). Chybí totiž otvor pro klíčovou díрку.

Podél celé severní stěny je dochován, nyní již rozpadlý, kamenný násep v šíři 1 m.

Dům je rozdělen síní na obytnou a hospodářskou část, ovšem obě části kryje společná střecha. Stěny domu jsou roubené z 9–10 silných zhraněných trámů, které jsou na rozích přeplátované na tzv. rybinu nebo, v případě posledních tří horních trámů, vybíhají v zhlaví, stejně jako trámy vnitřních příček domu (jak obytné tak i hospodářské části). Část srubu (obytná část a chlév) je položena na kamenné podezdívce, pouze stěny stodoly leží volně na drnu a pod severním rohem stodoly je položen kámen.

Stěny obytné části jsou sroubeny ze silných trámů, mezery mezi nimi jsou vymazány hlínou s plevami a tato směs je upevněna kolíčky. Tento technologický postup je dobře patrný na stěně společné pro

stodolu a chlév. Stěny uvnitř obytných prostor jsou ještě navíc pobyty rákosím a obíleny. Vnější stěny obytné části domu pobité latěmi, jak je vidět z bližšího pohledu na roh severní štítové stěny, kde pod odpadnou vápennou omítkou vysvítá trám s přibitou latí, kryje silná vrstva vápna. Na některých místech je pod odpadávající omítkou patrna dřívější světle modrá. Stěny chléva jsou pouze obílené a stodola je ponechána bez úpravy.

Na rozích obytné části domu směřující k cestě je dobře patrný konstrukční prvek vypuštěného zhlaví, které je omazáno silnou vrstvou hlíny a vápna na štítové a severní stěně. Jednotlivé trámy nejsou na první pohled patrné a tvoří jakési hranolovité útvary vyběhající ze stěny. Je zajímavé, že zhlaví na jižní straně domu není omazané ale pouze zabílené. Z toho by se dalo usuzovat, že ona omazávka mohla mít ochrannou funkci (bránit dřevěnou konstrukci proti povětrnostním podmínkám a ohni), vytvářet iluzorní představu zděného domu, ale mohla být vytvořena také jako součást reprezentativní podoby části domu směřující ke komunikaci.

Pod jednou třetinou obytné části se nachází kamenný zaklenutý sklep. Vstupní otvor krytý zvedacím poklopem se nachází ve „staré kuchyni“ a půdorys sklepa je shodný s půdorysem „setničky“ nad ním. Do sklepa, jehož stěny a zaklenutý strop jsou vystavěny z kamene, vedou kamenné schody ze „staré kuchyně“. Ve stěnách, přibližně v polovině jejich výšky, jsou protilehle k sobě zahloubeny čtvercové otvory, stejný otvor je také v čelní stěně. U stropu severní stěny sklepa byl zhotoven malý otvor sloužící původně, podle slov nynějšího majitele M. Adamce, jako propadliště pro brambory. V době průzkumu už byl utěsněn hadry a ve sklepě se údajně již několik let nic neskladuje.

Vlastní obytná část zaujímá přibližně jedni třetinu domu a je rozdělena na tři místnosti. Jedná se o větší místnost zvanou světnice, menší „setničku“ a komoru, pro kterou se užívá označení „stará kuchyň“. Údajně se ve „staré kuchyni“ vařilo na kachlových kamnech.²³ Prostor je však velmi malý na kachlová kamna, ta jistě stála ve světnici. Protože se v ústní tradici zachovalo označení „stará kuchyň“ domníváme se, že se zde nacházela tzv. černá kuchyň. Z ní se

²³ Podle sdělení Zdeňky Moravcové dne 17. 7. 2003.

pravděpodobně mohla obsluhovat kamna stojící ve světnici.²⁴ Místnost má velmi vysoký povalový strop dosahující do výše 300 cm. Strop ani stěny nejsou omazány hlínou, pouze v mezerách mezi trámy je vložena mazanina. Ta byla také následně obilena spolu se spodní částí stěny (do výše cca 150 cm). V severní stěně je vyříznuto malé zasklené okénko v šíři přes dva trámy. Trámy vnitřních příček se dotýkají konstrukce otopného zařízení, nyní komína, ve které jsou dvířka do komínové šachty.²⁵ Místnost má sníženou podlahu oproti zbylé části obytného domu, takže se do ní vstupuje po třech schůdcích, jak ze síně, tak i ze světnice. Z původního zařízení se zachovala pouze kredenc z přelomu 19. a 20. století.

Světnice i setníčka jsou již mnohem nižší, stěny dosahují výšky 230 cm. Světnice je opatřeny dvěma okny na jižní straně a jedním oknem na východní štítové straně, ze světničky vede okno na sever ke komunikaci jedno okno na jih. Ve světnici jsou okna čtyřtabulová, ale ve světničce už se šesti tabulemi skla.

Obě místnosti jsou zakončeny záklopovým stropem zhotoveným z prken kladených střídavě přes sebe a natřených hnědou barvou. Ovšem při pohledu na konstrukci stropu přístupnou z půdy se strop nad světnicí, světničkou, „černou kuchyní“ a chlévem jeví jako povalový. Protože nelze konstrukci rozebrat, je možné, že jsou kuláče

²⁴ Viz Škabrada, J.: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha 1999, s. 36-39. Pokud tedy černá kuchyně po postavení kachlových kamen vytápěných ze světnice přestala plnit svůj účel, mohl vzniknout přepažením další prostor, dnešní světnička. K otázce topenišť ve východních Čechách se vyjadřují také L. Štěpán a J. Vařeka. V knize Klíč od domova uvádí, že kamna byla nazývána pec nebo prsková pec a obsluhována byla v prostoru černé kuchyně na konci síně. Poznávají, že se tento typ kamen rušil až mezi lety 1850 - 1870. Viz Štěpán, L. – Vařeka, J.: Klíč od domova. Hradec Králové 1993, s. 119-121.

²⁵ Zajímavou informaci poskytl Eduard Novotný z Kunčic čp. 79. E. Novotný byl v roce 1996 přítomen bourání roubené chalupy čp. 45, při kterém si všiml konstrukce pece. Sděлил, že horní trám příčky mezi síní a světnicí procházel konstrukcí komína a byl celý zčernalý a lehce opálený. Povšiml si také zčernalých kamenů, pravděpodobně od ohně a popela, které odkryl na základech pece. Domníváme se, že se mohlo jednat o relikv topeniště černé kuchyně. Toto sdělení je velmi zajímavé, protože dům čp. 45 pocházel podle archívních pramenů ze stejné doby jako čp. 93. Podle purkrechtní knihy stál již před rokem 1638. Na základě sdělení E. Novotného se domnívám, že trámy tvořící horní část stěny mohou být hlouběji zapuštěny do konstrukce komína či jí cele procházet. Výzkum 10. 8. 2003.

položeny dodatečně na zákloповý strop nebo se dokonce jedná o původní povalový strop.

Z vnitřního zařízení obytné části domu se prakticky nic nedochovalo. Pouze ve světnici stojí vpravo vedle vchodu kachlový sporák a nad ním visí bidlo na odkládání šatstva. Ve světnici se dochovala kredenc ze 30. – 40. let 20. století, dvě postele pod okny a stůl se čtyřmi židlemi uprostřed místnosti. Nad okny jsou rozvěšeny barvotiskové obrázky svatých, svatební fotografie, křížek a hlavičky jelínků. Podlaha ve světnici a světničce je tzv. palubová krytá linoleem.

Průchodná síň je komunikační spojnici mezi chlévem, světnicí a „starou kuchyní“. Také z ní vychází schodiště vedoucí na půdu a velmi cenným prvkem je zachované odvětrávací okénko ve velikosti 10 x 10 cm nad severním vchodem do domu. Podlahu síně, která se směrem k severnímu vchodu mírně svažuje, tvoří položené a hlinou vyspáované velké kusy kamene. Vzhledem k nerovnosti podlahy vznikl velký rozdíl mezi výškou jižní (230 cm) a severní stěny (cca 290 cm). V síni je patrný zbytek zděné pece, která stávala ve světnici, nyní z ní zbyla pouze část tvořící pomyslné L – část stěny světnice spojená s nynějším komínem – a podpírající příčky obytné části.

Ze síně se dá vstoupit dveřmi do světnice, chléva a staré kuchyně. Vchody do chléva, staré kuchyně, ke komunikaci i na opačnou stranu domu jsou zhotoveny stejně – veřeje vzepřené v trámech – a mají i stejné rozměry (výška cca 160 cm). Dveře složené z prken visí na pantech. Oproti nim vchod do světnice je stejný jako vchod do setničky, tedy vyšší a jeho konstrukce je odlišná. Dveře jsou nasazeny na dveřní rám, zárubeň vložena do dveřního otvoru.

Do chléva vedou dveře ze dvora ale také dvojce ze síně, přičemž ze síně se vchází pouze dveřmi naproti světnici. Na vybetonované podlaze jsou v zadní části, v místě ustájení dobytka, ponechány kuláče. U severní stěny s malým odvětrávacím okénkem stojí pískovcový žlab dlouhý takřka přes celou šířku chléva. Stropní průvlak podpírají tři podpěrné sloupky v zadní části chléva. Prostor rozdělený na několik kójí pro ustájení dobytka (krávu, prase a ovce) má vybíleny stěny a strop. Do výše 0,5 m byly roubené stěny v pravém rohu u vchodu ze dvora omítnuty silnou vrstvou mazanice.

K domu patří další hospodářská prostora – stodola se dvěma vchody. Do podélně průjezdné stodoly se vjíždělo velkými

dvoukřídlymi vraty zavěšenými v kovových okách nebo vcházelo nízkými dveřmi od komunikace. Způsob vytvoření dveřního otvoru odpovídá dveřím do chléva a do síně – veřeje vzepřené v trámech. Trámová roubená konstrukce není obílena ani omazána, proto je konstrukce dobře viditelná. Tak jsou dobře patrné trámy se zdánlivě nelogickými zářezy a poslední dva trámy pod stropnicí na severní straně stodoly s ponechanými zbytky kůry. Tyto detaily by mohly svědčit o jejich dodatečném umístění. Zda se tak stalo z důvodu nutné opravy nebo změny podoby stodoly, to dnes není možné zjistit. Sice působí konstrukce zapuštěného vjezdu²⁶ poněkud chaoticky, v archívních pramenech se o stodole nehovoří, a proto nelze říci, zda k domu patřila vždy nebo byla přistavěna. Typ stodol se zapuštěným vjezdem je rozšířen také na Rychnovsku a na území od Českomoravské vrchoviny.²⁷ Uvnitř stodoly je vytvořen, přepažením po délce roubenou stěnou s „oknem“, úschovný prostor pro slámu tzv. přístodůlek. Stodola je otevřená do krovu, nemá strop.

Ke stodole je na jižní straně vlevo vedle vrat přistavěn přístavek, sloužící údajně jako kurník a ochrana pro husy, opatřený malými deskovými dvířky. U západního štítu se nachází na zemi dva velké pískovcové kameny, které tvořily, podle svědectví majitele, část žentouru.²⁸

Na západní štítové straně je zachován relikt ochranných šindelů přibitých ke stěně zvenčí. Pod nimi se skrývají malé čtvercové otvory vyříznuté mezi dvěma trámy ve velikosti 12 x 15 cm v západní štítové straně stavby.

²⁶ Zapuštěnému vjezdu se podle kronikářských záznamů říkalo „na babu“. Viz SOKA Ústí nad Orlicí, Mezifondová sbírka kronik, Kronika obce Rybná nad Zdobnicí, č. knihy 738.

²⁷ K vývoji stodol viz Baláš, E.: K problému vzniku a vývoje stodoly se zvláštním zřetelem k polygonálním stodolám v českých zemích. Český lid 57, 1970, s. 5-15. Dále Štěpán, L. – Vařeka, J., c. d. 1991, s. 151 – 153. Štěpánek, L.: Vývoj stodol v širší oblasti Královéhradecka a Orlických hor. VPČZM 1965, s. 133.

²⁸ Informaci sdělila Zdeňka Adamcová i syn majitele Miroslav Adamec 17. 7. 2003.

Jižní stranu domu chrání vybetonované a obedněné zápraží se záchodovou budkou nad hnojištěm.²⁹ Zápraží bylo kryté také přetaženou střešou a na zimu se okolo oken světnice navršila hromada chrástí a polínek. Dodnes je dochována hranička dosahující pod okna. Před štítovou stranou je zachovaná malá zahrádka s několika ovocnými stromy. Tato zahrádka je patrná také na mapě stabilního katastru.

Při pohledu na celkovou siluetu domu je patrné, že za výrazný konstrukční prvek lze považovat zděný komín. O jeho stěny se opírají vnitřní příčky obytné části domu, konkrétně stěna oddělující obytnou část od síně a příčka uvnitř obytné části mezi světnicí, setničkou a „starou kuchyní“. Konce jednotlivých trámů jsou zazděny přímo do cihlové a kamenné konstrukce komína. Nepřímo tedy komín udržuje výšku střešy nad obytnou částí domu. U hospodářské části objektu je patrné prohnutí střešní konstrukce, způsobené sesedáním srubu v závislosti na absenci pevných základů, ale také pod tíhou eternitové krytiny přibité na šindel. Eternitové tašky chrání také podlomenici. Konstrukční spoj mezi komínem a roubenou stěnou je dobře patrný ve staré kuchyni.

Konstrukce střešy spočívá na stropnicích s ozdobně seříznutými hranami, přesahujících stěnu o cca 50 cm. K přečnivajícím stropnicím je pomocí dřevěného kolíku přichycena okapová vaznice, a ta už drží střešní konstrukci krokrového krovu – hambálkový nebo ránkový (osazení krokve do výměn nad pozednicí).³⁰ Krokve jsou od sebe vzdáleny cca 300 cm a spojené latěmi, na které se upevnila střešní krytina. Původní, ještě zachovanou krytinou, byl šindel.

Oba zasunuté štíty zakončuje okapová stříška – podlomenice chránící stěnu domu proti zatékání vody.³¹ Štít obytné zčásti zasunutý za štítovou stěnu je pokryt ve středové ploše svislým bedněním,

²⁹ Viz Štěpán, L. – Vařeka, J., c. d. 1991, s. 102. Dále také Štěpánek, L.: Lidové stavitelství Orlických hor ve vztahu k sousedním krajinám. In: Orlické hory a Podorlicko 5, 1973, s. 161.

³⁰ Viz Frolec, V. – Vařeka, J., c. d. 1983, s. 105 - 107. Heslo krov, krov hambálkový.

³¹ Viz Štěpánek, L.: Regionální formy ozdobných lomenic v Československu a jejich problematiky. Český lid 57, 1970, s. 141 - 148. Že vzepřené skládání bylo běžné na území Orlických hor potvrzuje v další práci. Viz Štěpánek, L., c. d. 1973, sv. 5, s. 157.

Jednotlivé spáry jsou přelištovány a od této středové plochy ubíhají šikmo vzhůru další přelištovaná prkna – tzv. vzepřené skládání. Střešní latě kryje nezdobené okřídílí. Ve středové svislé ploše východního štítu jsou nad sebou vyříznuta dvě malá okénka se skleněnou výplní (14 x 20 cm). Ve vrcholu je štít rozdvojen a konec štítu tvoří drobný jehlancový předsunutý štít se svisle přelištovaným bedněním. Zadní štít je zakryt pouze svislým bedněním s přelištovanými spárami mezi prkny. Tento typ štítu je běžný až od 18. století. Proto by mohl souviset s druhou datovanou přestavbou v 80. letech 18. století.

Na závěr by bylo vhodné připomenout vývoj názorů majitele domu na výzkum. Od počátečního popudu k výzkumu popisovaného objektu až k současné fázi výzkumu vedla spletitá cesta. Nejprve se zdálo, že nebude možné navázat kontakt s majitelem domu. Jeho velmi příkré odmítnutí jakéhokoliv přístupu k objektu bylo po několika návštěvách překonáno. Během té doby se podařilo navázat kontakt s dalšími členy rodiny a získat alespoň několik záběrů vnější podoby domu a zaznamenat rozměry. Bohužel se ukázalo, že rodina nevlastní žádnou fotodokumentaci domu. Jako obytná přestala být užívána po smrti Jana Adamce v roce 1988.

Obrat v průzkumu nastal takřka po roce práce, kdy syn majitele Miroslav Adamec svolil k naší návštěvě. Spolu s fotografem rychnovského muzea jsme provedli dokumentaci vnitřní podoby domu, chléva, stodoly, krovu a vybavení domu. Byla pořízena fotodokumentace, nákres vnitřní dispozice a vytěženy informace o užívání objektu.

Protože se na počátku zdálo, že nebude možné objekt shlédnout i uvnitř, nabízel se jako alternativní řešení průzkum archivní dokladů. Tento materiál se ukázal být velmi zajímavý. Díky němu víme o datované přestavbě domu (okolo roku 1696) a majetkových poměrech hospodáře. V literatuře je uveden údaj o přestavbě domu, která musela proběhnout před rokem 1797. K datu této přestavby by se mohly vázat některé výraznější stavební úpravy. Domnívám se, že mohlo dojít k výměně krovu za nižší a úpravě výšky vnitřních prostor případně omítnutí stěn obytných místností.

Při poslední stavební úpravě (v 80. letech 20. století) byla šindelová střecha překryta eternitovými taškami. Při průzkumu domu se nepodařilo objevit vročení stavby na žádném konstrukčním prvku.

Přesto se na základě konstrukční podoby objektu domníváme, že prokazatelně nejstarší částí domu je tzv. stará kuchyň. O její archaičnosti vypovídá výška stropu, způsob jeho provedení a podoba okenního otvoru. S největší pravděpodobností její podoba odpovídá 2. polovině 17. století nebo přelomu 17. a 18. století. Zda sklep zahloubený pod objektem byl již při jeho založení není zatím prokazatelně doloženo archívními prameny, pravděpodobně tomu tak bylo. Jistě byl vybudován jako součást kamenné podezdívky pod domem. V dispozici domu chybí komora. Nyní je takto využíván prostor „staré kuchyně“, ale v podstatě žádný prostor ze stávajících neplnil od počátku tuto funkci. Pravděpodobně jím byla půda. Z půdorysu obytné části domu je zřejmé, že světnička vznikla vydělením z prostoru světnice. O archaičnosti domu dále vypovídá podoba vchodových dveří, zárubeň a zachovalé odvětrávací okénko nad vchodem dveří se sedlovým portálkem.

Předpokládáme tedy, že se jedná o část z původní starší podoby domu. Mohlo by se dokonce jednat spolu se severní částí síně o podobu domu z poloviny 17. století. U dalších místností se podlahy pravděpodobně zvedly nebo došlo ke stavebním úpravám, které vedly ke snížení stropu a výměně otopného zařízení.

Konstrukce stodoly naproti tomu navozuje řadu otázek. Jak již bylo v textu zmíněno, zdá se, že byla podstatně přestavěna nebo připojena k domu později. Nebo byla vystavěna z již jednou použitého materiálu. Snad její podoba souvisí s přestavbou domu na konci 18. století, před rokem 1797.

Při pohledu na dispozici domu je patrný terminologický problém s jejím označením. Prosté pojmenování celé dispozice domu jako komorovo-chlévní či chlévní typ není sto vystihnout celou skutečnost, že se pod stejnou střechou nalézá také stodola. Tímto problémem se odborná literatura nezabývá. Přesto je nutné brát v potaz, že se jedná o obvyklý jev v tradiční zástavbě Žamberecka. Proto bych půdorys označila jako variantu komorovochlévního nebo chlévního typu domu ze Žamberecka s připojenou stodolou se zvýšeným nebo obvyklým vjezdem. Otázkou je datace tohoto typu zástavby a získání dalších doprovodných informací k dané problematice. Jisté však je, že podobu domu ovlivnily výrazné stavební úpravy uvnitř obytné části domu, které musely proběhnout někdy mezi koncem 18. a počátkem 19. století.

Prameny

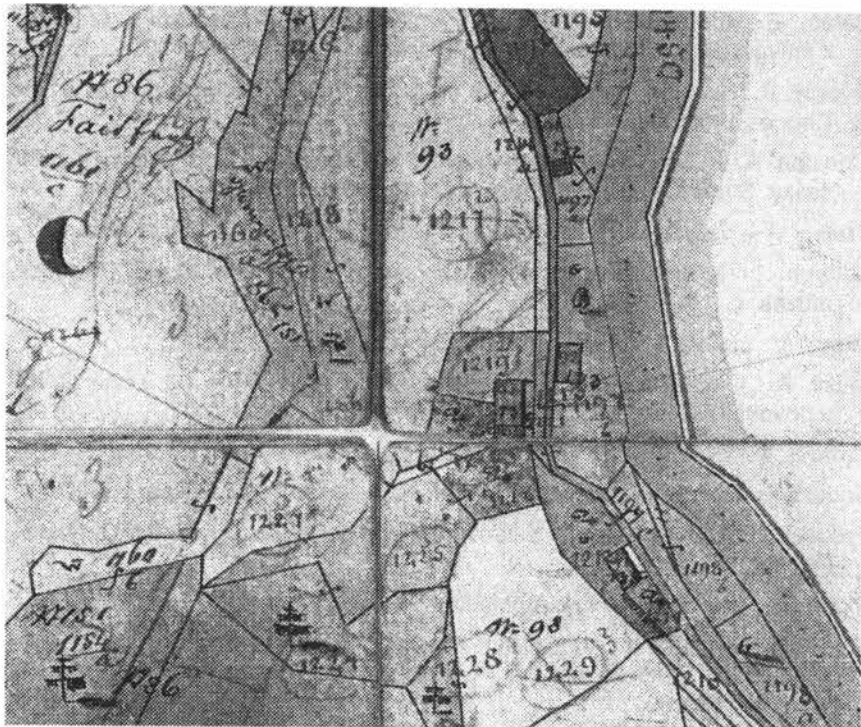
- SOBIA Zámorsk: Velkostatek Kyšperk, Purkrechtní Kniha Kunčic – zahradníci a chalupníci, knihy č. 176, 1235, 12036.
- SOKA Ústí nad Orlicí: Mezifondová sbírka kronik, Kronika Kunčic, kniha č. 547.
- SOKA Ústí nad Orlicí: Mezifondová sbírka kronik, Kronika Rybné nad Zdobnicí, kniha č. 738.

Literatura

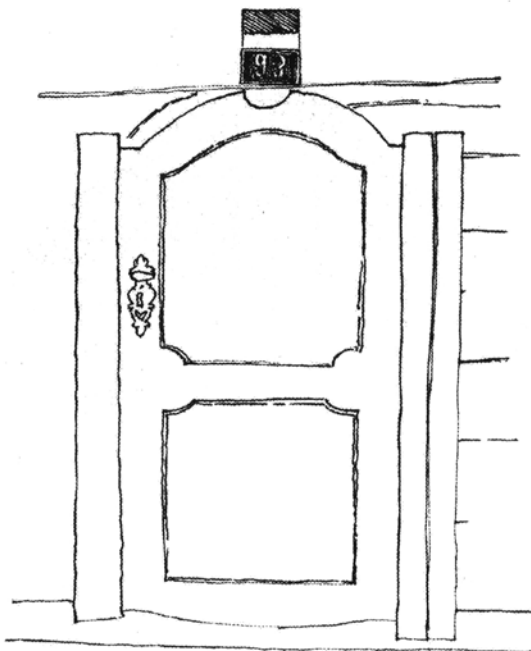
- Adamec, S.: Historie statku orlického a vsí Orlice a Kunčice. Letohrad 1996.
- Adamec, S.: Orlické a kunčické usedlosti a jejich obyvatelé v průběhu čtyř století. Díl 2. Kunčice. Letohrad 2000.
- Baláš, E.: K problému vzniku a vývoje stodoly se zvláštním zřetelem k polygonálním stodolám v Českých zemích. Český lid 57, 1970, s. 5-15.
- Dvořák, R.: Historický vývoj Ústecka do r. 1848. Listy Orlického muzea, č. 2-3, Choceň 1996, s. 69-88.
- Chalupa, A. – Lešková, M. – Nuhlíček, J. – Rajtoral, F.: Tereziánský katastr český. Svazek 1. Rustikál kraje A-CH. Praha 1984, s. 257-259.
- Frolec, V. – Vařeka, J.: Encyklopedie – Lidová architektura. Praha 1983.
- Lutterer, I.: Místní jména a osídlení v povodí obou orlic. Listy Orlického muzea, č. 4, Choceň 1996.
- Mencí, V.: Lidová Architektura v Československu. Praha 1980.
- Musil, F.: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlicí, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy. Ústí nad Orlicí 2002.
- Profous, A.: Místní jména v Čechách II. Praha 1949, s. 442.
- Sedláček, A.: Hrad, zámky a tvrze království českého. Díl 2. Praha 1882.
- Prousek, J.: Dřevěné stavby a lidový nábytek v severovýchodních Čechách. Praha 1895.
- Škabrada, J.: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha 1999.
- Štěpánek, L.: Lidové stavitelství Orlických hor ve vztahu k sousedním krajinám. In. Orlické hory a Podorlicko, sv. 5, Rychnov nad Kněžnou 1973, s. 155-163.
- Štěpánek, L.: K problematice kabřince v Československu. Český lid 55, 1968, s. 223 – 231.

- Štěpán, L. – Vařeka, J.: Klíč od domova. Lidové stavby Východních Čech. Hradec Králové 1991.
- Štěpán, J.: Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů II. Sídla, domy a zemědělské stavby. Zámorsk 1995.
- Štěpánek, L.: K problematice roubeného zemědělského domu s podsíní ve Východních Čechách. Český lid 56, 1969, s. 295-300.
- Šůla, J.: K problematice studia dějin osídlení a pohybu národnostní hranice v Orlických horách. Listy Orlického muzea, č. 2-3, Choceň 1969, s. 89-120.
- Šůla, J.: Počátky osídlení toku Divoké Orlice. Část 3. Panorama 10. Dobré 2002, s. 17- 28.

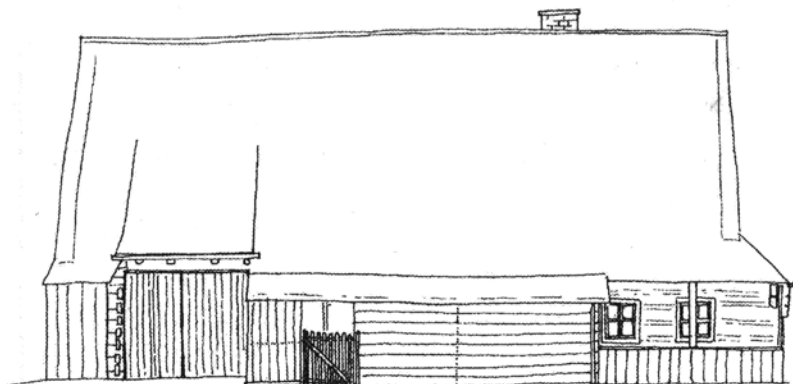
Obrazová příloha

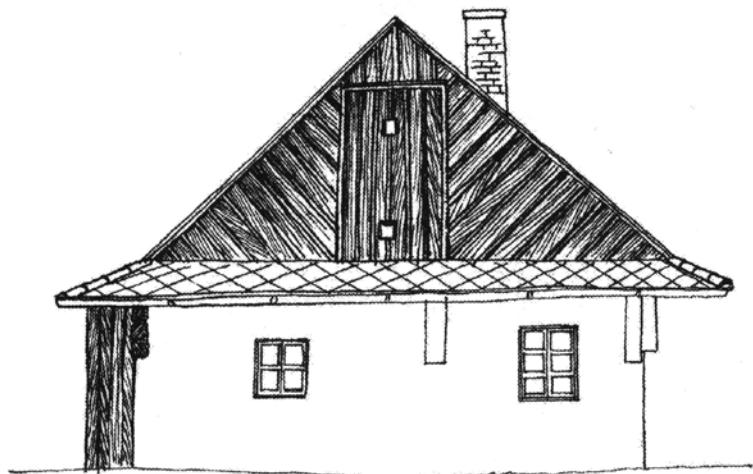
Usedlost čp. 93 na indikační skice stabilního katastru Kunčic (1836)

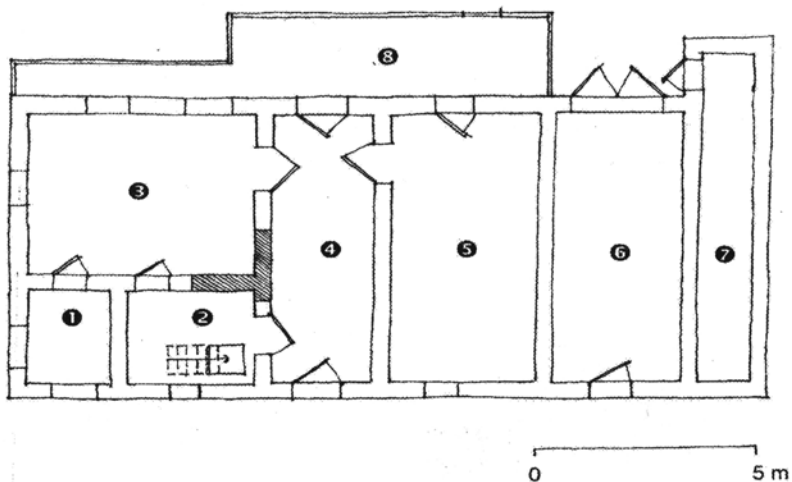
Vstupní dveře se sedlovým portálkem

Jižní okapová strana domu

Východní průčelí domu s obytnou částí

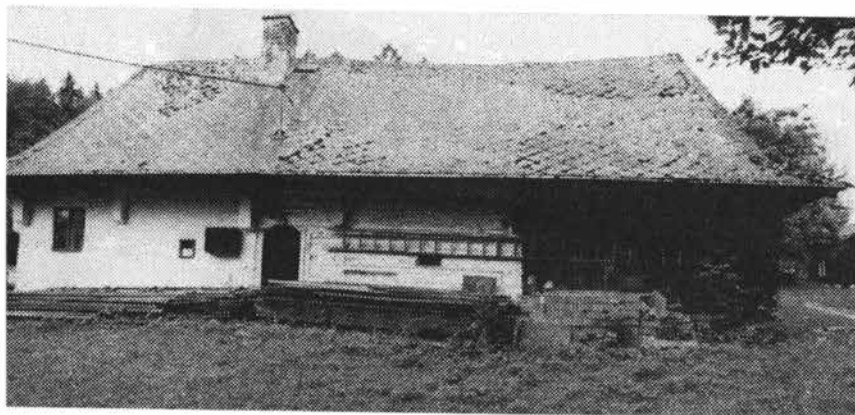
Půdorys domu: 1 – světnička, 2 – stará kuchyně, 3 – světnice, 4 – síň, 5 – chlív, 6 – stodola, 7 – přístodůlek, 8 - zápraží

Celkový pohled od jihu

Celkový pohled od západu s hospodářskou částí domu

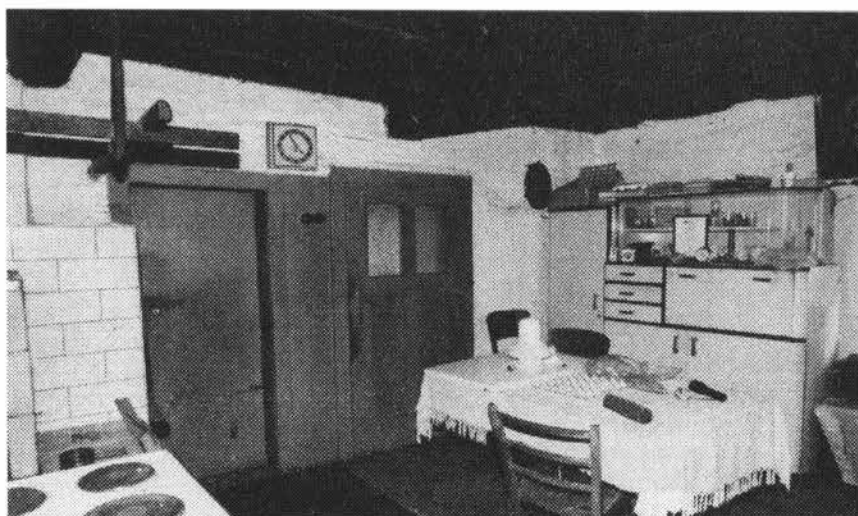
Celkový pohled od severu.

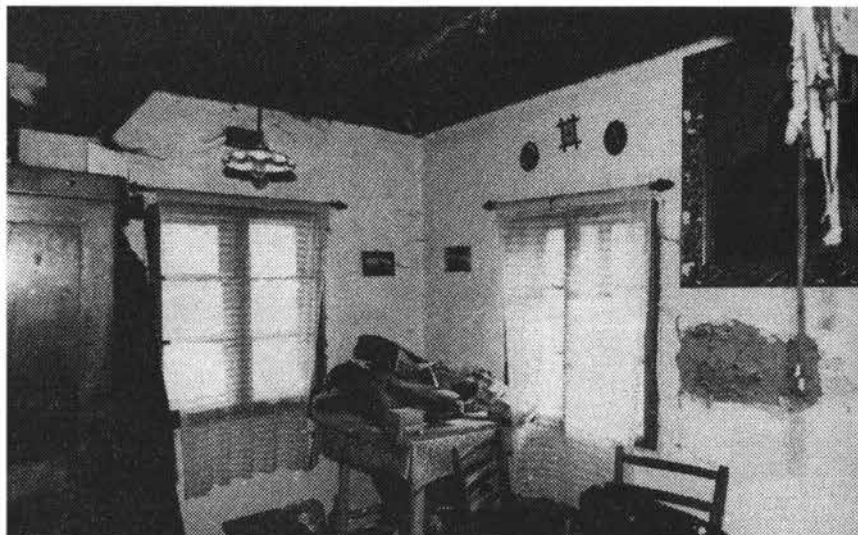
Východní strana domu s obytnou částí

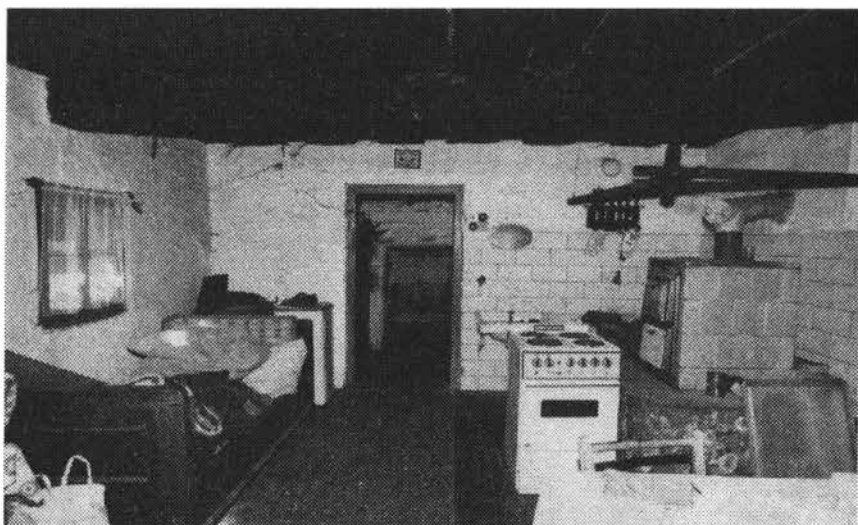
Interiér světnice se záklopovým stropem.

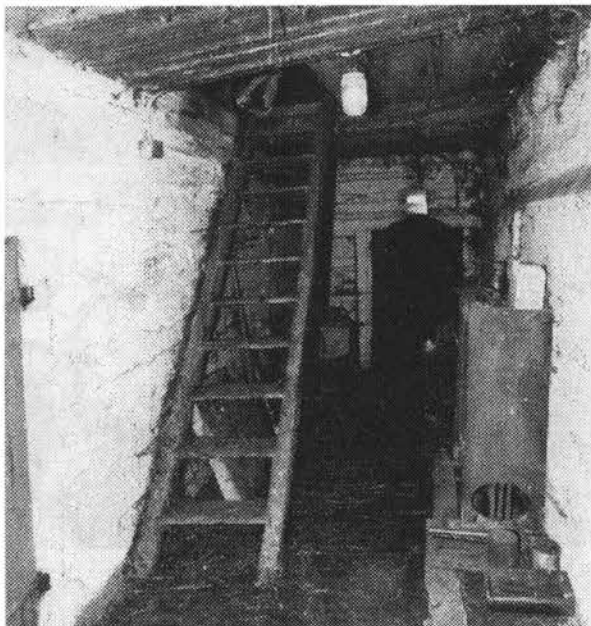
Interiér světnice s dveřmi do staré kuchyně a světničky

Interiér světničky.

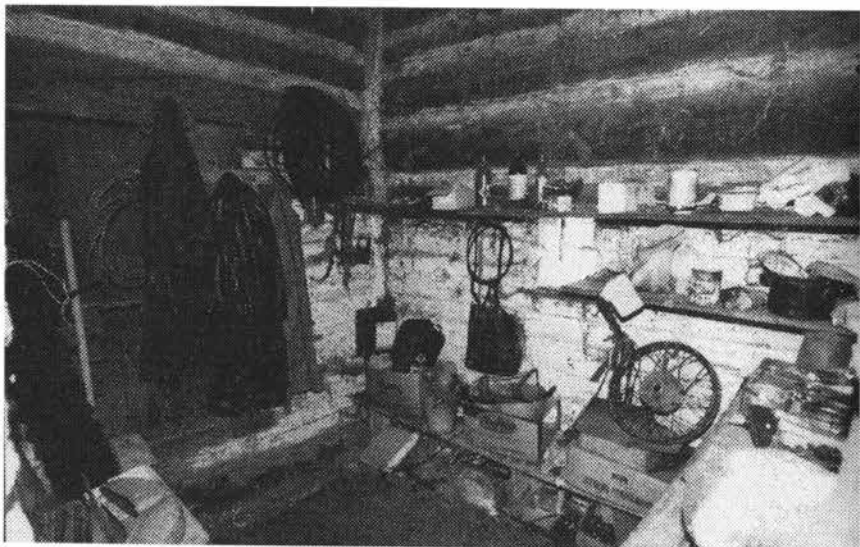
Interiér světnice s topeništěm. Průhled dveřmi do síně a chléva.

Siň se schodiřtovým žebříkem na půdu. V pozadí venkovní dveře.

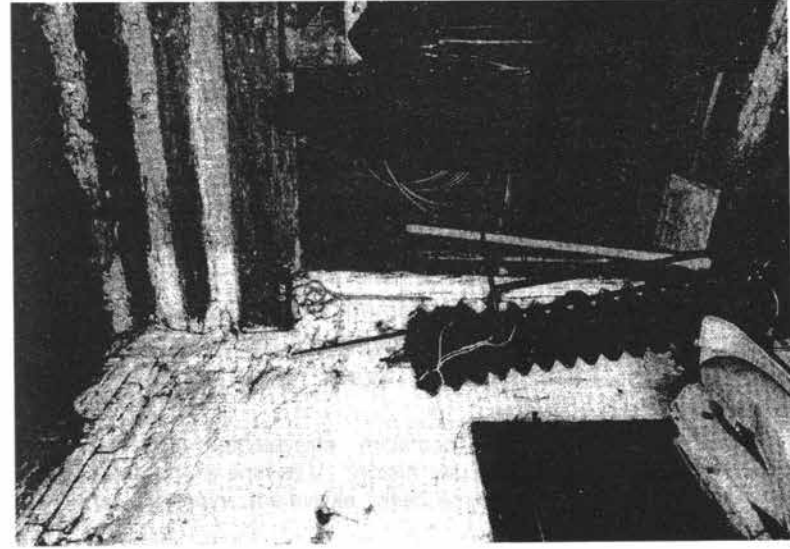
Klenba kamenného sklepa pod starou kuchyní.

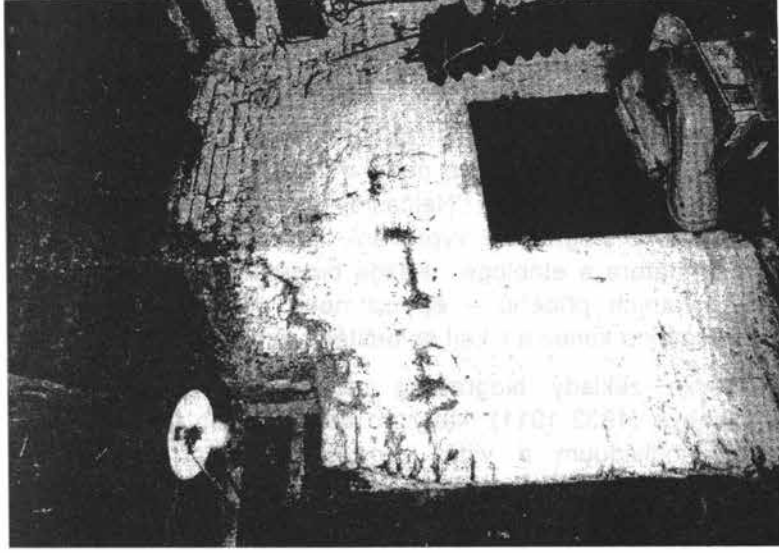
Roubení staré kuchyně s dveřmi do síně.

Stará kuchyně. Roubená stěna s povalovým stropem

Stará kuchyně. Detail dveří do síně.

Stará kuchyně s torzem původního topeniště.

Biografická metoda a její využití v etnologii

Jana Nosková

Předmětem biografického výzkumu jsou všechna data, která mohou sloužit k rekonstrukci životního příběhu, životní historie. Může se jednat o dopisy, o rekonstrukci životního příběhu pomocí vyprávění – buď vyprávění o vlastním životě nebo o životě jiných lidí, nebo o biografie v písemné podobě. Nejčastěji se při etnologických výzkumech používá biografické vyprávění, které vzniká na základě rozhovoru informátora a etnologa.¹ Každá biografie se skládá z řady jednotlivých životních příběhů – epizod nebo procesů, které mají poznatelný začátek a konec a týkají se určitého tématu.

Filozofické základy biografické metody lze hledat v díle Wilhelma Diltheye (1833-1911), který do centra svých úvah postavil člověka jako individuum a viděl v tomto zkoumání základ pro duchovněné poznání. V etnologii se začal biografický výzkum uplatňovat především v americké antropologii ve 30. a 40. letech 20. století, ve spojitosti se známou školou „kultura a osobnost – Culture and Personality“ (M. Meadová, R. Benedictová a další). Co se týká vědeckého zhodnocení této vývojové etapy biografické metody, musí být řečeno, že častěji byly biografické materiály v tomto období vydávány jako ilustrativní doklady než jako materiály sloužící k teoretickým poznatkům. Vliv etnologa na provádění biografického výzkumu nebyl při vyhodnocení/zhodnocení zohledněn, dotazovaný jednatel byl považován za typického a reprezentativního nositele dané kultury. Materiály byly předkládány v přepracované podobě – přeložené a dobře formulované, jako romány.

Ve 30. a 40. letech 20. století se biografická metoda rozvíjela také v sociologii a psychologii. Biografický výzkum využila tzv. chicagská škola (Robert Ezra Park a jeho spolupracovníci) při řešení řady „etnologických“ témat – problematiky konfliktu, marginálních skupin, městské kultury, problematiky migrace a rodiny. Nejznámější a nejčastěji citovanou sociologickou prací však zůstává studie

¹ Pojem biografie se v němčině domácím ekvivalentem označuje jako „Lebensgeschichte“, v angličtině jako „life history“. V češtině je v etnografické a folkloristické terminologii nejbližší zřejmě český ekvivalent „vyprávění ze života“ nebo „vzpomínkové vyprávění“.

W. Thomase a F. Znanieckého: *The Polish Peasant in Europe and America*² (1920).

Od 60. let 20. století se biografická metoda začala používat a díky ní vzniklé materiály vyhodnocovat podle nových teoretických přístupů. Etnologové poznali relevanci své vlastní osoby pro dění v terénu a začali reflektovat osobní prožívání během terénního výzkumu.³ Změna perspektivy v etnologii směrem k sebereflexivitě měla za následek, že se do středu zájmu dostala silněji opět problematika interakce s informátorem. Tento aspekt etnologického výzkumu se tematizoval především ve dvou pro biografický výzkum relevantních teoretických proudech, a to v symbolickém interakcionismu a při zaměření na analýzu diskurzu. Symbolický interakcionismus je teoretický směr, který se zabývá rozdílnými úrovněmi interakce. Vyprávění je zde zkoumáno jako produkt interakce, přičemž výzkumník chápe sebe sama jako partnera v procesu interakce a tím pádem jako ovlivňující faktor toho, co je informátorem vyprávěno. Analýza diskursu se věnuje analýze textu, porozumění textu zakládá taktéž na porozumění podmínkám jeho vzniku, tedy problémům interakce.

V 70. letech minulého století se projevil také vliv kognitivní etnologie (W. H. Goodenough) – s biografickým výzkumem souvisí především zájem o jednotlivce a jeho umístění v interakci individua a společnosti. Začaly se také prosazovat hermeneuticko-interpretativní postupy.

Pro etnologii v Evropě měl asi největší význam v bádání o biografických metodách příspěvek Albrechta Lehmana. Jeho článek „Autobiographische Methoden. Verfahren und Möglichkeiten“ (1980) a kniha „Erzählstruktur und Lebenslauf“⁴ (1983) jsou základní literaturou k tomuto tématu. Lehmann se věnoval především výzkumu ústně

² Studie amerického a polského sociologa, předmětem výzkumu byla sociální organizace a reorganizace polských rolníků jak v zemi původu - Polsku, tak v imigrační zemi - USA. Využity byly především osobní dokumenty, korespondence migrantů s příbuznými v Polsku, písemně zachycené biografie.

³ Vědecký „skandál“ znamenalo zveřejnění deníků B. Malinowského v roce 1967. Malinowski svěřil papíru své frustrace z terénního výzkumu, o svých informantech se vyjadřoval dosti hanlivě a některé jeho výroky zavánějí etnocentrismem či dokonce rasismem.

⁴ Jedná se o vyhodnocení životních příběhů 86 dělníků z Hamburku, narozených kolem roku 1920.

podaných vyprávění. Pod pojmem biografické dokumenty rozumí „všechny výpovědi osob o sobě samých a o podílení se na událostech svého života, které existují v písemné formě nebo jsou zaznamenány na magnetofonových páscích“ (Lehmann 1980:30). Rozlišuje přitom dokumenty vzniklé spontánně a dokumenty vzniklé na popud vědců, z vědeckých důvodů. Prvně zmíněným přiznává hodnotu historického pramene, u druhých upozorňuje na relevanci podmínek vzniku pro jejich analýzu a omezuje tak jejich hodnotu jako historického pramenného materiálu. Co se týká „pravdy“ těchto materiálů, Lehmann se jí nezříká, upozorňuje ovšem na to, že je to pravdivost svého druhu (viz dále). Národopis může navázat při výzkumu biografických materiálů na dvě tradice. Jednou je tradiční výzkum vyprávění („Erzählforschung“), který se snaží vedle dokumentace vyprávění také o popis vypravěčské osobnosti. Vedle toho se také národopis zabýval fenoménem „alltägliches Erzählen“ – vyprávění ze života, které se snažilo vymezit se vůči klasifikačnímu a typizačnímu Erzählforschungu a snažilo se vyprávění ze života porozumět jako dokladu lidské zkušenosti.

Lehmann používá ovšem biografické materiály k porozumění dějin z pohledu individua, tedy interakce jednajícího jednotlivce a kultury. Jde mu o vztah historických událostí a osobního vědomí. Základní otázky, které se pokusil zodpovědět, zní: 1) Jak reagují lidé stejného věku a pohlaví na pro všechny stejnou historickou výchozí situaci?; 2) Které historické události považují jednotlivci za hodné vypravování, když líčí vlastní život?; 3) Jak se kříží subjektivní zážitky s událostmi politických a sociálních dějin?; 4) Které události a periody individuální životní historie jsou uchovávány v paměti a jak jsou jednotlivci členěny, zpracovávány a jaký mají význam?; 5) Souhlasí jednotlivé vyprávěné příběhy s událostmi z formálního okruhu přechodových rituálů nebo dominují životní události jiného druhu?; 6) Jak oceňují jednotlivci svůj život jako totální fenomén?; 7) Jak vidí vlastní roli v historickém procesu? (Lehmann 1983:17).

Současný stav výzkumů prováděných biografickou metodou se vyznačuje značnou interdisciplinárností. V Německu také vychází specializovaný časopis – BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History⁵.

⁵ Je vydáván od roku 1988 sociology, etnology a historiky a představuje jak nové materiálové práce biografického výzkumu, tak teoreticko-metodologické

Jak se může se získaným materiálem nakládat, jak ho publikovat, je posledním problémem, který nás nyní zajímá. V polovině 80. let 20. století začala v americké etnologii diskuse na téma „Writting Culture“ (Clifford/Marcus) a s ní spojená kritika obvyklých způsobů přiblížení „jiných“ v etnologii. Jedním z hlavních požadavků byl požadavek zprůhlednění souvislosti vzniku etnologických textů. V textech měla být zachována a rozpoznána „polyfonie“ hlasů terénního výzkumu, kterou požadovali postmoderní kritici, mělo jít o jednoznačně dialogické znázornění. Otázkou zůstalo, zda může publikování originálních textů vést k požadovanému odbourání etnografické autority. V současnosti se lze setkat se třemi různými možnostmi představení výsledků biografických výzkumů. Je to jednak doslovná transkripce biografických vyprávění, jednak zachycení dialogu mezi etnologem a informantem (mírně upraveno) a etnologický román.

Nejčastěji byla biografická metoda jako jedna z kvalitativních metod napadána z nevědeckosti. Kritéria kvantitativního výzkumu jako validita, reliabilita a reprezentativnost nejsou pro biografickou metodu relevantní a přenosná⁶. Určitá cesta pro lepší možnost ověření je publikovat přesné přepisy rozhovorů a také vést přesný popis podmínek terénního výzkumu – jakýsi deník (okolnosti, motivy, pozadí etnologického setkání, které vedou k biografickému vyprávění).

Jak je to tedy s biografickou skutečností? Skutečnost v biografii je subjektivní skutečnost, kterou představuje vypravěč se svou životní historií. Biografické vyprávění a faktická „objektivní“ skutečnost života nemohou být totožné. Biografické vyprávění se děje z aktuální perspektivy vyprávěcí situace, vyprávěný příběh je stále nově vyprávěn pod vlivem osobního vývoje a změn životní situace. Biografické vyprávění je vpleteno do interakce, je závislé na jejích partnerech. Jinými slovy řečeno – autobiografická retrospekce a vyprávění se odehrávají vždy pod vlivem současného okamžiku. Časový odstup mezi vlastní událostí a současným okamžikem vyprávění dává možnost vývoji individua, minulé události vidí

příspěvky. Nejčastější je zpracovávání témat souvisejících s dobou národního socialismu.

⁶ Přesto do 90. let stále existoval požadavek, aby se daly i kvalitativní výzkumy „vědecky“ ověřovat. Nejčastěji se uváděla tři možná řešení pro zajištění reliability: pozorování, srovnávání rozličných informací a další kolo otázek při odporujících si informacích.

s odstupem. Nemění se pouze člověk, ale také kultura a společnost. Vzpomínání na minulost ovlivňuje tak také oficiální historické hodnocení minulosti, které je součástí každé kultury. Vyprávění je také ovlivněno působením situace přímé komunikace – vypravěč udržuje pozici vůči partnerům, ve své skupině, musí počítat s reakcemi „publika“.

Navíc se biografické vyprávění odehrává v čase, který nedovoluje, aby bylo řečeno všechno. Vyprávění se musí omezit na témata, která si vypravěč sám vybere. Tak dochází ke strukturování biografického vyprávění. Dané strukturování je také jednou z možností, která může sloužit jako výchozí bod pro analýzu biografického vyprávění (to jsou např. tzv. Leitfaden – hlavní, vedoucí linie vyprávění u Lehmana).

Nyní bych krátce přiblížila svůj terénní výzkum. Snažila jsem se v této pasáži zmínit některé praktické věci, které jsou důležité pro etnologa, který pracuje pomocí biografické metody.

Pro výzkum jsem si vybrala zástupce přesně vymezené skupiny lidí (volyňští Češi) na Domažlicku a Šumpersku, jedné generace (lidé narození kolem roku 1925 plus-minus 5 let, kteří mají společný osobní zážitek – dětství na Volyni, válka a reemigrace po 2. světové válce a následný život v Československu). Co se týká sociálního zařazení, jednalo se o zemědělce, lidi pracující a žijící převážnou část života na venkově (podobně je to i s místem bydliště – vesnické prostředí nebo dříve vesnice, dnes malé město). Mezi informátory (celkem 16 lidí) byli zástupci obou pohlaví (muži i ženy).

První kontakty na danou skupinu jsem získala přes známé, pak přes místní organizaci Svazu Čechů z Volyně a jejich přátel. Další informátory jsem získala tak, že každý doporučil své známé (tzv. metoda sněhové koule). Ve venkovském prostředí je tato možnost velmi výhodná, v prostředí velkoměsta se dá využít i jiných možností – např. zprostředkování různých spolků, církevních organizací, ale také inzerátů v médiích. Důležité jsou předchozí kontakty před vlastními rozhovory – já jsem se několikrát zúčastnila schůze Sdružení, při druhém terénním výzkumu jsem měla kontakt přes místní obyvatelku, která předem vše dohodla.

Rozhovory se odehrávaly většinou doma u informátorů, což je dobré pro možnost „pozorovat“ domácí prostředí, ale také proto, že

informátoři jsou doma a cítí se „jako doma“. Termín byl vždy předem dohodnutý – čas v případě našeho výzkumu většinou nerozhodoval, protože informátoři byli v důchodovém věku.

Problematická bývá někdy přítomnost dalších lidí při rozhovorech. Rozhovor mohou ovlivnit kladně i záporně (např. informátor před nimi nechce něco říci, na druhé straně mohou působit jako korektor jeho vyprávění, patří k přirozenému vyprávěčskému kontextu).

Každý rozhovor trval 2-3 hodiny. K některým z informátorů jsem se vrátila – buď nestačili své vyprávění dokončit nebo v něm byly určité nejasnosti. V tomto případě je dobré mezi termíny nechat větší časový odstup. Je pravděpodobné, že tak získáme určitá vyprávění dvakrát, ale i to se dá využít pro další interpretaci. Všechny rozhovory jsem nahrávala na diktafon (nesetkala jsem se s tím, že by některý z informátorů nahrávání odmítl, navíc diktafon po několika minutách rozhovoru přestali většinou vnímat). Ve výzkumu jsem měla přiřčenu určitou roli – pro své informátory jsem byla návštěva. Bližší kontakt je možno vybudovat jen při dlouhodobých výzkumech.

Ještě několik poznámek k chování etnologa při rozhovoru: snažila jsem se nechat informátory vypravovat spontánně. Svůj život měli vylíčit tak, jak si na něj vzpomínají. Líčení by mělo být z jejich pohledu úplné a zahrnout vše, co považují za hodno vypravování. Většina informátorů začala dětstvím a pokračovala chronologicky dále. Jednotlivým etapám života se věnovali ale velmi rozdílně, což se ukázalo v rozsahu vyprávění, v jeho podrobnosti. Jako partner rozhovoru by se měl člověk vyhnout ovlivňování svého informátora (to platí především o vnášení konceptů a hypotéz připravených před rozhovorem). Neznamená to však, že by měl po celou dobu rozhovoru mlčet. Málokdo z informátorů je takový „vypravěč“, že vydrží hovořit samostatně po celou dobu výzkumu. Komentáře a otázky jsou vhodným doplněním – neboť i výzkumník konfrontuje vyprávění se svými zkušenostmi. Pro informátory je navíc tento kontakt důležitý. Někdy vyžadují naše doplnění, jedná se taky o možnou strategii, jak zvýšit spontánnost jejich projevu. Otázky jsou také na místě v případě, když máme dojem, že informátor vynechal velkou část svého života, na kterou bychom se rádi ještě doptali, nebo nám něco není jasné.

Před poslední částí etnologovy práce, tedy před analýzou získaných biografických interview, musí interview být přepsána, aby se

s nimi dalo lépe pracovat. Já jsem je doslovně transkribovala a snažila se při přepisu zachytit také mimoslovní reakce, tzn. smích, pláč, rozčilení nebo dlouhé pomlky. Problematické je samozřejmě zachycení gest a mimiky.

Literatura

- Lehmann, Albrecht: Erzählstruktur und Lebenslauf. Autobiographische Untersuchungen. Frankfurt/New York: Campus 1983.
- Nosková, Jana: Narativní metody v současné etnologii. Národopisná revue 10, 2000, s. 27-29. (+ literatura tam uvedená)
- Spülbeck, Susane: Biographie-Forschung in der Ethnologie. Münster: Lit, 1995, 159 s. (Kölner ethnologische Studien, Bd. 25).
- Lehman, Albrecht: Autobiographische Methoden. Verfahren und Möglichkeiten. Ethnologia Europea 11, 1980, s. 36-54.

II. Zprávy z terénních výzkumů

Študlov. Z výzkumu současné vesnice

Lucie Hrazdilová

I. Obec Študlov

Študlov leží v údolí potoka Dúbravka, v okrese Vsetín (Zlínský kraj). Ze tří stran je vesnice obklopena výběžky Bílých Karpat, s nejvyšším vrcholem „Končitou.“ Průměrná nadmořská výška je 506 metrů.

První zmínka o obci pochází z roku 1422, kdy ji král Zikmund nechal, tehdy ještě jako Ščudlov, zapsat k brumovskému panství. Od 17. století patřila vesnice k panství návojskému, které vlastnil rod Manerů, jehož potomci žili na velkostatku v Návojně až do roku 1945. V místní kronice jsou uvedena domnělá vysvětlení vzniku názvu obce. Nejnovější tvrzení uvádí, že jméno pochází od názvu nástroje ke zpracování lnu tzv. ščudly, další tvrzení odvozuje název od jména pro hlávkou červeného jetele – ščudlek, který se v okolí hojně vyskytuje. Ani jedno tvrzení však není podloženo skutečným vědeckým výzkumem.

Svoje původní jméno si obec zachovala až do roku 1920, kdy bylo oficiálně rozhodnuto o přejmenování Ščudlova na stávající Študlov. Přejmenování bylo občany přijímáno různě, například řídící školy tvrdil, že: „*se změnou se nikdy nesmíří a název Ščudlov nepřestane používat dokud nezemře.*“¹

V druhé polovině 19. století se obec proslavila podomáckou výrobou šindele a dřevěného zemědělského nářadí. Tehdy měla vesnice 59 čísel popisných a asi 590 obyvatel.

V současnosti je ve Študlově 168 domů a žije zde 524 obyvatel. K obci patří také 13 rekreačních objektů, které jsou rozmístěny převážně v lokalitě Požár. Přestože měla vesnice v minulosti ryze zemědělský charakter, v současné době zde soukromě hospodaří

¹ Podle zápisků z obecní kroniky.

pouze dva zemědělci. Většina obyvatel dojíždí za prací do okolních měst, poměrně mnoho lidí je zde ovšem nezaměstnaných.

V katastru obce se nachází přírodní památka Hrádek a chráněná jalovcová stráž. Na horním konci vesnice lze v Dúbravce nalézt malé kousky jantaru. V obci se také zachoval příklad původní valašské architektury – roubená chalupa č.p. 82 s funkční hliněnou pecí.

II. Kulturně společenský život v obci

Tradice výročních obyčejů ve Študlově

Ve Študlově se v současnosti dodržuje poměrně velký počet výročních obyčejů. Většina z nich byla obnovena po roce 1989, některé z nich ale potřebovaly pouhé oživení, protože se v obci vyskytovaly i v období před revolucí. Další skupina výročních obyčejů – poutě, hody, se obnovila v souvislosti s postavením katolického kostela ve Študlově v roce 1992 a jeho činností ve spolupráci s farností ve Valašských Kloboukách.

Nový rok – načínání koláča

Podle záznamů v kronice se dříve jednalo o oblíbený zvyk, při kterém místní svobodní mládenci navštěvovali ráno na Nový rok svobodné *dcérky*. Ty měly připravené koláče, které chlapcům předkládaly k nakrojení. Původně měly tyto návštěvy sloužit k navazování známosti, protože dívka měla koláč položit před chlapce, který se jí líbil. Postupem doby se pečení koláčů vytrácelo a chlapcům bylo nabízeno nejrůznější občerstvení včetně alkoholu.

To, že se jednalo o oblíbený zvyk, dokazuje i nynější situace v obci. Samotná novoroční obchůzka už se sice neuskutečňuje, ale zvyk se stále udržuje v povědomí obyvatel, kteří se o něm v příslušné době zmiňují. Připomínají, „*že by se měly jít dcérkám načínat koláče.*“

Obchůzka Tří králů – 6. 1.

Obchůzka se udržuje nepřetržitě. V posledních zhruba třech až čtyřech letech se ale její podoba výrazně změnila. Organizace se ujala

farnost ve Valašských Kloboukách ve spolupráci s Charitou, která v tomto čase pořádá tříkrálovou sbírku v celé republice. Zatímco dříve chodilo po vesnici několik skupinek dětí, které si zpěvem tradiční koledy *My Tři králové jdeme k vám* vykoledovávaly dům od domu menší finanční obnos, dnes chodí pouze jedna skupina. Koledníci jsou vybráni mezi chlapci, kteří ministrují v místním kostele, a doprovází je jeden nebo dva dospělí. Chlapci mají kostýmy Tři králů a kartičky s označením Charity. Koledování probíhá obvyklým způsobem, chodí se dům od domu a koledníci na závěr označí dveře bílou křídou psaným nápisem K + M + B a příslušným letopočtem. Tyto nápisy se ve většině domácností ponechávají na místě až do další obchůzky, protože mají domu přinést štěstí a ochranu.

Hra o svaté Dorotě – 25. 2.

Tato tradice se ve vesnici nikdy neudržovala. Ze zápisu v místní kronice se dozvídáme, že hra o svaté Dorotě byla místními děvčaty předvedena pouze v roce 1940, kdy je k tomu inspirovalo hraní hry v jiné vesnici a poté ještě jednou, v následujícím roce. Další pokusy o zavedení hry se už neuskutečnily.

Konec masopustu – fašanky

Jedná se o dlouholetý, tradiční a oblíbený obyčej ve Študlově. Masopustní obchůzka masek se koná vždy poslední sobotu před Popeleční středou.

Kronika uvádí, že fašanky patřily mezi tři výroční obyčeje, které pořádal hasičský sbor. Ten plnil tuto funkci v období první republiky a také po válce až do roku 1966. V roce 1967 převzali organizaci fašankové obchůzky sportovci TJ Sokol.

Členové Sokola také změnili tradiční zastoupení masek při obchůzce. Byly vyrobeny nové masky, jako velký a malý slon, žirafa nebo medvěd – tzv. zvěřinec. Masky slona a žirafy byly určeny pro dva lidi. Dále chodil řezník a dragoun, kterému se na šavli napichovala slanina. Průvodu ale chyběla živá muzika, doprovázel ho ozdobený dvoukolák, na kterém byl umístěný radiomagnetofon, ze kterého vyhrávala dechovka. Dvoukolák netlačily masky, muži byli pouze pomalováni v obličeji. Podle místních se zvěřinec pokládal za raritu,

v ostatních vesnicích se totiž nevyskytoval, a tak ho Sokoli chodili předvádět i do okolí. Pořádání fašanku si sportovci udrželi i po revoluci, ale protože jim v poslední době chyběl elán k jejich udržování a tradice pomalu upadala, převzali pořadatelství opět hasiči, kteří tak obnovili dřívější tradici.

Hasičský sbor znovu pořádal fašanky asi před pěti lety. Při této první občůzce použili tradiční masky, protože zvěřinec zůstal v majetku Sokola. Průvod doprovázela celá místní dechovka Študlovjanka, která posléze hrála při obnovené fašankové zábavě spojené s pochováváním basy. V dalších letech se už dechovka fyzicky náročné občůzky nezúčastňovala a hrála pouze při pochovávání basy.

V posledních letech probíhají fašanky následovně. Už asi měsíc předem začíná příprava, která spočívá v opravě či výrobě masek, ale hlavně ve shánění lidí, kteří se do občůzky zapojí. Nedostatek lidských sil je totiž hlavním problémem, se kterým se organizátoři každoročně potýkají. Občůzka totiž trvá celý den a je značně fyzicky náročná, především kvůli slivovici, která je maškárám nabízena v každém domě.

V den občůzky mají maškary sraz hned ráno v hasičské zbrojnici. Dopoledne se občází horní polovina vesnice tzv. *Horňansko* a po polední přestávce ve zbrojnici se průvod přesune do dolní části – *Dolňanska*. Hasiči se snaží obnovit i masky ze zvěřince, chodí tedy například slon nebo medvěd s medvědářem. Dále jsou v průvodu cigáni; dědek s *babkú*, kteří nesou pokladničku na případné finanční dary; rezník, kterému lidé na zašpičatělou hůl napichují kusy slaniny; šašek. Novodobá je ve Študlově maska včely, která letos chodila poprvé. Maškary doprovází pošťák s *brašňú*, který rozdává pozvánky na večerní pochovávání basy. Živou hudbu tvoří ozembouch, který zpěvem doprovází Antonín Chovanec, člen folklórního souboru Klobučan a harmonika. Hudebníci jsou oblečení ve vlastních krojích a uplatňují tradiční fašankový písňový repertoár. Maškary dostávají od obyvatel nejrůznější občerstvení, tradičně se dává slanina, syrová vejce a koblihý, které se v tento den smaží v každé domácnosti. Nechybí již zmíněná slivovice a finanční příspěvek pro hasičský sbor. Občůzka končí k večeru, kdy se masky odstrojí a účastníci se přesunou do kulturního domu, kde probíhá pochovávání basy.

Pochovávání basy

Podnět k obnovení tohoto obyčeje dali členové dechovky Študlovjanka, kteří se inspirovali v sousední vesnici, kde při pochovávání basy hráli. První pochovávání basy proběhlo asi před pěti lety, bylo organizováno jen několik dní předem, s vypůjčenými rekvizitami i proslovem faráře, ale účast obyvatel na zábavě byla velmi malá. Po této zkušenosti se organizace večerní zábavy ujal hasičský sbor.

Fašanková zábava se koná ve stejný den, kdy probíhá obchůzka maškar. Účastní se jí opět dechovka Študlovjanka, která hraje přesně do půlnoci. V tuto hodinu hudba utichá a začíná samotný obřad pochovávání basy. V čele „ pohřebního průvodu“ jde seřazená dechovka, za ní následuje „ farář s ministranty,“ kteří vykuřují sál kadidlem. Poté vchází do sálu čtyři hasiči, kteří nesou na márách basu. Hasiči mají oblečené černé kalhoty, bílé košile, na hlavách hasičské přilby a umělé nosy. Průvod s basou obejde třikrát sál, potom se basa položí doprostřed a „ farář“ má nad basou pohřební řeč. Jeho proslov je ale žertovný, bere si při něm na mušku obyvatele vesnice a podobně. Po skončení proslovu se basa odnese ze sálu, ale zábava pokračuje dál. Původní zákaz dalšího hraní a zábav po následujících čtyřicet dní se tedy nedodrží.

Vynášení Smrtky

Tento obyčej se ve Študlově vůbec nedodrží a ani v místní kronice se neobjevují zprávy, že by se vynášení Smrtky v obci vůbec někdy konalo.

Svátek svatého Josefa – 19. 3.

V tento den se tradičně chodí hrát všem Josefům ve vsi. Zvyk se ve Študlově obnovil v roce 1991, když byla znovu založena dechovka Študlovjanka. Ta byla v obci poprvé založena v roce 1928. Od této doby také hraní Josefům udržovala, než se ovšem v roce 1977 rozpadla.

Nyní probíhá hraní odpoledne v den svátku sv. Josefa. Členové dechovky navštíví postupně všechny domy, ve kterých „ mají nějakého Josefa.“ Nejprve dotyčnému zahrají jednu mariánskou píseň, která má několik variant a potom ještě lidovou píseň podle výběru oslavence. Za

své hraní dostávají hudebníci běžné občerstvení – zákusky, chlebíčky, víno, slivovici apod. Ve Študlově musí dechovka, také vlivem úbytku tradičního jména Josef mezi mladší generací, obejít „pouze“ 27 domů. V okolních vesnicích je to někde až 80 domácností! Podle vyjádření informátorů jde v rodinách Josefů o oblíbenou tradici, kterou zde dodržují i mladí lidé.

Velikonoce – ščukotání

Velikonoční hrkání, které nahrazuje zvonění, probíhá jako obvykle od osmnácti hodin na Zelený čtvrtek do poledne na Bílou sobotu. Ve Študlově se mu říká ščukotání. Chlapci, kteří ščukotají se nazývají ščukotáci a používají klepáče – ščukotáky. Ščukotat chodí chlapci ze základní školy, přičemž nejstarší z nich celou skupinu vedou a říká se jim kapitáni.

Po vesnici chodí jenom jedna skupina, seřazená do průvodu podle věku. Kapitáni jdou po bocích průvodu a udávají svými klepadly rytmus – *raz dva tři čty-ří*, pomáhají si také rytmickým voláním. Na Bílou sobotu mezi šestou a dvanáctou hodinou dopoledne se chodí vyščukotávat. Ščukotáci obejdou vesnici dům od domu a u každých dveří se ohlásí hlasitým ščukotáním. U domu zůstávají dokud jim lidé neotevrou a nedají odměnu, v dnešní době už pouze finanční.

Velikonoce – mrskání

K mrskání *dcérek*, které se koná na Červené pondělí používají muži buď klasické korbáče pletené z vrbového proutí, nebo opentlené jalovcové větvičky. Mrskání má stejnou podobu jako jinde, za návštěvu dívek se dostávají vejčička, občerstvení a slivovice. Podle informací se při mrskání neříkají žádné veršovačky, což bývá v některých oblastech zvykem.

Stavění a kácání mája

Jedná se o další výroční obyčej, který tradičně pořádá hasičský sbor. Stavění máje přitom nedoprovází žádný speciální program. Zástupci hasičů vyberou vhodný strom, který se porazí a následně ozdobí věcem ze zelených větví a krepovým papírem. Do vršku se zavěšuje státní vlajka a láhev slivovice, případně pouze láhev s vodou,

protože „*flaška se při kácení často rozbije a to je škoda.*“ Máj se stává v horní části vesnice v prostoru autobusové točny. Podle informací respondentů se máj během doby, kdy stojí, nijak zvlášť nehlídá.

Při kácení máje probíhá na autobusové točně doprovodná zábava, při které hraje dechová hudba Študlovjanka a podává se občerstvení – tradicí se stalo opékání makrel. Vlastní kácení máje doprovází hraná scénka. Dva zloději jdou pomocí klasické dřevorubecké pily tzv. *břuchatky* ukrást máj. Jakmile ale kmen stromu naříznou, vyskočí lesník, který je celou dobu pozoroval. Začíná honička, po které se strhne mezi zloději a lesníkem hádka. Nakonec zloději lesníka uplatí a dojde k dohodě. Máj se skácí a nastává boj, většinou o vlajku. Ten, komu se podaří vlajku vybojovat vyhrává láhev slivovice. Tím samotné kácení končí, ale zábava na točně pokračuje.

Pout' na Kúta – 29. 6.

Nad Študlovem, nedaleko slovenských hranic, stojí malá kaplička s obrázkem P. Marie. Místo se nazývá Kúta. Obrázek sem byl umístěn již v roce 1913, podle některých jako poděkování partyzánů, kteří se nedaleko tohoto místa ukrývali. Od této doby sem chodili obyvatelé Študlova na pout'. Tradice zanikla v období socialistické republiky a byla znovu obnovena zásluhou obecního úřadu. Ten poskytl materiál k vybudování kapličky, kam byl umístěn svatý obrázek a postavil několik laviček. Byla také obnovena nedaleká studánka. V současné době je organizace pouti v kompetenci fary. V den pouti jede ze vsi autobus pro staré občany, ostatní vyjdou s pouťovým procesím ke kapličce, kde probíhá pouťová mše. V některých letech byly na místě také stánky s občerstvením.

Dožínky - srpen

Z kroniky se dovídáme, že tento obyčej pořádal po první světové válce svaz katolické mládeže. Po nástupu socialismu bylo ovšem vytvořeno JZD Nové Valašsko, které sdružovalo několik obcí. Dožínky byly pořádány pouze v jedné z členských obcí, a proto se ve Študlově konaly jen výjimečně.

První obnovené dožínky se konaly v roce 2000. Jejich termín se přizpůsobuje termínu pouti na Dělanovec probíhající v Poteči, tak aby

nedocházelo k vzájemné kolizi. Pro pořádání dožinek si iniciátoři ustanovili zvláštní dožínkový výbor, který se každoročně zabývá jejich organizací.

Samotný obřad začíná ráno slavnostní mší, při které dva páry v místních krojích nesou k posvěcení dožínkový věnec a bochník chleba. Dožínkový věnec plete místní obyvatelka paní Čížová a chleba je každoročně upečen v pekárně ve Střelné, jako speciální zakázka. Po skončení mše vynesou družina ženců s dřevěnými nástroji oba posvěcené předměty na autobusovou točnu v horní části obce. Na stejné místo jsou na ozdobeném voze dopraveni gazda, nejstarší občan obce pan Jan Krajča (nar. 1910), společně s gazdinou, paní Františkou Krajčovou (nar. 1923). Z tohoto místa vychází směrem ke kulturnímu domu dožínkový průvod. V jeho čele jde seřazená dechovka Študlovjanka, za ní veze nazdobený vůz gazdu s gazdinou, za nimi jde družina ženců, která nese věnec a chleba. Průvod uzavírá ozdobená zemědělská technika – například traktory s žertovnými nápisy, alegorické vozy aj. Před kulturním domem gazda s gazdinou symbolicky poděkují žatcům za dokončenou sklizeň a pohostí je vdolečky, slivovicí a rozkrájeným bochníkem. Soubor ženců vede Antonín Chovanec, člen souboru Klobučan. Ženci zpívají žatevní písně a nakonec vystoupí také folklorní soubor Klobučan.

Po celou dobu se podává pohoštění pro lidi a prodávají se lístky do tomboly. Během zábavy obhlídí zúčastněnou techniku vybraná komise, která hodnotí nejlépe vyzdobené vozidlo. Autor nejlepší výzdoby vyhrává poukaz na palivo do svého stroje. Po vyhlášení probíhá losování tomboly, ve které se objevují tématické výhry (býček, sele, fůra hnoje nebo pytel obilí).

Dožínková zábava trvá před kulturním domem až do tmy.

Hody – svátek sv. Matouše 21. 9.

V roce 1898 byla ve Študlově postavena kaplička zasvěcená sv. Matoušovi. Od té doby připadají na jeho svátek hody. Význam světe posiluje také to, že mu byl zasvěcen kostel z roku 1992. Hody se konají v neděli před nebo po svátku sv. Matouše. V sobotu před oslavou se koná hodová zábava, kterou střídavě pořádá hasičský sbor a TJ Sokol Študlov. Jde o tradiční zábavu s moderní hudbou. V neděli hraje před kostelem krojovaná dechovka Študlovjanka, která hraje také

při mši a po jejím skončení. Hody se v jednotlivých rodinách dále slaví nedělním hodovým obědem.

Mikulášská obchůzka – sobota před 6. 12.

Podle kroniky má obchůzka tradici už od roku 1880, kdy dospělí chodili v převlecích za čerty a svatého den před svátkem sv. Mikuláše a před svou obchůzkou se museli ohlásit u starosty, aby jim k ní udělil povolení. O době po druhé světové válce kronika píše: „*v sousedních obcích létali čerti už čtrnáct dní předem, mezi nimi i ženatí a starší muži. Ve Študlově pravili, že jsou to blázniví Horňané.*“

Nyní se mikulášská obchůzka koná pravidelně nejbližší sobotu před sv. Mikulášem, ale už měsíc předem pobíhají po vesnici „malí čerti,“ děti, které se navzájem honí, straší a odpalují zábavnou pyrotechnikou. Při obchůzce dospělých ale nemůže být v převleku žádné malé dítě, jinak si na něho čerti počkají.

Sraz masek je ráno ve zbrojnici. Jejich počet závisí na zájmu mladých mužů účastnit se obchůzky. Každý účastník si přinese vlastní masku, kterou si doma vyrobil, některé masky se v rodinách dědí. Tradičně se vyrábí z ovčích kožichů, kravských ocasů a zvonců, ale dnes se používají i jiné textilní materiály. Masky obchází dům od domu a podle pravidla nesmějí nikoho vynechat. Ve skupině je jeden Mikuláš, který se nazývá Svatý. Je oblečený jako biskup a rozdává dětem sladkosti z košíku nebo dárky, které mu pro děti předem dali rodiče. Svatý se ptá děti na jejich chování a ty odměnou za dárky říkají modlitby, básničky nebo zpívají. Mezitím děti straší čerti a smrtě. Čerti jsou oblečení v huňatých *kožichoch*, na hlavě mají masku s rohama nebo jsou alespoň začerněni v obličeji. Kolem pasu mají řetěz z kravských zvonů, který při pohybu vydává řinčivé zvuky. V ruce někdy mají metlu nebo řetěz. Smrt má být oblečená celá v bílém s dřevěnou kosou, kterou symbolicky stíná hlavy. Někdy je ale maska celá černá a na látce je nakreslena autentická kostra člověka, včetně lebky místo obličeje. V průvodu jde také kobylica. Tato maska znázorňuje dragouna na koni – loutka koně je kolem pasu, dále má červené nohavice, vysoké boty, brigádýrku a šavli. Kdysi chodili s průvodem ještě nosiči obilí tzv. ovesňáci. Ti sbírali do pytlů obilí, které dostávali od lidí za svou obchůzku místo peněz. Podle kroniky

nechodí ovesňáci s čerty od roku 1969. Dnes dostávají čerti, jak se celému průvodu říká, hlavně peníze, slivovici a jiné občerstvení.

Ostatní kulturní akce pořádané ve Študlově

Na pořádání kulturních akcí se podílí několik subjektů. Jsou to místní obecní úřad, hasičský sbor, TJ Sokol a schola z místního kostela.

Besídka

Besídku, která se podle vyjádření starosty stává ve Študlově tradicí, nacvičují děti ze študlovské scholy. Koná se v kulturním domě vždy v lednu. Děti si každý rok připraví nějakou divadelní hru s křesťanskou tematikou. Besídky se účastní místní faráři a obyvatelé Študlova.

Programy pro důchodce

Podle zápisu v kronice z minulého roku se v obci uskutečnila jedna akce určená starším spoluobčanům. Byla to Beseda pro důchodce – „Na pěknou notečku“ a „*důchodci tančili jako o život.*“

Plesy, karneval

Kromě již zmíněných zábav, které se konají v souvislosti s pořádáním výročních obyčejů, se ve Študlově koná Hasičský a Maškarní ples. Pro děti se pořádá karneval, který organizuje sdružení mládeže a přátel školy.

Hasičský ples organizuje samozřejmě hasičský sbor. Koná se v zimní tzv. plesové sezóně a jde o obvyklou společenskou událost s živou hudbou, tombolou.

Maškarní ples pořádá v obci TJ Sokol. Na plese hraje dechová hudba a vstup je zvýhodněn pro návštěvníky v masce. Po asi třech hodinách zábavy probíhá tzv. rej masek. Návštěvníci v maskách chodí při hudbě v kruhu okolo sálu a porota vybírá nejlepší masku. Poté probíhá slavnostní vyhlášení nejlepší masky a odmaskování. Další zábava už pokračuje bez masek.

Divadla

Podle záznamu v kronice přijíždí do obce nejméně dvakrát ročně divadlo, převážně ochotníci ze sousedních vesnic. Představení probíhají v kulturním sále.

Koncerty

Asi od roku 1992 se ve Študlově pořádají rockové koncerty. Pořadatelé jsou místní mladí lidé, kteří si do kulturního domu zvou své oblíbené kapely. Za rok se v průměru uskuteční dva koncerty. Nejoblíbenější kapelou jsou The Plastic People of the Universe, kteří zde minulý rok hráli už potřetí, ale i jinak se většinou jedná o známé profesionální skupiny.

III. Lidová architektura ve Študlově

Dokladem lidové architektury jsou ve Študlově, jako i jinde v této oblasti, dřevěné roubené domy. O situaci, která v obci panovala v souvislosti s počtem těchto stavení v minulosti, se dozvídáme ze zápisu místního kronikáře Jana Mačka, který zpracoval historii hasičského sboru ve Študlově.

Nejstarší zprávu, která se týká architektury, najdeme ale v zápise z roku 1937, který pochází od tehdejšího řídicího místní školy Antonína Denefa. Ten píše, že domy jsou v obci stavěny bez jakéhokoli plánu, prostě podél pravé a levé strany potoka, který místy slouží jako cesta. Skupina několika domů, které vznikly okolo hlavního gruntu se nazývá kula. Tyto domy si většinou na rodinném pozemku postavily děti majitele gruntu a proto často jednu kulu tvořili příslušníci jedné rodiny, případně dvou až tří rodin dohromady. První zděnou stavbou v obci byla škola postavená v roce 1875. Tento údaj potvrzuje i dokument pojednávající o historii hasičského sboru, kde je zapsáno, že v roce 1891 byly všechny domy mimo školu dřevěné, s šindelovými střechami a bez ozdob, s komíny vyvedenými pouze na půdu. U Antonína Denefa nacházíme také další popis tehdy typického domu. Ten měl pouze dvě části, jizbu a komoru. Kuchyně v těchto domech nebyla, vařilo se v jizbě, kde byla také hliněná pec. V síni domu stávala žrna na mletí obilí. Na půdě, kam byl vyveden komín, se udilo

maso ze zabijaček. Ve Študlově se uchoval už jenom jeden příklad této původní architektury, roubený dům Josefa Polácha č. p. 82.

Další vývoj v obci je doložen v roce 1942, kdy bylo v obci 22 dřevěných domů. Bližší údaje ale chybí. Úplně poslední záznam z roku 1980 uvádí ve Študlově 31 dřevěných domů.

Podle mého pozorování stojí v současnosti v obci 18 roubených domů různého stáří, různě přestavených nebo jinak upravených. Původní architekturu reprezentuje již zmíněný dům č.p. 82. Většina domů je mladších a najdeme v nich i samostatnou kuchyň se sporákem. Některé roubenky, které vznikaly po druhé světové válce, mají už dvě jizby.

Pro detailnější popis jsem si vybrala typ modernějšího dřevěného domu, který je dnes v obci nejvíce zastoupen.

Dřevěný roubený dům čp. 83

Jedná se o roubenou dřevěnici z roku 1921 se sedlovou střechou krytou taškami. Dům stojí na kamenné podezdívce a je orientován štítem k silnici. Štít je tvořen svisle kladenými prkny, spáry jsou překryté dřevěnými laťkami, natřenými na zeleno. Ve štítě jsou vyřezána dvě malá okna obdélníkového tvaru. Na spodní stranu štítu navazuje malá stříška, která kryje stěnu domu před deštěm. Z vrcholu štítu vychází ozdobně vyřezávaný trámek, který končí nad štítovými okny. V jedné čtvrtině odspoda je spojen s hladkým trámkem, který spojuje štít vodorovně. Oba trámkové spoje jsou také natřeny zeleně. Stěny jsou sroubeny z osmi tesaných trámů, které jsou spojeny rybinou. Ke vchodovým dveřím ústícím do síně vedou tři kamenné schody. V domě se nachází tři místnosti.

Napravo od síně s malým okénkem je jizba, ve které donedávna stála kachlová pec. Jizba má tři okna, z toho dvě ve štítové stěně. Celý dům nyní prochází rekonstrukcí, proto se o původním vybavení dovídáme pouze prostřednictvím jeho dřívějšího obyvatele Jana Číže, který je synem stavitele domu. Podle jeho informací stál uprostřed místnosti stůl, kolem stěn potom tři postele, dva šatníky a truhla. Na štítové stěně byl mezi okny umístěn kříž a dva svaté obrazy, které tvořily, spolu s truhlou, věno manželky stavitele domu. Protože v domě žilo osm dětí, spalo se také na peci. Chlebová pec se vytápěla

z kuchyně, která se nachází proti vchodu a vchází se do ní ze síně, nebo úzkými dveřmi z jizby. V kuchyni je jedno okno a kromě ústí pece zde stával také sporák. Vlevo od síně jsou úzké dveře, které vedou do komory. Ta je poměrně úzká, v délce celé štítové stěny a osvětluje ji jenom malé okénko. Dodnes v ní stojí žrna. Podle informací se zde uskladňovaly převážně potraviny. Na žrnách se mlelo nohama obilí nebo pohanka, která pocházela z vlastních zdrojů. K práci bylo zapotřebí dvou lidí, protože k roztočení mlecích kamenů byla potřeba velká síla a jeden člověk by se rychle unavil. Ke komoře je přistaven chlév se samostatným vchodem. V blízkosti chléva stojí další hospodářská budova z kamene a ze dřeva.

Chalupu postavil v roce 1921 František Číž na místě původní chalupy, která neměla kuchyň. Dům stavěl na rodinném pozemku z vlastního vytěženého dřeva. Okolo domu se nacházelo více hospodářských budov – stodola, chlévy, sušárna ovoce s vařírnou povidel. Na jejich místě dnes stojí dům dalšího člena rodiny.

Majitel domku měl devět dětí a živil se zemědělstvím. Vlastnil 3,6 hektaru orné půdy, louky a lesy v celkové výměře 11 hektarů. Na poli se pěstovalo žito, pohanka, len a *zemáky*. Dále se v domě chovaly tři krávy, prasata a kozy. Maso ze zabijaček se podle pamětníků udilo na půdě domu čp. 83, kde často viselo i měsíc. Až do založení JZD vykonával všechny práce v hospodářství majitel s pomocí manželky a svých dětí. Mezi jejich povinnosti patřilo například pasení krav, které se také zapřahaly do pluhu při orání. Veškeré dřevěné nástroje včetně šindelů k pokrývání střechy si hospodář vyráběl sám, což, podle vzpomínek syna Jana, zdokumentovala v 60. letech s jeho otcem i televize. Dům obýval jeho stavitel až do své smrti v roce 1986. Od té doby byl prázdný a v současnosti prochází moderní přestavbou, kterou provádí jeho vnuk.

Sušárna ovoce a vařírna povidel čp. 4

Ve Študlově stojí dodnes mnoho dřevěných hospodářských budov, převážně roubených stodol, ale i několik sklípků. Rozhodla jsem se zdokumentovat menší hospodářskou budovu – sušárnu ovoce se zařízením pro vaření povidel, která byla postavena po druhé světové válce, kdy už bylo stavění podobných zařízení spíše ojedinelé.

Jde o malou obdélníkovou stavbu z prken s rovnou střechou a dvěma dveřmi. Sušírnu postavil Josef Beňo (nar. 1909), když se inspiroval v pohraničí, kam po druhé světové válce přesídlil jeho bratr. Odhadem vznikla sušárna a vařárna povidel na konci 40. let. Uvnitř se v prostoru vyhloubeném pod úroveň terénu nachází pec na dřevo, nad ní byly umístěny dva měděné kotle na 24 a 16 kýblů švestek. Měděné kotle byly nahoře nadstaveny dřevěnou násypkou, které se říkalo luk. Nahoře nad kotli procházel místností trám s otvorem, kterým se protahovaly kopistě, sloužící k míchání povidel. Ty byly hned od počátku napojeny na elektrický motor, jehož výkon se na kopistě převáděl pomocí velkého dřevěného kola. Při náhlých výpadcích proudu se ale dalo míchat také ručně. Vaření povidel trvalo 20 až 24 hodin a často se vařilo pro dvě rodiny dohromady. Na dno kotle se dala hrudka másla, aby se povidla nepřichytila, a trochu švestek, které se postupně přisypávaly. Jakmile se švestky dostatečně rozvařily na takzvaný lektvar, musely se přecedit přes speciální síto do bečky, aby se oddělily pecky. Potom se lektvar vrátil zpět do kotle a pokračovalo se ve vaření, dokud povidla nezhoustla a nezačala se oddělovat od kopistě. Jedna rodina uvařila až 30 litrů povidel, které se nejčastěji uchovávaly v kameninových hrncích a často vystačily i na dva roky. V prázdném prostoru nad pecí visely lísky na sušení ovoce všeho druhu, nejčastěji ale jablečných krájanek.

Vařárna a sušárna sloužila za mírný poplatek téměř celé vesnici. Současný majitel v ní vařil povidla ještě v roce 2001 a zařízení je stále provozu schopné. V obci je postavena nová zděná sušárna ovoce s možností vaření povidel, kterou vlastní svaz zahrádkářů a která slouží širokému okolí. Pamětníci ale tvrdí, že povidla ze staré vařárny měla lepší barvu a chuť, prý kvůli dřevěným násypkám na ovoce.

IV. Seznam informátorů

I. Obec Študlov

Maček, Jan, čp. 108, nar. 1928, kronikář

Tvarůžek, František, čp. 5, starosta obce

Kontakt na Obecní úřad:

OÚ Študlov č.p. 142, 756 12

Tel.: 603 291 932

Email: obec.studlov@quick.cz

II. Kulturně společenský život v obci

Bodlák, David, čp. 146, člen hasičského sboru

Janáč, František, čp. 92, obyvatel Študlova

Maček, Jan, čp. 108, nar. 1928, kronikář

Tvarůžek, František, čp. 5, starosta obce, člen dechové hudby Študlovjanka,
člen dožinkového výboru

III. Lidová architektura ve Študlově

Beňo, Josef, čp. 4, nar. 1953, obyvatel Študlova, syn stavitele suširny ovoce

Číž, Jan, čp. 80, nar. 1940, obyvatel Študlova, syn stavitele domu čp. 83

Janáčová, Marie, čp. 92, nar. 1928, pamětnice vaření švestek v čp. 4

Maček, Jan, čp. 108, nar. 1928, kronikář

Obrazová příloha

Mikulášská obchůzka s maskami svatého, čertů a smrti. Študlov.

Foto archiv ÚEE

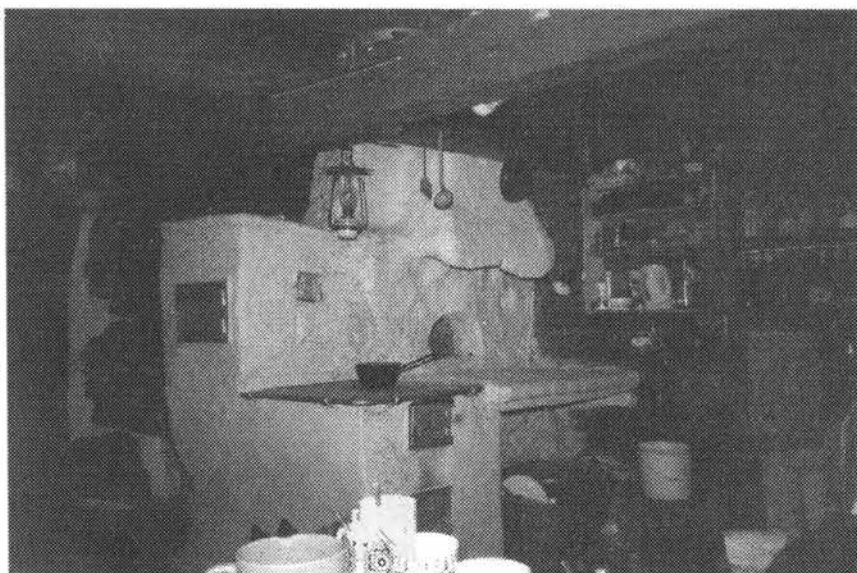
Medvěd a muzikanti při fašankové obchůzce. Študlov 2003. Foto archiv ÚEE

Fašankové masky medvěda, šaška, dědka s babkú. Študlov 2003.
Foto archiv ÚEE

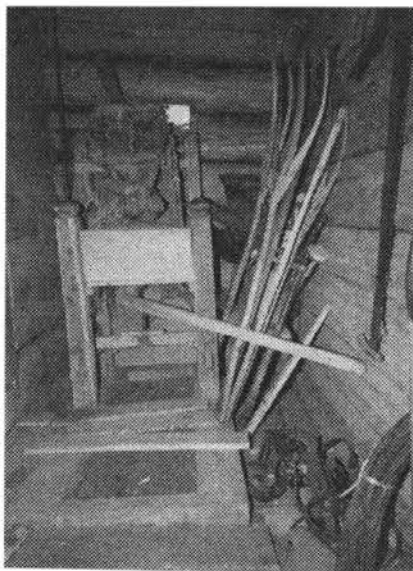
Masky z tzv. zvěřince při fašankové obchůzce. Študlov. Foto archiv ÚEE

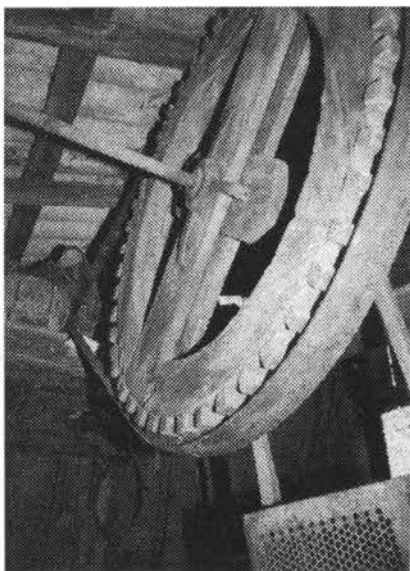
Topeniště s pecí a sporákem v domě čp. 82. Študlov. Foto autorka 2003

Roubený dům čp. 82. Študlov. Foto autorka 2003

Žrna v komoře domu čp. 83.
Študlov. Foto autorka 2003

Palečné kolo ve vařirně povidel
u čp. 4. Študlov. Foto autorka 2003

Výzkum současných Velikonoc v obcích Jesenec a Dzbel na Konicku

Josef Urban

Úvod

Výzkum velikonočních svátků jsem prováděl ve dvou obcích na Konicku (severozápadní část bývalého okresu Prostějov) od čtvrtka 17. dubna do pondělí 21. dubna 2003.

Konicko bylo od nepaměti chudý hornatý kraj v těsné blízkosti úrodné a na tradice bohaté Hané. Hlavním způsobem obživy v tomto regionu bylo nepříliš výnosné zemědělství a různé drobné řemeslné činnosti. To všechno se též projevilo i v oslavách různých - převážně křesťanských svátků (velikonoční svátky nevyjímaje).

Obce

JESENEC

Obec dostala jméno podle stromů jasanů, lidově nazývaných „jeseny“. Vesnice leží v nadmořské výšce 495 metrů na jižním svahu Zámecké horky při silnici z Konice do Moravské Třebové (obr.1). Část obce od Konice se jmenuje Špice, část u nádraží se nazývá Měrotínek. Dominantu obce tvoří zámek a kostel. Zámek byl postaven v barokní gotice na počátku 18. století – údajně se na něm podílel i slavný architekt Santini. Dnes slouží jako Domov důchodců. Barokní kostel svatého Libora je ze se 17. století. Do farnosti patří ještě Dzbel, Ladín a Ponikev. Farář Radomír Němeček tu dojíždí z Konice.

Nedaleko kostela je hřbitov, který byl založen v roce 1784. Součástí hřbitova je urnová zeď (kolumbárium).

Obecní pečeť Jesence měla ve znaku patrona jesenského kostela svatého Libora. „*Jesenec byl známým poutním místem na Moravě. Poutě začínaly s teplými jarními dny a končily v chladném podzimu. Kromě nedělí přicházely tisíce poutníků i o zasvěcených svátcích, kterých bývalo mnoho. Příliv návštěvníků ochabl teprve*

v důsledku zákazu poutí za císaře Josefa II., ale nikdy nezanikly docela.“ (úryvek z farní kroniky - zkráceno).

Jesenec má s okolím železniční i autobusové spojení. V obci je domov důchodců, pošta, kulturní dům, výrobní lahůdek a chov koní ve dvoře, kterému se říkalo Terezín.

Před sto lety bylo v Jesenci 97 domů a 621 obyvatel. Nyní je v obci 123 čísel a 372 obyvatel, z toho 91 žije v domově důchodců.

Do roku 1994 tvořil Jesenec se Dzbelem jednu společnou obec.

DZBEL

Vesnice leží severozápadně od Konice ve vzdálenosti čtyř kilometrů (obr.2). Nadmořská výška dosahuje 500 metrů nad mořem. Potůček, který pramení u železniční zastávky pod Sládkovou skálou, se roztéká dvěma směry: ke Konici s názvem Jesenka a k Moravské Třebové s názvem Třebůvka. Oba potoky se opět scházejí v řece Moravě u Kojetína. Hned pod Borovou, což je západní část obce, bývaly na potoku tři mlýny.

Slovo Dzbel znamenalo sedlo mezi lesnatými stráněmi nebo také strouhu. Odtud název obce. Ale název mohl vzniknout i od slova stbel - stéblo.

Stará obecní pečeť měla ve znaku koně, poskakujícího na rozkvetlé louce.

Severně od obce, v „Ródných“, se v 18. století těžila železná ruda a tavila se v nedaleké peci. Pro špatné cesty ze Dzbele byly v 19. století hutní práce zastaveny a šachty v Roudných v roce 1860 zatopeny.

V obci je zemědělské družstvo, agrochemický podnik a výrobní svíček.

Obec má 122 čísel a 289 obyvatel. Před sto lety žilo ve 102 domech 572 obyvatel.

Do roku 1994 tvořila s Jesencem jednu obec.

VELIKONOČNÍ VRKÁNÍ

POPIS VRKAČŮ V JESENCI

V tomto kraji je velikonoční vrkání (tak se této činnosti od nepaměti říká) velmi rozšířeno.

V Jesenci chodí dvě skupiny:

První skupina (obr.3) se schází u kostela svatého Libora a postupně jde ke hřbitovu a obchází horní část vesnice. Po malé přestávce míří po hlavní komunikaci k místní části zvané Špice (hlavní směr na Konici). Potom se vrací zpět do Jesence ke kostelu, kde se chlapi rozcházejí. V této skupině chodilo tento rok celkem osm hochů. Věkové rozpětí bylo od jedenácti do čtrnácti let. Kapitán (což je neoficiální název pro vedoucího všech tří skupin) byl Martin Hrabal. Byla to jediná skupina, ve které chodili i dva ministranti.

Druhá skupina (obr.4) si dává pravidelně sraz vedle kulturního domu u sochy patrona Jesence svatého Libora. Trasa vede postupně v dolní části Jesence po hlavní silnici ke Dzbelu (je to západní část obce), pak se skupina vrací a pokračuje nahoru směrem k Měrotínku. Po přestávce u železniční stanice obcházejí postupně místní část Měrotínek. Věk účastníků se pohyboval mezi devíti až čtrnácti lety. Kapitáni v tomto roce byli dva: David Najbr a Tomáš Staněk. Raritou bylo, že měli ve skupině i jednoho pražského školáka, který tu přijel na prázdniny.

Obě skupiny mezi sebou soupeří. Sem tam na sebe pokřikují nebo se povzbuzují, protože v místě počátečního srazu na sebe vidí. V jednom místě se kříží, ale raději buď jedna, či druhá skupina zpomalí či zrychlí, aby se přímo nestřetli. Velká rivalita se podle Anny Kučerové projevuje například tím, že soutěží, která ze skupin začne v daný čas první vrkat.

POPIS VRKAČŮ VE DZBELI

V lokalitě Dzbel chodí od dávných dob pouze jedna skupina. Sraz si dávají v místní části zvané Borová a postupně jdou po horní cestě až skoro k Jesenci. Po krátké přestávce se po hlavní silnici vrací zpět. Vedoucím pro tento rok byl Martin Laštůvka a Petr Konečný. Skupina byla tvořena osmi chlapy do patnácti let. Zde jsem narazil

také na nejmladšího účastníka obchůzky, Tomáška Konečného, kterému bylo teprve tři a půl roku (obr.5).

OBCHŮZKA V LOKALITĚ

V dřívějších dobách chodívalo podstatně více dětí. Souvisí to také i s tím, že na vesnicích žije čím dál méně lidí a tím i méně dětí. Všechny tři skupiny jsou tvořeny žáky Základní školy a gymnázia Konice (až samozřejmě na pražského návštěvníka a malého Tomáška) a vzájemně si podle jejich slov nelezou do „cizího“ rajónu.

Jesenské skupiny chodí stejně: ve čtvrtek od osmnácti hodin, v pátek postupně v časech od 6:00, 12:00, 15:00 a 18:00 a v sobotu od 6:00 a v devět hodin. Ve Dzbelu chodí také tak, ale v sobotu v šest hodin ráno nevrkají, protože se jim údajně nechce vstávat. Podle vyjádření Marie Špačkové je to poprvé, kdy nechodí v tuto dobu vrkat. I když dzbelovská skupina nemá žádné ministranty, pravidelně se jako jediná zastavuje u křížů či božích muk, kleknou si a modlí se (obr.6). První jesenská skupina sice také zastavuje u křížů, ale spíše se jen symbolicky pokřičuje. Druhá jesenská skupina nic takového nedělá.

Musím podotknout, že všechny tři skupiny vrkaly i v pátek ve tři hodiny odpoledne, přestože se strhla v kraji pořádná dešťová přeháňka. Trasu si však patřičně zkrátily.

KOLEDOVÁNÍ

Vybírat se chodí v devět hodin v sobotu ráno. I když až donedávna se vybíralo již od šesti hodin – podle mínění vrkačů by jim stejně nikdo neotevřel (toto tvrzení ovšem především starší spoluobčané rázně odmítli). Jako hlavní odměna, kterou dostávají u lidí, jsou u všech tří skupin peníze. Někdy dostávají jako odměnu i sladkosti v podobě čokoládového vajíčka či oplatku. Velikonoční vajíčka jim nikdo nenabízí. Říkadla během vrkání neříká žádná skupina, ale v průběhu koledování přeřikává první jesenská skupina na požádání nějaké básničky. Po dlouhém přemlouvání mi řekli alespoň jednu krátkou říkanku. Zněla asi přibližně takto:

*Naší páni nás poslali,
abyste nám něco dali.*

*Co my jsme se naklapali,
až nám ruce opuchaly.
Za to naše klapáníčko,
dejte, nám aspoň vajíčko.*

Odměna se rozděluje zásadně rovným dílem (i když velitelé mají právo na ten pověstný zbytek, který nelze rozdělit).

Vrkači věděli, že zvony odlétají do Říma, a tak od čtvrtka do soboty chodí vrkat na počest Ježíše Krista. Hlavní důvod, proč chodí vrkat uvedli, že je to tradice, chodili totiž i jejich bráchové, tatínkové, dědečci. Hned vzápětí však uvedli i finanční odměnu (v průměru si údajně během vrkání vykoledují kolem sto korun na osobu, někdy i více).

Ještě minulý rok chodila s chlapci i děvčata, ale toto jaro to byla pouze pánská záležitost. V Jesenci někteří chlapci školou povinni vůbec nechodí. Výjimkou je však Dzbel, kde vrkají všichni školáci. Podle vyjádření Anny Kučerové, bývalé učitelky, je až s podivem jak ty - jindy kolikrát zlobivé a neposlušné děti - dohlíží na ostatní vrkače, aby nedělali neplechu.

NÁSTROJE K VRKÁNÍ

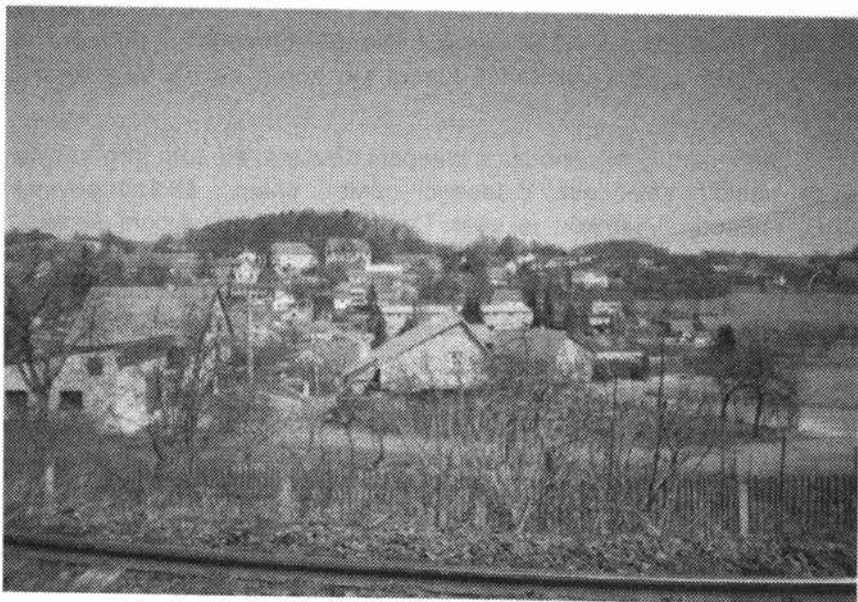
U všech skupin jsem se setkal pouze s řehačkami (obr.7). V této lokalitě se ale spíše používá název vrkač (podle tohoto názvu se také této činnosti říká – vrkání). Pouze ve druhé jesenské skupině měl jeden člen jako náhradní nástroj, pokud by prý jeho vrkač selhal, malý dětský vrkač. Nástroje jsou v dřívě většině děděné v rodině (ať už od staršího sourozence nebo tatínka či dědečka – ti také byli nečastějšími výrobci vrkačů). S koupeným vrkačem jsem se setkal jen jednou (ve Dzbeli). Podle vyjádření vrkačů ještě minulý rok měli dva trakaře. Klapačka zde také v minulosti byla, ale vyskytovala se velmi zřídka.

PODĚKOVÁNÍ

Během 17. dubna až 21. dubna 2003 jsem poznal mnoho nových lidí, kteří mi ochotně poskytli spoustu informací. Chtěl bych hlavně poděkovat místní kronikářce a dlouholeté učitelce paní Anně

Kučerové, která mi týden před velikonočními svátky poskytla velmi cenné informace, které byly důležitým východiskem pro následný výzkum. Poděkovat musím i ostatním respondentům za trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu mé práce věnovali.

Obrazová příloha

Obec Jesenec. Střed obce. Foto autor 2003

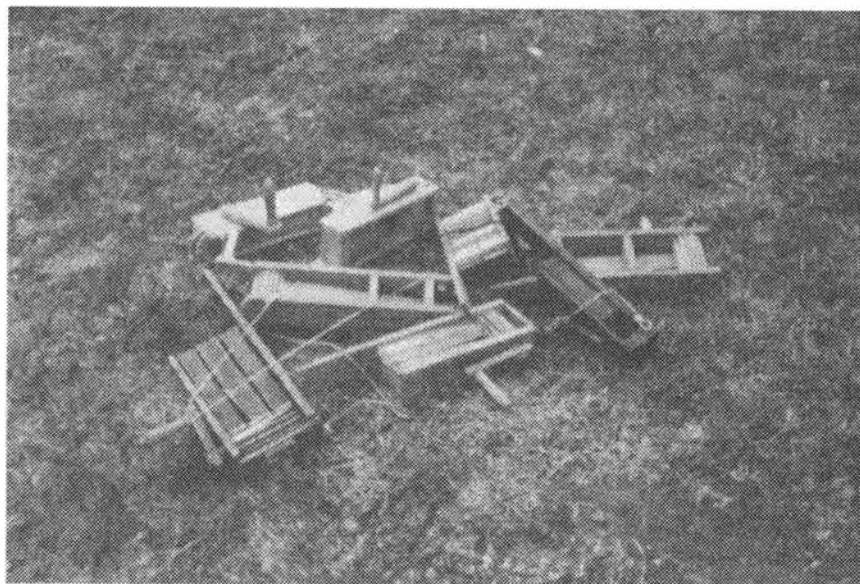
První skupina jesenských „vrkačů“. Foto autor 2003

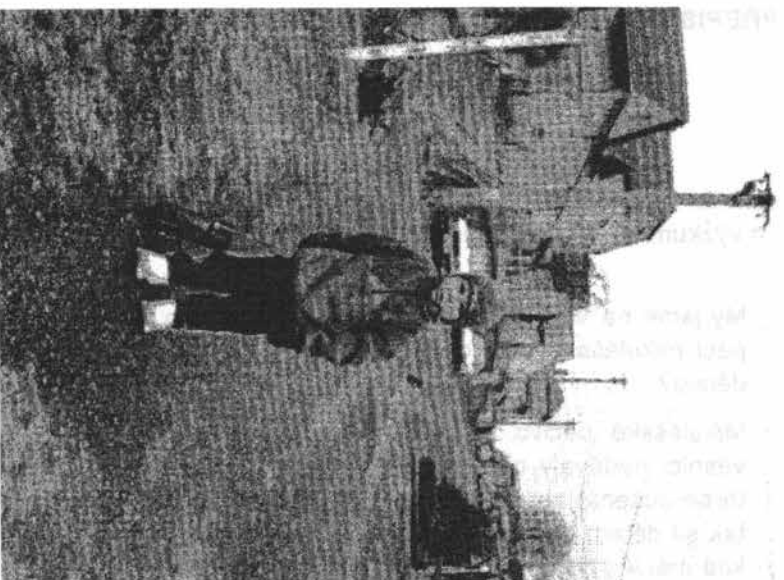
Druhá skupina jesenských „vrkačů“. Foto autor 2003

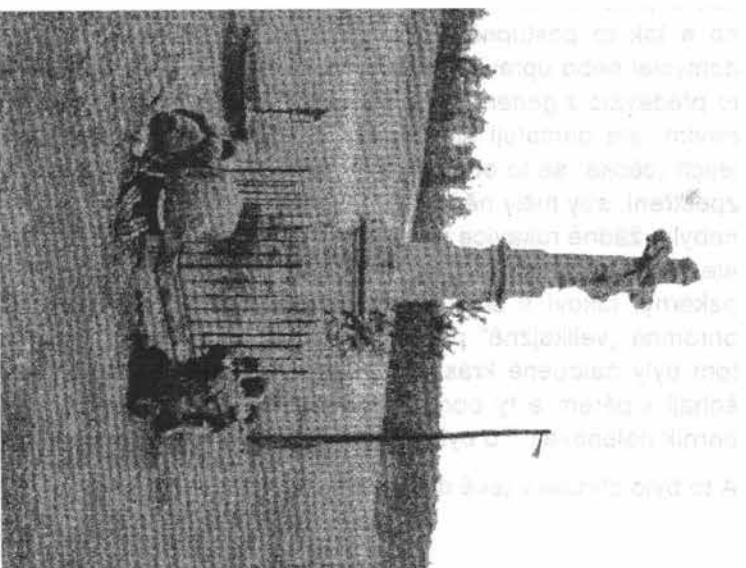
Obec Dzbel. Celkový pohled. Foto autor 2003

„Vrkače“ ze Dzbele. Foto autor 2003

Nejmenší účastník obchůzky ve Dzbeji. Foto autor 2003

Modlení u kříže ve Dzbeji. Foto autor 2003

Výzkum současné vesnice. Poteč u Valašských Klobouk

PŘEPIS ROZHOVORU S RESPONDENTKOU ANNOU BEŇOVOU

Romana Bečvová a Gabriela Zmeškalová

Rozhovor z 1. 4. 2003, Poteč, kazeta č. 1

(V = výzkumník, R = respondent)

V: My jsme na Vás na Obecním úřadě dostaly tip, že umíte nejlépe péci mikulášské pečivo. Mohu se zeptat k jaké příležitosti se to dělalo?

R: Mikulášské pečivo to byla dříve tradice, protože dříve se na vesnici nedávaly na Mikuláše balíčky jako teď. To daly babičky třeba sušená jablka, hrušky, „trnky“ a tak. Protože nebylo peněz, tak se dětem nadělovaly takovéto nadílky. No a těsto, se dělalo... kdo měl víc peněz udělal lepší, kdo měl méně, tak dal třeba jenom jedno vejce. A sami si z toho dělali různé figurky pro děti, aby měly radost alespoň z něčeho. Na dárky nebyly peníze, takže tím že jim vždycky napekli na toho Mikuláše, jindy se to nepeklo. Tuto tradici přebírali od svých rodičů, neučili se to v žádných kurzech, no a tak to postupně šlo a třeba si tam někdo i něco nového domyslel nebo upravil, podle toho, jakou měl fantazii. No a tak se to předávalo z generace na generaci. Kdo to kdysi vymyslel, to už nevím, ale pamatuji si už moje prababičky to dělávaly. A zase jejich „děcka“ se to od nich učily, „céry“. Pro ty děti to bylo takové zpestření, aby měly něco zajímavého a pěkného, protože na dárky nebylo, žádné rukavice nic. Možná ve městech v lepších rodinách, ale na „dědinách“ to bylo tak. Potom, jak už šel vývoj, tak ty pekárny, takoví ti soukromníci „pékli“ z perníku. To byly takové ohromné „velikajzné“ perníkové, třeba, pany, panáci, koně a na tom byly nalepené krásné obrázky. Měli velice pěkné tváře,... a šohaji s pérem a ty obrázky se koupily a v pekárnách to na ten perník nalepovali. To byla dlouho taková móda.

V: A to bylo zhruba v jaké době?

R: No, to tak, to ještě takový ti soukromníci, cukráři to bylo tak v 50. letech. Možná tak ještě v padesátém šestém, oni ještě tak dožívali. Jako dítě si to ještě pamatuji. Do takového pětapadesátého roku, snad. Tak to byla móda, ale to se nejedlo, to se dávalo za okno. Tady ty perníky s obrázky měli zase ti, co na tom byli finančně lépe. Ti z chudých rodin to neměli. To vím, že po Mikuláši se to stavělo za okna, řady těch napečených věcí, to se nejedlo, a už se „létalo a dívalo sa do okén“ kolik, kdo a co má. Ale hlavně jsme se chodili dívat, protože tady jsme většinou na to neměli, na ty perníčky. Chodívali jsme se dívat k těm bohatším, třeba do takových těch lepších rodin, do gruntů, tak ti to mívali. To jsme „nahlédávali“ na ty obrázky. Ale pamatuji si, že v některém roce jsme to i my od někoho dostali. Sestra mého otce byla ve Zlíně a pracovala ve Svitu, tam se dost vydělávalo a vím, že nám to kdysi dovezla. Tak to jsme opatrovali možná i rok a ty papírky jsme si potom „skovávali“. Dřív bylo všechno strašně vzácné, protože na těch vesnicích opravdu ničeho nebylo. Potom až začaly družstva a začalo přibývat práce, fabriky se rozšiřovaly, to nebylo ani možné, třeba měli doma pět, šest dětí, ale oni... učení nebylo nebo strašně málo, třeba učňovská střediska to nebývalo, to si nějaký soukromník vzal do učení tovaryše... třeba zedníci nebo tesaři. A školy, průmyslovky... to vůbec. Já, když jsem vychodila školu, tak to se teprve tak rozjížděly ty průmyslovky, to byla „gymnázka“ ta byla dost dávno, to mělo tradici. Bylo to sice kratší, napřed dva roky potom tři roky, ale velice dlouho trvalo než se rozjely ty učiliště. Takže když byly děti doma tak se potloukaly, neměly se ani kde vyučit. Továrny málo lidí zaměstnávaly, potom se začaly rozjíždět tak až v padesátém šestém nebo osmém. Na vesnicích šly děti pracovat už i ve čtrnácti, když vyšly školu. Ale zase to bylo výhodné, protože už si alespoň něco vydělaly. Potom už se to vylepšovalo.

Tehdy to bylo asi jako teď, práce nebyla, to teď ještě nic není, to bývalo horší. Třeba že by maminky šly do práce, když děti už měly věk, to nešlo, protože neměly kam. A továrny měly málo lidí, tak braly i babičky, důchodkyně a braly třeba i šedesátileté, jim to bylo jedno. Však cosi udělaly a ty potom dělávaly i do osmdesáti roků. Jim to zase bylo vzácné, protože celý život byly doma, no a v těch fabrikách bývalo dřív dobře. Na všechno měl člověk nárok, potom začaly odbory asi v tom padesátém osmém, to byl takový

přelomový rok. To pak už začaly i ty učiliště hodně, různé střední školy a už se rozjížděly i ty odbory. Dříve jak přišel člověk do fabriky, tak si stoupnul ke stroji a dělal. Nebyly ani šatny ani se neumývali. Bylo to na hrozně úrovni. Ale potom už se to zlepšovalo, třeba čtyři dostali takovou malou skříňku, aby se mohli převléknout a udělali jim i plechová koryta na umývání a tak už se to postupně zlepšovalo.

V: A vy pocházíte odkud?

R: Já jsem tady doma.

V: A kde jste chodila do školy?

R: Do školy tady do „Klobúk“ jsem chodila a potom jsem šla pracovat tady do toho Palu, to se rozšiřovalo, tak jsme si udělali rok jakoby učební obor, to byly takové ty první učební obory, a pak už to bylo třeba dva roky nebo tři roky a teď už to neexistuje.

V: A čím jste se učila?

R: Elektromechanika, tak do té elektriky jsem hodně dělala. Takové malé motorečky jsme tam dělávali. Celý život jsem „plantala“ s drátkama. Různé startéry do aut a tak.

V: A u vás v rodině, zachovávaly se lidové tradice?

R: Tak tady se velice udržovaly „fašanky“. Asi tak před dvaceti lety tato tradice přestala, no a teď, tak asi posledních deset roků to zase znova obnovili hasiči. Chodívali většinou muži, teď také chodí. No, ono to dřív bylo takové nemoderní, třeba i takové ty „Moreny jak sa tomu pravilo, jak sa to nosí na tech palicách“. To zase pořádala škola. Paní řídící nepracovala, byla doma a byla velmi tvořivá a ona nám tu Morenu vždycky udělala. To byla taková panna, co se hodila do vody a odplavala.

V: A ta Morena se vyhazovala na Květnou neděli?

R: Teď si nemohu přesně vzpomenout. Bylo to někdy ke konci zimy nebo snad na první jarní den? Víím, že to byl konec zimy a ta Morena se házela do vody, jako, že už je jaro a teplo, že už je po nemocích. To byl takový symbol, ale přesně už vám to nepovím. Ale víím, že nám to ta paní řídící vždycky udělala ze slámy, ušila tomu takové oblečení a namalovala. Potom s tou Morenou chodily „cérky“ z páté třídy, prošlo se po celé vesnici, zpívalo se, celá

škola šla v průvodu. „To byl dobrý průvod, na dědině bylo děcek moc.“ A potom se házela do potoka naproti škole. A až trošku odlplula, tak ji někdo určitě vybral.

V: A odkud ten průvod vycházel?

R: Vycházel ze školy a šlo se nahoru do „dědiny“. Teď je tady moc uliček, ale dřív byla dědina jenom tady nahoru a nebyla moc veliká. No a to se šlo nahoru, potom kousek a zase dolů a před školou se to hodilo do potoka. No teď, to by se nachodili, teď už je to tady rozšířené.

V: Ještě jsem se chtěla zeptat k těm „fašankům“. Byly tady nějaké specifické masky, které chodívaly? Nějaké tady vlastní v Poteči?

R: Bývala tradice ženich s nevěstou, potom čáp. To chodil jeden strýc Šerý. Byl vycpaný a měl udělanou hlavu se zobákem a nohy měl takové žluté, cosi „oplantané“. Ten se nám vždycky nejvíc líbil. A to byla jeho maska, kterou si stále každý rok vylepšoval. No, ženich, nevěsta a další takový „oškubaní panáci“. A teď co chodí hasiči, tak mají takové „starodávné mundůry“. A ještě jakási strašidla, ani se nedá povědět, co to přesně je. Už to nemají jako dřív. Dřív si na tom dávali víc záležet a měli to vypracované. Třeba takový jeden pán tady chodil za medvěda a on si ten kostým dělal celou zimu. Měl kožich z takových malých provázků, místečko po místečku vypracovaný. A dělal si ho sám. Opravdu to vypadalo jako živý medvěd. Teď už si s tou maskou nikdo nepohraje. A ještě chodíval jakýsi kůň.

V: A nějaké fašankové zábavy bývaly?

R: Bývaly v sobotu, v neděli, potom v pondělí, to se pochovávala basa. Udržovalo se to dlouho, možná tak do sedmdesátého roku. Potom to všechno odešlo i takové ty besedy a tancování. Tady dřív byla velice kulturní dědina. Divadlo se tady hrávalo, když nebyla televize a ani rádio „bárskdo“ neměl. Hrávali dospělí a měli krásné kulisy. Tady bývali stolaři a ti to tak krásně vypracovali a vymalovali. A chodívali hrát různě po dědinách nebo zase ti z okolních dědin jezdili sem, protože „všade neměli sále“. Nebo také bývali putovní loutkáři, kteří jezdili od dědiny k dědině. A oni neměli nic, jenom ty loutky a oponku, to postavili někde na stůl a hráli. Pro vesnické děti to byl zázrak, protože kde by tady na té

vesnici k tomu přišly. Hrávalo se v hospodě. Jenomže byl problém s nedostatkem židlí. Tak si každý musel přinést z domu vlastní a ty se potom v hospodě postavily do řad. Také jezdívali takoví putovní komedianti, třeba otec s „malučkú cérkú“, a vystupovali s různými akrobatickými čísly.

V: A muziku jste tady měli?

R: Muzika tu byla vesnická, velice dobrá. Ještě donedávna fungovala, ale teď už ubylo mladých. Dříve tady bylo hodně muzikantů. I můj otec měl basu a trubku.

V: A to byla dechovka?

R: Ano, dechovka. Potečanka. A dlouho trvala, ale asi před třemi lety už zůstali jenom tři potečští muzikanti a tak se spojili s „Klobučanama“ a už to bylo takové promíchané, ne jako dřív, že jich hrávalo třeba i dvacet a všichni z Poteče. Dříve si muzikanti velice zakládali na tom, že jejich kapela je složená pouze z místních. To by byla hrozná ostuda, kdyby se kapela pozvala od jinud.

V: A mezi vesnicemi bývala nějaká rivalita? Třeba, že by se neměli lidé rádi?

R: Ani ne. Nepamatuji se na nějakou zášť mezi vesnicemi. Třeba, že by „ogaři chodívali za cérkou“ to tady nebývalo.

V: Nebo třeba máje, ty se nekradly?

R: No to tady kdysi postavili komusi vůz na střeše. Rozebrali veliký žebříňák na seno a vynesli ho na hřbet střechy a tam ho znovu sestavili. „Takové blbosti se tu dělávaly.“

A kdysi tu býval takový obchodník, který přišel někde z jižní Moravy a postavil si obchod. „A měli jakési auto a měli tři céry a ty sa lúbily ogarom. Ale ony si tak myslely, že byly neco lepšího, že měly ten obchod. A kejší ti ogaři byli na ně cosi nasraní. Prý ten otec pravil, že takú žebrota, že nech sa neukazujú ani mu u baráku. Oni ti ogaři asi za téma cérkama poletovali a pokřikovali. Ale on, že taká žebrota, že céry sa na ně ani nesmija podívat. A jich to hrozně urazilo a normálně to auto vyvezli a kdesi u súsedů měli hnůj a oni to tam celé zaházali.“ Teď, kdyby to někdo udělal tak by byla hrůza, ale dřív to tak dělávali a nikdo to netrestal.

V: A jací tady bývali řemeslníci?

R: Tkal tady jeden takový strýček „tepichy“. Takové z hadrových zbytků. Potom tkal i lněné plátno. Byla tady také sušárna na ovoce. Pálenice, kde se páčila slivovice. „Trnky“ se tady vařily. To tady bylo ve „třú“ taková dřevěná „búdka“, speciálně postavená na dvoře. A v ní byl měděný kotel a ohniště. Ty trnky se nasypaly do kotle, pod ním se topilo a všechno se to muselo míchat takovým dřevěným trámkem ve tvaru dvou lopatek, které přesně padly na dno kotle. Trnky míchávaly „tetky“ i čtyři hodiny a musely stále míchat, aby se nepřipálily.

V: A jak se to vařilo?

R: Ze spodu se topilo. Obrané trnky se nasypaly do kotle.

V: I s peckami?

R: Ano. I s peckami. Celé se to rozvařilo a až to bylo rozvařené a pecky se oddělily, tak se to všechno takovými velkými naběráky dalo do „řešet“, to byla velká hrubá cedidla a pomocí dřevěné vařečky se to přecedilo. Pecky se vyvezly a přecezená hmota se dala znovu vařit dokud nezhoustla a nezůstala taková černá. Vždycky když se vařily trnky, tak se hned sbíhaly děti, které už měly nachystané takové dřevěné „užičky“ a lopatky, a to jsme měli moc rádi. Říkalo se tomu „lízačka“. Uvařené trnky se ještě za tepla dávaly do kameninových hrnců a mohly se uchovávat i dva roky. Vůbec se to nekazilo. Na hoře se vytvořila tvrdá kůra, která to celé zakonzervovala. Trnky se mazaly na buchty a na chleba.

Potom tady byl pekař. Dřív si lidé pekli chleba doma. A potom začala být móda, nechat si udělat chleba od pekaře. Pamatuji si, že doma se zamísilo, potom se dělal kvásek, pak se těsto nechalo kynout a až vykynulo dalo se do „slaměnky“, které měl každý doma. Napsaly se lístečky s číslem domu a zabořily se dost hluboko doprostřed toho těsta a zanesli to pekaři, který pekł jednou za týden. Upečený chleba dával pekař do polic a každý chodil a hledal si chleba se svým číslem. Někdo si nechával dělat chlebů víc, když jich bylo v rodině víc. My jsme mívali jen jeden. Pekař také rozvázal chleba v takovém menším dřevěném vozíku obitém deskami s koněm. Chleby v něm měl jen tak naházené, ne poskládané, aby se nespářovaly, rohlíky ještě nepekł a vždycky volal: „Chleba, chleba...“ a jezdíval dost daleko, až do Střelné, do Lidče, do Lidečka, ne jenom po Poteči.

V: A to byl místní potečský pekař?

R: Ano, býval tady na kraji vesnice. Ta pekárna tam ještě je.

V: A jak dlouho už tady není?

R: Už dlouho, dlouho. Jak začalo JZD, tak lidé už neměli hospodářství a už i začaly velké pekárny pro hodně lidí. A on tedy tak pomalu zkrachoval, protože lidé si k němu nedávali péct. A v Kloboukách začala veliká pekárna a obchody. Když začala družstva, tak lidé už doma neměli ani tolik obilí, jenom tak pro slepice. No, a potom to tak skončilo. I třeba koláři, ti dělali kola na vozy nebo přímo celé vozy, ale to už potom nebylo potřeba a tím pádem zanikla i ta řemesla.

V: A vy jste doma mívali hospodářství?

R: My jsme mívali krávu a prase, slepice, husy.

V: To tak mívali všichni?

R: Ano, to bylo takové to skoro nejmenší hospodářství. Ti „gona chudobnější“ mívali kozy, ale krávu se snažil mít každý. Potom, když začala družstva, tak to už jsme neměli krávu.

A když už nebyla kráva, nebylo ani prase, protože bychom na něho museli všechno kupovat, pole jsme neměli tak ani slepice, protože kupovat zrno, na co? A tak to pomalu všechno zkrachovalo.

Pověrečné povídky a vyprávění na Horňácku

Petr Mička

Tato výzkumná zpráva je zpracována na základě terénního etnologického výzkumu prováděného v horňáckých obcích Velká nad Veličkou a Javorník v květnu roku 2001.

Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit současný stav lidové víry u nejstarší generace na Horňácku.

Při svém výzkumu jsem se zaměřil na tyto složky lidové víry: věření spojené s lidovou meteorologií a astrologií, věření o rostlinách a zvířatech, drobné pověry v životě lidu, zákazy konání práce v určité dny, věštění, sny, démonické představy a s nimi spojené pověrečné povídky a vyprávění.

Většina informátorů již v dnešní době těmto lidovým věrským představám nevěří (s výjimkou několika drobných pověr v běžném životě), a proto se pověry a pověrečné představy lidu z jeho povědomí vytrácejí. Přesto však ještě dnes můžeme tyto představy u nejstarší generace slyšet v ústním podání jako součást ústní lidové slovesnosti. Proto uvádím v této závěrečné výzkumné zprávě jako ukázky výsledku výzkumu jen ucelenější slovesné útvary – pověrečné povídky a vyprávění.

Výzkum jsem prováděl v prostředí mně dobře známém a s většinou informátorů jsem se znal již z doby dřívější. Tyto okolnosti, můj regionální původ i to, že veškerá setkání probíhala formou nezávazných rozhovorů a besed v domácnostech respondentů, vedených navíc v dialektu, to vše, domnívám se, výrazně přispělo k vzájemné důvěře a otevřenosti.

K výzkumu jsem užíval diktafon, takže všechna vyprávění a nářeční slova jsou co nejpřesněji přepisy záznamů. Přidržuji se čtenářské transkripce podle dialektologa Aloise Gregora (Srov. O zápisu lidových písní po jazykové stránce. Český lid 40, 1953, s. 114-117). Pro obalované „l“ (= u) užívám znaku „l̄“. Vycházím ze spisovné pravopisné normy, ta se liší jen v případech nutnosti skutečné nářeční výslovnosti. Jinak píši nekdo, zní negdo, všecek, zní fšecek apod. Zachovávám v textu kolísavé tvary v dialektu (např. nechcem – nescem, nebo – lebo). Pro označení pauzy ve vyprávění užívám

pomlčky, pomlčka s tečkou (–.), příp. čárkou značí nedokončenou větu resp. slovo, kde vypravěč neklesne hlasem. (Viz D. Klímová: Ukázky lidového vyprávění. Úvodní poznámka. In: Horňácko. Život a kultura lidu na moravskoslovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat. Brno 1966, s. 532–533.)

Uvádím krátké charakteristiky dvou vypravěček a některá jejich vybraná pověrečná vyprávění :

Kateřina Jurenová, rozená Majtánová, nar. 1924, Javorník. Pochází z rolnické rodiny, pracovala v domácím hospodářství, později v JZD a dále pak jako domácí vyšivačka při ÚLUVu. Nyní je v důchodu, šije a vyšívá kroje i v současnosti. Je setrou Anny Kománkové. Vyprávění zná, stejně jako Anna Kománková, z besed od starších babiček, „...ked chodily staré babky na drapačky, na prástky, na šijačky...“

Anna Kománková, rozená Majtánová, nar. 1928, Javorník. Pochází z rolnické rodiny, pracovala v domácím hospodářství, později také v zemědělství v JZD. V současnosti je v důchodu, taktéž vyšivačka. Je také vynikající horňáckou zpěvačkou. Repertoár pochytila stejně jako její sestra, Kateřina Majtánová, od starých žen při besedách.

Kateřina Jurenová, Javorník; nahrávka – květen 2001.

Je to historka, kerú sem čujávala od starých babiček, jak k nám chodívaly na prástky. No, je to o nejakém Ploščicovi z Javorníka. – A tento starý sedlák byt velice bohatý. – Mať moc peněz, dětí nemať, ale byt velice lakomý. A tolej mať, to tenkrát byly dukáty, ešče ty zlaté, a on si to skládať do hrnca, to byly také ušáky kamenné a do tých ušáků kamenných si ty peníze skládať. – A v létě, jak bylo, tak jích presušáť na súr.ku. Mať strach, aby mu nesplesnivěly.

Za našim humnem byli –, bývala taková plocha zahrádék, aj sa temu tam do dnešního dňa říká Zahrádky, dnes už sú tam postavené chaľupy. A tam si prostreť plachtu na pravé poledně a dicky ty peníze sušit – na téj plachtě. –

A – pásly tam ty děvčátka husy – kúšček dál. Ale tam nesměť nikdo pristúpit, říkávala sa, že tam má velice zlého psa a kdo by tam došěť, že ten pes by ho roztrhať. Enem že to nebyť obyčajný pes, to snád byť čert premeněný v teho psa, tak sa to vykládaľo.

A ty dvě děvčátka, jak pásly husy, tak viděly, že ten strýc si šli dom poobědvat a tá jedna povídá téj kamarádce: „Víš co? Poďme sa hrát s tyma penízka, já ešče sem to nikedi neviděta,“ protože byly chudobné ty děti. Tak šly a prebíraly sa jako –. A tá jedna povídá: „Víš co? Šak je jích tu moc,“ chodilo sa ešče v kroji, aj malé děti, tak – no, že: „Dajme si jich za oplečko.“ Tak co mohly, braly do hrstí, sypaly si to do toho rubáčka za to oplečko. – No, ale ten strýc v momentě byli zpátky a jak viděli, že ty děti sú pri tých penězoch a že istě budú toho mať nabraného, tak chytili každú za nohy a trepali s nima a vytrípali ty, duká–. Nezblíž jích, enem že jich vytrepať, ty penízky z ních přeč na tú plachtu –.

Nó, a děti došly dom a plakaly. – „A co sa vám stało?“ – „Mamičko, my sme sa, my sme pri tých husách sa dívali, jak ten jeden strýc tam také, také žuté gombičky mali vysypané na plachtě a my sme sa s těma gombičkama hráli,“ neveděly, že sú to peníze. „A nám sa lúbily, tak sme si povídali, že jich majú dost, tak si jich pichneme za oplečko. Tak sme si jich napchali, ale oni došli, chytili nás za nohy, zdvihli s nama a vytrepali.“ A tá mama povídá: „Ále víš co, dívčátko, ty máš samú ľatu to oplečko, já sa podivám, lesti ti ten penízek nejaký tam nezostať.“ – Tak děvčicu vyzlékli, prehlédali ty ľaty a byly tam tri penízky, za tyma ľatama zastrčené. – No, tak nikemu nic nerekli, ale potom – za jakýsi čas si tolěj pomohli, že kúpili za ně kravičku, aj kúšček toho políčka a bylo, bylo –. Už sa jim potom dobre žilo. Tá druhá nemała nic.

No, ale bylo to tak, že ten Ptošćica potom – ked děti nemať, nikemu nic nedať a už ked byl na smrtelněj posteli, tak kemu by ty peníze šecky dať. – Tak zas mať jakési, jakési zlé mocnosti stály pri něm a že do tretího pokoleňá to upíše, ked sa narodí chľapec, tak ten chľapec bude mať nárok na ty peníze.

Nekdo o tem veděť. – Já si včil nemožem spomenút, kemu, kemu to jako prezradit, že, že do toho tretího pokoleňá to odkazuje, ty peníze. –

Nó, a tak aj to tak bylo, za jakýsi čas zatúkět v dědině u takých chudobných lidí, bylo to snád ešče z rodiny jeho, na okno o pŭtnoci, nekdo na okno – aby šět do tých Zahrádék, nikeho aby si sebú nebrať, enem si vzať rýl a ľopatu – a aby kopať v jakémsi místě, že je tam nejaký strom, menovať ho jak–, jaký ten strom je a pod tým stromem je

zakopaný hliněný hrnec a v tem hrnci, že co nájde, to bude jeho. Ale – ked tam dójde, tak aby około sebja udělať kruh – a do toho – z toho kruhu nesmí vycházat ani doňho nikeho pustit. Aby len kopať a kopať, co nech sa bude díť, co sa bude díť, že aby slova nepremúvil, za ceľú tú dobu, než ten hrnec vykope. –

Tak šet, kopať – a jak začať ten kruh, udělať si první ten kruh a jak začať kopať, tak odkáďsi, kde sa vzať – tu sa vzať, jakýsi pes došet a blaťkať naňho. A furt blaťkať, dorážať naňho, ale on nic. Ale do toho kruhu nevešet za ním. –

No, potom pes sa ztratit a vidět, že – jak že doľu Pahrbama, to je takový kopec nad tyma Zahradkama, že jede kočár a v tem kočári jeli páni – a – že ty páni naňho voľali, jeli około něho – voľali naňho, že: „Co tam kopeš?“ Ale on sa neohlédať, nic. Ani jich nepozorovať. Ale ten kočár, jak dojět po mostek, tam tékaľa voda tedy prv a – jak dojět po ten mostek, kočár sa zastavit – a oni vynášali po kolečku ten kočár do vrchu, to jezdiťo bez koní, enem samý ten kočár, vynášali to do vrchu, zas na ten breh hore a zas sa vézli, zas jeli doľu tým brehem zpátky k temu potoku. Tam sa prevrátili a – ty ludé zas z kočára, co tam seděli, jacísi páni že to byli, zas vynášali to do vrchu – a on tak trochu bokem sa podivať na ních, myslet si, že co, co len ty ludé robjá? Že doľu sa vezú a do vrchu to vynesú a zas sa vezú, že nejsú normální. – A jeli potretí. Dvakrát zjěli, potretí zas ešče ked jěli, tak za tým kočárem, že šet taký kulhavý, že tak jak žebrák keby to byť a voľá na něho, že: „Přitel, co myslíte, dohóním já hen tých za tým kočárem?“ A on že mu povidá, že dať sa smít, ale už ten hrnec mať vykopaný, už sa dokopať až, až po, po ten –. A vytáhět ho hore. – Že: „Co myslíte, doženem já hen tých za tým kočárem?“ – A že: „Ále čërta starého bys ty dohóni! Ved ledvá sa šmatleš na jednu nohu!“ – A v téj zarachotiťo pod ním a tá díra, jak mať vykopanú, tak ten hrnec šet, šet zpátky do téj zemi a nemať nic! –

Tak taká byla, taká byla tá výpravka o tem Ploščicovi, že teda mať spoľky s čërtem –.

A ten teda odešet dom a tá – už tá historia teda už došla potom na vrch –. Sa to vykládaťo v dědině – že, že to tak byťo. Že ten Ploščica byť jako čertu upsany a ľakomec veliký a co, co naskládať, tak že čert si to len zebrať.

Kateřina Jurenov, Javornk; nahrvka – kveten 2001.

Tak, t Petruřsk dolina sa menuje takov osada kuřcek od Javornka. A tam sa vyklad teda, že kedysi dvno tam bvat drak. A moseo to byt pravda, protože kuřcek, kuřcek od tj osady byla studnka a t sa menovala Drai –. Do dneřnho dna eřce lud ve d, de t studnka, jako Drai, bvala –. Že tam ten drak chodvat sa napit vody. – Lenže jim dlvat velik škodu, jak mali rodu, tak dicky jim ju zeřrat. –

A byt tam splav, kuřcek od tj studnky dalj, a v tem splav snd pobvat. –

No, jch to trpto, že teda dicky t roda sa jim zebraa pre, v urit dobu a tak kedysi si zmysleli, že sa pjd radit k bosorce nejakj na Hroznkov. – T jim povedla, že aby řli kernokneznkovi a zavoali ho, že jedin ten jim od toho može pomoc. Odkd tenernokneznk byt, to nevm – ale dořt a že jim kzat, aby odernj krvy mu dvali po tri dni mlko a odernj slpky vajca uvarili, že tm sa bude živit. Aby nechodili nikde, enem dvali sa, jak potee voda od toho splavu na dou, na tret de.

Tak – na ten tret de, tam byla tak zstavnica, byt tam mln, tak lud sa zhrkli a teda dvali sa. To jim povdat: Lesti potee voda bl, tak bude dobre, ale lesti poteeerven, tak že bude zle, že drak premoel jeho a on n toho draka.

No, tak byo k polednu a lud sa zhrkli a dvali sa. A veelik voda sa zaala pnit, tak sa to hrnlo a že vřecek ten –, že tam mali nasety hrach, tak ten hrach vřecek vter suel –. Ale tenernokneznk sedl na tem drakovi a odvde ho teda po tj vod pre, kam, to nev nikdo. Tak sa to vykladvalo.

Kateřina Jurenov, Javornk; nahrvka – kveten 2001.

...Historku, ker n – od sused byli t tetika velice nemocn. J sem k nim chodvala jako dcko, obyajn oni byli ty domci pre, chodili na vyinek na Slovensko, do Kunova. A v lt, oni byli velice duřn, kařlvali a duso jch, tak leřali len na posteli a obas sem jim nosvala vodu, nebo ked neco potrebovali a t n to vykldli, jak sřili ve Vrbce u nejakho Žida, že byt velice bohat, ten Žid a ma pardn

koně, a oni tam ešče s jedným byli na sužbě, mať aj pachoľka, aj dívku.

A jéli pre obilé, že sa braťo k búrcu. A tak sa velice ponáhlali, len aby do téj doby dojeli, než tá búrka dójde. Lénže, to bylo k poľedňu, že súnko velice pražilo, a jak z teho pola jeli, tak dojíždžali, Hrnčírů mostek sa to menuje doposaváď, tam, jak sa jede od Velkéj do Vřbky. Dojeli k temu Hrnčírovému mostku a nemóhli sa hnút z místa, koně sa jím zarazili – ten pachoľek jích biť.

A oni, oni že, že tak spínali ruky, že len aby teda ty koně tak nebiť, že nech jích netrýzní, ale ty sa nesceli ani z místa hnút. Že on hřešit, klnút a velice klnút, že tak, že až sa teho oni děsivali. Ale nepomáhaťo nic. Až oni potom dali sa velice modlit, tá tetička a že napomínali aj teho pachoľka, že: „Rači sa modli, vidíš jak sa aj blyská a proč ty koně nescú z teho mostka –,“ – nesceli ten mostek prejet, furt. A on že jim na to povidá: „Šak já vím, co dělám!“

Ale že oni potom už, teda, klekli na zem a že modlili sa, aby jim Pámbu pomohéť, že toto už snád sám satan tadi je desi, že ked nemožú ani s tyma koňma hnút.

A jak sa potom pomodlili, tak ty koně sa pohnúli a jeli dál.

A že pod tým mostkem byť takový maľý chlapec a že nebyť podobný jak ludé, že vypadať ináč. Že oni do dnešního dňa jak keby ho viděli, a že byť taký, taký maľý, ale že ve tvári byť nepěkný, taký skrčený, a že len jim velice zahroziť a ztratit sa.

A tak že tam sa potom vykládávaťo, že teda to tam jaké–, jakési strašidlo bývaťo.

(PM: *A jak temu povidali, nijak?*) – To nevím, nevím. – Enem tak sem to od nich čuťa, že to –, že teda v tých dřívějšich dobách takové zlé mocnosti bývaly a ludé sa teho báli. V dnešní době o tem už nečujeme vůbec nic.

Kateřina Jurenová, Javorník; nahrávka – květen 2001.

Velice sa v dědině báli ludé tých bosorék, ale teda v dědině jích nebývaťo nejak –. To obyčajně chodili desi na ten Hrozénkov, tam že byla taková dědina s nima, co znali aj dobre uděťat, aj zlé. A – jedna, o

jednej sa poviadať, že teda aj v Javorníku sa dať na také bosoráctví.

Jeden chlapec, keď sa tak v zime o tom vykládať, tak si umieniť, že on tú bosorku musí zistiť – kto to je, v tej dedine. No, tak že sa radili, jak by to mohli zistiť. A dosi mu poradit, že aby si ostruhovať varešku, a tú varešku, že aby, než bude púšť, aby začal jako dělat a dicky každý deň na ní něco krivákem si urezal. A v tem, hmm, tam jak sa míšá, de je ten – toho dřeva věc, aby si tam udělat dířku a na Ščedřý večer, aby šel do kostela a pres tú dířku že sa bude dívat a tam ty bosorky, že šecky budú stát pri stole. Tak aby si dávat ale dobrý pozor, lebo že lesti neuteče spěš, jak oni vyjdú z kostela, tak ho chytř a že ho budú bit nebo ho aj roztrhajú, než výjde z toho kostela.

Tak chlapec to tak dělat, celý púšť ostruhávat varešku, dířku udělat, na Ščedřý večer šel do kostela, dívat sa, bosorky stály okolo kostela, maly, šecky maly hlavy ohnuté, enem tá jedna že hlavu maľa zdvihnutú a dívala sa, lebo maľa pocit, že teda nekdo sa na nich asi dívá. A ona ho uviděla, jak, jak sa pres tú varešku dívá, zahrozila mu prstem. Tak on nemeškať a velice z toho kostela utěkať dom. – Do určitéj doby tam maly stát a potom, dyž ludé pújdú z kostela, tak majú už byt přeč, z tam otdáť.

Jakým způsobem, nejde nám to stejně do hlavy, jak, lesti byly viditelné nebo neviditelné, nebo jak to bylo. –

Ale chlapec utěkať, hrozně sa bát, bát sa toho roztrhaňá. A než došel dom, že enem spoléhět na dvere a na nohu sa nepostavit, aj tak až do staroby byť, co sa na nohy nemohět pohnút. Lesti to bylo od leku lebo ty bosorky mu to uděľaly, nikdo neví.

(PM: *A co povidat na to ludom?*) – Že tú bosorku poznať, že ju poznať, ale nesmí ju prezradit.

Anna Kománková, Javorník; nahrávka – květen 2001.

...O tem stúkaňú... že to tá súseda jedna druhěj braťa ten užitek od téj krávy jako – a že tá jedna byla bosorka teda, co to uměťa, a druhá né, a keď teda už to nasbířala, tú smetanu, stúkaťa, nic nemohli nastúkat, a došel tam ten dratar, to jak chodívali, tak aj prespávali u ludí a – tak že povidá: „Gazdinko, ukažte ně tú maselničku, já vám tú bosorku nájdem.“ A tak že si jako oděťať to víko a napluť do tej

maselničky a že: „Stúkajte, budete vidieť, že včil teda, nastúkáte máslo.“ Tá, že nastúkali hrudu másla a že sa temu hrozne divili, ešte, že keď ho videli, jak tam napluť, že: „No, to bude za máslo.“ A že enem to vybrali a doletela tá suseda, druhá teda a že – čo to mala byť tú bosorkú a že povidá: „Ludkové milí, to sa ňe ešte nestalo, predstavte si, jak sem stúkala, no nic, nic sem nenastúkala, jak sa to mohlo stať, že enem trochu jak hnoja sem vybrala z tej maselničky.“ A tak že zrovna už teda vedeli, kdo ím ten užitek brať, od téj krávy.

Anna Kománková, Javorník; nahrávka – květen 2001.

...Aj hastrman, že byť –. Mikuláci mali uhlisko, čo pálili uhlé jako, zasěj tam hore – na potokoch, v horách, jako tam, ešte keď my sme jezdili do hor, tak ňe tata ukazovali: „Toto bylo Mikulákovo uhlisko,“ jako –. Tak též, že tam mali založený ten – jako nevím, jak sa temu povidalo, šak sem to vedela, ale už sem to zapomnela. Co tam zakládali to uhlé jako a že dicky ím to, keď tam odtál odešli, tak ím to dosi rozházał. A že potom tam začali spávat a že jak uviděli toho hastrmana, že jak vylézá tam z tého rybníka, tak začali házat po ňem kamení – no, a tak ten, že zas na nich volať, že mysleť, že to ide teda, z nebe, že svítit měsíček, a tak že kričať, že: „Keď mám svítit, svítit bych a neházał bych kamením.“ (Směje se)

Anna Kománková, Javorník; nahrávka – květen 2001.

...Pod Hradiskem – oné – tak že jako – ve dně, keď dělali s tyma koňma a večer, tak futra nebylo, tak ích išli pást tam na takové úhore a pod Hradisko a že si kládli oheň a pékli si chleba na uhlú jako a že –, a k nim doběhél takový malý človíček a že mu říkali, že: „No pod, dáme ti chleba, lesti sceš, lesti si hladný,“ a že tým povidá, že: „Nechcem chlebička dvakrát pečeného, česnekem mastěného, nescem chleba s česnekem!“ A tak že potom povedali, že to byť čert, že čerti nemajú rádi česnek. (Směje se)

Kulturní identita migrantů v ČR. Polská menšina v Brně

Jan Mikeš

Úvod

V rámci předmětu Terénní výzkum I. v Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU v Brně jsem si vybral výzkum kulturní identity migrantů v ČR pod vedením Mgr. Evy Abramuszkinové Pavlíkové. Svou práci jsem realizoval v regionu Brněnska, vybranou cílovou skupinou byla polská menšina, v Brně poměrně početně zastoupená.

Roku 1997 byl v Brně založen klub pod názvem Polonus-klub polski sdružující Poláky žijící v Brně a okolí. Po předchozí domluvě (a dohodě zaručující respondentům anonymitu) jsem získal tři rozhovory s vybranými členy tohoto klubu, přičemž podmínkou pro jejich uskutečnění byla polská národnost respondenta, trvalý pobyt na území ČR a délka pobytu na našem území delší než 5 let.

Následující analýza se týká rozhovoru s jednou ze zakládajících členek klubu Polonus, která se doposud aktivně zapojuje do klubových aktivit, jako je například pořádání zájezdů do Polska nebo organizování koncertů polské hudby. Jedná se o ženu středního věku, původem z Wroclavi, jež přijela do Brna před patnácti lety za svým nastávajícím manželem a doposud zde společně žijí. Výzkum byl veden formou polostandardizovaného rozhovoru, který trval přibližně hodinu.

Analýza rozhovoru

A. Typ migrace

K tomuto bodu jsem směřoval několik otázek. Z odpovědí respondentky vyplývá, že do ČR přijela za svým manželem, neboť ten, jako rodilý Čech, zde měl jistotu odpovídajícího zaměstnání a lepší vyhlídky na finanční zajištění budoucí rodiny než v Polsku.¹

¹ „Já si myslím, že vždycky ten motor a ten hlavní zodpovědný za financování rodiny a výdělek je manžel. Já jsem si myslela, že člověk má vždycky tam kde se vystudoval, že má větší možnosti, takže jsem se vzdala já.”

Otázka: *Jak složité bylo rozhodování zda odjet z Polska?*

Tento důvod se jeví jako výrazně dominantní v jejím rozhodování, neboť ona sama natrvalo z Polska odjet nechtěla.² Musela přerušit svou vlastní kariéru, kterou by jako magistr v oboru chemie mohla rozvíjet³, a také se k tomu řadily další obvyklé nepříjemné jevy spojené s migrací, které lze shrnout pod pojmem kulturní šok. Za nejhorší z těchto jevů považovala respondentka chybějící zázemí v podobě přátel⁴ a neznalost prostředí, respektive jazyka.⁵

Ekonomický faktor v rozhodování jistě sehrál velmi důležitou roli, neboť měl vliv na příjezd nové rodiny právě do ČR. Nebyl ovšem zásadním impulsem k migraci, tím spíše, že sama dotazovaná nepřikládá finanční stránce příliš významnou roli v životě.⁶ Daleko důležitější pro ni byla možnost lepšího uplatnění manžela v jeho rodném prostředí, od něž se finanční stránka teprve odvíjí. Ostatní faktory už v rozhodování nehrály příliš významnou roli a zmínit lze snad zálibu respondentky v cestování a poznávání nového prostředí, pomáhající jí překlenout i počáteční těžké období.⁷

Tento typ migrace bych tedy označil za migraci za účelem sloučení rodiny, ekonomické důvody označuji jako sekundární a

² „Ani já sama jsem si nemyslela, že budu bydlet natrvalo v cizině. To pro mě samotnou bylo tak v podstatě největší překvapení.”

Otázka: *Odražoval vás někdo od rozhodnutí odjet k nám?*

³ „Takže to bylo těžký, protože jsem chemik, tak jsem pracovala v tom svém oboru na tištěné spoje a v podstatě já zpočátku vůbec nerozuměla.”

Otázka: *A začátky tady, jak byly těžké?*

⁴ „Tady jsem chodila po městě a říkala, no tak bych chtěla někoho známého potkat a věděla jsem, že já nikoho nepotkám, že neznám tady a to je hrozné.”

Otázka: *Cítila jste se zde izolovaná?*

⁵ „Eště jak několik lidí na vás mluví současně, tak už to po patnácti minutách, já jsem se už úplně vyplakala, že jsem nerozuměla.”

Otázka: *A začátky tady, jak byly těžké? (viz pozn.3)*

⁶ „...ta finanční situace je důležitá a dává vám to nějakou svobodu, aby jste nemusel od rána do večera shánět peníze, ale je potřeba ještě něco navíc, aby člověk byl zrealizovaný celý a ne jen honil se za penězma, ne?”

Otázka: *Myslíte, že nezáleží kde člověk žije?*

⁷ „Ale tak já jsem vydržela, já ráda cestuju, ráda poznávám, takže to tak nějak nebylo tak tragický.”

Otázka: *Měla jste někdy chuť se vrátit?*

ostatní důvody (například touha cestovat a poznávat) jen jako málo významné.

B. "Push" faktory

Za velmi významný faktor, poutající respondentku k Polsku, považují její svázanost s domovem, přáteli (jak uvedla - nemyslela si, že zde bude žít natrvalo) a také výrazné národnostní cítění, o kterém svědčí, už sama o sobě, její aktivní účast na dění v klubu Polonus. Toto národnostní cítění se projevuje v mnoha odpovědích (viz Etnická identita) a lze je uvést na čelním místě mezi "push" faktory. Určitou roli mohla v procesu rozhodování sehrát i neznalost češtiny a místního prostředí nebo zmíněné vysokoškolské vzdělání respondentky. Vždyť v novém prostředí musela začínat téměř od nuly, kdežto v Polsku mohla dále budovat svou kariéru (byť jí nepřičítá přílišnou důležitost).⁸

Ani jeden z těchto důvodů ale v rozhovoru nevedla jako nějak obzvláště významný, který by mohl zvrátit její rozhodnutí přijet k nám a zůstat zde se svým mužem.

C. "Pull" faktory

Respondentka přijela do České republiky po svatbě za svým manželem, aniž tehdejší ČSSR příliš podrobně znala. Sice zde předtím již několikrát byla a při jednom z pobytů v rámci pracovní výměny se tu setkala i se svým budoucím manželem, ale kromě něj zde měla jen málo známých a pociťovala jazykovou bariéru. Tyto vypočtené záporné, jež jsou spíše "push" faktory, vyvažuje hlavní motiv jejího příjezdu - právě manžel a možnosti jeho profesního uplatnění. Svou roli snad sehrála i náklonnost k cestování a poznávání nového prostředí (viz výše).

Její rodná Wroclaw není příliš vzdálená, což jí v počátečním těžkém období umožňovalo kontakt s domácím prostředím, a to jistě

⁸ „...já si myslím, že ženská vždycky půjde na mateřskou. Nebo se nějak, tu kvalifikaci si změni a vždycky se tak líp do toho aklimatizuje, do toho prostředí, než chlap.“

Otázka: Rozhodlo tedy, že manžel měl větší šanci na uplatnění ve své rodné zemi?

při rozhodování hrálo svoji roli.⁹ Důležitá pro toto rozhodnutí však byla i skutečnost, že respondentka (jak uvádím i v osobních poznámkách) je velice otevřená a přátelská žena, která si dokáže rychle vytvořit osobní zázemí a získat nové přátele.¹⁰

Primárním "pull" faktorem byl tedy muž pocházející z České republiky a jeho možnost pracovního uplatnění zde. Sekundárními faktory pak touha cestovat, alespoň částečná znalost prostředí a relativní blízkost domova. Jako poněkud zvláštní "pull" faktor lze uvést otevřenou povahu respondentky, která jí také umožnila adaptovat se na nové prostředí a také její tradiční názory na rodinu (manžel je finančním motorem rodiny) a roli ženy v ní (žena se dokáže rychleji adaptovat).

D. Etnická identita

Tuto ženu lze bez nadsázky označit za národní patriotku.¹¹ Polskou kulturu nejen udržuje v rodinném prostředí, ale i aktivně šíří prostřednictvím klubu Polonus. Svého syna naučila mluvit polsky a otázky týkající se vlastností polského národa zodpověděla vždy pozitivně v duchu polského patriotismu. Hlavními vlastnostmi polského národa jsou podle ní soudržnost, hrdost¹² a vůle, která prý naopak

⁹ „V podstatě já jsem byla každý měsíc doma a maminka sem jezdila.”

Otázka: *Měla jste někdy chuť se vrátit?*

¹⁰ „Ale já si myslím, že jsem si poměrně rychle našla přátele, známé, takže si myslím že jsem se poměrně rychle zaklimatizovala. Můžu říct, že mám aj víc českých známých než některý Češi, který tady v podstatě jsou od narození třeba. Namaj tu touhu, takže to asi je většinou aj tím člověkem, jaký má přístup, než tím prostředím. Že musí být otevřený a chtít, že musí něco brát, něco dávat a nemůže jenom brát.”

Otázka: *Cítila jste se zde izolovaná?*

¹¹ „Jak jsou ty setkání národnostních menšin a je tam vidět, prostě každý představuje kus tý svojí kultury. Jak jsou tam ty polský písničky, třeba, tak kolem srdíčka hřeje to tak. To je příjemné, aj třeba říkám, že by se nám tak trochu chtělo brečet ne, ale říkám to je takovej sentiment.”

Otázka: *Je pro vás důležitá otázka národnosti?*

¹² „A to si myslím je aj z historie známo, že Poláci vždycky jakoby tak se hádali, ale jak přišlo do tuhého, tak vždycky drželi za jeden konec, jak jeden muž.”

Otázka: *Myslíte si, že to je jedna z polských národních vlastností (soudržnost a hrdost)?*

často chybí Čechům.¹³ Zároveň však v mnoha místech rozhovoru probleskovala i hrdost na klub Polonus jako organizaci, na jejímž chodu se podílí významným způsobem.

O aktivitách spojených s tímto klubem hovořila ochotně a dlouho. Spojuje s ním totiž i značnou část své národní hrdosti, formované statutem příslušnice určité menšiny v cizím prostředí a klub se tak stal jedním z prostředků, jak tento anomický stav překonat.¹⁴

Výhrady které vůči Čechům vyslovila, vyplývají, dle jejích slov, z odlišné politické situace jaká v obou zemích po dlouhá léta panovala¹⁵, ale také z určité letargie a lhostejnosti vůči nadosobním zájmům, která je, podle ní Čechům vlastní.¹⁶ Nicméně, jak podotýká, Češi se k ní vždy chovali dobře a nemá důvod si na ně stěžovat. Do Polska jezdí pravidelně (každé léto na dva týdny) a uchovává si zájem i o tamní dění, přestože doma už se cítí být spíše v ČR.

Uvedené fakty lze shrnout do několika bodů - respondentka má rozvinuté etnické povědomí, projevující se i v kulturní oblasti, aktivně se jej snaží rozvíjet v rámci činnosti klubu Polonus, zajímá se o dění ve své vlasti a je hrdá na svůj národ.

¹³ „Já myslím, že (Češi) tak občas rychleji se trochu vzdávají, ne.”

Otázka: *Češi se nedokážou tak snažit?*

¹⁴ „Já si myslím, že nejenom mě, ale spouště lidí pomáhá to, že mají za sebou nějaký zázemí. V podstatě, že oni nejsou tady samotní, ale že i nám se vždycky stát, totiž že přijede někdo ze státníků našich sem, vždycky se ptají, jestli jsou tady Poláci a oni se s náma kontaktují, protože s jednotlivci by to šlo asi těžko, takže v podstatě nám to pomáhá v tom sebedůvědě zvednout, že na nás nezapomněli, že v podstatě se starají o nás.[...] Já si myslím, že to pomáhá, že člověk si to ani tak běžně neuvědomuje, ale přeci jenom vnitřně tak cítí, že má tu oporu, že má s kým se poradit, pokecat o více či méně důležitých věcech.”

Otázka: *Je pro vás důležitá otázka národnosti?*

¹⁵ „Ne u nás třeba ani těch komunistů tolik nebylo. Neměli takovej vliv jak tady.”

Otázka: *V Polsku nebyla tahle atmosféra? (o komunistické éře u nás)*

¹⁶ „...to mi trochu vadí, že ta národní hrdost trochu chybí, že neumí se tak o svoje zájmy...,taky jsou nerozhodní tak nějak. S tímhle by chtěli a s tam tím by chtěli a aby tady jim nic neušlo a tady taky ne.”

Otázka: *Češi se nedokážou tak snažit?*

E. Asimilace versus izolace

Na otázku zda se v ČR cítí doma, odpověděla dotazovaná souhlasem. Tento domov pro ní znamená nejen užší okruh rodiny, ale i známé a okolní prostředí všeobecně. Nicméně v průběhu rozhovoru zmínila i četné těžkosti, jež provázely její příchod do nového prostředí. Mimo obvyklých potíží spojených s neznalostí jazyka a absencí známých a přátel (viz výše), ji velmi překvapilo například hojně rozšířené chataření,¹⁷ mající za následek vylidnění města o víkendů a uzavření většiny kaváren a restaurací. Právě víkend byl pro ni totiž spojený s návštěvami, setkáváním s přáteli a chozením do kaváren. V překonání osamělosti jí pomáhala jednak relativní blízkost domova, ale i již naznačený pozitivní přístup k životu, projevující se také ve schopnosti rychlé adaptace na nové prostředí,¹⁸ ve kterém si poměrně záhy našla nový okruh přátel.

F. Kulturní identita

Otázky, zjišťující do jaké míry si respondentka zachovává svou kulturní identitu, byly v tomto případě opravdu nadbytečné. Významné místo v zaplnění jejího volného času vyplňuje totiž nejen udržování kulturních tradic, ale i šíření kulturního povědomí o polském etniku mezi širokou veřejností prostřednictvím pořádání různých kulturních akcí.¹⁹

¹⁷ „U nás tak měl někdo zahrádku že, někde za městem, ale tam jel na den a vrátil se, ale že by tam bydliště měl, protože ta chata to je taky nějaký způsob, tak to ne.[...] Já jsem slyšela od Čechů vždycky, že tady je taková politická situace, že jeden z druhého má strach a i ve společnosti, že oni se v podstatě tam bojí chodit, aby něco neudělali, tak mají ty chaty, chalupy, tam si dojedou a tam prostě makaj a tam je nikdo v podstatě tak nepozoruje co si tam...“

Otázka: *Ani ve městech nebyli chataři?*

¹⁸ „Lidé jak doma, tak v tej cizině se chovají úplně stejně. Jestli někdo je zvyklej na nějakou, aby něco dělal pro lidi, jak tady se dělá(v klubu Polonus), něco ve vlastním volném čase, tak to bude dělat jenom kvůli tomu, že má z toho radost sám pro sebe. Já jsem měla ráda v Polsku dělat něco, aj to tady dělám.“

Otázka: *Povězte teď, prosím, něco o klubu Polonus a vaší práci v něm.*

¹⁹ „Jsme rádi, že jsme Poláci a že se můžeme s něčím ukázat. V podstatě aj lidi přiučit, tomu nemyslím my, ale když jsme, kde hostujeme, nebo jsme už se nějak vžili, tak aby se ty lidi od nás taky něčemu naučili.“

Otázka: *Myslíte, že to je jedna z polských národních vlastností (soudržnost a hrdost)?*

Nicméně i před založením klubu, kdy byl kontakt s ostatními Poláky zde jen velmi nepravidelný, se dotazovaná snažila o zachování zvyků přinesených z domova. Rozdílné zvyky souvisely především s oblastí náboženství čerpající z její mnohem silnější náboženské víry oproti novému prostředí a projevující se i ve velmi odlišné podobě hlavních katolických náboženských svátků - Vánoc a Velikonoc. Zde se od počátku snažila o zavedení zvyků ze svého domova, odlišných především významem a frekvencí návštěv kostela v průběhu těchto slavnostních dní.²⁰

V současné době se respondentka účastní i polských mší v minoritském kostele sv. Janů, pořádaných jednou za měsíc.

V oblasti svátečních jídel i běžného jídelníčku se v rodině snaží skloubit zvyklosti obou zemí,²¹ ale říká, že dnes už téměř nerozlišuje jídla polská od českých a vaří především podle chuti své i rodiny. Zpočátku jí však překvapily určité odlišnosti jak v jídle (např. knedlíky), tak ve stolování.²²

V případě zvyklostí, provozovaných v rámci klubu, zmínila především oslavy polských národních svátků konané 3. května a 11. listopadu a spojené s kladením věnců k památníku na hradě Špilberku.

²⁰ „Velikonoce u nás se úplně jinak slaví, takže tady to jsou svátky jara, u nás to je svátek v kostele, náboženský to je a tak se taky slaví. U nás to ne nějaký výlety a tak, to nikdo nejedzí, to si nedovolí na svátky jezdit na výlet, u nás je to jít do kostela, tam ty vajíčka. A jinak jsou takové rodinné a na jiným podkladu svátky, v podstatě náboženský, takže samozřejmě to dodržujeme.”

Otázka: *Snažila jste se dodržovat, alespoň v rámci rodiny ty zvyky, které jste si přinesla z domova?*

²¹ „Například vánoční menu popisuje takto: No máme to, řekla bych, podle toho. Manžel si třeba zvykl na rybí polívku, tak máme rybí polívku aj třeba bošš polský, takže máme takovou kombinaci, že třeba kapr, to je i polské, tak máme smaženého a ještě v aspiku, to jsou některé další zvyky. Dělá se i taková kuťa říká se. to je takový sladký jídlo na konec úplně všech chodů, které jsou.”

Otázka: *Přejali jste spíš české vánoční zvyky, nebo jste je zkombinovali?*

²² „To třeba u nás neexistuje pojem kompotu ne. Kompot u nás je v podstatě jako pití místo minerálky. Že tam je to ve sklínce, nebo hrníčku a je tam míň ovoce a víc tej vody, tím se zapijí. a tady je kompot už jako příloha samostatná. V mističce mi dali, já říkám, jak to mám pít?”

Otázka: *Jak se na to jídlo tvářil manžel? (vyslovena nad kombinací řízek, brambory a zelí)*

Hovořili jsme i o rozdílech pocíťovaných v běžném rodinném životě, spočívajících třeba v povinném zouvání bot v bytech (které akceptovala a rozšířila i do své rodiny v Polsku). Poněkud silnější výhrady však vyslovila na adresu uzavřenosti jejich českých známých, značně nekorrespondující s pohostinnou povahou Poláků.²³

V otázce uchovávání si rodného jazyka je odpověď rovněž nasnadě. Na otázku zda hovoří rodným jazykem i doma respondentka zmínila téměř marnou snahu zachovat si v paměti polský jazyk bez přízvuku. To se jí dříve nedařilo mimo jiné i proto, že až do založení klubu zde neměla možnost mluvit polsky, i když její syn se polsky, podle jejích slov, domluví. V uchování jazyka jí však napomáhaly každoroční návštěvy Polska a nyní především komunikace s dalšími Poláky v klubu Polonus.

Osobní poznámky

Dotazovaná mi ve všem vycházela vstříc. Mohu jen potvrdit její vstřícnost a přátelskost, kterou jsem zohlednil i v analýze. Práci, kterou dělá pro klub Polonus, vykonává dobrovolně a na základě zaujetí pro věc. Musím zmínit i fakt, že častokrát sama sdělila potřebné odpovědi, k nimž některé mé otázky mířily jen nepřímě. Nemám podezření, že by si cokoliv ze sdělených informací vymyslela a mohu jen doporučit další spolupráci. Už proto, že je jednou z vedoucích členek klubu Polonus, a tak může být nápomocna i při dalších průzkumech zaměřených na brněnskou polskou minoritu.

Karta výzkumníka, karta respondenta

Rozhovor byl nahrán dne 10.4. 2003 mezi cca 13.00 a 14.30 hodin.

Rozhovor vedl Jan Mikeš, student FF MU v Brně, obor Dějiny umění - Etnologie, 1. ročník

Respondentem byla: XY

²³ „U nás že někdo přišel neohlášený, tak to bylo normální, pojdte dál, ne, a ke tchýni jak přijdu neohlášená, tak ježíšmarjá, já mám jenom kafe, nic víc.“

Otázka: *Tady se žije více sobečtěji?*

Trampské hnutí ve Valašských Kloboukách

Martin Novotný

Ve dnech 31. března – 4. dubna 2003 organizoval Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity terénní výzkum ve Valašských Kloboukách. Členy skupiny, jejichž úkolem byl výzkum valašskoklobouckého trampingu a jeho vazby k okolním osadám, pod vedením dr. Karla Altmána, byli Veronika Schallengerová, Jitka Hříčková a Martin Novotný. Jednalo se v pořadí už o čtvrtý takto zaměřený výzkum v této lokalitě.

Valašské Klobouky ležící na rozhraní Bílých Karpat a Vizovické vrchoviny v minulosti tvořily jednu z lokalit Valašska, kde mělo silné zázemí trampské hnutí. Chaty, které zde byly budovány, jsou rozmístěny v blízkém okolí tohoto města a od poloviny čtyřicátých let 20. století byly vyhledávány velkým množstvím trampů z různých koutů republiky. Při výzkumu jsme měli možnost dvě tyto chaty, ležící na úpatí horského hřebenu východně od Valašských Klobouk, navštívit. Cenné informace o trampském hnutí v tomto městě jsme získali především od pamětníků Jarolíma Machaly-Džima, Josefa Fritschky-Mývala, Jana Olejníčka-Půlpedra a mnoha dalších.

Celá oblast Valašska a Beskyd je tvořena velkým množstvím údolí a oblých vrcholů. Neodmyslitelný ráz krajiny tvoří hluboké, převážně smrkové lesy. Všechny tyto skutečnosti jednoznačně vypovídají o tom, že se jedná o oblast, která je velmi vhodná pro volný pobyt v přírodě.

Na území Československa se trampské hnutí začalo rozvíjet v období po první světové válce. V podstatě neorganizovaný trampingu se v té době začal formovat nejprve v okolních oblastech velkých městských aglomerací. Na Moravě se jednalo především o okolí měst Ostravy a Brna.

Z trampingu se stala svérázná forma pobytu lidí ve volné přírodě. Zejména mládež, která tak zdůrazňovala kladný vztah k přirozenému prostředí člověka, smysl pro morálku a kamarádství. Kromě vlastního pojetí morálky se zde jednalo i o specifickou symboliku, zvyky a písně, které své náměty čerpaly zejména z oblastí Severní Ameriky a období tzv. Divokého západu. Během poměrně

krátké doby si tramské hnutí získalo velkou popularitu v širokých vrstvách obyvatelstva. Na valašskokloboucký tramping měl velký vliv Vsetín, kam přicházely impulsy zejména z Ostravy a Brna. Trampí z Ostravy jezdili v období první republiky nejčastěji do severní části Beskyd, ale někteří z nich navštěvovali i okolí Vsetína. V tomto městě zapustil tramping silné kořeny. Na konci třicátých let zaměstnávala vsetínská Zbrojovka velké množství mladých mužů, kteří se sblížovali na svém učilišti i ve výrobě. Nejčastějším místem setkání těchto budoucích trampů byla právě škola nebo pracoviště. V této době byli na vsetínských školách i chlapci z Valašských Klobouk. Zde se setkávali se vsetínskými, kteří měli v té době s trampingem již jisté zkušenosti, a od nich získávali první informace. O zvýšení popularity hnutí na Vsetínsku se postaraly tramské večery, pořádané místními osadami v období kolem druhé světové války a záhy po ní, v kulturním domě Zedka ve Vsetíně. Těchto akcí se účastnili i trampí z Brna.

Trampí se obecně sdružovali do osad. Jejich členové se pravidelně scházeli, měli společné zájmy a společně vyráželi na vandry. Některé z osad si časem zbudovaly chatu, která byla jejich pevnou základnou a pojítkem jednotlivých členů. Každá osada měla svého šerifa. Kromě této funkce zde někdy byl ještě pokladník, vybírající od každého člena poplatky na provoz chaty, správce chaty a zapisovatel.

Kvůli vhodné poloze Vsetína tady bylo na sklonku první republiky čtrnáct až sedmnáct tramských osad, jejichž životnost byla velmi různorodá. Pro ilustraci uveďme alespoň některé z lokalit ve vsetínském okolí, na kterých byly budovány tramské chaty a jejichž členové měli s klobouckými trampy dobré vztahy. Za zmínku stojí dvě osady vsetínských trampů, kteří si své chaty vybudovali na Pulčínských skalách ležících 17 kilometrů jižně od Vsetína. První z nich je osada s názvem Hawaii, která byla založena v roce 1938. Druhou osadou je Dakota založená v roce 1945. Další lokalitou, kde byly budovány tramské chaty, je Jezerné u Velkých Karlovic, ležící východně od Vsetína. Podle názoru J. Machaly-Džima tvořily Velké Karlovice srdce Valašska. Jednalo se zde o chaty osad Myšárna a Kamarád. Velmi dobré vztahy měli kloboučtí trampí i v Prlově, který se nachází na půli cesty mezi Vsetínem a Valašskými Klobouky. Za touto obcí byla zbudována chata u Toma, kterou založil Džimův přítel Tom, žijící předtím několik let v USA. Významným místem, kde se potkávali

trampové ze širokého okolí, byl Královec, ležící několik málo kilometrů východním směrem od Valašských Klobouk. Na tomto vrcholu zbudoval před válkou chatu Klub českých turistů. Byl zde levný nocleh, výborný hostinec a vždy veselá zábava. Velmi oblíbení zde byli trampí z Hawaie, kteří byli dobrými hudebníky. Členové z jednotlivých osad se na svých chatách vzájemně navštěvovali a prožívali zde velmi pěkné chvíle plné hudby, zpěvu a bujarého veselí.

Jedním ze základních rysů trampského hnutí byla vzájemná spolupráce. Ta se projevovala i při stavbě chat. Samozřejmě bylo, že se na této činnosti podíleli i kamarádi z jiných osad. O Velikonocích v roce 1944 začali valašskokloboučtí trampí budovat chatu, která dostala název Shangri-la. K tomuto pojmenování se inspirovali knihou *Ztracený obzor* anglického spisovatele Jamese Hiltona. V tomto případě významným způsobem pomohli ostatní a zejména přátelé z osady Hawaie.

Další chatou, která leží nedaleko Shangri-ly, je Walden. Její název byl inspirován knihou *Walden čili život v lesích* amerického spisovatele Henryho Davida Thoreaua. Chata Walden byla zbudována v polovině šedesátých let 20. století. Při výzkumu jsme měli možnost tuto lokalitu navštívit. Jedná se o jednopatrový srub s velmi pěkně upraveným a zdobným interiérem. Doplnky, které dokreslují okolí chat Shangri-ly a Waldenu, jsou imitace totemů severoamerických indiánů. Zejména u chaty Walden se jednalo o velice precizně vyřezávané dílo. Totem z jednoho kusu kmene je vysoký zhruba 5 metrů. Většina jeho délky je zdobena zoomorfními a antropomorfními motivy, které byly pro zdůraznění dobarveny.

Walden byl jednou z chat, kde se konaly také trampské svatby. Podle Džima měla každá svatba patřičnou úroveň. Na Waldenu se konalo celkem asi šest svateb, z nichž ne všechny byly potom legalizovány úředním obřadem na matrice. Oddávajícím neboli páterem zde obvykle dělal Emil Trumkát-Šrákový Tom. Tato událost byla obdobou běžné svatby. Probíhal zde obřad slibování, hrála hudba a manželé i svatebčané se hodně veselili. Součástí chaty je i svatební komůrka, útulná místnost pro zamilované, která má parametry běžné postele pro jednoho člověka.

Každá trampská osada má od svého založení kroniku, které si její členové velice považují. Byly do ní zaznamenávány všechny

události spojené s životem osady a své příspěvky sem i dnes přidávají návštěvníci chaty. Někteří se sem zvěční svým podpisem, jiní napíší věnování nebo básničku, nakreslí obrázek nebo jen vlepí svoji fotografii. Při výzkumu jsme měli možnost se s některými kronikami blíže seznámit a musíme říci, že se jedná o velice pestrá a bohatá díla, která jsou nabita svérázným humorem a originalitou.

Na Waldenu je pečlivě a úhledně vedena kniha návštěv, kam je zapisován každý, kdo na této chatě přenocuje. Jistý problém nastal v době totality, kdy bylo trampské hnutí neustále pod dozorem tehdejších bezpečnostních složek. Kvůli bezpečí návštěvníků chaty sem byly zaznamenány jen jejich přezdívky. Tento krok byl učiněn proto, aby se jejich jména nedostala do nesprávných rukou a nebyla zneužita. Na základě údajů z návštěvní knihy je možné si udělat velice ucelený obraz o počtu návštěvníků za jednotlivé roky existence této chaty. Dokonce musel být vyhotoven duplikát klíčů Waldenu, který byl poté pravidelně kontrolován.

Každá trampská osada má své stanovy. Jedná se o určitý řád, který vymezuje povinnosti jednotlivých členů, podmínky pro přijetí nováčků apod. O těchto stanovách rozhoduje vždy celý kolektiv osady. Trampské potlachy, o kterých bude zmínka později a při nichž se setkávalo velké množství lidí, bývaly často trnem v oku policii. Po organizátorech potlachů se tu a tam žádalo, aby sepisovali jména všech účastníků těchto akcí. Tento požadavek byl mnohdy nemožný, protože se účastníci potlachů vlastními jmény znali jen zřídka. Tehdejší straničtí funkcionáři dokonce chtěli, aby měly potlachy ideový základ. Citujme Džima: „*Soudruzi nás neměli rádi, protože americká prerie nebyla na Sibiři.*“

V posledních letech dochází ke stagnaci a postupnému úpadku trampingu ve Valašských Kloboukách. Džim si myslí, že na této skutečnosti mají velký podíl mladí. Džim sám neví, komu Walden předá, až nebude moci se o jeho chod postarat. Jako kdyby měl pocit blížícího se konce této epochy. Dokonce mu některý z jeho přátel radil, až nebude mít dost sil, ať jen zapálí sirku a Walden za sebou pohrbí.

Jižně od Valašských Klobouk leží dvojměstí Brumov - Bylnice. Odtamtud pochází další pamětník valašsko-klobouckého trampingu Josef Fritschka, řečený Mýval, narozený v roce 1937. Byl dalším respondentem, který nám poskytl informace k problematice trampského

hnutí a zkontaktoval nás se vsetínskými trampy. Mýval začal trampovat někdy na sklonku padesátých let minulého století. Jak sám řekl, měl od mládí velký vztah k přírodě a rád objevoval její krásy. Byl zaměstnancem valašskoklobouckého podniku Pal Magneton. Zde se seznámil s místními trampy a svými budoucími přáteli Tajmanem, Smilem, Ohnivákem, Gojou, Budulínkem a dalšími. Společně založili klobouckou osadu s názvem Javorinka a zbudovali stejnojmennou chatu. Také Javorinka, podobně jako jiné trampské osady, měla své stanovy a byla zde vymezena kritéria pro přijímání nových členů. Kdo se chtěl stát členem osady, byl nejprve jeden nebo dva roky ve zkoušce. Tato doba byla individuální a lišila se od člověka k člověku. Nejostřeji sledovaným kritériem byl zájem o kolektiv. Zejména na společných vandrech se na tento fakt kladl veliký důraz. Dělení jídla a pití zde hrálo důležitou roli, odsuzována byla chamtivost. Bylo zjišťováno, jestli je nový zájemce schopen přijmout zásady party. O přijetí či nepřijetí nového člena rozhodoval celý kolektiv osady.

Přijetí nového člena bylo slavnostní událostí, která se konala při potlachu. Nováček byl vyzván do středu kruhu a bylo mu sděleno, že se stává novým členem osady Javorinka. Na hlavu se mu symbolicky nalila tzv. javorůvková voda, grog, jehož jednou ze složek byla voda z místní studánky, a následovalo přidělení domovenky osady, koženého štítku se znakem a názvem osady, která se přišivala na levý rukáv košile. O javorůvkové vodě, kterou jsem zde zmínil, se žertem traduje, že má zázračný účinek na potenci a každý účastník potlachu na Javorince dostal napít tohoto nápoje.

Jedním z prvních trampů ve Valašských Kloukách byl Džim. Hodně vyjžděl na vandry a měl spoustu kontaktů s kamarády z celé republiky. Pomocí Džima se Mýval seznámil se vsetínskými trampy a časem zjistil, že k nim má velmi blízko a začal je na jejich chatách v blízkosti Pulčinských skal pravidelně navštěvovat. Mýval tvrdil, že Vsetínsko je centrem trampingu na Valašsku. Podle Mývala byly mezi „Vsetíňáky“ úplně jiné vztahy než u valašskoklobouckých trampů. Vsetínští trampi jsou jednotní a úplně jinak přijímají člověka. Vsetínské osady Hawai a Dakota měly mezi sebou velice dobré vztahy, a to se udrželo až dodnes, kdy se žijící členové se svými manželkami a vdovy po zemřelých kamarádech pravidelně každý čtvrtek scházejí ve vsetínské restauraci Na Špici. Jediným zástupcem valašskoklobouckého trampingu, který se účastní těchto srazů, je Mýval. Z toho,

co zde bylo řečeno, je možné usoudit, že mezi valašskoklobouckými trampy existovala určitá revnivost. Šerifem spojených klobouckých osad byl Džim. Mýval tvrdil, že valašskokloboucké osady nikdy nedosáhly takové jednotnosti jako osady vsetínských trampů. Džimovi bylo vyčítáno, že nedokázal jednotlivé osady stmelovat. Místní trampí byli přátelé, ale rozpory zde byly. Právě příčiny těchto rozporů do hloubky nikdo neřekl.

Zaměříme svou pozornost na problematiku rozpadu některých osad. V této souvislosti můžeme uvést jako příklad opět osadu Javorinku. U mnohých osad byly zlomovými okamžiky v jejich životnosti sňatky jednotlivých členů. Ne všechny manželky tramping tolerovaly, a to bylo jednou z příčin ochlazení vztahů mezi trampy. Osadníci Javorinky se snažili manželství a tramping pokud možno skloubit dohromady. Někomu se to povedlo, ale v některých případech se jednalo o neřešitelný problém. Mýval tvrdí, že jeho manželka je skvělá žena, ale nikdy s ním nedokázala sdílet lásku k přírodě. Párkrát se snažil ji k trampingu přimět, ale bylo to marné. Mýval tyto situace řešil velice svérázným způsobem a vždy se snažil na kamarády a tramping najít čas.

Dalším trampem, který nám k této problematice společně s Mývalem poskytl velice cenné informace byl Miroslav Janík, řečený Budulínek. Byl jedním ze členů osady Javorinka a je Mývalův dlouholetý kamarád. Nastínil nám ještě další okolnosti, které měly s úpadkem Javorinky jistě souvislosti. V časech největšího rozmachu trampingu na Valašskokloboucku docházelo k tomu, že na některých osadách nebyli do jejich řad již dále přijímáni noví členové. Osada Javorinka byla převážně hudebně zaměřena. V dobách, kdy byli její členové vyhledáváni a žádáni na vandrech a nejrůznějších trampských akcích, měli pocit, že jsou velice silní a dobří. To byl jeden ze zlomových okamžiků. Trampí z Javorinky se začali uzavírat a stále omezovali přístup nových členů. Ostré diskuze se rozhořely především při úpravách stanov osady, kde byla tato otázka řešena. Nakonec bylo rozhodnuto, že se noví členové přijímat nebudou, a to byl podle Budulínka začátek konce. Poslední událostí, která zřejmě výrazným způsobem rozhodla o konečném rozpadu osady Javorinka, byla emigrace jejího šerifa Tajmana do Francie. Osadníci se i nadále setkávali a udržovali přátelské vztahy. Zpočátku se ještě scházeli na Javorince, která dodnes existuje, a poté se setkávali na novější chatě s názvem Ptákovňa.

Trampské potlachy, které zde již byly zmíněny, patří neodmyslitelně k tomuto hnutí. Původně se jednalo o setkání malého počtu trampů u táborového ohně. Časem získaly tyto akce masovější charakter a velkou popularitu. Potlachy se konají vždy v sobotu a vrcholí velkým táborovým ohněm. Před jeho zahájením se celé odpoledne konají nejrůznější soutěže jeho účastníků, které mají velice rozmanitý charakter. Za zmínku stojí alespoň závod v dojení ovcí, hod nožem na cíl, střelba z luku. Obvykle bývá krátce po setmění slavnostně zapálen hlavní oheň, jímž je potlach zahájen. Do kruhu v okolí ohně mají povolen vstup jen „pekelníci“, trampí, kteří se o oheň starají. Poté probíhají večerní soutěže. Jedná se o soutěže ve zpěvu jednotlivců i skupin, soutěže ve vyprávění vtipů a nejrůznějších příběhů. Účastníci těchto soutěží jsou hodnoceni třemi způsoby: „umí“, „málo umí“ nebo „doučí se“. Zákaz vstupu k ohni končí po půlnoci a začíná volná zábava. Nejprve jsou vyhodnoceni aktéři odpoledních a večerních soutěží a nejlepší z nich obdrží věcné ceny. Jak jsem již v první části zmínil, netěšily se potlachy jen velkému zájmu trampů, jistou popularitu měly i u širších vrstev obyvatel Kloboucka, ale všimli si jich i tehdejší bezpečnostní složky. Jedním z nejlepších potlachů byl podle Mývala ten na kloboucké chatě Jeleňovská, který se konal k 50. výročí založení osady Miranka (přesný rok konání tohoto potlachu se nám bohužel nepodařilo zjistit). Této akce se účastnilo okolo sto padesáti lidí, ke kterým přibyla výjezdni skupina policistů ze Zlína, tehdejšího Gottwaldova. Podle Mývala bylo na první pohled jasné, kdo je a kdo není policistou, protože ti mezi trampy zapadli „jak fazole do růží“. Potlach proběhl hladce a sám velitel zásahové jednotky mimo službu potvrdil, že se jednalo o jednu z nejlepších akcí, kterou zažil.

Pro zmatení policejních složek bývaly potlachy nejrůzněji zastíněny. Například, že se jednalo o akci pořádanou svazem žen, svazem zahrádkářů, svazem včelařů apod. Kromě toho bývaly termíny pořádání potlachů většinou pevně zafixovány v myslích trampů. Například první sobotu v červnu je potlach v Kloboukách, poslední sobotu v srpnu potlach na Vsackém Cábě atd.

Trampí ve Valašských Kloboukách společně s místním klubem turistů pořádají akci s názvem *Zimní přechod a táboření na Holém vrchu*, založenou v roce 1976. Tento přechod se obvykle koná na konci ledna. Na počátku této akce stál místní turista Milan Húsek a záhy se k němu přidali i zdejší trampí v čele s Miroslavem Janíkem-

Budulínkem, inspirování zimním tábořením na Klondajku. Účastníci této akce pořádají výstup na Holý Vrch, který leží jižně od vrcholu Hostýna, a zde u táborového ohně společně stráví jeden večer.

Tramp Mýval se angažoval i ve svém rodišti v Brumově. Zde v roce 1983 založil kapelu s názvem Ponk. Za touto zkratkou se skrývá název „*přátelé ohňů našich kamarádů*“. Tato skupina byla velmi žádaná na potlaších. Jelikož byly v Brumově těžké podmínky a trampské hnutí tu nemělo tradici, nezbuodovali si členové Ponku svou chatu. Dodnes jsou hodně soudržní a pravidelně se scházejí v Rozárka klubu v Brumově.

Velmi pozoruhodná byla Mývalova odpověď na otázku, co je to být tramp. Tramp je podle něho volnomyšlenkář. Lásku k přírodě má člověk v sobě. Tramp miluje volnost, nesnáší diktování zákonů. Zákony, kterými se řídí, si se svými přáteli stanoví sám.

Osada Racků (Vzpomínky Františka Sagrada-Ťapa)

Pomocí Mývala jsme měli možnost navštívit vsetínské trampy a jejich přátele v hostinci Na Špici, který se nachází ve Vsetíně naproti vlakovému nádraží. Tam se každý čtvrtek pravidelně scházejí. Pamětníkům trampingu zde bylo skutečně velké množství. Cenné informace nám poskytl František Sagrado, narozený v roce 1929, mezi trampy známý pod přezdívkou Ťap. Ťap je rodákem z obce Jablunka, která leží severně od Vsetína a sám patří k trampům, jejichž doménou bylo okolí přehrady Bystřičky, v minulosti hojně vyhledávané i trampy z Brna. Ťap je členem Osady Racků. Původně to byli kamarádi, kteří se stali skauty a od roku 1948 jsou trampy. Do této osady patřily i tři ženy, což v té době nebylo příliš obvyklé. Členové Osady Racků původně neměli, jak už to u začínajících osad obvykle bývá, vlastní chatu. Do začátku padesátých let jezdili za přáteli do Velkých Karlovic nad hotel Kratochvíl a poté na Horní Bečvu. Zde navštěvovali členy osady Caballero, kteří měli srub pod Martiňákem, kopcem ležícím severně od obce Horní Bečva. Návštěvy této chaty je inspirovaly a v roce 1954 si postavili nedaleko přehrady Bystřičky na místě zvaném Palouk za Brdem svůj vlastní srub. Na stavbu chaty muselo být vydáno povolení stvrzené doporučením závodního výboru. Povolení bylo vydáno na Ťapa. Ten do chaty nejvíce investoval. Po dohodě se svými přáteli se časem rozhodl, že je vyplatí a chatu bude vlastnit sám, ale

užívat ji budou společně. Většina členů Osady Racků byla hudebně založena. V osadě byl houslista, kytaristé, hráč na mandolínu, spolu s nimi ostatní členové zpívali. Na sklonku čtyřicátých let pořádali Rackové v kulturním domě v Jablůnce tramský večer a zábavu. Program tramského večera byl doplněn vystoupením skupiny Bobříků ze Vsetína a ostravského klavíristy Leo Jehneho. Na zábavě s nimi spolupracoval studentský orchestr Mistral. Akce se vydařily a do osady byly přikoupeny dvě kytary. Osada Racků vydala i desku se šesti tramskými písničkami. Osm členů této osady se dodnes schází na nejrůznějších místech.

Velice pozoruhodnou událostí je vítání jara a otevírání studánek na chatě u obce Semetín, která leží severozápadně od Vsetína. Této akce se zúčastňují pamětníci tramského hnutí ze vsetínského okolí. Je možné tu potkat členy osad Toulavého Mládí, Racků, Hawaie, Dakoty, osad z Velkých Karlovic a dalších. Pro tuto událost je typické, že členové jednotlivých osad, které zde mají zastoupení, utvoří spojenou osadu s názvem UFO, což znamená Udatní Fsetínští Ogaři. Tato akce je přibližně dvacet pět let stará a účastní se jí jen muži. Ještě před pár lety zde bývalo kolem třiceti lidí, ale v posledních letech se jedná jen asi o patnáct trampů. Vítání jara je spojeno se vzpomínkou na kamarády, hodně se zde zpívá a hoduje.

Jednou z nejstarších osad na Vsetínsku, o které se Ťap zmiňuje, byli Tuláci. Do této osady se přijímali mladší chlapci, kteří měli zájem o tramping. Po získání zkušeností tuto základnu opouštěli a jednotlivě se přidávali k již fungujícím osadám, například Hawai, Dakotě, Toulavému Mládí a jiným.

S trampy z Dakoty a Hawaie se Ťap seznámil na vandrech. Kloboucké trampy potkával jen zřídka, a to hlavně na prlovské chatě U Toma.

Tramp Ťap má seznam většiny osad na Valašsku i se jmény jejich členů. Rovněž disponuje informacemi o některých osadách, které byly v odboji za okupace a osadách, jejichž členové byli postiženi komunistickým režimem po roce 1948. Jelikož jsme při našem výzkumu byli časově omezeni, nebylo možné získat všechny tyto informace a náležitě je zpracovat. Je to jedno z témat, které mohou zkoumat další badatelé.

Bar Tramp

Během návštěvy Vsetína jsme přímo v terénu objevili restaurační zařízení s názvem Bar Tramp, který se nachází ve Smetanově ulici. Již prohlídka výkladní skříně nás zaujala. Je zde zajímavá výzdoba složená z dovedně vyřezávané hlavy indiána, ohniště, nad kterým byl na stojanu zavěšen kotlík, dále zde byly kanady, vzorně zabalený trampský batoh tzv. ueska a jiné doplňky. Tyto předměty a výzdoba interiéru baru nás utvrdili v tom, že se jedná o podnik, který nebude mít s trampingem společný jen název. Jelikož jsme sem dorazili okolo čtrnácté hodiny, bylo uvnitř poměrně málo hostů. Obsluhující číšník nás ochotně seznámil s Oldřichem Minářem, který je ze Vsetína a Bar Tramp pravidelně navštěvuje. Má šedesát dva let a do tohoto města se vrátil po několikaletém pracovním pobytu v zahraničí asi před půl rokem. Od O. Mináře jsme získali několik informací o tomto baru a jeho návštěvnicích. Majitelem podniku je zkušený tramp Karel Hlinský, jenž podnik nazval jistě se záměrem, že právě trampí budou tvořit významný podíl na pravidelné klientele. Bar Tramp existuje dva až tři roky. Předtím zde byla prodejna zeleniny a prodejna koberců. Kromě jiných návštěvníků sem chodí dvanáct až patnáct trampů. Nejstaršímu je sedmdesát dva let a věkový průměr ostatních je mezi čtyřiceti až padesáti roky. Tito trampí nemají pevně stanovené dny, kdy se zde scházejí. Většinou se tak děje na základě telefonické dohody. K návštěvníkům podniku patří i členové folkové a trampsky zaměřených kapel, zejména Gympplerů a Veselé Bídy, dále sem jezdí i hudebníci z Valašského Meziříčí, Rožnova pod Radhoštěm a jiných měst. Jednou za čas se tady sejde dobrá parta a obvykle zde hraje čtyři až pět hudebních nástrojů, zpívá se a veselá zábava nejednou končí v pozdních ranních hodinách. O. Minář tvrdí, že se jedná o dobrý kolektiv slušných hostů, o nichž se jaderně vyjádřil doslova, že „*nikdo z těch kluků není žádný hajzl*“. K velice silné skupině návštěvníků patří sportovci. Početné zastoupení zde mají vodáci a horolezci. Vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně malý podnik a najednou by se sem všichni nevešli, mají mezi sebou stanoveny dny, ve kterých se zde scházejí. Středa je vyhrazena vodákům a ve čtvrtek sem chodí horolezci.

Velice pozoruhodná je pestrá výzdoba tohoto podniku. Jedná se o směsici nejrůznějších předmětů, které jsou charakteristické pro trampské hnutí. Je zde velké množství upomínkových placek, vlaječek,

přívěsků na krk. Dále jsou tady zvířecí kůže a lebky, repliky střelných zbraní, indiánské šípy, dýky, lasa, klobouky, biče, vlajky států a podobně, tedy převážně věci, ze kterých tramské hnutí čerpalo a čerpá svoji inspiraci a jež patří k jeho atributům. Zvláštní pozornost si na tomto místě zaslouží jeden obraz a tři zdobené kytary, jejichž autorem je tramp Milan Janírek, mezi přáteli znám pod přezdívkou Pap. Není to profesionální malíř, ale je velice talentovaný umělec a jeho práce zaslouží obdiv. Pap své náměty čerpá z různých autorů, ale především od malíře Zdeňka Buriana. Na obraze, který je v tomto baru, inspirovaném epochou Divokého západu, je autenticky zobrazen boj v prérii mezi indiány a kovboji. Tramp Pap je také autorem již zmiňovaných zdobených kytar, jež jsou podobně jako jiné předměty součástí výzdoby stěn baru. Jedná se o nefunkční nástroje bez strun na jejichž těla jsou barevně namalovány portréty, které jsou doplněny pozadím. Ve dvou případech se jedná o indiánské náčelníky a jednou o známého, dnes již zesnulého, zpěváka Michala Tučného. Pap je rovněž autorem tramského kalendáře, nabitého nostalgií po zlatých časech trampingu.

Seznam respondentů

Jarolím Machala-Džim (*1930), Valašské Klobouky
Josef Fritschka-Mýval (*1937), Brumov
Miroslav Janík-Budulínek (*1948), Valašské Klobouky
František Sagrado-Ťap (*1929), Vsetín
Oldřich Minář (*1941), Vsetín
Jan Olejníček-Půlpedro (*1931), Vsetín
Stanislav Leibner-Stanley (*1931), Vsetín
Oldřich Svoboda-Hombre (*1940), Vsetín
Vladimír Vavříňák-Laďas (*1936), Vsetín

III. Personálie

Životní jubileum Josefa Branda

Na jaře letošního roku oslavil významné životní jubileum pan Josef Brand (narozen 28.4.1923 ve Skašově na jižním Plzeňsku).

Světlo světa spatřil v dřevěné chalupě čp. 39 svých prarodičů z matčiny strany a dle jeho vzpomínek prvním vjemem okolního světa bylo točící se velké kolo, padající třísky a dědova noha v červené punčoše. Není čemu se divit, protože přišel na svět v chalupě, kde se jako v mnoha dalších ve Skašově provozovala od nepaměti domácká výroba dřevěných soustružených hraček. Celé dětství prožil v rodině, ve které všichni její členové i příbuzní byli výrobci těchto daleko široko známých skašovských hraček a toto prostředí jej ovlivnilo na celý život.

Po skončení základní školy se jeho rodiče snažili o to, aby získal další vzdělání. Odešel tedy na studia do Plzně. Jeho zájem o poezii a literaturu jej přivedl, již jako studenta obchodní školy, do redakce plzeňského deníku Nová doba a zde také publikoval svoje první literární pokusy. Po skončení studií pracoval krátce jako účetní a pak dílenský úředník v plzeňské Rudolfově továrně. Zájem o psaní různých článků a reportáží přetrvával, a tak jej spolupráce s Novou dobou přivedla na žurnalistickou dráhu. Prošel redakcemi Pravdy, Stráže lidu v Olomouci, Práce a na počátku padesátých let 20. století se stal redaktorem Československého rozhlasu v Plzni, kde v letech 1953-1958 zastával funkci ředitele. Na počátku šedesátých let se vrátil do plzeňské redakce Pravdy. Konec novinářské práce mu přineslo období po Pražském jaru roku 1968. Pracoval pak v Západočeském nakladatelství v Plzni.

K zájmu o národopis jej již v mládí přivedlo setkání s Ladislavem Lábkem, zakladatelem Národopisného muzea Plzeňska, a velmi jej ovlivnilo také setkávání s lidmi, kteří se v době 2. světové války shromažďovali v Plzni kolem knihkupectví a nakladatelství Marie Lábkové. I když celý svůj aktivní život prožil v Plzni, nikdy nezapomněl na Skašov a rád se sem vracel. Jako dítě zde zažil doznívající slávu skašovského hračkářství a od poloviny 20. století mohl sledovat i jeho

postupný úpadek, ovlivněný složitým společenským vývojem. Proto se také po svém odchodu do důchodu začal plně věnovat shromažďování archivních materiálů týkajících se historie Skašova a zejména historie domácí výroby zdejších dřevěných hraček. Z toho vznikla nejprve rozsáhlá odborná studie o vzniku a vývoji lidového hračkářství ve Skašově, publikovaná ve vlastivědném sborníku *Minulostí západočeského kraje* (Plzeň 1989), článek otištěný v 10. svazku *Sborníku Západočeského muzea v Plzni* (Plzeň 1993) a rukopis vzpomínek *Život v třískách*. Jsou to vzpomínky autora i jiných pamětníků, které postihují život skašovských hračkářů, lidové zvyky a mluvu v první polovině 20. století. Okresní muzeum v Klatovech vydalo tyto vzpomínky v letech 1996-2001 ve třech publikacích s názvy: *Ty skašovský dřevěnkáři...* (Klatovy 1996), *Život v třískách* (Klatovy 2000), *Jak nám zobák narost* (Klatovy 2001). Lidovou mluvou se zabýval také útlý svazek obsahující na 250 lidových výrazů s komentáři vysvětlujícími jejich význam, s názvem *Povadlé květy (ba i bejlí) lidové mluvy krajiny pod Zelenou horou*, vydaný v roce 2000 Obecním úřadem ve Skašově a vytištěný Státním okresním archivem v Rokycanech. Za odborné spolupráce J. Branda vznikla roku 1997 v Měčině dlouhodobá muzejní expozice o skašovském hračkářství ze sbírek národopisného oddělení Národního muzea v Praze.

Josef Brand se ovšem nevěnoval jen bádání o historii hračkářství ve Skašově, ale při letních pobytech na své rodné chalupě zde v malé dílničce vyrobil mnoho tradičních soustružených hraček. Nejen pro radost svých příbuzných a známých, ale také jimi postupně doplnil chybějící typy v různých muzejních sbírkách. Na jeho „veřtatu“ vznikl také betlém, jehož podoba vychází z tradičních tvarů skašovských hraček. V poslední době se zabývá výrobou dalších postav betlémské události, kterou má zpestřit dudácká muzika.

Přejeme jubilantovi do dalších let hodně zdraví a sil v jeho činnosti na poli odborného bádání i při výrobě tradičních hraček v rodném „Píšťalákově“.

Roman Tykal

Zdravice Dušanu Holému

"Bohovský" zpěvák horňáckých lidových písní na jedné straně a vysokoškolský profesor evropské etnologie brněnské univerzity na straně druhé - tak by se daly vymezit životní polohy letošního jubilanta, prof. PhDr. Dušana Holého, DrSc. (narozen 25. 4. 1933 v Hrubé Vrbce).

Ten vzletný epiteton očovského cimbalisty Jána Gašpara – „Hriska“ jsme si "vypůjčili" z pozvánky, kterou obdrželi přátelé Dušana Holého v dubnu letošního roku a která zvala na oslavu jeho sedmdesátin. Setkání se uskutečnilo (přes různé zastírací manévry jubilanta) v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea, kde konspiračně zasedal organizační štáb. Nedávno rekonstruovaný Palác šlechtičen a jeho kaple byly tím nejdůstojnějším prostorem, kam mohli přijít četní gratulanti jubilantovi poblahopřát a čím jiným než muzikou, zpěvem a dobrým slovem. Setkání moderoval Jaromír Nečas, jeden z duchovních otců akce. Přítomní se dověděli i něco z méně známých životních osudů jubilanta od jeho stejně zpěvného bratra Luboše Holého - ovšem vzápětí byly podané "informace" uváděny na pravou míru samým jubilantem, neboť jeho perfekcionalismus platí nejen pro jeho vědecké dílo, ale i pro jeho životaběh. Mezi dalšími řečníky vystoupil jubilantův dlouholetý kolega Richard Jeřábek, který pohovořil o tom, co ve vědeckém životopisu není – zvláště o společných poutích na jižní Moravu za královským mokem a za výraznými osobnostmi mezi slováckými vinaři. Triumvirát řečníků uzavřel Miloš Štědroň "rozbořem" etnomuzikologických přednášek svého velkého učitele prof. Racka. Projevy řečníků střídali muzikanti a zpěváci z Kyjova, jubilantova rodného Horňácka, brněnští krůžkaři i sólisté Magdalena Můčková, Zuzana Lapčíková, Pavel Popelka, kteří všichni přispěli vydatnou měrou ke podmanivé atmosféře večera.

A vědecké dílo prof. Holého? Pravidelně o něm informují jubilejní články v odborném tisku, v Národopisné revue (Národopisných aktualitách), Českém lidu i hesla v různých lexikálních příručkách. Na kompletní soupis publikovaných prací zatím čekáme, protože jubilant atakům na jeho vydání v Bibliografické příloze Národopisné revue stále úspěšně odolává. Jen namátkou poznamenáváme, že v posledních letech vydal společně s brněnským historikem Ctiborem Nečasem knihu *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních*

táborech (1993), oceněnou jako „vynikající dílo v oblasti společenských věd“ rektorem Masarykovy univerzity v Brně za rok 1995. Spolu se svou ženou zpracoval monografii *Mezi paletou a písní* (2000) o malíři a muzikantu Antoši Frolkovi a řada jeho poutavých textů provází CD s nahrávkami lidové hudby z rodného Horňácka vydávané nakladatelstvím ATON. S úctou, ale nadměru vtipně zavzpomínal v revue *Universitas* (2001, č.3) na svého učitele prof. Antonína Václavíka u příležitosti 110. výročí jeho narozenin.

Nelze opomenout pedagogickou dráhu jubilanta. Je dlouhá a její počátky sahají do padesátých let, kdy začal přednášet na brněnské Filozofické fakultě v tehdejším oddělení etnografie a folkloristiky. Zájem o jeho etnomuzikologické přednášky je trvalý a větší než nakolik je dimenzovaná dnešní posluchárna Ústavu evropské etnologie, kde je stále v činné službě. Pozdě přicházející někdy poslouchají jeho slova a hudební ukázky mezi dveřmi nebo na chodbě.

Loni obdržel prof. Dušan Holý od prezidenta republiky Václava Havla Medaili za zásluhy o Českou republiku v oblasti kultury. Bylo po právu oceněno jeho životní dílo jak na poli vědeckém, tak na roli umělecké. A letos převzal na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici v rámci ankety FOSKARu ceny v kategoriích Zpěvák roku 2002 a Nejvýraznější osobnost roku 2002.

Přejeme panu profesorovi stálý úsměv na tváři, pevné zdraví, trpělivost se studenty a necht' mu to pořád tak "bohovsky" zpívá.

Miroslav Válka

K šedesátinám Jany Hrabětové

Nejspíš každý hledá místo, ke kterému by přilnul, hledá oblast, která by byla jeho osudem. Pro PhDr. Janu Hrabětovou se jím stal kraj středního Polabí kolem lázeňského města Poděbrad.

Když letos na začátku dubna slavila významné životní jubileum, jen nejbližší kolegové tušili, že nestačí skládat zdravice pouze k narozeninám, ale zároveň i blahopřání a zároveň velké poděkování za čtyři desetiletí, strávená ve službách poděbradského muzea.

Tehdejšímu Městskému muzeu Lázní Poděbrad se jistě ani nezdálo, že na apríla roku 1963 přijímá do svých řad člověka, který mu obětuje celý život a který významně a nezapomenutelně ovlivní jeho tvář nejméně do konce 20. století. Brzy po svém příchodu se stala zaměstnancem nově vzniknuvšího Oblastního muzea v Poděbradech.

V této muzejní instituci a jejím nástupci, Polabském muzeu v Poděbradech, prošla různými profesními posty, pracovala jako konzervátorka a poté výtvarnice. Na konci 60. let se zabývala především, ve spolupráci s památkáři i dalšími kolegy, dokumentací kulturních památek. Výsledkem několikaletého snažení byla publikace *Soupis památek okresu Nymburk*, vydaná ve dvou dílech v roce 1976, a pak ještě několikrát, naposledy přepracovaná a doplněná v roce 1998, která podává přehled jednotlivých nemovitých památkových objektů daného regionu spolu s jejich popisem. Možná ještě významnější než samotná publikace je pořízená fotodokumentace, která se neomezuje pouze na nemovitosti, ale zachycuje i památky movité. Dnes je intenzivně využívanou součástí archivu Polabského muzea.

V 70. a počátku 80. let pak spravovala literární archiv, v němž pořádala hlavně pozůstalost někdejšího archiváře a správce muzea Jaromíra Plicky, ale především neobyčejně rozsáhlý fond písemností místního lékárníka, archeologa, sběratele a regionálního badatele a pravého otce poděbradské muzejní instituce Jana Hellicha.

V červnu roku 1983 byla jmenována vedoucí Polabského národopisného muzea v Přerově nad Labem. Na formování jeho tváře se však výrazně podílela dávno předtím. Již před jeho otevřením 1967 instalovala spolu s Hanou Kubálkovou vůbec první expozici tohoto muzea v přírodě situovanou převážně do tzv. Staročeské chalupy.

Během svého působení v čele přerovského národopisného pracoviště pokračovala v jeho horečném budování. Organizovala transfery (a tím i většinou fyzickou záchranu) dalších objektů lidové architektury ze sběrné oblasti muzea, roubené chalupy z Dymokur, Stříhova, Kovanic a Pojed, hospodářských budov – špýcharů ze Mcel a Vinic nebo stodoly z Jabkenic. Výběr přenesených objektů do muzea v přírodě byl volen tak, aby se zachovaly nejohroženější a nejvýznamnější nebo nejtypičtější příklady a prvky, jako je půdorysné řešení objektu, typ konstrukce, používaný stavební materiál a výzdobné

motivy z oblasti středního Polabí, které jsou odrazem místních přírodních, ekonomických a hospodářsko-výrobních podmínek a aby současně pomohly vytvořit plastický obraz historické polabské vesnice. Expozice, dokumentující život lidových vrstev tohoto regionu v 19. a první polovině 20. století, jsou především jejím dílem, a to nejen po stránce odborné, nýbrž i výtvarné. O úspěšnosti jejích snah svědčí především vysoká návštěvnost tohoto detašovaného pracoviště Polabského muzea, která během posledních let neklesá pod 40 000 spokojených návštěvníků za rok, kteří se sem vrací i na jednotlivé sezónní výstavy, jejichž je J. Hrabětová vesměs autorkou.

Neomezuje své odborné aktivity pouze na národopis, je velikou znalkyní Poděbrad, kde téměř celý život bydlí, a jejich historie, zaměřuje se hlavně na obor, který její město ovlivnil snad nejvíce, a to na lázeňství, vznik i genezi lázní. Systematicky se věnuje především studiu zdejšího veřejného a kulturního života v 19. a 20. století. S výsledky svých výzkumů seznamuje širokou veřejnost prostřednictvím množství článků v místních i regionálních periodikách, prostřednictvím dalších veřejných médií, ale i řady poutavých a často opakovaně vydávaných publikací o tomto lázeňském městě, jeho okolí a běžném životě našich předků.

Doktorka Hrabětová je vpravdě klasickým, dnes již pomalu mizejícím příkladem vlastivědného pracovníka, který při popularizaci svého oboru, přibližování našim současníkům více či méně vzdálených polabských časů, způsobu života venkovských i městských obyvatel 19. a 20. století, si zachovává své odborné kvality.

Petr Šorm

Vanda

PhDr. Vanda Jiřikovská, CSc. (nar. 6.11. 1933 v Praze) je mezi etnology známá pod trojím příjmením, takže budete-li hledat její práce v bibliografiích, vězte, že se do r. 1954 jmenovala Langrová a pak do r. 1976 Tůmová. Ani její profesní osudy nebyly jednoduché: Od dětství

žila v Mělníku (tam maturovala r. 1952). Po ukončení studia na pražské katedře národopisu r. 1958 pracovala rok v zábřežském muzeu na Moravě, do r. 1962 ve Vlastivědném muzeu v Šumperku, pak do r. 1966 jako aspirantka Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze a tamtéž byla vědeckou pracovnící do r. 1972. Po prověrkách ji za občanské postoje v letech 1968 a 1969 odložili do dokumentace a v r. 1973 ústav definitivně opustila. Vrátila se k muzejnictví do Slaného a podílela se na budování, tvorbě expozic a provozu muzea v přírodě v Třebízi, a to do konce r. 1991. Dalších 8 let působila ve Středočeském muzeu v Roztokách. Od r. 1997 externě vyučuje muzeologii na katedře kulturní a sociální antropologie Západočeské univerzity v Plzni a od r. 2001 spolupracuje s Národním památkovým ústavem na výzkumném projektu týkajícím se dokumentace vesnických sídel v ČR. V r. 1990 se podílela na ustavení Etnografické komise Asicoace muzeí a galerií ČR, do r. 1993 byla její předsedkyní. Je celoživotní členkou národopisné společnosti, po dvě funkční období pracovala v jejím výboru.

Vanda Jiřikovská na své dosavadní životní pouti důvěrně poznala jak realie lidové kultury, tak v terénu její přímé nositele. Porozumění jejich názorům a postojům ji vedlo k poznávání sociální kultury a k řadě objevných studií. Týkaly se například pražských nouzových kolonií, způsobu života v ostravské aglomeraci s důrazem na analýzu rodiny aj. Vytvořila řadu výstav a nejcennější skvost, expozici muzea v přírodě v Třebízi (působí i ve vědeckých radách jiných českých muzeí v přírodě). S její muzejní činností souvisí široká spolupráce v místním prostředí při záchraně a obnově památek, při mnohých rekonstrukcích výrobních technologií a svátečních obyčejů a jiných stránek tradičního způsobu života.

Moje milá sestřenko, vím, že svoji skromnost, optimistickou a radostnou činnost nikdy neztratíš, přeji ti tedy touto cestou hlavně dobré zdraví a dobré přátele kolem sebe.

Jura Langer

Jubilant Josef Kandert

Dovolte mi místo oslavného výčtu činností jubilanta osobní zkušenost, protože doc. PhDr. Josef Kandert, CSc. (*1943) byl první živý etnograf, s kterým jsem pracovala.

Z mého pohledu to není tak dávno, kdy jsem přišla do Náprstkova muzea jako volontér a tehdejší ředitel, Dr. Šolc mi sdělil, že budu pracovat v oddělení s „klukama“. Myslel tím Dr. Kanderta a Dr. Novotného, kteří byli proti němu velmi mladí, a já s mými šestnácti lety jsem byla pochopitelně na „kluky“ zvědavá. I když na můj vkus byli tenkrát trochu odrostlejší, chováním a jednáním (v tom dobrém slova smyslu) kluky určitě byli a troufám si říci, že je tomu tak dodnes. Dr. Kandert mě dostal na starost a pečlivě dbal, abych řádně dělala nejen práci, kterou mi určil, ale abych se také pokud možno vzdělávala. Nosil mi stohy knížek, kterým jsem vůbec nerozuměla, ale tvrdil, že si musím okoukat alespoň obrázky, číst že mohu později. Byla to velmi krásná práce v nádherné atmosféře starého domu a mým snem bylo zde jednou pracovat. Když jsem začala studovat etnografii na Univerzitě Karlově, do muzea jsem chodila dál, ale tentokrát na přednášky večerní akademie, kde Dr. Kandert se svými kolegy přednášel kapitoly z dějin obecné etnografie. Bylo to pro přítomné studenty, důchodce a schovávače před zimou jako zjevení z jiného světa, protože nás seznamoval s výsledky svých terénních afrických výzkumů a vše doplňoval citacemi renomovaných zahraničních vědců. Když jsem pak ve škole některé získané vědomosti uplatnila u zkoušky, examinátor se na mne nevěřičně podíval a pravil: „To máte určitě vod Kanderta vod Náprstků, žejo?“ U zkoušky se totiž vyžadovalo jen to, co přednášející určil a toto nebylo ani v doporučené literatuře. Tehdy jsem pochopila, že jsou v Praze přinejmenším dvě centra, kde je možno studovat etnografii, přičemž každé mělo odlišné metody a pochopitelně i výsledky. Je to nesporně zásluha také Dr. Kanderta, který svými výstavami, veřejnými vystoupeními a příspěvky do Análů Náprstkova muzea nebo muzejních Měsíčníků dělal a dělá muzeu dobrou reklamu. Navíc se zasloužil a zasluhuje také o rozmnožení muzejních sbírek jak dary, tak i zprostředkovanými koupěmi. Když jsem po mnoha letech sháněla zaměstnání, byl to opět pan doktor, který mne upozornil na volné místo v Náprstkově muzeu a mně se tak splnil dávný sen. Jako jeho kolegyně jsem brzy poznala, že je nejen vynikajícím odborníkem, ale také mužem s velkým smyslem

pro humor a rovněž člověkem, který dokáže nezištně pomoci a vzít se za dobrou věc. Svým pověstným klidem a stoickým nadhledem nám mnohdy chladil horké hlavy, které bychom si bez jeho rad určitě natloukly. Při své práci jsem se jej nesčetněkrát ptala na radu a brala jej za recenzenta, protože není jen úzce orientovaným afrikanistou, ale jeho zájmy a znalosti se týkají mnoha vědních disciplín. Před pár lety rozdělil své pracovní vytížení mezi Náprstkovo muzeum a vysokoškolské studenty a myslím, že jim lze závidět. Není nad to, když má člověk pedagogy, kterých si může vážit jak pro jejich vědomosti, tak i lidské vlastnosti.

Panu Dr. Kandertovi přeji jménem všech „od Náprstků“ hodně zdraví, spoustu vědeckých úspěchů a pevné nervy při výchově nové národopisné generace.

Milena Secká

Životní jubileum Miroslavy Ludvíkové

V letošním roce se dožívá významného životního jubilea PhDr. Miroslava Ludvíková, CSc. (narozena 4. října 1923 v slovenském Telgártu), jejíž vědecká a pracovní dráha jsou nerozlučně spojeny s Etnografickým ústavem Moravského zemského muzea v Brně. Široký okruh národopisné veřejnosti i její spolupracovníci ji znají jako velmi erudovanou, cílevědomou a obětavou ženu. Její vědecká práce bezprostředně souvisela s tvořivým a systematickým zpracováním muzejních sbírek (např. rozhodujícím způsobem se zasloužila o vybudování řady etnografických fondů, nejvíce fondu lidového textilu), přičemž badatelské výsledky nalézaly také odezvu v široké společenské a kulturní praxi; zde je třeba vyzdvihnout např. její spolupráci s národopisnými soubory nebo působení v různých odborných komisích a porotách.

Etnografická dráha dr. Ludvíkové nebyla zpočátku zcela přímočará. Narodila se v rodině prvorepublikového četníka, která musela vícekrát změnit místo pobytu. Paradoxně časté stěhování přineslo z pohledu pozdější profese dcery také určité výhody, zejména

bližší seznámení s odlišnými etnografickými regiony (např. jižním Slovenskem a maďarštinou, jejíž znalost využívala později při studiu odborné literatury zejména o výšivce a oděvu, dále rázovitou Drahanskou vrchovinou či dosud méně známým Brněnskem, odkud načerpala řadu zkušeností a podnětů pro zkoumání různých odvětví lidové kultury). Po maturitě na gymnáziu v Boskovicích (1942) a na Obchodní akademii v Brně (1943) vystudovala po skončení války na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity češtinu a francouzštinu (1949), k nimž později připojila ještě ruštinu. S dosaženým vzděláním však vzhledem k tehdejší společenské situaci mohla učit jen na základních školách. A právě zde, ve Zbraslavi a Střelících blízko Brna, a při mimoškolní práci s dětmi se začal rozvíjet její zájem o lidový kroj. Když v roce 1956 nastoupila na etnografické pracoviště Moravského zemského muzea, mohla přinést do muzejních sbírek 150 kusů krojových součástí, které získala v terénu a které vytvořily základ reprezentativní kolekce lidového oděvu Brněnska. Ve stejném roce začala dálkově studovat etnografii na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, kde se setkala s mimořádnou osobností Drahomíry Stránské, která zásadním způsobem ovlivnila její odbornou dráhu a získala ji pro srovnávací studium lidového oděvu a textilu. Studia ukončila v roce 1959. Lidový kroj byl rovněž námětem její kandidátské práce, kterou obhájila v roce 1966 na katedře etnografie a folkloristiky brněnské univerzity. Lidový oděv a výšivka se staly trvale stěžejním odborným zájmem dr. Ludvíkové, kterému věnovala pozornost ve více než padesáti časopiseckých statích a několika samostatných pracích. Z její bibliografie tvoří soubor příspěvků věnovaný lidovému oděvu, kroji, krojovým součástkám (např. ocáskový kožich a halina) a doplňkům (např. úvazy šátků, úprava a úbory hlavy) nejpočetnější skupinu. V tomto směru se pozornost badatelky ponejvíce obracela na oblast Brněnska, ale velmi často také na region střední Moravy - Hanou. Pozoruhodnou úroveň zpracování problematiky lidového oděvu naznačuje již přehled *Moravské lidové kroje* (1969). Významný počín pro poznání vývoje lidového kroje na území Moravy a Slezska představoval zisk souboru kvašů z počátku 19. století - ikonografického pramene prvořadé hodnoty, do sbírek etnografického oddělení Moravského zemského muzea, o něž se autorka zásadním způsobem zasloužila a z něhož výtěžila materiál pro řadu dílčích studií. S výsledky jejího bádání v tomto ohledu seznamovaly širokou veřejnost rovněž výstavy (Brno 1984, Mnichov 1993, Brno 1994,

Šumperk 1995). Završením více než patnáctiletého badatelského úsilí se stal dvojjazyčný reprezentativní katalog *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814* (2000), který vydali dva vlastníci kompletního souboru: Moravské zemské muzeum, které uchovává převážnou část dokladů, a dále Sudetoněmecký archiv v Mnichově, který je společně se Spolkem Adalberta Stiftera majitelem zbytku. Jako příkladnou syntézu dosavadních poznatků o lidovém oděvu lze hodnotit dosud poslední autorčinu knihu *Lidový kroj na Hané* (2002), vydanou péčí přerovského muzea.

Velkou pozornost po celou dobu věnovala dr. Ludvíková výšivce na textilních v lidovém prostředí. Kromě řady dílčích studií i samostatných prací (*Kloboucká zamyšlení* 1971, *Výšivka na Podluží* 1982, *Vyšívání plachty ze sbírek Muzea Prostějovska* 1988) představuje shrnutí poznatků dosavadního studia publikace *Lidová výšivka na Moravě* (1986), kterou lze pokládat v tomto oboru za základní práci, pro orientaci badatelů nepostradatelnou. Vedle výšivky se autorka hlouběji věnovala také některým zajímavým textilním technikám, s nimiž se setkávala při terénních výzkumech a při práci s muzejními sbírkami (např. síťování, modrotisk). Své poznatky prezentovala vedle tisku opět prostřednictvím výstavních akcí.

Samostatnou oblast intenzivního badatelského úsilí dr. Ludvíkové představuje lidová strava, která dosud setrvávala na okraji studijního zájmu. V tomto ohledu si sama musela vypracovat metodiku výzkumu a poučit se u jiných badatelů. Zde čerpala především z práce polského badatele Adama Chętnika (*Pożywienie Kurpiów*). Tradiční formy lidové stravy potom sledovala na území Brněnska, Drahanské vrchoviny, Kloboucka, Ždánicka, Znojemska. Problematikou lidové stravy se zabývaly také její práce z výzkumů v nově osídleném pohraničí. Kapitulu o stravování napsala i do souborného díla *Lidová kultura na Moravě*, který vyšel jako nový svazek Vlastivědy moravské (2000). S příspěvky o tradiční stravě se zúčastnila řady mezinárodních konferencí (Mátrafüred 1983, Krakov 1985, Sogndal 1987, Philadelphia 1989, Freising 1994, Kypr 1996).

Podnětné byly také její články se zvykoslovnou tematikou (např. o pověrách při narození a smrti 1964, obchůzkách se smrtkou na Znojemsku 1966). Další předmět jejího zájmu představoval fenomén poutě, zejména vranovské, jemuž se začala věnovat na konci šedesátých let. Avšak teprve roku 1996 spatřila světlo světa publikace *Poutní*

místo Vranov, vydaná její péčí a obsahující příspěvky, které dlouhá léta shromažďovala právě pro tuto příležitost (např. od Z. Kalisty).

Výsledky vědecké a odborné činnosti dr. Miroslavy Ludvíkové nacházely uplatnění v společenském a kulturním životě. Kromě folklórních souborů, pro něž napsala i několik skript, dlouho úzce spolupracovala s Ústředím lidové umělecké výroby (odborná komise pro odívání). Působila také v dlouhé řadě muzejních vědeckých rad a sbírkotvorných komisí, poradních sborů a porot, hodnotících práci současných lidových tvůrců a souborů.

Z širě aktivit dr. M. Ludvíkové je třeba se ještě podrobněji zastavit u tvorby výstav, jimiž výrazně zapůsobila i na etnografické muzejnictví - přinejmenším v dobovém kontextu originalitou prezentovaných námětů a způsobem jejich výstavního zpracování. Právě při něm mohla uplatnit nejen své rozsáhlé vědomosti, bohaté zkušenosti z terénních výzkumů, hluboké znalosti muzejních sbírek a široký kulturní přehled, ale také pedagogické předpoklady. Z výstav, k nimž vytvořila scénáře a které byly realizovány doma i za hranicemi, je možné jmenovat např. *Tisíc kraslic* (1964), *Malby na skle* (Marseille 1969, Brno 1969-1970), *Sitování na Žďársku* (Žďár nad Sázavou 1970), *Moravská lidová výšivka* (1979), *Domov na předměstí* (1980), *Jaro na Moravě* (Leningrad 1984), *Moravská lidová kultura* (Lodž 1985), *Indigo country cloths and artefacts from Czechoslovakia* (1987), *Lidová kultura na Brněnsku* (1990). *Paměť minulosti. Zmizelý svět brněnské vesnice* (1993), *Život venkovského lidu v českých zemích a na Slovensku* (1993), *Výšivky z venkovských kostelů* (1997). Výčet všech výstavních akcí, při nichž spolupracovala a jejichž realizace se zúčastnila (např. převzaté výstavy v Etnografickém ústavu MZM) by byl mnohem obsáhlejší; v tomto směru lze poukázat např. na její podíl při budování stálých expozic Etnografického ústavu (1961, reinstalace v letech 1980-82), ale také např. muzeích v Kloboukách u Brna (1971) nebo Přerově (konec devadesátých let). Podrobný obraz publikačních i výstavních aktivit jubilantky nejlépe poskytne *Bibliografická příloha Národopisné revue č. 10*, která vyšla v roce 1997.

Z pohledu na publikační, muzejní a společenské aktivity PhDr. Miroslavy Ludvíkové, CSc. vyplývá, že se výrazně podílela na formování etnografické disciplíny a vývoji muzejnictví na Moravě v posledních letech. Musíme přiznat, že - ač neokázale a vcelku nenápadně - ovlivnila několik generací studentů, později muzejních

pracovníků či profesionálních etnografů, jimž poskytla příklad svým zaujetím pro obor, pracovním nasazením, rozsáhlými vědomostmi, schopností pružně reagovat na nové podněty a v neposlední řadě i vstřícným přístupem k mladším kolegům, kteří u ní vždy mohli dostat sluchu a nalézt radu či připomínku. Tento rys si naléhavěji uvědomujeme zvláště v poslední době, kdy už za námi na bývalé pracoviště nemůže přicházet. Všichni ji moc zdravíme a přejeme co nejvíce zdraví.

Alena Kalinová

Pozdrav Marii Náplavové

Dlouholetá odborná pracovnice národopisného oddělení Slovákckého muzea a členka Národopisné společnosti PhDr. Marie Náplavová oslavila v pohodě a dobrém zdraví se svými spolupracovníky a přáteli své životní jubileum. Patří se, aby nejbližší kolegové, alespoň malým pozdravem uctili její třicetičtyřleté působení ve Slovákckém muzeu v Uherském Hradišti.

Marie Náplavová, roz. Širůčková, pochází z malé vesnice Hostějova. Rodiče s dalšími třemi mladšími sourozenci se usadili v Osvětimanech, kde také navštěvovala základní školu. Prostředí osvětimanských pasek a rodina, především tatínek, muzikant a kulturně osvětový pracovník v obci, ji formovalo k lásce k přírodě, historii a k archeologii. Stále živá a tradovaná lidová kultura v obci jí byla školou pro obor národopis, který po Jedenáctileté střední škole v Kyjově začala studovat. Na Filozofickou fakultu UJEP v Brně se ale v roce 1960 přihlásila s úmyslem studovat archeologii. Její zájem o tento obor, ještě jako školačky, podnítil již v padesátých letech P. Jiří Mario Veselý, kněz – dominikán a prof. Vilém Hrubý. Ten vedl archeologické výzkumy v oblasti Chřibů, především na Hradisku sv. Klimenta, a ním spolupracoval i její otec. Pro velký počet uchazečů se na obor nedostala, tak zvolila národopis. K němu měla hodně blízko, neboť každodenní život v Osvětimanech jí nepřímo nutil se podílet na kulturně - společenském či výročně – obyčejovém životě.

Často vzpomíná, jak již jako dítě a potom větší dívka se účastnila slavností hodů, dožínek, ale především poutí na Horu sv. Klimenta či do Koryčan.

Vysokoškolské studium ukončila obhájením diplomové práce na téma *Lidové stavitelství východní části jihomoravského pohraničí* a státní zkouškou v roce 1965. Jejím prvním působištěm, kde pracovala do roku 1969, bylo Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti. Na oddělení výzkumu pod vedením PhDr. Josefa Jančáře prováděla dokumentaci lidových výrobců. Na podzim téhož roku se provdala za ing. Petra Náplavu a v Osvětimanech zakotvila na celý život. Zde vychovali tři děti, tady se také musela rychle vyrovnat s nenadálým úmrtím svého manžela. Jedině vnitřní silou a odhodlaností dosáhla toho, že děti vystudovaly a sama, za psychické a kolegiální podpory kolektivu oddělení, složila v roce 1991 rigorózní zkoušku z národopisu.

Po celou dobu působení ve Slováckém muzeu Marie Náplavová především zpracovávala sbírky I. a II. stupněm evidence a prováděla každoroční inventarizaci. Předmětem jejího odborného zaměření se stala lidová keramika. Sbírkou keramiky Slováckého muzea představila na výstavě *Lidová keramika na Slovácku*, která byla zrealizovaná v hlavním sále muzea v roce 1991. Podařilo se jí vystavit reprezentativní výběr pěti set kusů keramických výrobků, který doplnila výrobky ze současných keramických dílen. Jako autorka libreta a scénáře se snažila přiblížit vývoj lidové keramiky od poloviny 19. století až do dnešních dnů. V menším rozsahu byl pak keramický fond muzea vystaven ve výstavních prostorách zámku v Buchlovicích.

Ve svých studiích a drobných článkách se věnovala kromě keramiky i zpracování částí textilního fondu muzea (haleny, obuv, koutní a úvodní plachty), uveřejňované hlavně ve sborníku Slovácko. Jako členka pro sbírkotvornou činnost již léta metodicky pomáhá v Muzeu Hodonínska v Hodoníně – pobočce ve Veselí a v Kyjově a v Ústavu lidové kultury ve Strážnici. V posledních letech je její jméno spojeno s propagací muzea a organizačním zajištěním kulturních akcí při velikonočním a vánočním předvádění výroby zvykoslovných předmětů, pořádané především pro předškolní a školní děti a mládež. Nejvíce je známá kronikářům obcí okresu Uherské Hradiště, neboť po řadu let působí jako metodička pro práci s kronikami.

Kdo se s PhDr. Marií Náplavovou ve Slováckém muzeu setká, ví, že ho čeká vstřícnost a pohostinnost. Přejeme naší jubilantce, aby i v dalších letech měla stále hodně síly k odborné práci v muzeu, veselou mysl, se kterou je spojená její nezměrná ochota každému s laskavostí pomoci.

Ludmila Tarcalová

Blahopřání Aleně Plessingerové

Pro dráhu etnografa se Alena Plessingerová rozhodla hned po maturitě, kdy zahájila studium národopisu a slovanské filologie na Karlově universitě. Zapsala si tehdy i přednášky z dějin umění. K jejím učitelům patřili prof. Chotek, doc. Stránská, prof. Horák, prof. Vážný, doc. Pražák - vynikající osobnosti české etnografie. Vztah Aleny Plessingerové k tradiční kultuře a k hodnotám lidových artefaktů se utvářel již v dětství v rodinném prostředí a tak výběr studijního oboru vyústil z dřívějších zájmů a podnětů. Už v čase studií se Alena Plessingerová zajímala o tradiční kulturu v oblasti Javorníků na pomezí Moravy a Slovenska; poznatky z výzkumů prezentovala v disertační práci *Odras života a práce lidu na pomezí Moravy a Slovenska ve zvycích zimní doby* (1952), s níž dosáhla doktorátu filozofie. V terénních výzkumech na moravkoslovenském pomezí pokračovala, rozšířila okruh témat a výsledky zhodnotila v kandidátské disertační práci *Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských obcích pod Javorníky* (1964). Vzešlo z ní několik pro československou etnografii základních studií (např. *Oheň v životě slovenských obcí pod Javorníky*, ČNM-OSV 1962; *Otázka existence stolu, jeho vývoje a stolování ve slovenských dědinách pod Javorníky*, SN 1962), v nichž je vývoj stavitelství a bydlení sledován v kontextu sociální a obřadní kultury; interpretace kulturního jevu v širších souvislostech lidového života je charakteristická pro autorčin vědecký přístup. Na konci studií pracovala Alena Plessingerová krátce ve Státním památkovém úřadě na průzkumu lidového stavitelství v jihočeském pohraničí, k 1.9.1952 pak nastoupila do národopisného oddělení Národního muzea, kde

pracovala bezmála čtyřicet let. Pro uplatnění v této naší přední muzejní instituci měla žádoucí předpoklady - schopnost vědecké práce, široký kulturní rozhled i sběratelské sklony. V roce 1968 se stala vedoucí národopisného oddělení a řídila je téměř dvacet let. Vtiskla muzeu svou osobností vysokou úroveň muzeologické práce v různých sférách jeho činnosti, zejména sbírkotvorné a vědeckopopularizační. Národopisné muzeum v Kinského sadech se stalo svým bohatým programem jedním z živých center kulturního života Prahy.

Ve vědeckém zaměření jubilantky lze vysledovat tři hlavní témata: lidové stavitelství, obřadní kulturu, lidové umění v širokém tematickém spektru - od tradičních projevů k soudobým (připomeňme např. *Vrkoč - příspěvek k studiu zimních obyčejů*, ČL 1958; *Současní lidoví řezbáři*, UŘ 1966; *Zvyklosti a pověry při stavbě obydlí a obyčeje spojené s životem v domě na slovenských svazích Javomíků*, ČL 1969; *Hrnčířské náhrobní štítky v Chlumu u Třeboně*, ČNM 1984; *Židle v lidovém interiéru*, ČNM 1986; *Venkovan a jeho obrázek na skle*, FE 1998 aj.). Řadu statí z oblasti lidového stavitelství a interiéru publikovala spolu s Josefem Vařekou (*Obyčeje a obřady spojené se stavbou domu v českých zemích*, NR 1991; *Vztah mezi formou rodiny a obydlím*, SN 1980; *Směry, výsledky a cíle bádání o tradiční stavební kultuře české vesnice*, EEC 1992 aj.). Soustavné sledování lidového života v terénních výzkumech a v muzejních sbírkách tyto odborné zájmy spoluvytvářely i profilovaly, rozvíjela je široká orientace v zahraniční literatuře a účast na mezinárodních odborných setkáních. Své poznatky z výzkumů a z vědeckého vyhodnocení muzejních sbírek vložila Alena Plessingerová do mnoha studií, odborných statí ve výstavních katalogích, do článků a recenzí, v nichž komentovala výstavní akce. Terénní výzkumy spjaté s výběrem muzejních artefaktů prováděla se svými spolupracovníky v různých českých krajích, v tradičních lokalitách Doudlebska i v novoosídleneckých na Českokrumlovsku, systematicky sledovala v jižních Čechách a na Příbramsku lidové obyčeje v časových proměnách i současně životnosti. Průkopnickým počinem byl výzkum života a kultury dělnictva na Mostecku a v pražských dělnických čtvrtích, z něhož vznikly také cenné sbírkové soubory. Připomeňme výstavu *Stará dělnická Praha* (1976), jež vznikla za spoluautorství jubilantky.

Významnou složku díla Aleny Plessingerové znamená tvorba výstav, z nichž mnohé vznikly ve spolupráci se zahraničními institucemi (z nich uveďme např. Současní lidoví řezbáři 1966, Lidové kožichy 1978, Lásky a svatba v lidovém umění 1982, Československé lidové umění ve Vídni, Hamburku a Mnichově 1967-1968, Amour et mariage - aspects de la vie populaire en Europe v Lutychu, Antverpách a Binche 1975, Blue Traditions 17th-19th Centuries v Baltimore 1974, Labe-život řeky, Drážďany-Praha-Berlín, 1992 aj.). Významný podíl ve vědeckopopularizační činnosti jubilatky tvoří rozsáhlá přednášková činnost a vystoupení v médiích, jimiž přispívá k popularizaci národopisu na vysoké odborné úrovni. Připomeňme další odborné aktivity jubilatky, např. působení v odborných komisích a sdruženích, v redakčních a vědeckých radách, v poradních sborech, v hlavním výboru Národopisné společnosti atd. V posledních letech se významnou měrou podílela na přípravě stěžejního díla české etnologie, na národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska, pro něž vypracovala téměř 60 hesel a mnoho dalších lektorovala. Podstatná část z rozsáhlé publikační činnosti jubilatky, jež dosahuje více než 350 titulů, byla zveřejněna ve výběrové bibliografii v časopisu Ethnologia Europae centralis v roce 1999. Za redakční radu Národopisného věstníku i za celou národopisnou obec přejeme Aleně Plessingerové dobré zdraví, životní pohodu i neustávající aktivní zájem o etnografii v oblasti vědecké i vědeckopopularizační.

Zkratky použité v textu:

EEC (Ethnologia Europae centralis)

SN (Slovenský národopis)

ČL (Český lid)

ČNM (Časopis Národního muzea)

NR (Národopisná revue)

FE (Folia ethnographica)

UŘ (Umění a řemesla).

Eva Večerková

Ivo Stolařík osmdesátiletý (*17. 10. 1923)

Předním úkolem všech starších etnografů a folkloristů by se - podle významného maďarského badatele Bély Gundy - mělo stát sepsání vzpomínek. Vzpomínek na zajímavá setkání, na pozoruhodné lokality, na výpovědi informátorů přesahující rámec etnografického bádání, na osudy těchto lidí; vzpomínek, umožňujících pochopit jednání a myšlení lidí v minulosti. Náš milý jubilant takovou knihu před rokem napsal. Těžko ji lze pojmut pouze jako paměti muzikologa a hudebního folkloristy, i když tato tematika v knize převažuje. Je totiž zároveň i rozsáhlou výpovědí a svědectvím o naší společnosti v převážné části minulého století. Výpovědi o rodné Ostravě, o východní Moravě a Slezsku, kde působil. Též o protivenstvích, která mohou potkat poctivého člověka.

Mnoho komplikací však „zavinila“ Ivova povaha, v níž dominovala přisnost k sobě samému a věrnost ideálům, vyznávaným už v mladém věku, a tu myslíme především na masarykovské hájení pravdy a na vlastenectví. S takovou „zátěží“ se vydal do života. Po středoškolských studiích jej potkalo „totální nasazení“ a práce v dolech, poté byl za účast v odboji vězněn v koncentračním táboře. Po válce to bylo lepší jen malý čas. Odmítnutí jakýchkoliv výhod vyplývajících z příslušnosti k odboji pohněvalo tehdejší mocipány do té míry, že jeho profesní uplatnění vždy začínalo a končilo u jejich vůle a zvůle, ať působil v ostravském rozhlase, ve Slezském ústavu v Opavě, v ostravské Janáčkově filharmonii nebo v Supraphonu. Poslední léta jeho zaměstnaneckého vztahu patřila Valašskému muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

V našem ohlédnutí za Stolaříkovou odbornou činností zůstaneme především u hudební folkloristiky. Začneme popularizací lidové písně. Té patřila zejména poválečná léta v ostravském rozhlase. Především Stolaříkovou zásluhou započala systematická spolupráce s amatérskými cimbálovými muzikami, z nichž jmenujme alespoň vsetínský Vsacan s Jarmilou Šulákovou. Velmi úspěšné byly veřejné nácvky lidových písní, nazvané *Zpěvem k srdci*. V této aktivitě pokračoval i na svém posledním pracovišti, ve skanzenu v Rožnově. Tam ve spolupráci s ostravskou televizí a ostravským rozhlasem založil edici „*Vonička z domova*“. Ve čtyřech řadách této edice bylo vydáno osmnáct zpěvníčků, věnovaných zajímavým folklórním lokalitám a

zpěvákům, ale i nové tvorbě. Velmi šťastné se ukázalo propojení se stejnojmenným cyklem ostravské televize, jehož hosty byly známé osobnosti kulturního života. Divácký ohlas na Voničku byl nečekaně veliký.

Jméno Stolařík najdeme i mezi sběrateli lidových písní; jeho zápisy patří k nejlepším. Podílel se na velké akci brněnského Ústavu pro lidovou píseň, na sběru písní na Valašskokloboucku v roce 1949 a v letech následujících, zakončeném vydáním dvou dílů sbírky, která v mnohém nebyla doposud překonána. Z rozhlasových nahrávek autentického folkloru jmenujme např. oravské zpěváky a muziky z roku 1951.

Zvláštní kapitolu Stolaříkovy odborné činnosti představuje monografie obce Hrčava, kterou zakončil svoje vysokoškolské studium. Jak sám vzpomíná, původně chtěl psát pouze o hudebním folkloru této obce. V podmínkách disertační práce stálo „etnografická monografie“, a tak jen díky této okolnosti (a podle Stolaříka šťastné okolnosti) se věnoval všem složkám lidové kultury. Na Hrčavě, v obci při hranici polsko-slovensko-české, ještě v polovině 20. století přežívaly velmi archaické formy způsobu života. Stolaříkova *Hrčava* patří k nejlepším etnografickým monografiím jedné obce. Škoda, že už neměl možnost realizovat monografii jedné osoby. Tou měl být Pavel Zogata, hrčavský gajdoš, svérázná osobnost goralské kultury. Znalosti tamní kultury využil v čase svého rožnovského působení při přípravě etnografické monografie *Těšínsko*. Stal se jedním z vedoucích redaktorů prvních tří svazků tohoto rozsáhlého díla.

Tak se Ivo probojoval až k osmdesátce. Nezměnil se. Jde a myslí stále rovně, je i nadále neúplatný, tichý a neuvěřitelně laskavý a přátelský. A jeho fyzická forma? Ještě cvičil na posledním všesokolském sletu. Má za sebou hodně dobré práce. Může se těšit z upřímného přátelství mnoha lidí, kteří měli tu čest a radost s ním pracovat.

Jaroslav Štika

Životní jubileum Jana Šťovíčka

PhDr. Jan Šťovíček (17. 1. 1943, Ptice, o. Praha-západ) náleží k nenápadným, tichým a velmi pilným a obětavým badatelům v oblasti regionální vlastivědy. Průpravu k této práci získal na Filozofické fakultě UK, na které v letech 1960-65 studoval historii a bohemistiku (maturoval na jedenáctileté střední škole na Kladně). Na pražskou Filozofickou fakultu UK se vrátil po šesti letech k postgraduálnímu studiu muzeologie a etnografie (1971-74). A byla to právě etnografie, která jubilanta mimořádně zaujala a k níž se - i když zrovna nebyl zaměstnán na národopisném pracovišti - neustále vracel. Bibliografie jeho národopisných statí vykazuje téměř šedesát položek. Šťovíčkovy příspěvky se vesměs týkají národopisu středních Čech, zvláště Podřipska (*Lidové zvyky Podřipska*. Roudnice n. L., Galerie výtvarného umění 1986, 56 s. + 24 obr. příl., a řada dalších článků z tohoto regionu hlavně ve Vlastivědném sborníku Podřipska, a to především v devadesátých letech a v roce 2000 a 2001), Slánska (*Kalendáře Homolků z Blevic*. Slánský obzor 3 /103/, 1995, s. 40-50, aj.), Novostrašicka (např. *Lidové zvyky a obyčeje na Novostrašecku*. Zpravodaj Vlastivědného muzea v Novém Strašecí 6, 1981, 12, 1987), Polabí (např. *Doba Jiřího z Poděbrad v lidovém kalendáři z 18. století*. Vlastivědný zpravodaj Polabí 17, 1977, s. 104-109) a z okolí Třebíze (*Paruchty z třebízského okolí v zápisech K. Rozuma*. Třebízský vlastivědný zpravodaj č. 1, 1985, s. 14-17, aj.) a Unhoště (např. *Lidová dřevorezba z unhošťského muzea*. Zprávy Melicharova muzea v Unhošti č. 2 /43/, 1972, s. 7-10). Jubilant publikoval také několik příspěvků z oblasti severovýchodních Čech (např. *Národopisná výstava československá a horní Pojizeří*. Z Českého ráje a Podkrkonoší 7, 1994, s. 63-82).

Z uvedených článků vyplývá, že J. Šťovíček zpracovává různá národopisná témata. Nejvíce titulů se týká obyčejů a pověr. V jeho bibliografii však také nalezneme příspěvky spadající do hudební folkloristiky (*Karel Rozum a lidová píseň*. Český lid 78, 1992, s. 123-131), národopisné muzeologie (např. *Karel Rozum a české národopisné muzejnictví*. Národopisný věstník československý 5 /47/, 1988, s. 47-50), etnografie dělnictva (např. *Kulturní život českého dělnictva v Liberci v letech 1863-1914*. České dělnictvo 5. Kulturní zájmy dělnictva. Zpravodaj koordin. sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku č. 2 /díl 1/, 1989, s. 43-64) a dějin oboru.

Nejvíce pozornosti věnoval dílu středoškolského profesora Karla Rozuma, který během svého působení v Roudnici n. L. vysoce pozvedl vlastivědnou činnost a také tu založil muzeum. J. Šťoviček za svého působení v národopisném oddělení Národního muzea zpracoval zápisy a kresby z Rozumovy pozůstalosti, které publikoval v řadě analytických článků a také souhrnně v již citované publikaci *Lidové zvyky z Podřipska*. Písemná pozůstalost K. Rozuma nepochybně Šťovička orientovala k národopisné práci. Ne ovšem všude měl k národopisnému studiu takové podmínky jako právě v národopisném oddělení Národního muzea (v letech 1966-68 muzeum Kladno, 1968-72 muzeum Slaný, 1972-86 Národní muzeum Praha - Středisko pro výuku muzeologie, národopisné oddělení, oddělení dějin tělesné výchovy a sportu, 1986-99 Národní technické muzeum - archiv Praha, 1999-dosud odborný pracovník Státního okresního archivu Praha-východ, Zdiby-Přemyšlení).

Milému kolegovi přejeme jménem České národopisné společnosti do dalších let pevné zdraví, mnoho pracovních úspěchů a pohodu v osobním životě.

Josef Vařeka

Jiřina Veselská mezi jubilanty

„*Být jubilantem je věru těžké*“ - tento povzdech užila pro název úvodní statě osmnáctého ročníku Národopisného věstníku v roce 2001 jeho redaktorka Jiřina Veselská. S odstupem dvou let se ovšem k jubilantům přidala i ona sama. Připomínka jejího životního jubilea na stránkách letošního věstníku není jistě náhodná, po dvě volební období vedla ve funkci předsedkyně Národopisnou společnost a spolu s ostatními členy tehdejšího vedení NS má nemalý podíl na jejím opětovném rozvoji v druhé polovině 90. let 20. století. Omezit se při výčtu aktivit této činorodé etnografky a muzejní pracovnice jen na její působení v čele NS by bylo ale značně torzovité.

Ačkoli její vlastní profesní dráha oscilovala pouze mezi dvojicí muzejních institucí severovýchodní Moravy a Slezska (1966 - 1967 a od r. 1995: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm; 1967 - 1995: Vlastivědný ústav, posléze Okresní vlastivědné muzeum ve Frýdku-Místku), za rodištěm Jiřiny Veselské (tehdy ještě pod dívčím jménem Rousová) se musíme vydat na Vysočinu, do Petrovic u Třebíče. Po studiu jedenáctileté střední školy nastoupila v roce 1961 na brněnskou Filosofickou fakultu, kde bylo opět po delší odluce otevřeno jednooborové studium etnografie. Při dnešních stavech studentů na našich etnologických katedrách se už jen stěží dá věřit, že se v jednom ročníku sešla pouhá trojice studentů. Výhody plynoucí z takto vzniklého úzkého kontaktu mezi studenty a univerzitními pedagogy, kteří se mohou bezprostředně podílet na formování nové generace, je při těchto počtech očividná. Vedle vlastního studia se jubilatka již od prvního ročníku uplatnila jako pomocná vědecká síla - nejdříve u PhDr. Karla Vetterla, posléze u PhDr. Jaroslava Štíky v Ústavu pro lidovou píseň. Budoucí muzejnickou dráhu J. Veselské již tehdy předznamenalo další obdobné působení u doc. Ludvíka Kunze při kartografickém zpracování sbírkových fondů Etnografického ústavu Moravského muzea. Praktické i teoretické zkušenosti, jimiž oba tehdejší praktikanty (vedle J. Veselské také K. Panák) tato praxe vybavila, dokázala mnohokrát zúročit v dalších letech při odborné i organizační práci v místech svého dalšího působení.

Vedle těchto, tak říkajíc „kabinetních“ aktivit získávala Jiřina Veselská první etnografické poznatky také přímo v terénu. V letních měsících roku 1962 a 1963 se pod vedením prof. Jána Podoláka podílela na výzkumu salašnické kultury ve slovenských Karpatech (obce Horná Súča, Lomná, Papradno a Párnica). Terénní bádání a etnografická věda si již zde vyžádaly první oběti, když se mladá badatelka stala cílem útoku jednoho z ostražitých salašnických psů. Nepřízeň osudu ovšem stíhala i další studentské výzkumy. Následujícího roku 1964 absolvovala pod vedením doc. Richarda Jeřábka společně s kolegy z pražské katedry výzkumy na Valašskokloboucku (obce Návojná, Nedašov, Nedašova Lhota). Čtrnáct dní deštivého počasí, ubytování ve stanech i doprava traktory a nákladními vozy zdejších JZD naštěstí nijak neomezily intenzivní sběr informací, jejichž hodnotu můžeme dnes při poznání razantních proměn v životě valašských obcí o to více docenit. Mnohé z výstupů těchto výzkumů jsou dnes uloženy v archívu Valašského muzea v přírodě.

Studium etnografie zakončila J. Veselská v roce 1966 diplomovou prací *Lidové stavitelství na Třebíčsku a Velkomeziříčsku v 19. a 1. pol. 20. století* (pod vedením doc. Václava Frolce). V době její obhajoby již působila jako odborná pracovníce na pozici etnografa ve Valašském muzeu v přírodě, kam ji na umístěnku získal jeho tehdejší ředitel Ing. J. R. Bečák. Po necelých dvou letech a sňatku vyměnila Rožnov za Okresní vlastivědné muzeum ve Frýdku-Místku, aby se do muzea v přírodě po dvaceti sedmi letech opět vrátila, tentokrát již na post náměstkyně ředitele pro odbornou činnost.

Brzy po příchodu J. Veselské na Valašsko a moravsko-slezské pomezí vykrytalizovalo několik stěžejních badatelských témat z oblasti lidové kultury, jimž se s větší či menší intenzitou věnuje dodnes. Na diplomní práci o lidovém stavitelství Vysočiny navázala dalšími výzkumy a publikacemi - tentokrát z hmotných dokladů moravskoslezských. Protože se jedná o oblast poměrně bohatou na různorodé projevy roubené a poloroubené sakrální architektury, je pochopitelné, že jí J. Veselská věnovala náležitou pozornost. Již v roce 1969 vydala *Dřevěné kostely v okolí Frýdku-Místku* (Frýdek-Místek 1969). Tato publikace měla na svou dobu poměrně zajímavý osud, vykoupily jí místní farní úřady a vyučující je rozdávali za odměnu v hodinách náboženství. V 90. letech 20. století na ni jednak navázala brožurou *Dřevěné kostely v Beskydech i Pobeskydí* (Frýdek-Místek 1994), jednak ideovým návrhem na rekonstrukci a úpravu interiéru kostela svaté Anny ve Valašském muzeu v přírodě. Během působení J. Veselské ve frýdecko-místeckém muzeu se nevyhýbala ani ostatním projevům lidového stavitelství. Dokládají to výzkumné terénní zprávy z oblasti Těšínska i další drobné publikace. Vedle brožury *Památky lidového stavitelství v okrese Frýdek-Místek* (Frýdek-Místek 1974), která sloužila vlastně jako praktický průvodce po reziduích lidového stavitelství v terénu, musíme ocenit především *Lidové stavitelství a architektura na území okresu Frýdek-Místek* (Frýdek-Místek 1979). Jedná se o součást série metodických listů, které měly za úkol zpřístupnit vybraná témata školnímu vyučování. Že v mnohém předběhly takto koncipované výstupy odborné práce dobu, svědčí mimo jiné i nynější rozvoj podobných tiskovin a celých výukových programů realizovaných dnes již téměř každým muzeem.

Nezbytnost práce s mládeží jako jednoho ze základních pilířů přenosu znalostí o lidové kultuře i realitě života předchozích

generací si J. Veselská uvědomila velmi záhy a mnohé z jejich kroků dodnes směřují k realizaci různých forem předávání informací potencionálním zájemcům z řad neodborné veřejnosti. K tématicky koncipovaným programům pro školní mládež ve speciální učebně frýdeckého zámku přibyl v roce 1992 projekt Seniorgymnázia ve Frýdku-Místku s programem vlastivědného vzdělávání pro seniory. Do oblasti ryze odborné pak spadá působení jako externí vyučující etnografie na Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě (od roku 1995).

Významný díl ve práci J. Veselské zabírala vždy vlastní muzejní práce. V souvislosti s působením v Okresním vlastivědném muzeu ve Frýdku-Místku vznikly v 70. a 80. letech podrobné soupisové celky některých zdejších sbírkových fondů (*Katalog sbírky lidových plastik Vlastivědného ústavu ve Frýdku-Místku*, Frýdek-Místek 1973; *Katalog sbírky obrázků na skle Vlastivědného ústavu ve Frýdku-Místku*, Frýdek-Místek 1973; *Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*, Frýdek-Místek 1981; *Národopisná sbírka Ferdiše Duši*. Těšínsko č. 2, 1988, s. 13-17). Všechny uvedené katalogy a shrnující studie přitom představují vedle vlastní soupisové funkce i významný badatelský pramen ke studiu strukturace sbírkových celků, zastoupení provenience jednotlivých sbírkových předmětů.

Oblast Těšínska se záhy promítla do tématického zaměření bibliografií sestavených J. Veselskou po příchodu do Frýdku-Místku. Zatímco ještě v době studií připravila nejdříve *Soupis národopisných příspěvků v Časopise Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* (In: *Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie*, Brno 1966) a posléze s Vlastou Svobodovou také *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech západní Moravy* (Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS č. 10, Brno 1967), v sedmdesátých a osmdesátých letech rozšířila své soupisové počiny o *Bibliografie časopisu Těšínsko 1957-1974* (Frýdek-Místek 1976), *Bibliografie časopisu Těšínsko 1975-1984* (Frýdek-Místek 1985) a především *Bibliografie historicko-vlastivědné literatury okresu Frýdek-Místek do roku 1945* (Frýdek-Místek 1990). Zájemcům se tak dostala do rukou příhodná příručka, jež přinesla základní informace o příspěvcích a strukturaci předního vlastivědného časopisu regionu, který již několik desítek let dává prostor různým badatelským okruhům, národopisnou vědu

nevyjímaje. Ostatně sama jubilatka se aktivně (od roku 1979) podílí jako členka jeho redakční rady na ideovém formování *Těšínska*.

Úzké propojení mezi prací ve sbírkových fondech a jí předznamenávající historicko-etnografické průzkumy se promítly vedle vlastních sbírkových akvizic též v tištěných výstupech o jednotlivých převážně řemeslných a výrobních činnostech, kde si J. Veselská nevšímá jen vlastní technologie výroby, ale i jejích nositelů a sociálního zázemí (*Několik poznámek k technologii perníkářské výroby v Rožnově p. R., Valašsko* 12, 1968, s. 44-46; *Řemeslná výroba na Frýdecko-Místecku I. - ševcovství*. Pobeskydí č. 2, 1979, s. 15-19; s Rudolfem Žáčkem Kovář, *zámečníci a nožíři ve Frýdku a Místku v 16. - 18. století*. Práce a studie Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku 5, 1984, s. 23-35; *K historii a dokumentaci dřevozpracujících řemesel ve Frýdku-Místku za feudalismu*. Těšínsko č. 4, 1984, s. 31-33; *Lidové malované skříně ve sbírce frýdeckého muzea*. Těšínsko č. 2, 1988, s. 34).

Přesto se dominující činností a materiálem, k nimž upírá J. Veselská především v posledních dvou desetiletích největší pozornost, stalo dřevo. Ještě za svého působení ve frýdecko-místeckém muzeu připravila první (1992) a druhé (1995) *Trienále neprofesionálních řezbářů Beskyd a Pobeskydí*, v Brně pak úspěšnou mezinárodní výstavu prací neprofesionálních řezbářů Beskyd a Pobeskydí *Dřevěná píseň* (1995). Na ně navázala po svém přechodu do Valašského muzea v přírodě samostatně komponovaným programem *Hejův nožík*. Pořad, který svým názvem vzdává hold halenkovskému řezbáři Josefu Hejovi, koncipovala jeho autorka jako tvůrčí setkání řezbářů z oblasti západních Karpat (Valašsko, Těšínsko, Slovensko a Polsko). Prvních šest ročníků, které připravila (1997-2002), představilo návštěvníkům bohatou mozaiku různých řezbářských stylů, přístupů k zpracování a ztvárnění materiálů - a především vlastních osobností řezbářského světa. Pohybují se v něm členové rodin, v nichž se úcta ke dřevu a jeho ztvárnění dědí v několika generacích, ale stejně tak i nadšenci, kteří si cestu k řezbářskému noži našli až v průběhu svého života. Dnes již tradiční rožnovská setkání řezbářů brzy dostala i další zajímavý rozměr. Přes různost autorských ztvárnění vzniklo jediné společné dílo všech účastníků tzv. *Řezbářský betlém*, do nějž účastníci *Hejova nožíku* darovali jednotlivé postavy Svaté rodiny, trojice králů i rozličných postav darovníků. A přestože každý řezbář má

svůj vlastní styl, přirozená povaha materiálu dokázala v konečné podobě sjednotit tyto osobité projevy. Vznikl tím podivuhodně kompaktní celek, který můžeme každé Vánoce vidět v kostelíku svaté Anny ve Valašském muzeu. V příštím roce bude dokonce tuto instituci reprezentovat na mezinárodní výstavě betlémů v Hradci Králové.

Je bohužel mnoho sfér odborné činnosti, kde nejdou výsledky usilovné práce vyčíslit bibliografickými záznamy, výkazem realizovaných výstav apod. Patří k nim beze sporu nejen práce ve sbírkách, o jejichž výsledcích se mohou laici seznámit maximálně prostřednictvím výstav či katalogů. Na okamžité výsledky stejně neefektivní je i organizační práce, avšak i to jsou domény J. Veselské. Můžeme se s ní tedy setkat hned v několika redakčních radách (Těšínsko, Valašsko), poradních orgánech Ministerstva kultury (především pro oblast lidové kultury), i jako odborného garanta pojmosloví etnografických sbírek. V posledních letech působí aktivně v oblasti dokumentace a podpory lidové rukodělné výroby (členka komise MK ČR pro udělování titulu Nositel tradice).

S počátkem roku 2003 vyměnila J. Veselská funkci odborného náměstka Valašského muzea za „poklidnější“ roli důchodce. Široký záběr jejich dosavadních aktivit však dává záruku, že ani teplo rodinného krbu Veselských na ulici Veselé nebude příliš velkou překážkou dalších výstupů - ať již na poli odborné či organizační.

Daniel Drápala

František Vrhel jubilantem

Staří Aztékové, ač jinak národ velmi válečnický, vážili si nadevše lidí vzdělaných a moudrých. Slovník jejich jazyka náhuatlu dokonce rozlišoval mezi *temachtianim* - učitelem a *tlatatinim* - učencem. V tzv. *Madridském kodexu* jsou vlastnosti obou shrnuty do několika veršů

*Moudrý je světlo,
je zrcadlo, které září*

po obou stranách.
Je to ten, který vládne
černým a červeným inkoustem,
který píše knihy
a knihy jsou od něho.
On je písmem a věděním
je cestou...

Kdyby dnešní jubilant doc. dr. František Vrhel, CSc. žil před několika staletími nikoliv v Evropě, ale ve vzdáleném Mexiku, určitě by mu toto ocenění náleželo. Ačkoliv ani renesanční Evropa by jistě nepohrdla jeho kvalitami. Dnes už mezi námi žije vskutku jen velmi málo *renesančních polyhistorů*, ale František Vrhel mezi nimi bezesporu zaujímá čestné místo. A to nejen šíří svých odborných zájmů, ale i hloubkou svého vědění. Od otázek obecné jazykovědy, přes etnolingvistiku, hispanoamerickou literaturu až po antropologii sexuality. A to je jen stručný výčet témat, jimž přední český vědec věnoval a věnuje svoji pozornost.

Vědecká a pedagogická kariéra Františka Vrhela, rodáka z Klatov (28.5.1943), města, které se také může pochlubit tím, že dalo české kultuře tak vynikající osobnost, jakou nesporně představuje přední obrozenec Václav Matěj Kramerius (1763-1808), započala v roce 1968, po ukončení studií románské filologie, především hispanistiky. Během tohoto období se doc. Vrhel zařadil mezi přední odborníky v oblasti metodologie etnologie, etnolingvistiky a hispanistiky, a to nejen v domácím, ale i evropském a světovém kontextu. Například jeho zásadní etnolingvistická monografie věnovaná typologii nativních jazyků Iberoameriky (*Apuntes tipológicos de las lenguas nativas del Paraguay*, 1983) vzbudila zasloužený ohlas mezi zahraničními specialisty na tuto problematiku. Zásadní význam má i Vrhelův vysokoškolský manuál *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky*, (Praha 1976).

V roce 1970 obhájil František Vrhel doktorskou disertační práci z oblasti srovnávací literatury, v letech 1968-1975 se zabýval otázkami etnolingvistiky. V této době také navštěvoval lingvistický seminář profesora Vladimíra Skaličky. Završením tohoto badatelského zájmu byla obhajoba a následná publikace již zmíněné práce o nativních jazycích Paraguaye. V roce 1987 byl jmenován docentem pro obor etnologie.

Z bohaté žně odborných publikací, která čítá několik set položek, připomeňme alespoň tři svazky vysokoškolské učebnice *Texty nativní Iberoameriky I.-III.* (1978-1984), které přinášejí Vrhelovy zásadní studie věnované předkolumbovským literaturám - aztécké, mayské a incko-kečuánské. Na ně navazují opět tři díly *Etnografie mimoevropských oblastí. Amerika* (1985-1989), kde se autor zabývá zejména etnolingvistickými problémy vymezených oblastí (oba soubory ve spolupráci s autorem tohoto medailonku). Celá série odborných studií a analytických recenzí a zpráv o literatuře se objevovala a dodnes objevuje na stránkách odborných periodik typu Ibero-Americana Pragensia, Archiv Orientální, Český lid, Studia Ethnologica, Cargo ad.

Nedílnou součástí Vrhelovy činnosti - jako vysokoškolského učitele - je pochopitelně i jeho pedagogické působení. Jeho přednášky se vyznačují imponujícím přehledem po literatuře, neobyčejně hlubokou sumou znalostí a především schopností vysoké míry abstraktního uvažování, což klade velké nároky na posluchače, zato však v nich zanechává nesmazatelné stopy.

Nedávno jsem mimoděk zaslechl jednu větu z rozhovoru dvou studentů na chodbě fakulty, je naprosto symptomatická a mluví za mnohé:

„Když Vrhel přednáší, tak si člověk připadá takhle malinkej (doplňno výmluvným gestem dvěma prsty), ale neuráží to, naopak!“

Rozhodně nelze opomenout další Vrhelův intenzivní zájem, kterým je literatura, především hispanoamerická a dílo Argentince Jorge Luise Borgesese (1899-1986) zvláště. V domácím prostředí proslul František Vrhel jako překladatel tohoto snad nejvýznačnějšího světového autora 20. století (*Fantastická zoologie*), v kontextu světovém se řadí mezi přední znalce Borgesova díla.

Kromě odborné a pedagogické činnosti realizované v České republice působil doc. Vrhel jako hostující profesor či badatel v řadě zemí světa, především v USA, Španělsku, Mexiku, na Kubě, v Peru apod.

Přelom v jeho životě znamenal svým způsobem (stejně jako v případě mnoha jiných kolegů) rok 1989. Doc. Vrhel se aktivně zapojil do organizační činnosti na Ústavu etnologie a v širším měřítku i na FF

UK. V roce 1989 se stal ředitelem ÚE FF a tuto funkci zastává dodnes. V letech 1991-1994 pracoval jako proděkan pro zahraniční styky FF UK a od roku 1994 až do roku 2000, to znamená po dvě volební období působil jako děkan FF UK.

U příležitosti významného životního jubilea tedy nezbývá než popřát - a dovolím si tak učinit jménem celé široké etnologické obce - významnému badateli, respektovanému učiteli, milému kolegovi a příteli doc. PhDr. Františku Vrhelovi, CSc., vše jen to nejlepší na jeho další cestě bohatým a plným životem.

Oldřich Kašpar

Laudatio a vděčná vzpomínka na Jelenu Látalovou

(Praha 23. 8. 1921 – Černošice 3. 4. 2003)

O PhDr. Jeleně Látalové a jejích mimořádných zásluhách o poznání, uchování a dokumentaci tradiční lidové kultury se nikde nedočteme. Nedovolila, aby se o ní psalo. Sama jsem se opakovaně, ale vždy marně snažila od ní získat podklady potřebné pro napsání medailónku k některému z jejích životních jubileí. Jelena ve své přílišné skromnosti jakoukoliv snahu v tom směru důrazně odmítala. Přesto však v zájmu oboru i v zájmu památky naší milé Jeleny považuji za správné seznámit národopisnou obec s její osobností i celoživotním dílem převážně věnovaným české a slovenské, ale i evropské lidové kultuře, pražskému národopisnému muzeu, umělecké fotografii a v posledních letech pak malířskému a ilustrátorskému dílu její matky.

Narodila se 23. srpna 1921 jako nejmladší ze tří dětí v harmonické rodině pražského lékaře – gynekologa a porodníka MUDr. Jana Fischera a tehdy velmi oblíbené malířky a ilustrátorky především dětských knih akad. mal. Marie Fischerové – Kvěchové. Byla pokřtěna jako Jelena Julie Vavřinka v kostele sv. Františka u křižovníků, v jehož sousedství měl Dr. Fischer ordinaci i rodinný byt. Na blízký Uhelný trh později běhala do obecné školy, po ní do nedaleké Dušní ulice do Městského dívčího gymnázia Charlotty Masarykové, kde 1. 6. 1940 maturovala. Byla válka, vysoké školy byly zavřené. Jelena – jako všichni v rodině – měla výrazné výtvarné citění, ráda fotografovala a přála si dělat to dobře. Proto vystudovala ještě dvouletou odbornou školu fotografickou při Státní grafické škole v Praze, kterou absolvovala 9. 7. 1942, kdy získala i výuční list fotografky, a pak na ni navazující Mistrovskou školu fotografie, kterou úspěšně ukončila v r. 1943. V letech 1943 – 1945 byla zaměstnána ve Státním fotoměřickém ústavu v Praze, pro nějž fotografovala umělecké památky, od 1. 5. do 31. 7. 1947 pracovala jako fotografka v Ústředí lidové a umělecké výroby. Hned po válce začala studovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy národopis u prof. K. Chotka, doc. D. Stránské a doc. V. Pražáka a dějiny umění u profesorů Matějčka, Květa, Cibulky, Pečírky ad; 9. 6. 1950 byla promována doktorkou filosofie. V době studií (26. 7. 1947) se provdala za svého kolegu

PhDr. Jiřího Látala a narodili se jim synové Jiří (akad. mal., významný restaurátor a pedagog – *1949) a Ivan (režisér – *1950). Manželství skončilo v r. 1958. Jelena s chlapci žila dál v kruhu své široké rodiny ve společném domě v Černošicích – původně stavěném pro letní pobyty, kam se Fischerovi časem přestěhovali natrvalo.

Laskavé kulturní a umělecké prostředí v rodině Jelenu formovalo lidsky i v profesním zájmu. Už její babička (Marie Kvěčková, roz. Zuvačová, zemř. 1946) obdivovala a sbírala lidové umění, zajímala se o ně a byla činná v Zádruze. Tuto zálibu v české a slovenské lidové kultuře sdílela i její dcera, akad. mal. Marie Fischerová, roz. Kvěčková, v jejímž díle lidové kroje, pohádky, říkadla, písně a výtvarné motivy bezesporu hrají významnou úlohu. Nadto celoživotní přítelkyní MFK a pak i její rodiny byla v prostředí aktivního zájmu o národopis žijící akad. mal. Božena Vohánková, schovanka význačné sběratelky a zasloužilé národopisné pracovnice Barbory Hoblové z Mladé Boleslavi.

Zájmy své ženy podporoval i dr. Fischer. Rodina podnikala společné výpravy za lidovým uměním do krajů, kde bylo dosud živé. Tam MFK pilně kreslila, malovala a čerpala podněty pro svou tvorbu, zatímco děti poznávaly způsob života na tradiční české a slovenské vesnici.

Vybranými uměleckými předměty, z velké části lidové provenience, se Fischerovi obklopovali i doma a vytvořili tak sobě, dětem i přátelům krásné, harmonické a mimořádně pohostinné prostředí. To všechno mělo na členy rodiny vliv. Ten vnímáme i v tvorbě Jeleniny starší sestry Marie („Manča“ provd. Borková), nadané keramičky, žačky prof. Heleny Johnové.

Jelenině důkladné a hloubavé povaze nestačilo lidové umění obdivovat nebo se jím ve fotografii inspirovat, toužila po tom, aby mu rozuměla. Proto zvolila vysokoškolské teoretické studium v kombinaci národopis – dějiny umění a téma disertační práce „*Příspěvky k poznání lidového výtvarného umění v Československu*“. Dosáhla svého cíle: v průběhu doby se vypracovala na jednu z nejlepších znalkyň lidového umění a stala se v tomto oboru autoritou.

Po doktorátu se několik let plně věnovala dětem a od r. 1957 (18. 2. až 31. 12. 1957 smlouva o dílo) začíná její celoživotní profesní pouto s národopisným oddělením Národního muzea v Praze, kam

15. 10. 1958 nastupuje už do trvalého pracovního poměru, který skončil až jejím odchodem do starobního důchodu 31. 8. 1981. Zdaleka však nekončila její práce v muzeu, kde je nadále činná ve smlouvě o dílo do 23. 11. 1984 a pak ještě několik let bezplatně příležitostně pracuje na úkolech, které si předsevzala dokončit. Kromě toho po dlouhé roky (do 31. 8. 2002) zastávala čestnou, ale nikoliv formální funkci členky poradního sboru ředitele Národního muzea pro nákup sbírek do národopisného oddělení, kde její mimořádné znalosti, cit a zkušenost velkou měrou přispívaly k vysoké úrovni sbírkotvorné činnosti. Dlouholetou a přínosnou práci J. Látalové ocenilo Národní muzeum vyznamenáním a čestným uznáním za zásluhu o ústav.

V pražském národopisném muzeu, kde působila bezmála třicet let, zpočátku zejména klasifikovala a katalogizovala sbírkové předměty (zpracovala např. Kretzovu sbírku textilií, pracovala na sbírce tzv. odborných škol i na sbírce z Pražského hradu), později náročných úkolů přibývá a Jelena se v těch letech stává odbornou oporou a páteří muzea. Pečuje o jeho akviziční a sbírkotvornou činnost a spoluzodpovídá za výběr předmětů získávaných do sbírek, které pak klasifikuje v přírůstkové knize. S velkým osobním nasazením vede studovnu a odbornou knihovnu oddělení, obětavě koná poradenskou činnost badatelům, ústavům, souborům a odborným institucím, jimž nezištně poskytuje všechny své široké vědomosti. Je skvělá při práci v terénu, kde se zaměřuje na akviziční činnost a na fotografickou dokumentaci vzácných a zanikajících jevů. Neocenitelná byla i její spoluúčast na celé řadě objevených výstav a katalogů, pro něž pořizovala umělecké fotografie.

Snad největší Jeleninou zásluhou byla spolupráce na novém utřídění rozsáhlé muzejní sbírky textilií, čítající několik tisíc kusů, a to především textilií slovenských a slovanských. Byl to odborně nesmírně náročný, vpravdě průkopnický a co do objemu ohromný úkol, navíc konaný v podmínkách, za nichž by dnes nikdo nebyl ochoten pracovat.

Jelena se velmi zasloužila také o pořádání sbírkového a obrazového archivu, sbírek negativů a fotografií a jistě i o mnoho jiného – všechno tu vyjmenovat nelze. Co však nemohu opomenout, je její obětavě vykonávaná funkce zástupce vedoucí oddělení, od r. 1968 tedy i mne. Byla všem v muzeu tou nejlepší a nejspolehlivější spolupracovnicí, výbornou a zasvěcenou rádkyní, ochotnou pomocnicí a pevnou oporou – bylo radostí s ní pracovat a být.

Jako fotografka se J. Látalová zaměřovala především na portréty osob v krojích nebo na typy lidí z venkovského prostředí a na lidovou figurální plastiku, která byla její láskou. A právě v černobílé fotografii Jelena dokázala skloubit a využít obou směrů svého vzdělání – fotografického i národopisného. Vznikla tak celá řada jedinečných lidských dokumentů viděných okem citlivého umělce. Jeleniny fotografie najdeme v muzejních katalogích a odborných publikacích, mnohé se staly reprezentační součástí muzejních sbírek. Kromě široké národopisné tematiky Jelenu – fotografku vždy nejvíce zajímaly děti. Fotografovala nejen vlastní děti, vnuky (má jich pět a jednoho pravnučka) a děti z celé široké rodiny a přátelstva, ale okouzlovalo ji každé dítě a jeho svět. K jejím oblíbeným tématům patřilo i mateřství. Výběrem z těchto námětových okruhů se zúčastnila řady výstav (např. Ženy fotografují, Děti ve fotografii – obě 1963, Ženy s kamerou II – 1975). V letech 1952 – 1977 byla členkou Českého svazu výtvarných umělců – sekce fotografické. Jejích fotografií si velmi vážili např. Karel Plicka nebo Tibor Honty, ale ani oni Jelenu nedokázali pohnout k větší publicitě její tvorby. Škoda, že nedošlo na samostatnou fotografickou publikaci nebo aspoň na autorskou výstavu v muzeu, jak jsme Jeleně navrhovali. Její skromnost byla i tady nepřekročitelnou zábranou.

Po smrti své matky akad. mal. Marie Fischerové – Kvěchové (1892 – 1984) se Jelena bezmála dvacet let obětavě věnovala uspořádání její rozsáhlé umělecké pozůstalosti a snaze o rehabilitaci a připomenutí jejího po třicet roků násilně umlčovaného díla. Připravila z něho řadu tisků, pohlednic, publikací a především autorských výstav: Výběr z díla MFK (1981 a 1989 Praha, 1985 Staré Hrady, 1991 Náchod), Sto let od narození MFK – výběr ilustrací (1992 Praha), Výběr z pohlednic (1993 Přerov n. L.), Výběr z portrétů (1996 Chomutov), Vánoce s MFK – originální pohlednice, vánoční pohlednice, betlémy (1998 Praha). Nejvýznamnějším počinem byla objevná výstava Neznámá MFK – kresby z bloků (2001 NM Praha), nejrozsáhlejší pak byla výstava poslední – MFK – skici, obrazy, ilustrace uspořádaná za Jelenina autorství r. 2002 Jeneweinovou galerií v malířčině rodné Kutné Hoře (po matce pocházela z patricijské rodiny Rappé, jejíž členové v několika generacích v Kutné Hoře působili jako poštmistři). Mnohé z uvedených výstav doprovázelo Jelenino slovo ať živé při vernisážích a besedách, nebo napsané v úvodu ke katalogu či soupisu exponátů.

Z tisků, drobných publikací, souborů pohlednic a dětských knížek je třeba vyzdvihnout edici kalendářů MFK na roky 1994 – 2002, založených na ilustracích lidových písní a říkadél, které Jelena připravila pro tisk, vybírala kresby a doplňovala je odpovídajícími texty. Největší autorský podíl však má na realizaci zamýšlené, ale za života MFK nikdy nevydané obsáhlé publikace ilustrací lidové poezie a pohádek, knihy *Pro naše děti a mámy* (Albatros, Praha 1993), do níž pořídila výběr textů, ilustrací a dokonce i napsala několik vlastních velmi půvabných pohádek.

I při této záslužné a objemné práci – uspořádání, vystavování a vydávání matčina díla v kritickém výběru – uplatnila Jelena plnou měrou své výtvarné, národopisné a muzeologické vzdělání, ale také své umělecké cítění a smysl pro metodu a řád, a prokázala mu tím velikou službu.

Jelenin láskou, obětavostí a prací bohatý život se naplnil. Hledala v něm vždy dobro, pravdu a krásu. Byla neskutečně nesobecká, skromná a laskavá, ale za spravedlivou a obecně prospěšnou věc se uměla odvážně postavit. Lidová kultura a zvláště lidové umění byly její celoživotní láskou a posláním, její zásluhy na tomto poli jsou velké a trvalé. Byla proto právem zvolena čestnou členkou České národopisné společnosti (2002). Jeleny Látalové jsme si všichni vážili a měli ji rádi. Budeme na ni s úctou a láskou vzpomínat.

Alena Plessingerová

IV. Recenze

Merryl Wyn Davies: *Kulturní antropologie*. Praha, PORTÁL 2003, 175 s.

Nedávno se na knižních pultech objevila nová publikace od britské spisovatelky a antropoložky Merryl Wyn Davies ve spolupráci s Pierem, britským ilustrátorem a grafikem.

Merryl Wyn Davies, rodilá Walesanka - hrdě se hlásící ke své národnosti, pracovala jako televizní producentka na náboženských programech pro BBC. Tato kniha rozhodně není její prvotinou. Podílela se např. na knize *Zkreslená představitivost: Lekce aféry Rushdie* (1990) a *Barbarští druzí: Manifest západního rasismu* (1993), vysoce oceňované *Poznat se navzájem: Formování islámské antropologie* (1988) a z posledních let *Darwin a fundamentalismus* (2000). Piero, původem z Buenos Aires, vystudoval animaci a multimédia na Westminster college v Londýně, ilustroval řadu knižních titulů a jeho dílo bylo zahrnuto do „Nejlepších britských ilustrací“, vyhlášených Royal College of Art.

Jejich nejnovější *Kulturní antropologie* představuje určitý posun v publikaci vědeckého díla. Je dokladem toho, že i formou komiksu (zábavná, nenucená forma) lze dát čtenáři ucelený pohled na antropologii, jakožto na vědní obor. Čtenář se neztratí ve spleti jmen, odborných výrazů, odkazů apod.

Již na první stránce se setkáváme s významem slova antropologie - slovo pochází z řečtiny a znamená zkoumání člověka či věda o člověku. Původně se však antropologie zabývala výzkumem „primitivního“ člověka. Dále jsou nám předložena jména hlavních představitelů kulturní antropologie jako Franz Boas (zakladatel americké kulturní antropologie), Bronislaw Malinowski (zakladatel britské antropologie), A. R. Radcliff-Brown nebo L. H. Morgan.

Oceňují i nový pohled na evolucionismus. Opravdovým předchůdcem antropologie je Herbert Spencer, sociální evolucionista, který poukazoval na biologickou teorii již před Darwinem.

Co jistě nemůže chybět ve vědeckém díle je rozdělení vědního oboru na jednotlivá odvětví. A že jich má antropologie pozhnaně. Existuje např. antropologie feministická, lékařská, politická, ekonomická, marxistická, vizuální (nejpřístupnější ve formě etnografického filmu); antropologie tajemna (zabývá se rituály, mýty a symboly), umění (sochy, malby, textilie, keramika, zbraně), práva (zákon x zvyk) atd.

Kniha se částečně dotýká tématu rodiny, v širším smyslu příbuzenství. Vysvětluje pojmy jako polygamie, aliance, polyandrie, levirát apod. Zmiňuje se i o náboženství a jednotlivých náboženských formách (totemismus, šamanismus, animismus, kult kargo).

Jisté je, že autorka se snažila z tak velmi obsáhlé látky, jakou antropologie představuje, vytěžit jen to nejdůležitější a zábavnou formou předat základní znalosti čtenářům.

Co bych vytkla - snad jen snaha dosadit jakéhosi novodobého Sherlocka Holmese a neustále se křečovitě usmívajícího primitivního člověka Anasaziho, kteří nás provázejí po celou dobu knihou. Na druhou stranu komiks je komiks. Což však vůbec neubírá na věci, že tato „antropologie“ se do budoucna může stát vyhledávaným dílem nejen studentů. A pokud si chcete zodpovědět otázku: Kam míří dnešní antropologie? Nezbyvá než otevřít *Kulturní antropologii* a začít číst (175 stran jistě nebude překážkou).

Vendula Hromádková

Eva Večerková: *Kraslice na Moravě*. Brno, Moravské zemské muzeum 2003, 169 s.

Publikace *Kraslice na Moravě* Evy Večerkové je výsledkem terénních výzkumů a studia muzejních sbírek prováděných v 70. až 90. letech 20. století, kniha samotná pak vznikala v letech 1997-1999. Autorka nás seznamuje s výrobou kraslic v různých oblastech Moravy, převážně se soustřeďuje na kraslice vzniklé v posledních sto letech. Hlavní pozornost věnuje českému obyvatelstvu na Moravě, ale zmiňuje se také o oblastech s dříve převážně německým obyvatelstvem.

Kniha je rozdělena do několika kapitol. V úvodu jsou popsány vznik a rozrůstání muzejních sbírek kraslic. Zmiňuje nejvýznamnější sběratele kraslic jako Josefa Klvaňu (vytvořil sbírky pro Národopisnou výstavu Československou, Národopisné muzeum a fond v Národním muzeu v Praze) a Jana Svatopluka (zabýval se metodikou tvorby sbírek). Je zde zmíněna i nejstarší sbírka kraslic na Moravě, vzniklá v Olomouci.

V další kapitole se dočteme, jakou roli hraje vejce v lidové víře a obyčejích. V mytologii má symbol vejce význam očištný a ochranný, posilující i obětní, bylo také považováno za univerzální kouzelný prostředek. Podle středoevropské tradice jsou zdobená vejce spojena s pomlázkou.

V následující kapitole je popsána výzdoba kraslic od nejstarších nálezů (v 11. století bylo nalezeno zdobené vejce v ženském hrobě) až po kraslice převažující v dnešní době (kromě běžných zdobených kraslic se objevují i vejce cukrová a čokoládová).

Autorka zde rozlišuje dva typy zdobení. Prvním je využití hotového vzoru (olepování, rostlinná batika), druhým typem je volné vytváření ornamentu kresbou a aplikací (gravírování, ovinutí sítkou z hliníkového drátku, olepování ústřížky slámy...). Jako o zajímavosti se zde zmiňuje o tzv. kukátkových vejcích, což jsou kraslice s rozříznutou skořápkou a s plastickou výplní uvnitř. V 19. a 20. století se také objevují vejce skleněná (Žďársko, Jevíčko, Šumpersko).

V další části knihy se autorka věnuje jednotlivým regionům a území Moravy rozděluje takto: Západní Morava, Střední Morava (Brněnsko a Blanensko, Hanácké Slovácko, Haná a přilehlé oblasti na západě, Podhostýnské a Lipenské Záhoří), Východní Morava (Kravaňsko, Valašsko), Jihovýchodní Morava (Uherskohradištsko a Uherskobrodsko, Uherskoostrožsko a Veselsko, Velicko a Strážnicko, Kyjovsko, Podluží). Jsou zde popsány jednotlivé techniky (leptání, vyškrabování nožem i břitvou, zdobení voskovou rezervou, rostlinná batika, nalepování slámy aj.) a charakteristické vzory pro jednotlivé regiony: květinové motivy, zřídka doplněné o verše a texty (Haná), žánrová vyobrazení a motivy postav s krátkými pozdravy a věnováními (Uherskohradištsko a Uherskobrodsko), vejce *halúzkové*, *koncové* a *zelové* jsou typická pro Veselsko, na Strážnicku je častý motiv rozkvetlého stromku.

Celou publikaci provází černobílé fotografie kreslířek, které jsou ve většině zachyceny při práci. Součástí knihy jsou také tzv. portréty, které jsou vloženy za každou regionální oblast. Kreslířky v nich popisují jednotlivé způsoby výroby kraslic, také zde uvádějí, od koho se výrobě naučily. Nedílnou součástí jsou barevné fotografie kraslic s datací vzniku, jménem autorky a způsobem výroby.

Lucie Keprtová

Richard van Dülmen: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly.* Praha, DOKOŘÁN 2002, 118 s. Z německého originálu *Historische Anthropologie* přel. Josef Boček

Zajímá vás magie a čarodějnictví, tělesnost a sexualita, dějiny revolt, rodina a domácnost či zacházení s okrajovými společenskými skupinami - žebráky, tuláky a zločinci? Tato a mnohá další zajímavá témata jsou stěžejními okruhy pro bádání historické antropologie. Více se o těchto tématech dozvíte na stranách útlé publikace *Historická antropologie*. Její autor, historik Richard van Dülmen a hlavní představitel historické antropologie, se snaží přiblížit hlavní témata tohoto mladého směru. Seznamuje nás zde s badatelskými problémy, úkoly a perspektivami směru.

Historická antropologie učí vidět minulost z jiného úhlů pohledu. Jako vědní disciplína se zaměřuje na zvláštnost a svébytnost lidského jednání, klade důraz na lidskou individualitu. Soustřeďuje se na jednání a myšlení konkrétního člověka. Člověk vystupuje z anonymity. Historická antropologie tak akcentuje účast všech lidí na dějinách jako takových. Odklání se od historismu, v jehož pojetí tvořili dějiny pouze silní mužové, zatímco obyčejní lidé zůstávali v anonymitě. Taktéž se odklání od sociálních dějin, které interpretují jednotlivce jako „loutku“. Jde tedy o jakési mikrodějiny.

Knihy je rozdělena do pěti částí. V první z nich nám autor přibližuje vznik a vývoj této mladé disciplíny a zároveň vymezuje hranice s příbuznými obory – etnologií, sociálními dějinami a dějinami

každodennosti. Jak podotýká, ostré hranice mezi příbuznými obory se stírají, což znesnadňuje vymezení tematických okruhů. Dále zde podává přehled výsledků dosavadního bádání ve formě publikovaných statí a esejí. Důlmen historickou antropologii aplikuje na německy mluvící země v době raného novověku. Podle toho se také zúžil úhel pohledu na danou problematiku. Seznam publikovaných statí je především v němčině a francouzštině. Jsou tu přesahy do historiografie a děl historiků zabývající se hospodářskými a sociálními dějinami a dějinami civilizace. Cizojazyčnost statí je velkou nevýhodou, neboť tím se opět vymezuje úzký okruh čtenářů.

V části nazvané *Témata*, pro čtenáře obsahově snad nejzajímavější, ale hlouběji nerozpracované, se autor jen velmi stručně zabývá stěžejními tématy historické antropologie (magie a čarodějnictví; protest a násilí; tělo a sexualita; náboženství a zbožnost; domácnost a rodina; individualita a individualizace; písemná kultura, četba, média; vlastní a cizí; ženy, muži a dějiny rodu). Podává zde nástin jednotlivých témat formou krátkých sond do problémů raného novověku.

Tato kniha představuje úvod do mladé disciplíny, popisuje a shrnuje výsledky dosavadního bádání, přináší komplexní informace o historické antropologii. Jako odborná publikace je kniha doplněna poznámkovým aparátem a seznamem literatury k tématu.

Knih je určena především pro úzký okruh badatelů. Širší čtenářská obec si na své nepřijde. Podrobnější pohled do struktury stavovské společnosti a jejích problémů se čtenář může dočkat v publikacích téhož autora *Kultura a každodenní život v raném novověku* (1999) nebo *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích* (2003).

Radka Klečková

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti za rok 2003

1. Z činnosti Hlavního výboru ČNS

Hlavní výbor pracoval ve složení: předseda - M. Válka, místopředsedkyně - J. Veselská, tajemník - D. Drápala, pokladní - L. Landová, členové výboru - H. Dvořáková, V. Jakouběová, H. Mevaldová, M. Šimša, I. Vojancová. Jednání HV se uskutečnila 15. dubna 2002 v Brně, 1. července v Praze, 16. září 2003 v Brně a 12. prosince v Rožnově p. Radh. Z hlavních řešených úkolů lze uvést zpracování grantových přihlášek na rok 2004. Na Radu vědeckých společností byly odeslány projekty s žádostí o finanční podporu na: 1) Národopisný věstník 2004 (řešitel Mgr. Daniel Drápala); 2) Výzkum změn každodenního života ženy (řešitelka Mgr. Jiřina Veselská); 3) Zpracování archivu Společnosti (řešitelka prom. hist. Helena Šenfaldová).

K 31. 12. 2003 měla ČNS 210 řádných členů, 12 čestných členů a 6 členů kolektivních.

O členství v ČNS projevili v r. 2003 zájem a po schválení hlavním výborem byli do společnosti přijati: Mgr. Jana Nosková (Ústav evropské etnologie FF MU Brno), Mgr. Jan Blahůšek (Ústav lidové kultury Strážnice), Mgr. Pavel Kracík (Jičín), Barbora Augustinová, Eva Románková, Gabriela Zmeškalová a Hana Macháčková (studentky etnologie FF MU Brno), Mgr. Eva Lánská (doktorandka UEE FF MU Brno) a PhDr. Jiří Woitsch (EU AV Praha). Kolektivními členy se staly: Okresní muzeum Českého ráje v Turnově, Etnologický ústav FF UK Praha, Slezské zemské muzeum v Opavě, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Ústav lidové kultury ve Strážnici a Valašské muzeum v přírodě Rožnov p. Radh.

2. Anketa o nejvýznamnější počin v oboru

Hlavní výbor ČNS vyhlásil anketu o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý rok. Na základě zkušeností z předchozích let byla

anketa vyhlášena ve třech kategoriích. Napříč kategoriemi šel návrh na čestnou cenu. Hodnotitelskou komisi vytvořily: dr. Jana Pospíšilová (Etnologický ústav AV ČR Brno), dr. Helena Beránková (Etnografický ústav MZM Brno) a dr. Ilona Vojancová (Soubor lidových staveb Vysočina Hlinsko). Výsledky ankety v jednotlivých kategoriích:

- 1) Odborná publikace - M. Ludvíková: *Lidový kroj na Hané*. Přerov 2003.
- 2) Výstava, expozice - J. Langhammerová a M. Rychlíková: *České zpěvy vánoční*. Praha, Lobkovický palác.
- 3) Akce, projekty - *Valašský mikulášský jarmek* ve Valašských Kloboukách.
- 4) Čestnou cenu obdržela za životní dílo PhDr. Miroslava Ludvíková, CSc.

Ceny byly oceněným předány na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici.

3. Ediční a publikační činnost

Jubilejí XX. ročník obnoveného Národopisného věstníku je věnován studentům a začínajícím adeptům oboru. Vedle zpráv z terénních výzkumů přinesl ukázky závěrečných prací i původní práce doktorandů. Obsáhlý je také oddíl personálií, přinášející články k životním jubileím členů Společnosti, kteří se významnou měrou podíleli na formování oboru v druhé polovině 20. století.

Pro členy Společnosti připravil Hlavní výbor dva Zpravodaje, které aktuálně informovaly členskou základnu o úkolech a dění ve Společnosti.

Z materiálů, získaných výzkumem drobných lidových staveb ve vesnickém prostředí, byl zpracován Zpravodaj pro dopisovatele ČNS.

4. Výzkum drobných lidových staveb

Grant na výzkum drobných lidových staveb – výrobních objektů byl realizován jednak prostřednictvím dopisovatelské sítě, jednak individuálními výzkumy. Na dotazník Společnosti odpovědělo 50 dopisovatelů a 13 dopisovatelů Valašského muzea v přírodě. Vyhodnocení

dotazníkového šetření spolu s relevantními informacemi dopisovatelů je náplní Zpravodaje pro dopisovatele 2003. Individuální výzkumy byly zaměřeny na kovárny v oblasti Klatovska (Roman Tykal) a technické stavby výrobního charakteru na Strakonicku a Českosobudějovicku (PhDr. Lubomír Procházka, CSc., Mgr. Irena Novotná). Studentka etnologie Filozofické fakulty MU Brno Markéta Čopfová provedla výzkum sušení na ovoce v regionu Valašska včetně současných revitalizačních snah (Hostěněn). PhDr. Miroslav Válka zpracoval sondu do historie technických staveb v údolí řeky Svratky (mlýn, hamr a papírna na Prudké). Výsledky výzkumů byly z části publikovány a dokumentační podklady jsou uloženy v archivu Společnosti v Národopisném odd. Národního muzea v Praze.

5. Činnost odborných komisí

V rámci Společnosti se postupně konstituovalo několik odborných komisí: pro lidové stavitelství, lidové výtvarné umění, muzea v přírodě, lidové obyčeje, etnografii dělnictva, slovesnou folkloristiku, hudební folkloristiku a propagační komise. Po roce 1989 činnost některých komisí z různých příčin postupně ustala. V usnesení z Valného shromáždění ČNS 2002 dostal Hlavní výbor za úkol činnost odborných komisí aktivovat. Podařilo se to zatím v případě komise pro lidové stavitelství, jejíž členové se setkali během semináře ve Vysokém Mýtě a projednali rámcově další činnost. Z komisí plynule v práci pokračuje komise pro lidové zvykosloví, která své aktivity propojuje s karpatskou zvykoslovnou subkomisí (ved. PhDr. Ludmila Tarcalová). Komise uspořádala konferenci *Zeleň v lidových obyčejích* (28. - 29. 5. 2003). Příspěvky publikovány v sborníku. Mgr. J. Veselská podala návrh na ustavení komise pro výzkum každodenního života a zpracovala výzkumný projekt na rok 2004.

Daří se rovněž udržovat spolupráci s dopisovateli. ČNS má ve svém adresáři 135 dopisovatelů. V roce 2003 se dopisovatelé zúčastnili dotazníkového šetření na téma "Drobné lidové stavby".

Seznam autorů

- Bečvová, Romana - studentka etnologie a němčiny FF MU Brno
- Doušek, Roman Mgr.- Muzeum Vyškovska, externí doktorand Ústavu evropské etnologie FF MU Brno
- Drápala, Daniel Mgr. - Valašské muzeum v přírodě Rožnov p. R., externí doktorand Ústavu evropské etnologie FF MU Brno
- Dvořák, Jaroslav Mgr. - Muzeum Beskyd Frýdek- Místek
- Horák, Vladimír J. Mgr., PhD. - absolvent doktorského studia Ústavu evropské etnologie FF MU Brno
- Hrazdilová, Lucie - studentka etnologie a muzeologie FF MU Brno
- Hromádková, Vendula - studentka etnologie a archeologie FF MU Brno
- Kalinová, Alena PhDr. - Etnografický ústav Moravského zemského muzea Brno
- Kašpar, Oldřich PhDr., CSc. - docent Ústavu etnologie FF UK Praha
- Keprtová, Lucie - studentka etnologie FF MU Brno
- Klečková, Radka - studentka etnologie FF MU Brno
- Langer, Jiří PhDr., CSc. - etnograf, Rožnov p. Radhoštěm
- Lánská, Eva Mgr. - interní doktorandka Ústavu evropské etnologie FF MU Brno
- Mikeš, Jan - student etnologie a dějin umění FF MU Brno
- Mička, Petr - student etnologie a muzeologie FF MU Brno
- Nosková, Jana Mgr. - externí doktorandka Ústavu evropské etnologie FF MU Brno, Etnologický ústav AV ČR Brno
- Novotný, Martin - student etnologie a historie FF MU Brno
- Plessingerová, Alena PhDr., CSc. - etnografka, Praha
- Procházková, Hana Mgr. – absolventka ÚE FF UK Praha, Národopisné odd. NM Praha
- Roček, Michal – student historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě
- Secká, Milena PhDr. - etnografka, knihovnice, Náprstkovo muzeum Praha
- Šorm, Petr PhDr. - Polabské muzeum Poděbrady
- Štika, Jaroslav PhDr., CSc. - etnograf, Rožnov p. Radhoštěm
- Tarcalová, Ludmila PhDr. - Slovácké muzeum Uherské Hradiště

Tykal, Roman - národopisný pracovník, starosta Měčina

Urban, Josef - student etnologie a historie FF MU Brno

Válka, Miroslav PhDr., PhD. - odborný asistent Ústavu evropské etnologie FF MU Brno

Vařeka, Josef PhDr., DrSc. - vědecký pracovník Etnologického ústavu AV ČR Praha

Večerková, Eva PhDr., CSc. - Etnografický ústav MZM Brno

Vychytilová, Petra Mgr. - Okresní muzeum Rychnov n.K., interní doktorandka Ústavu evropské etnologie FF MU Brno,

Zmeškalová, Gabriela - studentka etnologie a španělštiny FF MU Brno

Národopisný věstník XX (62) za rok 2003

Vydala Česká národopisná společnost za podpory Rady vědeckých společností při AV ČR v Praze

Redakce: Miroslav Válka

Technická redakce: Ing. Martin Papcun

Adresa redakce: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Obálka: Lenka Kovalová

Náklad: 300 ks

Tisk: ČKD Služby a.s., Praha 9, Klečákova 3

ISSN 0323-2492